

Hungarológia

2 (2000)/1-2.

Nemzetközi
Hungarológiai
Központ

HUNGAROLÓGIA

2 (2000) / 1-2.

NEMZETKÖZI HUNGAROLÓGIAI KÖZPONT

BUDAPEST, 2000

Hungarológia
A Nemzetközi Hungarológiai Központ folyóirata
2 (2000)/1–2. sz.

Szerkesztőbizottság:

Tverdota György főszerkesztő
Stauder Mária felelős szerkesztő

Monok István (Művelődési kapcsolatok)
Szőnyi György Endre (Komparatiztika)
Maticsák Sándor (Magyar nyelv a világban)

Szerkesztőség
Budapest
Zsombolyai u. 3.
H-1113
Tel./fax: (36-1) 4668-443
E-mail: nhk@mail.matav.hu

Felelős kiadó: Tverdota György
Számítógépes szedés és tördelés: Maticsák Sándor és Gál Attila
Borítóterv: Varga József
Készült a Wider-Plusz nyomdában
ISSN 1217 4343

<i>Tverdota György: Előszó</i>	5
--------------------------------------	---

HUNGAROLÓGIA AZ EZREDFORDULÓN

<i>Köpeczi Béla: A hungarológia helyzete és lehetőségei</i>	9
<i>Rákos Péter: Multilaterális megközelítés: álsajátosságok és félreértések leleplezése</i>	13
<i>Kissné Pap Margit: Áttekintés a hungarológia jelenlegi helyzetéről és a fontosabb további feladatokról</i>	25
<i>Jankovics József–Monok István: A hungarológiáról és magyarországi intézményeiről</i>	43
<i>Fazekas Tiborc: Hungarológia a fordulóponton</i>	53
<i>Kovács Imre Attila: Leltár előtt. Hungarológiai dilemmáink és Németh László</i>	67
<i>Miskolczy Ambrus: Három magyar hungarológus</i>	79

A HUNGAROLÓGIA MŰHELYEI

<i>Nyerges Judit: A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság</i>	101
<i>Szuvizsenko, Leonyid: A Szenpétervári Állami Egyetem finnugor filológiai tanszékének múltja és jelene</i>	111
<i>Magos György: Tájékoztató a Digitális Irodalmi Akadémiáról</i>	119

MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK

<i>Granasztói Olga: A francia libertinizmus útja Magyarországra</i>	135
<i>Kovács Ilona: Könyvtár és bevándorló. Egy történeti modell</i>	153
<i>Cz. Farkas Mária: A Nouvelle Revues de Hongrie 1932–1944</i>	187

MAGYAR NYELV A VILÁGBAN

<i>Eöry Vilma: A csehországi magyar kisebbség nyelve</i>	199
<i>Hegedűs Rita: A nominális mondatok funkcionális szempontból</i>	215
<i>Keréjkártó Ágnes: Frazeológia a magyar nyelv tanításában</i>	223
<i>Szarka Péter: Van-e kötőmód a magyarban?</i>	249
<i>Szili Katalin: Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben</i>	261

ESZMECSERE

<i>Fazekas Márta: A magyar mint idegen nyelv vizsga/vizsgák az államilag elismert nyelvvizsgák rendszerében</i>	285
<i>Szabó László: A magyar mint idegen nyelv vizsgarendszere</i>	293

SZEMLE

A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája, 1989 (<i>Buda Attila</i>)	305
Magyar nemzeti bibliográfia. Külföldön megjelenő hungarikumok. Cikkek (<i>Buda Attila</i>)	307
Gondolatok az <i>Officina Hungarica</i> sorozatról és Fedinec Csilla: Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből című kötetéről (<i>Kissné Pap Margit</i>)	309
Az Encyclopaedia Humana Hungarica köteteiről (<i>Keveházi Katalin</i>)	319
Multimédia a magyar mint idegen nyelv oktatásában – Magyar mozaik III. (<i>Maticsák Sándor</i>)	322
Hungarolingua 3. Magyar nyelvkönyv haladóknak (<i>Hegedűs Rita</i>)	325
Új finn–magyar szótárak (<i>Gál Attila</i>)	329
A tartui egyetem új hungarológiai sorozata (<i>Maticsák Sándor</i>)	335
A szlovének nemzeti költője magyar nyelven (<i>Gállos Orsolya</i>)	341
Szomszédos népek – szomszédos kultúrák. Magyar–szlovén konferen- cia a Maribori Egyetem Magyar Tanszékén (<i>Gállos Orsolya</i>)	344
Felhívás publikációk bejelentésére a Hungarika Információ számára	350

Előszó

A Nemzetközi Hungarológiai Központ idén augusztus 22-én és 23-án *Hungarológia az ezredfordulón* címmel rendezi vendégoktatói konferenciáját. A rendezvény címe nem véletlenül esik egybe jelen folyóiratunk rovaticímével. A *Hungarológia* megjelenését úgy időzítettük, hogy a konferencia résztvevőinek a programmal együtt elküldhessük az új szám egy-egy példányát. A rovatban közölt írásokat tehát a rendezvény előkészítéséül szántuk. Az alábbiakban közölt írások együttese tömörített formában visszatükrözi a konferencia napirendjét.

Köpeczi Béla akadémikus áttekintése és helyzetfelmérése az első nap délelőtti programját jelzi előre, amely *A hungarológia fogalmával, módszerével* kapcsolatos előadásokból tevődik majd össze. A tanulmány egy korábbi írás újraközlése, amelyben Köpeczi Béla, mint a *Hungarológiai Tanács* elnöke, a tevékenységi terület 90-es évek eleji állapotát írja le. Bár az első közlés óta történtek fontos lépések a hungarológia továbbfejlesztésére, a tudományterület állapotát mi sem jellemzi jobban, mint hogy ez az áttekintés ma sem vesztette el aktualitását. A rendezvényünk célja, hogy elősegítsük a jelen helyzet jó irányban történő meghaladását.

Rákos Péter ez év tavaszán a *Magyar Tudományos Akadémián* elhangzott székkfoglaló előadásának közlésével arra hívjuk föl a figyelmet, hogy a hungarológia művelése nem magyar belügy, és hogy a külföldön élő magyar és nem magyar származású, magyar és nem magyar anyanyelvű hungarológusok olyan nézőpontokkal gazdagítják a magyarságtudományokat, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy ez a szakterület nemzetközi rangját megőrizze, és a tudományos életben jelen legyen.

A hungarológia továbbfejlesztésének három koncepciója, amelyeket Kissné Pap Margit, a Jankovics József és Monok István szerzőpáros és Fazekas Tiborc fogalmaztak meg, az augusztusi konferencia első napjának délutáni üléséhez kapcsolódnak. Ez a három írás képezi annak az eszmecserének a kiindulópontját, amely *A hungarológia továbbfejlesztésének koncepciói* címet viseli majd, s amely a szakterület intézményi, szervezeti kibontakozásának feltételeivel, nehézségeivel foglalkozik.

A második nap délelőtti programja hungarológiai örökségünket teszi mérlegre. Arra a kérdésre keres választ: mi az, ami ebből az örökségből elavult, s főleg mi az, amihez kapcsolódnunk kell ma is. Ennek előrejelzéseként rovatunkban Kovács Imre Attila és Miskolczy Ambrus tanulmányait tesszük közzé.

A konferencia utolsó ülése a hungarológiai tevékenység tárgyi hordozóinak, nyelvkönyveknek, szótáraknak, CD-ROM-oknak, magyarságtudományi publikációknak a kérdéseire fordítja figyelmét. A *Hungarológia* bőséges *Szemle*-rovata ennek a szekciónak a tematikájából nyújt előzetes ízelítőt.

Folyóiratunk első rovatával segítséget szeretnénk nyújtani munkatársainknak és meghívottainknak ahhoz, hogy a konferencián tárgyalt témákkal megismerkedjenek és az eszmecsereben minél eredményesebben vehessenek részt.

TVERDOTA GYÖRGY

HUNGAROLÓGIA AZ EZREDFORDULÓN

A hungarológia helyzete és lehetőségei*

KÖPECZI BÉLA

A *hungarológia* fogalmát sokan, sokszor és sokféleképpen igyekeztek meghatározni. Némelyek elsősorban a magyar nyelvre és irodalomra alkalmazták, mások a magyarságra vonatkozó ismeretek összefoglalójának tartották, volt, aki filológiai stúdiumnak vagy művelődéstörténetnek, de volt olyan is, aki sorstudománynak tekintette. A magam részéről a hungarológiát *a magyarságra vonatkozó ismeretek keretként* fogom fel, ami azt jelenti, hogy különböző diszciplínák elemeinek egy meghatározott célra irányított, egymásra is vonatkoztatott egységeként.

A hungarológiai oktatás és kutatás a '70-es évektől lendült fel, aminek voltak egyszerre politikai és tudományos indokai. Keleten és Nyugaton egyaránt megnőtt az érdeklődés Magyarország iránt, ami a maga gazdasági és kulturális *sajátosságaival* felhívta a figyelmét azoknak, akik a politológiában, szociológiában vagy közgazdaság-tudományban a közép-kelet-európai fejlődés iránt érdeklődtek. A magyar kultúra olyan eredményei, mint amelyeket a zene, a filmművészet és kisebb mértékben az irodalom felmutathatott, főleg értelmiségi-művészi körökben keltett érdeklődést. A komparatív módszer alkalmazásának igénye oda vezetett, hogy a kutatók közül nem kevesen a nyelvészetben, az irodalomtudományban vagy a történelemtudományban, de más tudományágakban is érdeklődni kezdtek a magyar jelenségek iránt. A kapcsolatok szélesedése együtt járt azzal, hogy sokan egyszerűen turistaként akartak megismerkedni Magyarországgal és a magyar kultúrával.

Mindezeket a tényezőket tekintetbe véve a hungarológia oktatásának és kutatásának, illetve a magyar kultúra megismerésének szervezeti keretei három intézményi formában fejlődtek. Először is az *egyetemen*. Az 1989/90-es tanév adatai szerint legalább 100 hungarológiai jellegű egyetemi oktatóhelyet tartottak számon 27 országban. Az oktatóhelyek 80 százaléka Európában volt található, kevés Amerikában és Ausztráliában. Ezekben a helyeken az illető országban élő hungarológusok, illetve 20 országban a Magyarországról küldött lektorok és vendégtanárok – mintegy negyvenen – végezték és végzik a munkát. Nincs pontos kimutatásunk az

---

* A cikk először a Magyar Nemzet 1992. szeptember 25-i számában jelent meg.

oktatók és a hallgatók számáról, de részleges felmérések szerint az oktatók száma megközelíti a 300-at, a hallgatóké a 3000-et.

Az egyetemekhez kapcsolódik a *hungarológiai központok* tevékenysége. Ilyenek jöttek létre – időrendi sorrendben – Újvidéken, Bloomingtonban, Párizsban, Rómában, Hamburgban, Ungvárott, Groningenben és a Rutgers Egyetemen. Az összefogást segítik lazább formában a berlini és a helsinki egyetemeken működő hungarológusok. A Kolozsváron, Mariborban, Nyitrán, Pozsonyban, Újvidéken és Ungváron működő magyar tanszékek a nemzetiségi pedagógusképzést is szolgálják. A publikációk szempontjából ki kell emelnünk a *Cahiers d'Études Hongroises*-t, amelyet a Párizsi Központ és a Magyar Intézet közösen ad ki, a *Rivista di Studi Ungheresi*-t, a Római Központ kiadványát, és a *Berliner Beiträge zur Hungarologie*-t, amelyet a Humboldt Egyetem magyar tanszéke jelentetett meg.

A hungarológiai oktatást és kutatást bizonyos mértékig és különbözőképpen támogatták és támogatják a *külföldi magyar intézetek*, főleg a '80-as évek elejétől. A két világháború között kialakult intézeti hálózatot sikerült bővíteni, s ma már ilyen intézetek működnek Bécsben, Stuttgartban, Rómában, Párizsban, Berlinben, Helsinkiben, Moszkvában, Bukarestben, Delhiben, Kairóban. Az intézetek segítik az adott országban folyó oktatást és kutatást, mindenekelőtt könyvtáraikkal, dokumentációs és információs szolgálatukkal, rendezvényeikkel, néhol tanfolyamaikkal.

A külföldi hungarológiai kutatás támogatására a Magyar Tudományos Akadémia még 1977-ben megszervezte a *Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságot*, amely kongresszusokat szervez és periodikákat jelentet meg (*Hungarológiai Értesítő*, *Hungarian Studies*). 1983-ban megalakult a *Magyar Lektorai Központ*, amelynek feladata elsősorban a külföldön működő hungarológusok informálása, a Magyarországról kiküldött lektorok és vendégtanárok tevékenységének támogatása, konferenciák rendezése és kiadványok megjelentetése. 1988-ban a művelődési miniszter mellett létrejött a *Hungarológiai Tanács*, amely a hazai intézmények és szervezetek külföldre irányuló hungarológiai tevékenységét hivatott koordinálni, és a miniszter számára javaslatokat kidolgozni. 1989-ben a Lektorai Központ *Nemzetközi Hungarológiai Központtá* alakult át, és újabb feladatokat vett át a Művelődési Minisztériumtól, illetve segítette a Hungarológiai Tanácsot feladatainak ellátásában.

Az 1989 óta végbemenő hazai és nemzetközi változások szükségessé teszik, hogy megvizsgáljuk, mi folytatható az eddigi tevékenységekből, és mi az, amin változtatni kell; illetve melyek lehetnek az újabb célok és eszközök a hungarológia továbbfejlesztése érdekében? Úgy vélem, hogy továbbra is feladat a magyar kultúra nemzetközi megismertetése az oktatás

és a kutatás eszközeivel. A szabaddá vált kapcsolatépítés lehetővé teszi e tevékenység kiszélesítését, mégpedig *terjedelmi, diszciplináris és területi* szempontból egyaránt. A hungarológiát eddig is úgy fogtuk fel, mint amely az egész magyarság – tehát nemcsak a magyarországi magyarság – megismerését szolgálja. Most azonban még tudatosabban kell arra törekednünk, hogy az egységes kultúrnemzet fogalmát érvényesítsük, nemcsak a nyelv és irodalom vagy a történelem, hanem a *külföldi magyarság* jelenlegi helyzetének, eredményeinek és problémáinak feltárása szempontjából is.

Ami a *tudományágakat* illeti, továbbra is fontos helyet foglal el a hungarológiai oktatásban és kutatásban a nyelvészet, az irodalomtudomány vagy a történelem. Az új igényeknek megfelelően azonban tovább kell fejleszteni a kapcsolatokat a politológiában, a szociológiában, a közgazdaság-tudományban. Emellett a természettudományokban és különösen az alkalmazott tudományban is módot kell találni arra, hogy a kiszélesedett nemzetközi együttműködés együtt járjon ne csak az adott szakma kapcsolatainak építésével, hanem az ország és népe megismertetésével is.

A Közép- és Kelet-Európa iránti érdeklődés fokozódása, a sajtó, a rádió, a televízió tájékoztatási igénye bővítheti az információs és kulturális lehetőségeket, de ezek kihasználására megfelelő hungarológiai információs-dokumentációs bázisok és intézményi kapcsolatok szükségesek. A megnövekedett személycseré elengedhetetlenné teszi, hogy hazánkról a különböző országokban ne csak útikalauzok, hanem megfelelő ismeretterjesztő kézikönyvek jelenjenek meg, lehetőleg bevezetett, *népszerű sorozatokban*. Az *európai integráció* megvalósításának egyik alapvető feltétele az egyes országok helyzetének tényleges megismerése, és az együttműködés lehetőségeinek feltárása. A hungarológiai kutatás ehhez a feladathoz hozzá tud járulni úgy is, hogy a nemzetközi szervezetek számára a szükséges információt tudományos feltárások és feldolgozások formájában rendelkezésre bocsátja.

Az integráció egyik fő eszmei-érzelmi akadálya a *sovén nacionalizmus*, amelynek egyik forrása a meggyökeresedett előítélet, a hamis nemzeti sztereotípiák továbbélése. Ezzel a nacionalizmussal szemben érdekünk a múlt tudományos feltárása, de egyben a mai érdekek alapján az együttműködés eredményeinek felmutatása is. Új feladatként jelentkezik ebből a szempontból a szomszédos országok többségi nemzeteinek értelmiségével a kapcsolatok kiépítése és az ő körükben a hungarológiával foglalkozók támogatása. Új jelenség az is, hogy Európában mindenütt előtérbe került a *kisebbségi kérdés*, és hogy a változások lehetővé tették a hajdani szocialista országokban élő magyar kisebbségekkel a kapcsolatok felvételét és kiszélesítését. Itt a hungarológia jelenti az összmagyarság

kultúrájának megismerését, de jelenti annak a helyi kultúrának a kiemelését is, amely a Felvidéken, Erdélyben, Kárpátalján, vagy a Vajdaságban élő magyarság sajátja. A szintetikus megközelítési mód mindkét esetben nagyon is célszerű, hiszen a kisebbségi sorban sem az oktatásban, sem a közművelődésben nem állnak rendelkezésre a differenciálás olyan lehetőségei, mint amelyeket Magyarországon találni. A szomszédos országok magyar tudományosságának fejlesztése nemcsak az adott magyar kisebbség múltjának és mai helyzetének megismerése szempontjából fontos, hanem a már említett összehasonlítás érvényesítése miatt is. A szétszaggatottságból nemcsak hátrány, hanem előny is származhat: a szomszédos országokban dolgozó magyar szakemberek olyan kutatásokat végezhetnek, amelyek segíthetik a magyar tudományosság hozzájárulását a regionális feladatok ellátásához.

A nyugati magyarsággal való kapcsolatok új perspektívákat kaphatnak a megváltozott helyzetben, hisz a régi politikai fenntartások elvesztették létjogosultságukat, a véleménykülönbségek pedig itthon és külföldön is természetesek. A hungarológiai oktatás és kutatás ez esetben mindenekelőtt a nyelv és kultúra, az identitás megerősítésében tud segítséget nyújtani. Itt külön is érdemes felfigyelni a második és harmadik generáció tájékoztatására az illető ország nyelvén – miután egy részük nem tanulta meg szülei vagy nagyszülei anyanyelvét. Különös jelentőséget kell tulajdonítanunk a nyugati egyetemeken és tudományos intézetekben folyó hungarológiai kutatásokban a magyar származású tudósok tevékenységének, akik hazai és ottani helyzetismeretük előnyeit felhasználva már eddig is sokat tettek a magyarság megismertetésére és a magyar tudományossággal való kapcsolatok kiépítésére, de az összehasonlító stúdiók fejlesztése szempontjából is.

Mindehhez bővítenünk kell külföldön az egyetemi és intézeti hálózatot, és meg kell teremteni a *szilárd hazai bázist*, mégpedig mindenekelőtt az egyetemekre és a tudományos intézményekre támaszkodva. A külföldi intézmények könyv- és folyóirat-ellátása, az információ és dokumentáció megszervezése, a publikációs tevékenység megindítása olyan feladatok, amelyek megfelelő anyagi támogatást kívánnak.

A hungarológiai oktatás és kutatás elsősorban szakmai tevékenység, de nem kis mértékben tud hozzájárulni Magyarországra és a magyar kultúrára megismertetéséhez és ezzel együtt a hazánkról kialakuló kép formálásához. „Hírünk a világban” nemcsak a két világháború közötti időszak sokakat foglalkoztató témája volt, hanem ma is aktuális, s talán a körülmények ma kedvezőbbek a valóság megismertetésére. Úgy vélem, hogy ezt a kedvező helyzetet érdemes volna kihasználnunk.

**Multilaterális megközelítés:
álsajátosságok és félreértések leleplezése***
(A külföldi felsőfokú magyaroktatás és -kutatás
peremhelyzetének némely sajátosságai)

RÁKOS PÉTER

Öröm és megtiszteltetés számomra, hogy ezen a fórumon és ilyen tekintélyes hallgatóság előtt kaptam lehetőséget a bemutatkozásra. A székfoglaló nem dogmatikus műfaj, nem vélném valószínűnek, hogy sajátosan erre a célra kiszemelt témára készült tanulmány, inkább úgy sejttem, hogy a friss sütetű tag eddigi s eztán eljövendő munkásságára jellemző valaminő szakmai jellegű megnyilatkozás. Ennek érdemi részét felolvasom, mert tapasztalatom szerint így rövidebb és átgondoltabb, s kevésbé csábít arra, hogy mellékutakra kalandozzunk. Vannak azonban előzetes megjegyzéseim, melyeket szívesebben bocsátanék előre ebben a kötetle-
nebb és papírtalanabb formában. -

Amikor székfoglalómnak nem is címét, hanem inkább jellegét úgy fogalmaztam meg, hogy „mit lendíthet egy külhoni tag?“, máris ellentmondásba kerültem önmagammal, mert hiszen ez itt nem a Külső Tagok Fóruma s nem is tartanám eleve célszerűnek és ildomosnak, hogy az I. osztály tagjai ilyen esetleges szempontok alapján válasszák meg értekezésük tárgyát, mégsem lehet székfoglalóm tárgyát külhoniágom tényétől különválasztani.

Előadásom címe nem holmi általános pedagógiai vagy didaktikai aspektusokat takar. Nem mindig vesszük ugyanis számba a tudatosság kellő fokán, hogy a hungarológia, mely itt, a magyarságtudomány metropolisában, a fejlett és nagymérvű munkamegosztásnak köszönhetően inkább a magyarságismereti témák és tárgyak összességét jelenti, a határon túl egy kissé más értelmet kap: ott a hungarológia alapegysége maga a hungarológus, kinél a hungarológiai elvárások összefutnak. Igazi munkamegosztás itt nincsen: ennyivel vagyunk szegényebbek, igaz, hogy néha ennyivel

---

* Akadémiai székfoglaló. Elhangzott 2000. május 5-én, a Magyar Tudományos Akadémián.

gazdagabbak is. Vajon előfordul-e Magyarországon, hogy akit Liszt Ferencsel vagy Bolyai Jánossal kapcsolatban érdekel valami, az ELTE valamelyik irodalomtörténeti tanszékén vagy a MTA Irodalomtudományi Intézetében keressen útbaigazítást, ahelyett, hogy valamely illetékes zene-történeti vagy matematikai intézethez vagy tanszékhez fordulna? Magyarország, s nemcsak épp Magyarország határain túl ez természetes: ha valaki egyszer hungarológus, értsen a magyarokhoz. Kutatói serénykedésünket és oktatói munkásságunkat ez a körülmény ennél fogva természetesen meghatározza. Mint oktatók sem hagyatkozhatunk arra, hogy nem vagyunk egyben felsőfokú – s ne legyünk gőgösek – népszerűsítő szinten is információs központ. Mi több, hallgatóinkból verbuválódó demonstrátorainkat, segédkönyvtárosainkat is legkésőbb már a második évfolyamtól kezdve arra kell felkészítenünk és szoktatnunk, hogy az efféle kérdésekre, ha ügyeletük során őket kapja drótvégre a tudakozódó egyén vagy intézmény, nem válaszolhatják azt, hogy „nem az ő asztaluk”, hanem bizony helyt kell állniuk. A komputerizált éra áldásai ebben a viszonylatban nem könnyebbséget jelentenek, legfeljebb másféle tájékoztató reflexeket. Példánk közkeletűek: Magyarországra utazó államférfiak (titkárnőinek) ismétlődő tudakozódása, mely kapcsolattörténeti mozzanatok alkalmasak tárlatok megnyitásán vagy akár csúcstalálkozók alkalmával, épp ott és épp akkor említésre, s ez nemcsak szakmai jártasság, hanem tudományos etika kérdése is, hiszen nemcsak történelmi ismereteink vannak szüntelen mozgásban, hanem történelemszemléletünk is. Vagy egy másik példa: váratlanul érkező vendég, író vagy művész érkezése előtt egy órával kétségbeesett kérdés a fogadó intézmény részéről: jóllehet annyit tudnak, hogy ki ő és merre van hazája, de miről híres? Mit alkotott? Hogyan ejtik? Tartsa a vonalat vagy hívjon öt perc múlva. Más válasza se mentség, se lehetőség, kedves demonstrátorunk: e pillanatban ez a te asztalod.

De ehhez még hozzászámítandó egy sajátosan bilaterális szempont is: témánk cseh–magyar vonatkozásban értendő. Az emberi egyetemességen, univerzalitáson, globalitáson belül vannak részleges, bilaterális viszonylatok is – kettő sincsen egyforma! – s korábbi írásaimban már sokszor körvonalaztam, melyek e bilateralitásnak az egyszeri és megismételhetetlen vonásai: két regionálisan vagy areálisan szomszédos, de genetikusan semmiképpen sem rokon nemzet szinte meghökkentő összemérhetősége, egyezései a különbözőzésben: tudományos felfedezéseknek, de legálabbis felismeréseknek a szó jó értelmében vett melegágya.

a) Mindezek előrebozsáttatván, felolvasom mondanivalóm érdemi részét, mely szerkezetileg egy triptychon alakját ölti, de vétessék olybá, mintha a fentebb vázolt alaphelyzet három csak látszólag elszigetelt epizódja ötvözödne itt egybe, nem művi úton, hanem szervesen: egy töröl fakadnak, egymáshoz konvergálnak, egyazon tanulsággal szolgálnak. Az említett bilateralitás jegyében való oktatás anyagában természetesen előkelő hely jut Comeniusnak a világhírű pedagógusnak, ki, megvallom, egyénileg is szívügyem, de ezen túlmenően nem szakterületem, nem is kutatási területem: a nemrégini négyszáz éves jubileum alkalmával, mi tagadás, egyetemi utasításra lettem egy időre botcsinálta komeniológussá. A Károly Egyetem reprezentatívnek szánt jubileumi kötetében reám osztották ki azt a feladatot, hogy megírjam a „Comenius és a magyarok” témájú fejezetet. Hasztalan hajtogattam, hogy Magyarországon szép számmal vannak nálam avatottabb és hivatottabb komeniológusok, a Károly Egyetem ragaszkodott hozzá, hogy ezt a kulturális feladatot saját erőivel lássa el. Mi alkalmasabb cím juthatott volna eszembe, mint hogy a tanulmány címében Comeniusra alkalmazzam azt, mit ő maga másokról írt le egyik híres sárospataki beszédében: *genti cuique splendorem addit*, minden nemzetnek, ahol csak megfordult, díszére válik, s nem volt nehéz bizonyítanom, hogy mi magyarok jól sáfárkodtunk örökségével. S itt jön az epizód, a filozófia történetének egy közismert mozzanatával s egy talán kevésbé ismert csattanóval.

Tehát: a filozófia történetén úgyszólván vörös fonálként húzódik végig egy híres mondat, mely latinul így hangzik: „*Nihil est in intellectu, quod non fuerit prima in sensibus*”, vagyishogy semmi sincsen értelmünkben, ami nem volt meg már előbb érzéleteinkben. (Az olyan variánsok, mint *erat – fuerit, prima – antea, sensu – sensibus* nem jelentősek.) A mondás filozófiai jelentése világos: egyértelműen „szenzualista” alapállás, mely elveti a velünk született ideák, az *ideae innatae* elméletét, és úgy fogja fel az emberi értelmet, mint valami *tabula rasa*-t, eredetileg beríratlan fehér papirost, passzívan befogadó viasztáblát stb. A gondolatot megtalálhatni már az antikvitásban, például Platon *Theaitetos*zában vagy Arisztotelésznél is. Ami azonban jelenleg érdekel, maga a mondat, éppen így, latinul, s éppen ebben a megfogalmazásban. Alább kiderül, miért.

Valamely szívós félreértés folytán számos filozófiai kézikönyv és nyomukban a filozófiai köztudat is makacsul John Locke-nak tulajdonítja az idézett tétel szerzőségét, ami egyébiránt nem meglepő, mert ebben a formájában valóban összhangban van Locke okfejtésével. Mindazonáltal meg kell vallanom, hogy jómagam sehol sem leltem fel Locke-nál ezt a

mondatot, semmiképpen sem azokon a helyeken, ahol ezeket a kérdéseket tárgyalja főművében, s állandóan úgyszólván körülötte forgolódik. Természetesen arra sincsen negatív bizonyosságom, hogy soha sehol nem mondta ki. Kitűnő kollégáim, neves és jeles prágai s nemcsak prágai filozófusok arra a kérdésemre, honnan ered e mondás, habozás nélkül rávágják, hogy Locke-tól, ezzel is tanúságot szolgáltatva szakértelmükről. A szakember tévedései olykor köztudottan meggyőzőbben igazolják jártasságát, mint a helyesen azonosított egyedi tények. Hogy egy kis kitérőt engedjek itt meg magamnak: a kezdő Petőfinek vannak olyan sorai („A dal magasztos enyh a szívnek / midőn hullámzó vére forr”), amelyeket Kölcseynek tulajdonítani tévedés, a szakember azonban ebben az esetben „jól tévedne”, hiszen a kiforratlan fiatal költő jobban hasonlít elődeihez, mintáihoz, mint későbbi, érett önmagához. De vissza témánkhoz: hogy tehát Locke leírta-e vagy sem az inkriminált mondatot, máig sem tudom, bizonyos ellenben, hogy nem ő a szerzője. Fölöttébb csodálkoztam, amikor említett általam faggatott kollégáim megzavarodtak, de hiszen még a jó hírű *Brockhaus-lexikon* 1993-as kiadása is Locke-nak tulajdonítja a tételt. Számomra e percben eléggé világosnak látszik, ki a felelős a félreértésért: Leibniz az, a neves német karteziánus filozófus, ki Locke-kal polemizálva 1704-ben olyasfélét talált írni; hogy „amennyiben Locke szerint semmi sincs az értelemben, ami nem volt meg már előbb az érzékekben, a magam részéről hozzáfűzöm: hacsak nem maga az értelem, nisi ipse intellectus.” E méltán elhíresült szellemes replika csempészte bele alkalmasint a filozófia történetébe Locke szerzőségének balhiedelmét.

Szó szerint ott szerepel ellenben ez a mondat Comenius *Orbis Pictus* című, Sárospatakon keletkezett, s első ízben 1658-ban Nürnbergben publikált világhírű művének előszavában. Mellesleg, magánál Descartes-nál, ugyancsak polemikusan idézve, már 1637-ben, a *Discours de la Méthode*-ban is. A komeniológusok természetesen valamennyien ismerik Comenius Látható Világát, s meg lehet érteni, hogy nem tulajdonítottak a szóban forgó mondatnak különösebb jelentőséget: nem minden komeniológus foglalkozik behatóbban a filozófia történetével, még kevésbé várható, hogy a filozófiatörténet művelői tüzetesebben tanulmányozzák Comeniust. Annyi azonban nyilvánvaló, hogy az ominózus szentencia első előfordulása sokkal korábbi időkben keresendő: ha nem már a preszokratikusoknál (például valamelyik szofistánál, atomistánál, sztoikusnál vagy epikureusnál), akkor Arisztotelész után esetleg latinra fordított arab vagy zsidó filozófusoknál, kiknek tudvalevően jelentős részük volt Arisztotelész átmentésében a középkorba. De épp így gyanakodhatunk a patrisz-

tika vagy a skolasztika valamely nem is túlságosan jelentős képviselőjére. Maga a mondás ugyanis nem olyan természetű, hogy ne mondhatta volna a kérdéskörbe beavatottak közül úgyszólván bárki is. Ám egyvalakiről bizonyosan tudjuk, hogy leírta. Aquinói Szent Tamás, az „angyali doktor”, csakhoggy nem a *Summa Theologicában*, hanem a *Questiones de veritate* c. műve II. fejezetének III. 19. pontja alatt: „Praeterea nihil est in intellectu quod non sit prius in sensu.”

Szükségtelen tisztelt hallgatóságom előtt ecsetelnem, milyen jóleső érzés volt számomra, amikor néhány évvel ezelőtt a IV. magyar hungarológiai kongresszuson (melynek tárgya a magyar kultúra és a kereszténység volt), éppen Nápolyban volt alkalmam elmondani Comeniusnak szentelt előadásomat, beleszöve ezt az említett epizódot, s szinte ujjal mutathatni azokra a helyekre, hol Roccasecca szülöttének, Nápoly nevelt-jének agyában ez a gondolat érlelődött.

Forrására Tamás nem hivatkozik, ám, mint jeleztük, nem is valószínű, hogy ő fogalmazta meg először a tételt pontosan ebben a formában. Nem is hinném, hogy a szerzőség, illetve az első előfordulás egykönnyen megállapítható volna. Volt azonban legalább egy szerény és szorgalmas, bizonyára nem kimagasló jelentőségű magyar tudós, Rácz Lajos, aki nemcsak Comeniust olvasta, hanem a filozófia történetét is, felfigyelt erre a mondatra, s nyilván azzal a nemes szándékkal, hogy ezzel is öregbítse a Magyarországon járt jeles vendég hírét-dicsőségét s iránta érzett hálánkat, lábjegyzetben hozzáfűzte: „Mint látjuk, Comenius 37 évvel az *Essay Concerning Human Understanding* megjelenése előtt megfogalmazta és kimondta Locke híres tételét (s itt következik az inkriminált mondat latinul, s az *Orbis Pictus* első magyar nyelvű kiadása alapján magyarul is: „Nincsen pedig semmi is az értelemben, hogyha az előtt nem volt az érzékszékességben.”) (Rácz Lajos, *Comenius Magyarországon*, 1931.)

b) Következzék hát a második epizód, melynek központi szereplője Emanuel Chalupný, a cseh szociológia legkimagaslóbb képviselője, voltaképpen a cseh szociológia megalapítója és a cseh nemzeti karakterológiának mindmáig legnevezetesebb kutatója, több alapvető idevágó témájú monográfia szerzője. S itt helyénvalónak érzem, hogy közbeiktassak egy megjegyzést. Az alább csupán vázlatosan ismertetendő tudományos „epizód” lényegesen bővebben adatolva és kifejtve bennefoglaltatik egy készülő kis könyvemben, mely a fáradhatatlan Szigeti László kezdeményezésére a pozsonyi Kalligram kiadásában minden valószínűség szerint már az idei könyvhéten megjelenik; oly hamarosan, hogy nem is annyira „elé-

bevágok”, mint inkább „jelzem”. Chalupný nevét mindmáig tisztelet övezi. Magyarul tudtommal csak Dobossy László írt róla érdemlegesen (*Két haza között*, 1981, 97. l.), teljes joggal vonva kétségbe eredményeit ugyanolyan megfontolások alapján, melyeket magam is osztok, csupán az idők során az adott célnak és témának megfelelően kibővítettem és pótoltam.

Chalupný a cseh közéletben is aktívan résztvevő tudós volt, eredményeit olykor vitatták, polemizáltak velük, de érdemleges elvi kritikát tudomásom szerint nem kapott. Publikációi hosszú sora 1907-től 1935-ig terjed. Az elsőt, akkor még csupán egy füzetnyi terjedelműt, *A cseh nemzeti jelleg* címmel tette közzé. Noha becsületesen felsorolja előfutárait, értekezését egy új szaktudomány megalapozójának önérzete hatja át. Az említett tanulmány voltaképpen csak első része a teljes műnek: Három évvel később *Nemzeti feladat* címmel követte a második rész.

A rákövetkező évtizedekben azonban egész sor korszakalkotó történelmi fordulat állt be. A Csehszlovák Köztársaság létrejötte után Chalupný úgy találta, hogy könyvét át kell dolgoznia. Így keletkezett *A csehszlovák nemzeti alkat* című könyve, melynek negyedik kiadását még egy függelékkel is megtoldotta, melyben más európai nemzetek alkatát is elemzi, főképp a németekét. Az átdolgozás elsődleges célja azonban az új politikai helyzet szentesítése volt: a cseh nemzetből „csehszlovák nemzet” lett, e tekintetben Chalupný rendíthetetlen híve volt az ún. „csehszlovakizmusnak”, de mivel azért tudatában volt annak, hogy ez nem csekély ellenzésbe ütközhet, s főleg, hogy az új „csehszlovák” nemzetfogalomban a „cseh nemzet” és a „szlovák nemzet” fogalma nem mosódhat teljesen egybe, valami olyan ködös elképzelést tett magáévá (korántsem ő egymaga!), hogy a cseh nemzet és a szlovák nemzet együttesen alkotják a csehszlovák nemzetet. Ezért azt iparkodott leleményesen bizonyítani, hogy a cseh és a szlovák alkat – szó szerint! – *azonos*, míg ellenben a szlovák alkat *diametrálisan* különbözik a magyartól. Az alkatok illetén összeadása és kivonása különösnek hathat, de Chalupný lefelé is „tagolt”: a „cseh nemzeti jelleg”-ről szóló könyvével szinte egyidejűleg tette közzé a „délcseh” jellegről szóló tanulmányát. Nem nehéz persze átlátni, hogy egy „délcseh jelleg” tételezése megkérdőjelezi a „cseh nemzeti alkat” fogalmát – egyébiránt hasonlóképpen, mint ahogyan Farkas Gyula, Hamvas Béla és mások tájelméletei nemhogy igazolnák, inkább kétségessé teszik egy összmagyar nemzeti alkat létezését.

Chalupný, ha nem említi is, voltaképpen egyetért a francia Louis Cazamian maximalista követelményével, aki az abszolút nemzeti sajátosságot arra korlátozza, ami egy és csakis egy nemzet jellemzője, elvágva

ezzel az utat egy finomabb, árnyaltabb nemzeti karakterológia felé, melyben az össznemzeti jelleg az azonosságok és különbözőségek szintéziséből jön létre, s fejest ugrik egy rendkívül nyakatekert spekulatív sémába.

Chalupný ugyanis a cseh nemzeti alkat fő vonásait a *nyelvből* szeretné levezetni. Okfejtésének úgyszólván a legelején kinyilatkoztatja, hogy a cseh nemzet rendkívüli zenei fogékonysággal rendelkezik. Ám annak ellenére, hogy ezt külföldön is „mindenki tudja”, kevesen vonják le belőle a nyelvre vonatkozó következtetést, hogy ti. „minden cseh szó egyben zenei ütem”. Minthogy pedig a hangsúly a csehben mindig a szó első szótagjára esik, a szóhatár, úgymond Chalupný, egyben szükségképpen ütemhatár is. „Ilyen hangsúly csak a csehben van, más nyelvekben nem létezik.” Megleltük hát a kívánt sajátosságot: íme valami, amiben a cseh nyelv és a cseh nemzet az összes többitől különbözik. (Tegyük hozzá, hogy mindenesetre az összes többi szláv nyelvtől is, kivéve persze a szlovákot, de az Chalupný szerint egybeértendő.) Innen már gyerekjáték levezetni azt az ötletes konstrukciót, melynek végkövetkeztetése, hogy a cseh nyelvben éppúgy, mint a cseh alkatban a döntő szerep az „anticipáció”-é.

Chalupný első gondja tehát kimutatni ezt a sajátosságot magán a nyelven: egész összefüggő nyelvészeti (vagy talán inkább nyelvészkedő?) értekezést kerekít ki, mely a bizonyító eljárás során mozgósítja a kortárs és régebbi tekintélyeket: Dobrovskyt, Šafaříkot, Gebauert stb. Ma már nem is igen volna értelme ezzel részletesebben foglalkoznunk, de az illusztráció kedvéért a fentebb jelzett ismérven kívül hadd említsünk még kettőt, melyek érthetően felkeltették a figyelmemet. A felsőfokot, figyelmeztet Chalupný, a cseh nem toldalék segítségével képezi, hanem afféle szóoleji előtoldalékkal, praefixummal. A másik példája ugyancsak a szintaxis körébe vág, de úgy gondolom, inkább lexikális, mint mondattani jelenség: a „nemám nic” (‘semmim sincs’), tehát a tagadó jelentés már az igealakban ki van fejezve, ellentétben a némettel, aki azt mondja „ich habe nichts”, azaz ‘semmim van’.

S itt már tisztelt hallgatóságom joggal elvárhatja, hogy mondjam ki kereken, amire azonnal felneszeltünk, de kérem türelmüket, még egy rövid retardáció erejéig egy kis elvi és módszertani kitérőnek érzem itt szükségét.

Idestova száz évvel ezelőtt, majd utóbb a közelmúlt század derekán heves harcok dúltak a magyar verselméletben a magyar vers ritmusa, pontosabban a magyar versritmus körül. A konzervatív, a század közepén már hagyományosnak tekinthető álláspont képviselője, Horváth János elmélete szerint a magyar ritmus „zenei fogantatású”, amennyiben – el-

lentétben a jövevény versidomokra jellemző „verslábakkal” izochrón ütemekre tagolódik. Magyar pedig ez a ritmus azért, mert minden előzetes oktatás nélkül „minden magyar gyermek lelkében előre zeng”. Horváth, a művelt tudós, természetesen tudta, hogy a világnyelvekben mások a prozódiai adottságok. Csehül azonban nem tudott, amint persze Chalupný nemigen tudott magyarul, nem sejtette tehát, hogy a cseh nyelv prozódiai sajátosságai majdhogynem (noha nem teljesen!) azonosak a magyaréval: olyanok, amilyeneknek Chalupný leírta, és utóbb a csehek egyik legnagyobb írója, Karel Čapek a cseh gyermeki rigmusokon demonstrálta. S most már valóban itt a helye, hogy leszögezzük: a felsőfokot a magyar éppúgy előképzővel alkotja, mint a cseh, s lényegében úgy fejezi ki a tagadást is. Íme egy jellegzetesen közép-európai „tévedések vígjátéka”: két fejlett kultúrájú nemzet értelmiségi elitje egyaránt jól tájékozódik a világban, de nem is néz, nem is lát a szomszédságba, a kerítésen túlra, s ez az öntudatlan fölényesség (vagy közöny?) a melegágya az „álsajátos” illúzióknak. Nemcsak az derült ki, hogy a német nyelvtől való különbözőség nem cseh privilégium: Chalupný elmélete mindezek után arra is feljogosítana, hogy a cseh és a magyar alkat között legalábbis valamilyen rokonságot feltételezzünk.

Hátra van még, hogy beszámoljunk róla, melyek azok a cseh alkati tulajdonságok, amelyek Chalupný szerint a „nyelvi anticipáció” jelenségének a megfelelői. Elméletét a történelemre alkalmazva megtudjuk, miért voltak a szlávok közül éppen a csehek azok, akik elsőként s legmesszebbre hatoltak el nyugatra: anticipáló, nyughatatlan természetük hajtotta, űzte őket a túlnépesedett őshazából egyre tovább. Ne csodálkozunk ezen: egy olyan nép, amely feltehetően kényelmi okokból a kiejtés szempontjából legnagyobb artikulációs nehézséget, ti. a mássalhangzó-torlódásokat a legszívesebben a szó elejére teszi, mert – véli Chalupný – „szeret minél hamarabb túlesni a dolgok nehezén”, nyilván történelme során is ilyesféleképpen fog viselkedni.

Ezek a spekulatív fontolgatások nőnek azután, ahogyan matematikus kollégáink mondhatnák, „minden határon túl” a könyv átdolgozott későbbi változatában, *A csehszlovák nemzeti alkat*-ban. A nyelv itt is fő kritérium, Chalupný azonban, némileg következetlenül, továbbra is tartja magát az oksági folyamat irreverzibilitásához: a nyelv nem *oka*, csupán *tünete*, tükre a nemzeti alkatnak. Arra nézve, vajon nem ellenkezőleg, a nemzeti alkat formálja-e a nyelvet, nem kapunk semmiféle határozott eligazítást, jóllehet egy módszeresen dolgozó tudóstól elvárhatnánk, hogy ezt a kérdést legalábbis felvesse.

Mindez különös „rövidzáratokhoz” vezet, de száz szónak is egy a vége: a cseh természet Chalupný szerint flegmatikusan áll hozzá mindenhez, majd szangvinikusan fellobban, s utána ugyanolyan gyorsan lelohad. Melyik magyar gimnazistának ne jutna itt eszébe a „szalmaláng”, melyet Széchenyi a magyar nemzeti alkat egyik legjellegzetesebb vonásaként emleget?

A fentebb mondottak jobbára ama bizonyos sajátosan cseh, minden más nemzetétől eltérő karaktert iparkodnak körülírni. De említettük már, hogy a harmincas években Chalupnýt két új körülmény is ösztönözte, hogy 1907-ben írt művét átdolgozza és kibővítsé. 1932-ben még csak az a szempont vezérelte, hogy a cseh nemzeti alkatot az új államalakulat használatára csehszlovákká fogalmazza át, a szlovák alkatot, hogy úgy mondjuk, bedolgozza a cseh nemzetfogalomba, magyarul: a cseh nemzetet kibővítsé a szlovák nemzettel. Ez már az 1932-es kiadásban megtörtént. Az eljárás átlátszó. Természetesen továbbra is a nyelv maradt a kiindulópont. Chalupný itt – szembehelyezkedve a „csehellenes” beállítottságú szlovákokkal – Trávníček professzorra hivatkozik mint szaktekinélyre, ki arra a „minden kétséget kizáróan helytálló” következtetésre jutott, hogy „a szlovák nyelv genetikailag, azaz eredetét tekintve és fejlődése folyamán is mindvégig azonos a cseh nyelvvel”. Eddig még tudó-sunk (voltaképpen joggal) szilárd talajt érez a lába alatt, hiszen – miért is nem jutott ez eszébe már huszonöt évvel korábban! – a szlovák hangsúly „alapjában” valóban ugyanolyan mint a cseh. Ami ezután következik, az már csak a negyedszázaddal korábban létrejött ködkép folytatása és fokozása. Abból, hogy a természetes beszédhangsúly a szlovák irodalmi nyelvben is (nem így a nyelvjárásokban!) az első szótagra esik, szükségképpen következik a szlovák nemzeti alkat anticipációs irányultsága is, vagyis az alábbi következtetés: „Ez már önmagában is cáfolhatatlan bizonyítéka a szlovák és a cseh nemzeti alkat alapvető azonosságának.” „Azonos”, ez nyilván úgy értendő, hogy egyazon nemzetnek csupán csak egy alkata lehet, s még csak nem is „egyforma” alkata, ez kevés, mivel egyforma csak két különböző dolog lehet, míg „azonos” csupán egyetlen dolog önmagával – éppen ezt nevezzük identitásnak. De alkalmasint még a lehető legmesszebbre menő konszenzus sem fogadtathatná el a szlovákokkal, amit Chalupný épít bele imidzsükbe, miszerint a szlovák alkat nemcsak éppoly anticipációs jellegű, mint a cseh: ebben a tekintetben a szlovákok csehebbek, mint maguk a csehek”.

Ezzel azonban Chalupný gondjai nem értek véget. Miután egészében véve könnyedén és minden skrupulus nélkül adoptálta a szlovák nemzetet

a cseh nemzet kebelébe, el kell még határolni a magyar nemzettől, annál is inkább, mert a hosszú történelmi együttélés valóban nem egy közös jegyet is hagyott nekik örökül. A nyelvvel itt nem lehetne érvelni, Chalupný, mint tudjuk, ezt nyilvánvalóan nem is tehetette. Ezért a természeti környezet, a milió hatására hivatkozik. Minthogy Szlovákia hegyvidék, még inkább az, mint Csehország vagy Morvaország, Magyarország azonban sík föld, Chalupnýnak ez kapóra jön. Mivel a síkság nyomasztóan hat a cseh és szlovák hegylakók kedélyére (ebben ugyan lehet kételkedni, de lehet benne igazság is, azt azonban kár volna említés nélkül hagyni, hogy Petőfiben, kinek vitathatatlanul szlovák származását éppen szlovák részről szüntelenül hangsúlyozták, az Alföld rónasága egészen más, mondjuk csak ki: ellentétes érzelmeket keltett), a magyar nemzeti alkat „diametrálisan különbözik mind a cseh, mind a szlovák alkattól”.

c) Ez volt a másik példám, s most még a beharangozott triptychon harmadik része, ezt már rövidebben. A fenti két epizód annyiban függ össze egymással, hogy mindkettő ékesen bizonyítja: a peremhelyzetű kutató vagy oktató, legyen bár csak egyetlen bilaterális viszonylat bennfentesebb ismerője, könnyebben jut hozzá, hamarabb figyel fel sok olyan jelenségre, amelyek peremhelyzetéből következően szembeötlőbbek. Példáim közül a második még „messzehordóbb”, általánosabb tanulságú. A peremhelyzetű szakmabéli fokozottabban fogékony arra a jelenségre, amelyet „álsajátosságnak” szoktam nevezni. Sokszor és kedvtelve élek ezzel a szóval a terminologizálás leplezetlen szándékával. A Magyar Tudomány idei első száma „Lehorgasztott fejjel” címmel közölte Solymosi Frigyesnek a „magyar pesszimizmusra” vonatkozó fölöttébb gondolatébresztő és hasznos körkérdését, azzal a várható eredménnyel, hogy a magyar egyfelől pesszimista, másfelől nem az, az egyik ilyen, a másik olyan. Temérdek adalékot találunk itt (is) arra, mily sok olyan vonást tulajdonítunk saját nemzetünknek, melyeket más nemzetek úgyszintén sajátjuknak vallanak, anélkül, hogy csak sejtjenék is, hogy más nemzetek is maguknak vindikálják. Az egyik ilyen álsajátos téveszme, hogy az „és mégis” optimizmusa, jellegzetesen magyar sajátosság. Nem kárhoztathatom ezt a tévhitet, mert magam is ludas vagyok benne: Vörösmarty, Madách nyomán így tanítottam magam is. Üdítőbb cáfolatot képzelni sem lehet, mint amilyennel Borzsák István szolgál az említett ankét leglakonikusabb glosszájában. „Elismétlem Carl Spitteler svájci író egyik ismert könyvének zárószavait” – olvassuk itt. „Mein Herz heisst „Dennoch!” Könnyen mondhatta, jegyzik meg erre csüggedésre hajlamos honfitársai-

ink, hiszen svájcinak született, mi pedig veszélyesebb – huzatos – tájára Európának. Nos: a svájciaknak is akadt elég bajuk az évszázadok során, mégis boldogultak, mert a hegyeiken kívül eszük is volt hozzá.”

S most még, végezetül, egy általánosabb eszmefuttatás. Valamennyien értjük és méltányoljuk, hogy a külföldi magyar szakemberek ily magas szintű és mérvű bevonásának egyik aspektusa egy tudományon is túli nemzeti érdekű megfontolás, mégpedig gáncsolhatatlan indíttatású megfontolás. Ezt azért mondom itt külön nyomatékkal, mert ennek előtte évtizedekig különféle tisztségeket viseltem a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságban, ahol éppen ellenkezőleg, magyar érdekből kellett lépten-nyomon hangsúlyozni, hogy „magyar” és „hungarológus” két különböző fogalom, hogy egy nemzetközi magyar hungarológiai társulás tagjai nem szükségképpen magyarok s misem kötelezi őket a magyar kultúra érdekvédelmére. Visszájára fordítva az Ady idézte Berthelot-i szentenciát, a tudósnak lehet hazája, a tudománynak nincsen.

Valaha, jóllehet semmiképpen sem szándékozom magamat vagy bármelyikünket Hunyadi Mátyás nagy királyunkhoz mérni, féltréfásan, vagyis tehát félkomolyan említettem meg valamelyik történész gondolatát, miszerint Mátyás azért kívánta megszerezni a cseh koronát, azaz meghódítani Csehországot, hogy azzal megerősödve könnyebben győzködhessen a törökkel (vagy kivel-mivel). Ha biceg is a hasonlat, a jelkép talán világos. A külföldön működő magyar vagy hungarológiai munkahelyek számára elsőrendű fontosságú kérdés, hogy bele tudjanak épülni az illető ország tudományos és szellemi hálózatába, s ott a tőlük telhető legnagyobb súllyal iparkodjanak képviselni kicsiny szakterületük tekintélyét. Ez elsődleges módszertani feladat. „Földrajzi szélességük és hosszúságuk” adottságait, peremhelyzetüket kiaknázva egy reménybeli általánosság vagy egyetemesség szintjére emelkedni, offenzív kutatási és oktatási koncepcióra törekedni. A németek híres romanisztikai iskolája, a „Vossler-Schule”, azaz Kayser, Spitzer, Auerbach stb. olyan világviszonylatban is elismert, de hadd ne túlozzak: legalábbis ismert és elismert teljesítményeket produkált a maga idejében, melyek elméleti síkon egyenrangúak vagy talán valamely sajátos nézőpontjuknak köszönhetően kiemelkedők is tudtak lenni. Nem kívánnék ily nagyralátó célkitűzéseket sugalmazni, de azért nem árt, ha ez az elv benne él idegdúcainkban.

Áttekintés a hungarológia jelenlegi helyzetéről és a fontosabb további feladatokról

KISSNÉ PAP MARGIT

1. A hungarológia fogalma és az oktatási tárca hatásköre

A hungarológia fogalmáról, a fogalom tartalmáról és terjedelméről a tudományos kutatásban jelenleg is viták folynak. A mindennapi hungarológiai tevékenység azonban szükségessé tette egy olyan gyakorlati jellegű fogalom közmegegyezéssel elfogadtatását, amely orientációt jelent mind a közigazgatás, mind a hungarológiai intézményrendszer számára. A Klaničay Tibor 70-es években született meghatározásához igazodó fogalom szerint: a hungarológia a magyarságnak mint etnikumnak, mint nemzetnek, mint történelmi utat bejárt társadalomnak, mint nyelvnek, mint sajátos civilizációnak a kutatását, az e területekre vonatkozó tudományos ismeretek oktatását és megismertetését jelenti külföldön.

A fenti értelemben használt hungarológia és intézményrendszere iránti tárca-felelősségről az oktatási miniszter feladat- és hatásköréről szóló 162/1998. (IX. 30) kormányrendelet 5/g. pontja rendelkezik, amely kimondja: az oktatási miniszter „**irányítja a külügyminiszterrel együttműködve a hungarológiai központokat, lektorátusokat és magyar tanszékeket, biztosítja működésük feltételeit**”.

A hatáskör közvetlen gyakorlója a felsőoktatási és tudományos ügyek államtitkársága, amelynek az a magyarázata, hogy a kormányrendeletben említett oktatóhelyek a külföldi felsőoktatásban működnek és a hazai hungarológiai intézmények is felsőoktatási jellegűek.

2. Előzmények

A külföldi hungarológiai oktatás és kutatás a művelődési tárca feladatrendszerében a 60-as évek végén, a 70-es évek elején, a nemzetközi kulturális kapcsolatok bővülésének eredményeként jelent meg, amikor is megkezdődött a tárcaközi bilaterális oktatási megállapodások keretei között magyar vendégoktatók kiküldése a külföldi magyar tanszékekre, lektorátusokra.

A 70-es évek végére, a 80-as évek elejére több, a magyar mint idegen nyelv tanításával, illetve a hungarológia oktatásával, kutatásával foglalkozó

intézmény, szervezet jött létre (pl. Nemzetközi Előkészítő Intézet, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Magyar Lektorai Központ stb.), és a külföldi kapcsolatok is jelentősen kiszélesedtek, amelyek felvetették tárca-szintű fejlesztési koncepció kidolgozásának az igényét. E koncepció több éves előkészítés után a hungarológus szakma egyetértésével jött létre, s a művelődési tárca miniszteri értekezlete 1985. március 11-én fogadta el.

Az akkori programban megtörtént a hungarológia fogalmának értelmezése, valamint a legfontosabb fejlesztési feladatok összefoglalása.

A koncepcióban – értelemszerűen – csak gyakorlati célzatú fogalom-meghatározásra kerülhetett sor, amely a bevezetőben használt fogalommal összhangban úgy szólt, hogy „**a hungarológia olyan tudományos alapokra épülő komplex tevékenység, multidiszciplináris együttes, tantárgy, amely a magyarságra, annak anyagi-szellemi kultúrájára, természeti és társadalmi körülményeire, illetve ezek történelmére és jelenére vonatkozó tudományos szakismereteket ölel fel**”.

A fejlesztési feladatok az alábbi főbb területek köré csoportosultak:

- a külföldi hungarológiai oktatóhelyek (hungarológiai központok, magyar tanszékek, magyar lektorátusok stb.) hálózatának további bővítése;
- a külföldi oktatóhelyeket segítő önálló hazai szakmai-módszertani háttérintézmény létrehozása a Magyar Lektorai Központ fejlesztése révén;
- a tárca-döntéseket előkészítő, a hungarológiai intézmények közötti koordinációt ellátó miniszteri tanácsadó testület megszervezése, Hungarológiai Tanács elnevezéssel.

A koncepció a fenti súlyponti feladatok részletezése mellett jó néhány további tennivalót is megfogalmazott, közöttük a magyar vendégoktatók anyagi-munkajogi helyzetének rendezését, a magyar külképviseletek, magyar intézetek hungarológiai feladatainak meghatározását, az Országos Széchényi Könyvtár hungarológiai referenciaszolgálatának kiépítését, a Magyar Lektorai Központ-hoz hasonló külföldi háttérintézmények tapasztalatainak tanulmányozását stb.

A döntést követően megkezdődött a program végrehajtása, amelyet takarékossági intézkedések, létszámstopok, személyi változások, átszervezések stb. nehezítettek és késleltettek. A felsoroltak ellenére a terület irányításában sikerült olyan mértékű kontinuitást megőrizni és operativitást megvalósítani, amellyel lehetővé vált a program nagy részének végrehajtása.

E rövid áttekintés terjedelmi korlátai miatt a teljesítés részletes értékelésére nincs mód, de a terület intézményesülésének az elmúlt másfél évtizedben bekövetkezett mértékét az alábbiak is érzékeltetik.

3. A jelenlegi helyzet

3.1. A külföldi hungarológiai oktatóhelyek hálózatának helyzete

Külföldi hungarológiai oktatóhely (hungarológiai központ, magyar tanszék, magyar lektorátus stb.) általában egy-egy külföldi felsőoktatási intézmény autonóm döntésének eredményeként jön létre, mely döntéshez ösztönzést és háttérrel jelenthetnek a Magyarországgal kötött kulturális, tudományos, oktatási együttműködési megállapodások, csereprogramok. Hazánknak 1998-ban 98 országgal volt érvényes elvi együttműködési megállapodása a kulturális kapcsolatok területén, s 48 országgal létezett az együttműködés konkrét formáit tartalmazó ún. csereprogram. Ezek a számok érzékeltetik, hogy az évezred végére milyen kiterjedtté vált az ország külföldi kapcsolatrendszere.

A hungarológiai oktatóhálózat II. világháború utáni újjáépítése a kulturális kapcsolatok fent jelzett bővülésével párhuzamosan, az 1985-ös fejlesztési koncepció hatására vett igazi lendületet. A koncepció regionális prioritásokat nem jelölt ki, hanem külföldi jelenlétünk bővítését, az úgynevezett extenzív fejlesztést tekintette célnak.

E stratégia eredményeként mára egy igen kiterjedt külföldi egyetemi hungarológiai oktatóhálózattal rendelkezünk, amely kb. 30 ország 85-90 olyan egyetemét és főiskoláját foglalja magába, ahol oktatják a magyar nyelvet és kultúrát. A megoszlás a különböző régiók között egyenlőtlen. Legtöbbjük Európában működik, ezen belül is Németországban (14), Olaszországban (9), Franciaországban (7) és a Magyarországgal határos országokban (13). A szomszéd országok oktatóhelyei közül 9 (Pozsony, Nyitra, Eperjes, Besztercebánya, Ungvár, Kolozsvár, Újvidék, Eszék, Maribor) magyar nemzetiségű területeken, illetve azok közelében található, ahol jelenleg is 3,5 milliós magyar kisebbség él, és többségük jelentős szerepet játszik a nemzetiségi pedagógusképzésben. További négy (Bukarest, Belgrád, Zágráb, Ljubljana) részt vesz a nemzetiségi területek ellátásában.

Az európai hálózat komoly hiányossága, hogy olyan jelentőségű országokban, mint Svájc, Spanyolország, Norvégia, Görögország, nem vagyunk jelen. Ezekben az országokban vagy egyáltalán nem oktatják nyelvünket és kultúránkat, vagy alkalmi jellegű időszakos képzés folyik.

Ázsiában folyamatosan növekszik a hungarológia iránti érdeklődés, s összesen négy országban (Japán, Kína, India, Dél-Korea) működik magyar oktatóhely. Izraelben a magyar lektorátus megszervezése most van folyamatban.

Amerikában a felsőoktatási intézmények nagy száma ellenére csak három helyen vagyunk jelen: az USA-ban Bloomingtonban és New Brunswickban, valamint Kanadában, Torontóban. Afrikában és Ausztráliában nem rendelkezünk hungarológiai oktatóhellyel, jóllehet érdeklődés mindkét területen volna. Némi változást jelent majd a magyar lektorátus létrehozása a Kairói Egyetemen, amelynek előkészítése most van folyamatban.

Az előbb felsorolt, Magyarországhoz sem jogi, sem költségvetési szempontból nem tartozó magyar oktatóhelyeknek hazánk jelentős szakmai támogatást nyújt, amelynek lebonyolítója a Nemzetközi Hungarológiai Központ.

3.2. A Nemzetközi Hungarológiai Központ (NHK) létrejötte, státusza és jelenlegi helyzete

Az intézmény az 1985-ös fejlesztési program alapján jött létre 1989 augusztusában azzal a céllal, hogy felsőoktatási jellegű intézményként szakmai-módszertani támogatást, szolgáltatást nyújtson a külföldi felsőoktatás keretei között működő magyar tanszékeknek, lektorátusoknak, hungarológiai központoknak. Feladatrendszerét a Művelődési Közlöny 1989. szeptember 5-i számában közzétett alapítólevél tartalmazza.

Jelenlegi helyzetét jól jellemzi, hogy 1999-ben már 127 millió Ft-os állami támogatással dolgozott, s munkatársainak száma 11 fő volt, amelyből mindössze 7 fő rendelkezett főfoglalkozású besorolással (jelen pillanatban 9 fős az intézmény személyi állománya, amelyből 6 munkatárs főfoglalkozású).

Az intézmény fejlődését az elmúlt évtizedben nagyon megnehezítették a vezetéssel kapcsolatos személyi problémák, a folyamatos költségvetési hiány és az a körülmény, hogy hagyományokkal nem rendelkező új feladatrendszer megalapozását kellett elvégezni. A felsorolt okok következménye, hogy a Központ jelenleg mind feltételrendszerét, mind tevékenységét tekintve elmarad a hungarológiai terület támasztotta igényektől.

Működése jelen pillanatban a következőkre terjed ki:

a) Ellátja a külföldön dolgozó 40 magyar lektorral és vendégtanárral kapcsolatos szakmai, munkáltatói feladatokat, amely a vendégoktatók pályázatától kezdve a felkészítésen, az állományba vételen és a bérezésen keresztül az állandó szakmai kapcsolatig terjed.

b) Folyamatos könyv- és folyóirat-küldeményekben részesíti a külföldi oktatóhelyek könyvtárait. A támogatás nagyságrendjét mutatják a következők: a költségvetésben szolgáltatásokra rendelkezésre álló néhány milliós keret alapítványi támogatásból történő kiegészítésével 1999-ben

kb. 4 millió forintot költött könyvküldeményekre (az összeg nem tartalmazza a szállítási költségeket), és 1,5–2 millió forint közötti összeget folyóíratra, amelynek kétharmada szállítási költség volt.

c) A Központ számára az 1989-es alapítólevél önálló kutatási feladatokat határozott meg. Már az első évek tapasztalatai bebizonyították, hogy ez nem volt reális elvárás az intézménnyel szemben, ezért az említett feladat a tudományszervezés irányába módosult. Az intézmény a 90-es évek elején hozzákezdett a külföldön dolgozó magyar vendégoktatók kutatási tevékenységének megszervezéséhez, az egyes oktatóhelyek kutatási eredményeinek számbavételéhez, s a hozadékukat jelentő tanulmányok, doktori disszertációk, kandidátusi értekezések saját kiadványokban történő közzétételéhez. Így indult el a Hungarológia és az *Officina Hungarica* című kiadványsorozat, valamint e törekvések eredményeként kapcsolódott be az intézmény a külföldi oktatóhelyek kiadványainak megjelentetésébe (pl. *Berliner Beiträge zur Hungarologie*, *Cahiers d'Études Hongroises* stb.).

d) Az intézmény az elmúlt évek alatt 6000 kötetes – könyvritkaságokat is tartalmazó – szakkönyvtárat épített ki. Nem történt azonban meg a könyvtár állományának számítógépes feldolgozása és a könyvtári funkciók összekapcsolása a központ tevékenységének egészével.

e) A kapcsolatépítés, kapcsolattartás az utóbbi három évben az intézmény egyik legsikeresebb területe volt. Ez egyfelől a vezetés stabilizálódásának, másfelől az igazgató akadémiai doktori fokozatának és vendég-tanári múltjának köszönhető elsősorban, akit emiatt mind a külföldi oktatóhelyek, mind a hazai szakintézmények partnernek fogadnak el. A kapcsolatrendszer bővülésének bizonyítéka például az 1998-ban a Magyarok Világszövetségével, 1999-ben az Anyanyelvi Konferenciával és az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságával közösen szervezett nyári konferencia, vagy az intézmény tudományos tanácsának 1998-ban történt létrehozása.

1995-től kezdődően a Hungarológiai Tanácsnak és a Központnak több kezdeményezése volt a magyar intézetekkel történő együttműködés kialakulása érdekében, a kapcsolatok azonban nem intézményesültek.

3.3. A Hungarológiai Tanács létrejötte, státusza és jelenlegi helyzete

A Hungarológiai Tanács az 1985-ös fejlesztési koncepció értelmében alakult meg 1988 novemberében, a mindenkori művelődési miniszter szaktanácsadó testületként. Az Alapszabályt az 1988. november 3-án tartott alakuló ülésen vitatta meg a testület, majd 1989. március 14-i ülés-

sén fogadta el. E dokumentum szerint feladata a döntés-előkészítés és a koordináció az 1985-ös miniszteri előterjesztésben használt, széles értelmű hungarológia területén, mely fogalomértelmezésnek megfelelően állítottuk össze tagságát a legfontosabb hungarológiai diszciplínák és hungarológiával kapcsolatban lévő intézmények képviselőiből.

A Tanács az elmúlt tíz év alatt folyamatosan működött, amit széles körű dokumentációja is bizonyít. Általában évenként négy alkalommal ülésezett, s fórumot biztosított minden olyan hungarológiai jellegű téma megvitatásának, amely abban az időszakban a művelődésirányítás, illetve a társintézmények számára időszerű volt. Rendszeresen áttekintette például a külföldi magyar intézetek és a hazai hungarológiához kapcsolódó intézmények munkatervét, véleményezte a nyári vendégoktatói konferenciák programját, állást foglalt a Nemzetközi Hungarológiai Központ feladatrendszerét, költségvetését, személyi változásait illetően, véleményt mondott egy-egy külföldi oktatóhely fejlesztésével, magyarországi támogatásával kapcsolatos kérdésekben, megvitatta a hungarológia fogalmát stb. Az említett üléseken általában érdemi vita folyt, s az egyeztetés lehetősége hiányt pótol, ezért a résztvevők többsége igényli a testület további fenntartását.

Néhány éves működés után bebizonyosodott, hogy a hungarológia széles értelmezésén alapuló Tanács működtetése nehézségekbe ütközik, hiszen például a zene- vagy filmművészet külföldi képviselőivel kapcsolatos feladatokat nem tudja felvállalni. Ezért a testület később a magyar filológián alapuló külföldi egyetemi hungarológia-oktatás szaktanácsadó testületeként működött tovább. A fenti ok, valamint az összetételben – halálozások, intézményi átszervezések stb. révén – bekövetkezett változások miatt a megújításra több alkalommal javaslatot tettünk a művelődési tárca vezetésének, de az átalakítás nem történt meg.

Az említetteken kívül csökkentette a testület hatékonyságát az is, hogy a hazai államigazgatásban nem alakult ki annak a gyakorlata, hogyan épüljenek be a szakmai tanácsadó testületek javaslatai az államigazgatási döntésekbe.

Összegezve az eddigieket, megállapítható: az elmúlt évtizedben a művelődési tárca hatáskörében és irányításával megtörtént a hungarológiai oktatás, kutatás intézményesülése. Vagyis: kiépült az a magyarországi szakmai háttér, amely segíteni képes a külföldi egyetemi, főiskolai oktatóhelyeket.

Az intézményesülési folyamat eredményének tekinthető, hogy koncepcionális módon, a szakma legjobbjainak közreműködésével ment végbe, s a munkamegosztásra és együttműködésre irányuló törekvés jellemezte a rokonfunkciójú intézményekkel, így például: az Anyanyelvi Konferenciával, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társasággal, a Magyarok Világszövetségével stb. További eredménynek tekinthető az is, hogy az intézményesülési folyamat szélsőségektől mentesen, kiegyensúlyozott történeti-nemzeti szemlélet alapján valósult meg, még azokban az időszakokban is, amikor ellentétes politikai szándékok érvényesültek.

Nem ad elégedettségre okot az intézményesülés aránylag lassú üteme és a kiépült funkciók szűk keresztmetszete. A lendületesebb fejlődést akadályozták a kormányváltásokat, kormányátalakításokat követő koncepcionális elbizonytalanodások, állandósuló átszervezési tervek, törekvések, valamint az anyagi, tárgyi, személyi feltételek folyamatos hiánya.

4. A hungarológia fejlesztésének főbb irányai

Az 1985. március 11-én elfogadott, előzőekben ismertetett koncepciót eleget tett feladatának: másfél évtizedre meghatározta a hungarológia fejlesztésének, intézményesülési folyamatának irányát és kereteit.

A közeljövőben értékelni kell a 85-ös program végrehajtását, s a tanulságok figyelembevételével elkészíteni a következő évtized fejlesztési koncepcióját, amely meghatározza a hungarológia fogalomkörébe tartozó **tevékenységek**, a nekik keretet adó **intézmények** és a rendszer fenntartásához szükséges **feltételek** fejlesztését. Egy ilyen súlyú program kidolgozása természetesen csak a szakma reprezentánsainak közreműködésével történhet, s megvalósítására akkor van esély, ha a társintézmények egyet-értének vele és felzárkóznak mögé.

A tárca később kialakítandó stratégiájához az alábbi koncepcionális javaslatokat tesszük:

4.1. A hungarológia fogalmának újragondolása és a fogalomhoz kapcsolódó tevékenységek fejlesztése

A hungarológia fogalmának tudományos meghatározását az elmúlt évtizedek során többen elvégezték Gragger Róberttől elkezdve Bibó Istvánon keresztül Klaniczay Tiborig. E tudományos meghatározások alapján a gyakorlatban két egymással ellentétes fogalomhasználat alakult ki: egy parttalan, amely a magyar tudomány és kultúra külföldi terjesztésének egészét a hungarológia tárgykörébe sorolja, illetve egy leszűkítő,

amely szerint csupán a magyar filológia, sőt annak egy kis része, a magyar mint idegen nyelv oktatása tartozik a hungarológia tárgykörébe.

A fenti felfogásbeli különbségek miatt nagy eltérések, sőt bizonytalanságok tapasztalhatók a hazai szakintézmények és irányítók kompetencia-felfogásában, illetve a külföldi oktatóhelyek tevékenységében. Jól szemlélteti ezt a következő példa: míg a Sorbonne III. Egyetemen folyó hungarológiai oktatás és kutatás a szociológiára, politológiára és közgazdaságtudományra is kiterjed, addig a Londoni Egyetemen az a törekvés, hogy a jövőben csupán a magyar mint idegen nyelv nyelvmesteri szintű oktatása valósuljon meg az intézményben.

Az új koncepció megalapozása során végiggondolandó: mit jelent a hungarológia az ezredfordulón, milyen diszciplínákat foglal magában, hogyan kell módszereit és eszközrendszerét korszerűsíteni ahhoz, hogy a korábbinál hatékonyabban segítse a magyarságkép külföldi formálását.

A nyugat-európai és amerikai hungarológiai oktatás tapasztalatai alapján megfogalmazható a nemzeti érdekeinkkel is egybeeső álláspont, hogy a hungarológia napjainkban legelterjedtebb filológia-központú felfogását differenciálnunk kell, részben úgy, hogy megnyitjuk más diszciplínák, mindenekelőtt a **társadalomtudományok** (történelem, szociológia, politológia, közgazdaságtudomány stb.) előtt, ugyanis a piacképes tudás felértékelődése miatt a fejlett országokban ezek iránt van a legnagyobb érdeklődés. Részben pedig úgy, hogy tudomásul vesszük, sőt segítjük **nemzeti változatok** kialakulását, hiszen a hungarológia mást jelent Amerikában, Nyugat-Európában, vagy a határainkon túli magyar kisebbség körében.

A korábbinál nyitottabb, gazdagabb diszciplináris tartalmú hungarológia-felfogás kialakítása és elterjesztése csak akkor lehetséges, ha teljesülnek a következő feltételek:

a) Olyan pályázatok és állami megbízások által támogatott kutatások indulnak az akadémiai és felsőoktatási kutatóhelyeken, amelyek többek között a hungarológia fogalmának történeti feldolgozására, diszciplináris tartalmának körülhatárolására, más nemzeti tudományokkal (pl. germanisztika stb.) történő összehasonlító vizsgálatára, nemzeti változatainak kimunkálására, oktatási módszereinek megújítására stb. irányulnak.

b) A hungarológia keretében a magyar nemzeti tudományok széles körének nemzetközi szintű művelése valósul meg. E nemzetközi jelleg miatt kívánatos, hogy a külföldi oktató-kutatóhelyek rokon tematikájú kutatásai kapcsolódjanak az a) pontban javasolt kutatási programhoz. Az együttműködés feltételei nemzetközi projektek segítségével teremthetők

meg amelyre jó példaként szolgálnak a holland–magyar együttműködés hungarológiai projektjei.

c) Az előzőekben jelzett korszerűsítési törekvések részeként változtatni kell azon a helyzeten, hogy a hungarológia – eredményei ellenére – továbbra is periférikus helyet foglaljon el a magyar kulturális-tudományos életben. Hogy jelentőségének megfelelő pozícióba kerülhessen, helyet kell kapnia abban az országimázs programban, amelyet a Miniszterelnöki Hivatal Országimázs Központja koordinál, ebben az évben 4,5 milliárdos költségvetéssel. A hungarológiai tevékenységek jelentősége abban rejlik, hogy a magyarsággal összefüggő objektív, tudományos ismeretek közvetítésére alkalmasak, függetlenek a politikától és igen kiterjedt intézményrendszerük van külföldön.

d) Az említett szemléletváltozásban, a hungarológia nemzetközi pozíciójának javításában jelentős szerep vár a nemzetközi kulturális kapcsolatok irányítására. Olyan együttműködések kialakítására, bilaterális megállapodási mechanizmusok létrehozására van szükség, amelyek alkalmasak arra, hogy a hungarológiával kapcsolatos felfogásunkat a kétoldalú kapcsolatok keretében képviselhesük, s a szakterület érdekeit érvényesíthessük.

e) A hungarológia többször említett nemzetközi jellege miatt hazánknak olyan szakmai-módszertani, tudományszervezési, szolgáltatási háttér működtetését és folyamatos fejlesztését kell biztosítani, amely képes arra, hogy a külföldi hungarológusokat, hungarológiai oktató-kutatóhelyeket orientálja, magyarországi kapcsolataikat menedzselje, és szakmai munkájukhoz sokirányú segítséget nyújtson. Ennek a hazai háttértevékenységnek az alapjait az elmúlt évek során megteremtettük. A hungarológia előzőekben jelzett periférikus helyzete miatt azonban szűk keresztmetszetű, a külföldi igényektől messze elmaradó tevékenységről van szó, amelyet – a fent jelzett törekvésekkel összhangban – tartalmában, terjedelmében és módszereiben is fejlesztenünk kell.

A fejlesztés legfontosabb elemei a következők lehetnek:

– A hungarológia fogalmának, diszciplináris tartalmának újragondolásával párhuzamosan felül kell vizsgálni a magyar vendégoktatók kiválasztásának és külföldi kiküldetésének jelenlegi gyakorlatát. Ha a hungarológia tárgykörében a magyar nyelven, nyelvészetben és irodalmon kívül más diszciplínák is megjelennek, s nemzeti változatok kialakulásával is számolni kell, akkor ehhez hozzá kell igazítani vendégoktatói hálózatunkat. Vagyis: vendégtanári besorolású kiküldötteink között a nyelvészek

és irodalmárokon kívül más tudományágak képviselőinek is helyet kell kapni. Az eziránti igény az oktatóhelyeken már megfogalmazódott: a Párizs III. Egyetem például közgazdász vendégtanári hely létesítésére törekszik, Ungvár több alkalommal jelezte néprajzos iránti igényét stb.

– A színvonalas külföldi hungarológiai tevékenység legfontosabb feltétele a megfelelő szakkönyvtár. Magyarország az elmúlt években sokat tett a külföldi hungarológiai könyvtárak fejlesztéséért. Ezek az erőfeszítések azonban jobbra nélkülözték az összehangoltságot és a szakszerűséget. Éppen ezért az egyik legfontosabb feladat olyan hungarológiai gyűjtőköri szabályzat összeállítása a különböző típusú külföldi hungarológiai szakkönyvtárak számára, amely alapja lehet a jövőbeli szakszerű állományfejlesztésnek. További tennivaló a könyvtárak jelenlegi állományának felmérése, valamint a hálózati elérhetőség megteremtése a külföldi oktatóhelyek könyvtárai és a hazai nagy könyvtárak között.

– A hungarológiai oktatás szempontjából a szakkönyvtárral azonos értékű feltétel a megfelelő tankönyvek, kézikönyvek kínálatának megteremtése magyar és idegen nyelven. A helyzet talán ezen a területen a legrosszabb. Magyar nyelvkönyvek az elmúlt évek alatt megjelentek, s kialakult belőlük egy szakmai szempontból elfogadható választék. Néhány – például Kósa László írásaiból készült angol, francia és német – fordításon kívül viszont alig van választék más hungarológiai diszciplínákból, még a legfontosabbnak tekinthető nyelvészetből és irodalomtörténetből sem. A helyzet tarthatatlanságát Amedeo di Francesco professzor, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság elnöke is felvetette a tavalyi vendégoktatói konferencián. Szükség van tehát egy olyan tankönyv- és kézikönyv-program mielőbbi kidolgozására, amely számba veszi, milyen témákban, milyen nyelven, mely hazai és külföldi szerzők közreműködésével lehetne a jelenlegi hiányt enyhítő kiadványokat megjelentetni.

– A könyvellátás szempontjából további sürgős feladat a külföldi könyvkereskedelem megteremtése, amelyet korábban a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat látott el. A külföldi hungarológiai oktatás számára nélkülözhetetlenek például a magyar nyelvkönyvek, a magyar klasszikusok kiadásai, Magyarország története, Magyarország néprajza, Közép-Kelet-Európa története stb., ám ezeket a kiadványokat a hungarológusok külföldön nem tudják megvásárolni. Úgy véljük, ez olyan súlyú feladat, amelyet az oktatási tárca saját hatáskörben nem tud megoldani. Ezen a területen a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának (NKÖM), illetve a korábban említett Országimázs Központnak a közreműködésére volna szükség.

– A külföldi oktató-kutatóhelyek nyomatékosan jelzik a korszerű információhordozók (CD-ROM, CD, videó, Internet stb.) iránti igényüket, amelyek ma már – főként Amerikában és Nyugat-Európában – az oktatás, ismeretszerzés szerves részévé váltak, s hiányuk az érdeklődés csökkenéséhez vezethet. Ezen a területen mindenekelőtt a jelenlegi kínálat felmérésére és a hungarológia számára használható ismerethordozók eljuttatására van szükség az oktatóhelyekre, amely részben az itthonról nyújtott szolgáltatások, részben az e területen is kialakítandó külföldi kereskedelem keretében valósulhat meg. Később, az oktatóhelyek igényei alapján kezdeményezni kell új anyagok elkészítését, ami szintén a társintézmények közreműködésével történhet. Jó példa erre a Magyar Rádió Dokumentációs Igazgatóságával kialakult együttműködés, s az ennek eredményeként létrejövő Nemzeti Hangoskönyv, vagy az Enciklopédia Humana Egyesület CD-ROM sorozata, amelynek legutolsó darabja a magyarországi Habsburg-uralom egy korszakát dolgozza fel.

– A külföldi oktató-kutatóhelyeken sokirányú hungarológiai kutatások folynak, amelyek ösztönzése, orientálása és támogatása szempontjából nagy jelentősége van a publikációs lehetőségeknek. Publikációs fórumok mind Magyarországon, mind külföldön nagy választékban rendelkezésre állnak a hungarológiai tárgyú tudományos munkák magyar és idegen nyelvű publikálására. Ilyenek például a Nemzetközi Hungarológiai Központ *Hungarológia* és *Officina Hungarica*, vagy a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság *Hungarian Studies* című kiadványai, valamint olyan, a külföldi oktatóhelyek által megjelentetett periodikák, mint a *Berliner Beiträge*, a *Cahiers d'Études Hongroises* stb. Ám a jelenlegi folyóiratstruktúrát sok bizonytalanság jellemzi profil, színvonal, munkamegosztás, megjelenési gyakoriság, finanszírozás, terjesztés szempontjából egyaránt. És az sem biztos, hogy ezek a kiadványok rátalálnak az arra legérdemesebb szerzőkre és tanulmányokra. A fenti okok miatt a hazai folyóiratstruktúra felülvizsgálatára van szükség, beleértve a profiltisztítást, a munkamegosztást, a folyamatos kapcsolatot a szakmai műhelyekkel, valamint a széleskörű publicitást biztosító terjesztést. Egyidejűleg ki kell alakítani annak a stratégiáját is, milyen szakmai, pénzügyi és terjesztésbeli szerepet vállal Magyarország a külföldi hungarológiai periodikák megjelentetésében, amelyek egy részének fenntartása jelenleg a mi pénzügyi támogatásunktól függ.

– A külföldi hungarológusok magyarországi képzésének lehetőségeit (beleértve az alap- és a részképzést, valamint a tudományos és egyszerű ismeretbővítést célzó továbbképzést), jelenleg a bilaterális megállapodá-

sokban megjelenő szűk keresztmetszet és véletlenszerűség jellemzi. Különösen nagy gondot jelent ez azoknak az országoknak, ahol a hungarológus hallgatók előképzettség nélkül kezdik meg egyetemi tanulmányukat, illetve ahol hungarológiából nem lehet tudományos fokozatot szerezni. A leginkább hiányzó részképzés és doktori képzés lehetőségének megteremtése érdekében – a bilaterális megállapodások kereteinek fenntartása mellett – alakuljon ki olyan típusú ösztöndíjrendszer, mint amilyen a kisebbségi területen jött létre. Ennek segítségével hozzájárulhatunk az egyetemi képzések színvonalának emeléséhez, illetve a hungarológus utánpótlás kineveléséhez a külföldi intézményekbe.

5. A hungarológiai intézményrendszer fejlesztése

A jelenlegi helyzetről készített összefoglalóban jeleztük, hogy az elmúlt másfél évtized alatt megtörtént a terület intézményesülése, ami egyfelől a külföldi hungarológiai oktatóhelyek hálózatának kiépülését, másfelől a Nemzetközi Hungarológiai Központ és a Hungarológiai Tanács létrejöttét jelenti.

Az intézményrendszer az elmúlt időszakban – a fejlesztés ismertett korlátai ellenére – bizonyította életképességét. Ezért a jövőben **korrekciókkal egybekötött, felgyorsított fejlesztésre** van szükség, amelynek irányai a következők lehetnek:

5.1. A külföldi hungarológiai oktatóhelyek hálózatának fejlesztése

A külföldi hungarológiai oktatóhelyek sem jogilag, sem fenntartás, működtetés szempontjából nem tartoznak Magyarországhoz. Ezért fejlesztésük ösztönzésére a bilaterális együttműködés keretei között adott jogi lehetőségek és a szakmai támogatás különböző formái használhatók fel. Közreműködésünk a hálózatépítésben az alábbi szempontok alapján történhet:

– Költségvetési lehetőségeink engedte mértékben ösztönözzük a hálózat bővítését azokban a nyugat-európai országokban, ahol jelenleg még nem folyik hungarológiai oktatás (pl. Belgium, Spanyolország, Norvégia, Svájc stb.), néhány nemzetközi hírű tengerentúli egyetemen (pl. Yale), valamint a szomszédos országok magyarok lakta területein. De nem volna célszerű elzárkózni a fejlesztések elől olyan országokban és térségekben sem, ahol politikai és gazdasági okokból fontos Magyarország jelenléte (pl. Kína), vagy ahol kultúránk iránt megkülönböztetett érdeklődés mutatkozik (pl. India, Kazahsztán).

– A bővítéssel párhuzamosan el kell végezni a jelenlegi hálózat felülvizsgálatát, ami azt jelenti, hogy lektorainkat, vendégtanárainkat visszahívjuk azokról az oktatóhelyekről, amelyek szakmai haszna csekély, vagy a fogadó egyetem nem biztosítja az oktatáshoz szükséges feltételeket.

5.2. A Nemzetközi Hungarológiai Központ fejlesztése

A Nemzetközi Hungarológiai Központ csak akkor válhat teljes értékű szakmai-módszertani, tudományszervezési és szolgáltató intézménnyé, ha megtartja önállóságát, differenciálja feladatrendszerét és lehetővé válik felgyorsított fejlesztése. Az intézmény Magyar Nyelvi Intézettel történő esetleges összevonása ellen érvek sokasága sorakoztatható fel. Ezek közül álljon itt az egyik legfontosabb, a tevékenységi kör problémája. Az a terület, amely a Nemzetközi Hungarológiai Központ kompetenciájába tartozik, a magyarságra vonatkozó tudományos ismeretek komplexumának külföldi egyetemi oktatását és kutatását foglalja magában, s az intézmény különössége éppen abban rejlik, hogy megpróbálja e nehezen átfogható interdiszciplináris együttest leegyszerűsítés nélkül kezelni. A Magyar Nyelvi Intézet feladatkörébe viszont a jogszabályok csak a hungarológia egy részterületét, a magyar mint idegen nyelv oktatását utalták, a magyar felsőoktatásban tanuló idegen nemzetiségű fiatalok számára. Emellett az intézmény a határon túli magyar fiatalok felkészítését végzi a felsőfokú tanulmányokra.

Az esetleges összevonás azzal a veszéllyel járna, hogy a hungarológia hazai háttéradatai leszűkülnek a magyar mint idegen nyelv oktatására, s ezzel elveszítenénk többéves munkával kiépített nemzetközi kapcsolatainkat, mivel külföldi partnereink éppen az előzőekben jelzett nyitottságot várják tőlünk.

A Nemzetközi Hungarológiai Központ jövőbeli feladatai – a hungarológiai tevékenységek előzőekben javasolt fejlesztése alapján – a következőkben foglalhatók össze:

– a vendégoktatók kiválogatásának, felkészítésének és bérezési rendszerének felülvizsgálata, amelyhez a szempontokat a hungarológia fogalmának újragondolása jelentheti;

– az egyes oktatóhelyekre lebontott egyéni szakmai-támogatási program kidolgozása a helyi adottságok és a hungarológia egyre karakteresebb nemzeti változatai alapján;

– az oktatóhelyeknek nyújtott szolgáltatások (könyv, folyóirat, multimédia stb.) bővítése, színvonalának, szakszerűségének javítása;

Bevitel

*Me
Nemzetközi
Központ, a
D. a. t. a.
2. feladat.*

- a külföldi partnerek igényei alapján könyvkiadási program összeállítás a hiányzó magyar és idegen nyelvű hungarológiai tankönyvek, kézikönyvek mielőbbi megjelenítése érdekében;
- a tudományszervezői tevékenység erősítése, mind a vendégoktatók, mind az oktatóhelyek tudományos kutatásai terén;
- az időszaki kiadványok elmúlt évben megkezdett felülvizsgálatának folytatása: korszerűbb folyóirat struktúra kialakítása, a külföldi folyóiratok támogatási rendszerének kimunkálása, honlap indítása, ismertető füzet megjelenítése az intézményről;
- a könyvtár és dokumentációs tár gyűjtőkörének véglegesítése, a többi szakterülettel történő együttműködés kimunkálása, az állomány számítógépes feldolgozása és internetes elérhetőségének biztosítása, az egyes oktatóhelyekre vonatkozó dokumentumok szakszerű gyűjtésének megkezdése.

5.3. A külföldi magyar intézetek és a hungarológiai intézményrendszer kapcsolatának kialakítása

Jelenleg a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának felügyelete alatt 15 magyar intézet működik külföldön. Az intézmények – feladatrendszerüket, jogi helyzetüket, fenntartásukat tekintve – alapvetően különböznek a hungarológiai oktatóhelyektől, de tevékenységüknek vannak érintkezési pontjai. Az érintkezési pontok alapján indokolt az a több helyen megfogalmazott igény, hogy kapcsolataikat intézményesítsük. A hungarológia és a magyar intézetek közötti együttműködés fontosabb területei a következők lehetnek:

A külföldi magyar intézetek:

- ellátják a fogadó országban dolgozó magyar lektorok és vendégtanárok érdekképviselését, diplomáciai, szakmai, technikai segítséget nyújtanak munkájukhoz;
- az Oktatási Minisztérium(OM) felkérése és megbízása alapján közvetítenek és intézkednek a hungarológiát érintő konkrét ügyekben;
- arra felkészült munkatársaik részt vesznek az egyetemi hungarológiai műhelyek oktató- vagy kutatómunkájában;
- segítik a befogadó ország hungarológusait, hungarológiai intézményeit magyarországi kapcsolataik építésében;
- szakmai-módszertani rendezvényeket, konferenciákat szerveznek az egyetemi hungarológiai műhelyek oktatóinak és kutatóinak, részt vesznek

közös kiadványok megjelentetésében (lásd pl. a Párizsi Magyar Intézet jelenlegi és a Berliini Magyar Ház korábbi gyakorlatát);

– magyar nyelvtanfolyamokat indítanak és ösztözzik a magyar nyelvvizsga-bizonyítvány megszerzését;

– bekapcsolódnak az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) által irányított hungarika gyűjtésbe;

– könyvtáraik fejlesztésénél, állománygyarapításánál munkamegosztásra törekednek az egyetemi hungarológiai könyvtárakkal.

A hungarológiai terület, illetve a magyar vendégoktatók:

– ha az őket foglalkoztató egyetemek ehhez hozzájárulnak, részt vesznek a magyar intézetek hungarológiai tevékenységében: magyar nyelvtanfolyamokat vezetnek, közreműködnek a hungarológiai rendezvények előkészítésében, hungarológiai jellegű kiadványok szerkesztésében, magyar nyelvvizsgák megszervezésében, egyetemközi kapcsolatok kialakításában stb.;

– azokon a helyeken, ahol nem működik magyar intézet, de igény mutatkozik az ilyen típusú tevékenységek iránt (pl. Zágráb, Eszék, Ljubljana), a magyar vendégoktatók – ha a fogadó felsőoktatási intézmény ezzel egyetért, s a NKÖM-től erre felhatalmazást és anyagi támogatást kapnak – a helyi igényeknek megfelelően alkalmanként filmvetítéseket, szerzői esteket, kerekasztal-beszélgetéseket, szavalóversenyeket, előadásokat stb. szerveznek.

Az OM és a NKÖM között kialakuló, írásos megállapodáson nyugvó együttműködés lehet a további kerete a két terület közötti folyamatos információ-cserének (pl. kölcsönös részvétel a nyári konferenciákon), idegen nyelvű hungarológiai szakkönyvek, fordítások együttes kiadásának, a külföldi hungarológiai könyvtárak munkamegosztáson alapuló támogatásának stb.

5.4. A Hungarológiai Tanács megújítása

A Hungarológiai Tanács további működésére vonatkozóan a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma is javaslatokat fogalmazott meg. Előző egy, a Felsőoktatási és Tudományos Tanácshoz (FTT) hasonló, államigazgatástól független testület felállítását kezdeményezte, utóbbi a két tárca közös koordináló testületét szeretné létrehozni.

Jelenleg a hungarológia területén az Oktatási Minisztérium és intézményei mellett a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és intézmé-

neyei (OSZK, magyar intézetek), a Magyar Tudományos Akadémia (MTA), a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, az Anyanyelvi Konferencia és a Magyarok Világszövetsége rendelkeznek olyan hatáskörrel és kapcsolatrendszerrel, hogy az együttműködésben számolni kell velük. Döntés kérdése, hogy a szakterület által kétségtelenül igényelt szakmai tanácsadó, egyeztető fórumot a felsorolt intézmények, szervezetek közül ki hozza létre és ki működtesse. Bármilyen döntés születne is, az a megoldás nem helyeselhető, hogy az új testület résztvevői között hierarchiát állítsunk fel, vagy egyes partnereket kizárjunk az együttműködésből. Márpedig egy közös, OM–NKÖM dominálta testület óhatatlanul ilyen veszéllyel járna.

Kiindulva a Hungarológiai Tanács több mint tíz éves működésének tapasztalataiból, valamint abból, hogy a hungarológia intézményesülése az Oktatási Minisztérium területén a legjelentősebb (gondoljunk a Nemzetközi Hungarológiai Központra és a hozzá kapcsolódó külföldi oktatóhelyekre, a Magyar Nyelvi Intézetre, valamint a felsőoktatásban folyó hungarológiai tevékenységekre), úgy véljük, az előbb jelzett alternatívák közül szakmai szempontból az volna a legindokoltabb, ha továbbra is az Oktatási Minisztérium szervezné a szakmai egyeztető fórum működését. A megújuló testület alapja a jelenlegi Hungarológiai Tanács lehetne, a következő változtatásokkal:

– Feladata maradjon továbbra is a döntéselőkészítés és a koordináció, az oktatási tárcához tartozó hungarológiai oktatás, kutatás, valamint a kapcsolódó tevékenységek területén. (Hatáskörébe fejlesztési koncepciók, nemzetközi együttműködések és projektek, kutatási és kiadványtervek, konferencia-programok, stb. véleményezése, háttérintézmények feladatrendszerével és költségvetésével kapcsolatos állásfoglalások, a vendégoktatói pályázatok bírálata stb. tartozhatnak).

– A partnerintézmények igényeinek megfelelően elvégezné a hungarológiai oktatással közvetlen kapcsolatban nem lévő hungarológiai elképzelések, tervek, javaslatok véleményezését is.

– Személyi összetétele a jelenlegi Tanács szakmai szempontból legértékesebb tagjainak, a partnerintézmények javaslatainak és az új feladatoknak a figyelembevételével alakítható ki.

– Az elnök és a titkár személyéről – széleskörű konszenzus alapján – a testület működtetőjének kell döntenie.

– Az elnökhelyettesi feladatkörrel a NKÖM, vagy az MTA képviselője bízható meg.

6. A hungarológia költségvetési feltételeinek, finanszírozásának fejlesztése

a) Az előzőkben javasolt fejlesztési elképzelések megvalósítására csak akkor van esély, ha a hungarológiai intézményrendszer jövőbeli támogatása nem az eddigi inflációt követő költségvetési politikán alapul, hanem a nemzetközi kötelezettség-vállalásokhoz és a szakmai feladatokhoz igazodik (az Országimázs Központ 4,5 milliárd Ft-os költségvetése bizonyítja, hogy átléphetők a költségvetési korlátok);

b) a Nemzetközi Hungarológiai Központ ez évi 145 millió Ft-os költségvetésének legalább a megduplázására volna szükség ahhoz, hogy:

– a szakmai feladatok ellátására alkalmas munkatársakkal bővíthesse személyi állományát;

– vendégoktatókat küldhessen ki a most alakuló oktatóhelyekre, illetve a további segítséget igénylő tanszékekre;

– elindítsa a tankönyv- és kézikönyv programot;

– új folyóiratkiadási és -támogatási rendszert valósítson meg;

– bővítsé szolgáltatásait;

c) a költségvetés korrekciója mellett tárcánknak kezdeményezni kell azt is, hogy a központ egyes célfeladatokra hozzájuthasson az Országimázs Központ támogatásához;

d) a megújuló Hungarológiai Tanács esetében rendezni kell a költségvetési feltételeket, és döntení kell arról, hogy testület titkársága hol működjön.

A hungarológiáról és magyarországi intézményeiről

JANKOVICS JÓZSEF–MONOK ISTVÁN

Nem meglepő ugyan – talán még megszokottnak is mondható –, hogy valamely fontos kérdésről nem annak tartalmi érdemeit szem előtt tartva, hanem formai oldalról közelítve a „megvalósíthatóság” fontosságát hangsúlyozva vitatkozunk. Hosszú évtizedek óta zajlik vita a hungarológia fogalmáról, hazai és külföldi intézményeiről, az együttműködés megvalósult és vágyott formáiról. Ez a vita végső soron mindig arról szól, hogy a magyar nyelv és kultúra kutatását, bemutatását és oktatását végzők mondják-e meg, hogy milyen intézményi struktúra, milyen állami támogatással valósítsa meg a közösen megfogalmazott célokat, vagy az éppen hatalmon lévő csoportok irányította államigazgatás tisztségviselői döntsék el, hogy számukra mi a fontos, és ennek alapján alakítsák az intézményrendszert, döntsenek támogatásokról. Az elmúlt két-három év olyan találkozóin, amelyeken a magyarországi hungarológiai intézményrendszer jövőjéről volt szó, több szélsőségesnek is gondolható álláspontot szögeztek le a résztvevők. A tartalmi oldalról ilyennek minősült Pál József – akkori NKÖM helyettes államtitkár – felvetése egy Goethe Intézet-szerű intézményről, mint önálló költségvetési szervről, amelyhez a magyarsággal kapcsolatos külföldi kutatás, oktatás, illetve a magyar kultúra képének egyes más nemzetek körében való formálása feladatként tartozna. Az irányítás ebben az intézetben a szakmai szervezeteké lehetne, vagyis a tartalmi kontroll folyamatosan érvényesülne. A másik oldalon ugyanazon a megbeszélésen elhangzott Kroó Norbert – akkori OM helyettes államtitkár – véleménye arról, hogy a szakmai szervezetek ne akarjanak közpénzek felett rendelkezni, azt bízzák csak az államigazgatás szerveire. Az említett intézet pedig illúzió, hiszen nehéz lenne meghatározni a helyét az államigazgatás rendszerében.

Az ilyen viták soha nem vezethettek végső megoldáshoz – ha egyáltalán van ilyen –, így a hungarológiai feladatok megvalósítása során egy-egy jelentősebb egyéniség hatása érvényesült, aminek eredményeképpen alakultak, virágoztak, majd elsorvadtak egyes intézmények.

Véleményünk szerint az a kiindulópont hibás, miszerint meg kell határozni a hungarológia fogalmát, és ehhez kell rendelni intézményeket, azok felettes hatóságait, akik a közpénzekből megpróbálnak forrást biztosítani egyes feladatok megvalósítására. Hibás a kiindulópont, mert egy fogalom meghatározása mindig elméleti síkon marad, és soha nem lesz mindenkorra érvényes hungarológia fogalom. Nem is lehet, ha a fogalmat a feladatokkal próbáljuk meg állandóan *közvetlenül* összekötni. Az államigazgatás nézőpontjából mindig igaz lesz az az állítás, hogy ha a szakmai körök nem tudják megmondani, hogy mit akarnak – nincs mindenki által elfogadott hungarológia-fogalom –, akkor érvényesülnie kell a költségvetési pragmatizmusnak, és az egyes konkrétan megfogható problémák megoldását kell előtérbe helyezni. Ehhez pedig az államigazgatás szervei, a minisztériumok elégségesek. Hamis dolog ugyanis azt mondani, hogy lám ott van a Nemzetközi Hungarológiai Központ, annak konkrét, megfogható feladatai vannak, támogassuk azt, és az legyen minden hungarológiai kérdésben a viszonyítási alap.¹ Nem azért hamis, mert nem lehet igaz, hanem azért, mert a Hungarológiai Központ nem az államigazgatási logika mentén keletkezett. Adott pillanatban befolyásos személyiségek szakmai elképzelései testesültek meg benne. Ha ma nem volna Hungarológiai Központ, a viták mai állása alapján joggal feltételezhető, hogy nem lenne létrehozható. Márpedig nem lehet olyan gondolati vezérfonalat választani egy vitában, amelynek nincsen – a hungarológiai feladatok szemszögéből – folyamatossága, általános érvénye.

Van ugyanis ilyen gondolatmenet, de annak *kiindulópontja a feladat*, és *nem a fogalom* meghatározása. A feladatok végrehajtására létező intézményrendszer áll a mindenkori kormányzat rendelkezésére, ha nem, akkor lehet bővíteni az intézményrendszert. Ha az egyes intézményeknek a történelmi változások mentén átalakul a feladatuk, akkor azt is figyelembe kell és lehet is venni. Vitatkozzunk tehát arról, hogy **melyek ezek a feladatok!**

¹ A Hungarológiai Tanács 2000. április 20-i ülésén tárgyalt Kissné Pap Margit *Áttekintés* című anyagáról. Ebben megfogalmazódott, hogy ne legyen egyik terület vagy intézmény sem alárendelve a másiknak. Ugyanakkor az *Áttekintés* a hungarológiai feladatokat lényegében a Nemzetközi Hungarológiai Központhoz csoportosítja, amelynek fenntartója az Oktatási Minisztérium. Amelyik intézmény pedig nem oktatással foglalkozik, de hungarológiai tevékenységet végez, azzal majd az OM együttműködési megállapodást köt. A „viszonyítási alap” kifejezést ezt a szándékot szem előtt tartva használjuk.

A magyar nyelv és kultúra oktatása külföldön

Az egyik leginkább kézben tartott terület, jól kiépült intézményi háttérrel, világos döntéshozatali mechanizmussal és persze nagyon kevés pénzzel. A Nemzetközi Hungarológiai Központ legfontosabb feladata az e területen folyó munka szervezése, segítése. Természetes dolog, hogy az államigazgatási háttérrel az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Főosztálya biztosítja.

A személyi és anyagi természetű gondok mellett, sajnos, vannak nagyobb problémák is e területen. Az a biztosíték, amelyet az országok közötti kétoldalú megállapodások nyújtanak, a gyakorlatban sem az anyagi háttér, sem a szervezési gondok megoldása szempontjából nem elégséges. Először is, mert gyakran nem hajtják végre az egyezményekben rögzített feladatokat. Az egyetemek ugyanis a világ legtöbb országában autonóm intézmények, nem kényszeríthetők arra, hogy rajtuk kívül hozott döntéseket végrehajtsanak. A Nemzetközi Hungarológiai Központ nagy energiát fordít arra, hogy lehetőleg minél több egyetemet érjen el segítő szándékkal. Van azonban egy olyan köre a külföldi egyetemeken magyar vonatkozású kurzusokat tartó oktatóknak, akiket csak a régiók, a városok, vagy az egyetemek közti kétoldalú egyezmények keretében ismerhetünk meg (és támogatunk), illetve a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság fogadja tagjai sorába őket. Ez utóbbi szervezet már nem az OM támogatási körébe tartozik, hanem az MTA, és esetenként egyes alapítványok, illetve a NKÖM áll a tevékenysége mögött.

Vannak tartalmi gondok is, amelyeket alaposan meg kell vitatni: a magyar valóban csak nyelvként, finnugor nyelvként érdekes, vagy a magyar kultúra, tudomány is kelthet érdeklődést. A kiküldendő vagy támogatandó oktatók személye, illetve a támogatások mikéntje (szakmai anyagok, könyvek, információk stb.) ugyanis e viták eredményeként változhat.

A magyar nyelv és kultúra oktatása külföldieknek Magyarországon

Látszólag ez is rendben lévő terület, feszültségek a tevékenység vállalkozás jellege miatti konkurenciaharcból azonban adódnak. A Magyar Nyelvi Intézet tevékenysége, az egyes egyetemeken folyó hungarológia szakos képzés, illetve az időszakonként szervezett nyelvi és kultúrtörténeti kurzusok (pl. a Debreceni Nyári Egyetem vagy az Anyanyelvi Konferencia rendezvényei) elégséges háttérrel biztosíthatnak. Az Akkreditációs Bizottság minőségellenőrző tevékenysége mellett egy jól működő Hungarológiai Tanács bizonyos hasznos tanácsokkal szolgálhat e téren is.

Ez a feladat államigazgatási szinten ugyancsak az OM hatáskörébe tartozik, de az Anyanyelvi Konferencia a NKÖM támogatásra alapozza éves tevékenységét.

A külföldi magyar kutató- és kulturális intézetek fenntartása

Hagyományos csatátér a Külügyminisztérium és a NKÖM között, a vitákat azonban gyakran személyes érdekek érvényesülése dönti el. Az alapvető probléma a két intézményrendszer összevonása, ugyanis így egyik profil sem érvényesül ténylegesen, egyik területen – tudományos kutatás, illetve a magyar kultúra megjelenítése és képviselete – sem folyhat hatékony, nyugodt munka. Ez az a terület, ahol egy nagy tekintéllyel bíró, legalább de facto döntési jogkörrel felruházott² Hungarológiai Tanács kijelölhetne preferenciákat, és a minisztériumok elfogadhatnák azt.

A külföldi magyar intézetek és tanszékek könyvtári ellátása

Ez az a terület, amelynek mentén valóban pazarló gazdálkodás folyik. Nem tudjuk ki, kinek, mikor és mit ad, továbbá azt sem, hogy mi lesz a kiküldött könyvek sorsa. Az NHK 1998. augusztus 25-én szervezett *Magyar könyvtárak idegen nyelvű környezetben* tanácskozás résztvevőinek ajánlását³ minden illetékes megkapta, a megvalósítás nem kezdődött el. Közben a NKÖM létrehozta a nemzeti könyvtár Könyvtári Intézetét, ami megerősíti az OSZK törvényben kapott felelősségét a határokon túli intézmények könyvekkel való ellátásának koordinálásában. Javasoljuk, hogy az OSZK KI dolgozzon ki egy tervezetet, amelyet a Hungarológiai Tanács tárgyaljon meg, és hozzon határozatot ez ügyben. A támogatásra fordított pénzek elköltését pedig bízzák az OSZK, az NHK és a NMFT együttműködésére. Az utóbbi bekapcsolódása e munkába azért lenne fontos, mert az egyes kutatók támogatása nem lehet az előbbi két intézmény dolga, illetve tilos nekik magánszemélyeket támogatni, míg az utóbbi egyik alapfeladatának tartja.

Államigazgatási oldalról e területet mindenki támogatja, rendelkezésre állnak a közalapítványok (a legnagyobb az Illyés és az Apáczai Közalapítvány), de az egyes alapítványok (kiemelhető a Pro Hungaria), intézmények, városok, régiók és magánszemélyek is részt vállalnak a feladatok megoldásában.

---

² Erre a javaslatra utal Kissné Pap Margit idézett anyaga (l. 1. sz. jegyzet!), akkor, amikor az általunk felvetett Felsőoktatási Tudományos Tanács párhuzamot említi.

³ Miután az ajánlás szövege akkor nem került nyilvánosságra, most e hozzászólás függelékeként jegyzetelve (aktualizálva) közöljük.

A hungarológiai kiadványok megjelentetése

Látszólag elégséges megjelenési fórum áll a magyarországi és a külföldi hungarológusok rendelkezésére.⁴ A hungarológiai tevékenység sokféle színvonalú és tartalmú szakirodalmat igényel. A megoldandó feladat a magyarországi humán tudományok eredményeinek megismertetése a magyarul nem tudó szakemberekkel. Az ilyen – csak nagy költséggel megjelentethető – folyóirat, a Hungarian Studies állandó megjelenési gondokkal küzd. A másik gondokkal küzdő terület az egyes, a nemzeti kulturális hagyományokhoz tartalmában és nyelvileg is igazodó tankönyvsorozat hiánya. Mást és máshogy kell magyar történelmet tanítani egy németnek, angolnak vagy bolgárnak.

Tartalmi jellegű probléma – nem a megjelenési fórumok hiányának következménye – az, hogy a nem magyarországi hungarológiai alapkutatóknak nincsenek kellő itthoni visszhangja. E körbe tartozna az itthoni megjelenési lehetőségek biztosítása, illetve a külföldön kiadott munkák szakmai megmérése.

E tevékenység támogatását nem lehet egyetlen államigazgatási szervhez kötni, hiszen az egyes kiadványok kiadói általában sok helyről szedik össze a megjelentetéshez szükséges minimális pénzt.

A nem Magyarországon működő magyar tudományos szervezetek támogatása

Hozzászólásunknak ebben a részében tekintsünk el a ma még sokszor csak nevében létező, de reményeink szerint mégiscsak feltámadó Collegium Hungaricum rendszertől, és csak a nem magyar fenntartású és nem egyetemen működő külföldi tudományos intézményekre gondoljunk. Ezek létrehozása a Kárpát-medencében sokszor a szakemberek hiánya miatt nem lehetséges. Az Erdélyi Múzeum Egyesület (Kolozsvár) azonban múltjánál és aktivitásánál fogva is kiemelhető, és kiemelten támogandó intézmény. Az okok sorolása helyett csak megemlíjtük, hogy már most jó háttérintézménye a magyar nyelven folyó egyetemi képzésnek, és ilyen lehet egy majdani magyar egyetem számára is. Tudományos gyűjteményeinek, főként könyvtárának rendszeres fejlesztése, magyarországi támogatása sok magyarországi kutatónap költségét takarítaná meg. Ehhez a típushoz tartozik a dinamikusan fejlődő Fórum Társadalomtudományi

---

⁴ A folyóiratok válogatott jegyzékét lásd: Kovács Ilona–Gál Júlia: Hungarológiai folyóiratok, évkönyvek, sorozatok. (Válogatott betűrendes jegyzék.) OSZK Híradó XLII(1999) 9–12., 44–46.

Intézet, amelynek nem kihelyezett ülései vannak a szlovákiai magyarság nagyobb településein (az EME a vándorgyűlés rendszerét tartotta meg), hanem az intézet egyes „osztályai” működnek egy-egy településen.

A nyugat-európai országokban működő intézetek közül kiemelendő a müncheni Ungarisches Institut, mint olyan, amelyet a magyar állam éves költségvetésének egy részével is támogat. A másik intézményi típus az, amely igényli az intézményes együttműködést, és ez az együttműködés kölcsönös érdek. Ilyenek például az Institut für Landeskunde Siebenbürgens (Gundelsheim), vagy a Donauschwäbisches Institut (Tübingen).

A szervezett támogatásnak államigazgatási résztvevője alapvetően a NKÖM, de az egyes külföldi intézmények aktivitásától függően a többi tárca (OM, KM) is. Mellettük kulcsszerep jut a Magyar Tudományos Akadémia jól szervezett támogatási rendszerének.

A nem Magyarországon működő magyar kulturális szervezetek támogatása

Parttalanságánál fogva kérdéses, hogy a hungarológiai tevékenység „belső köréhez” sorolható-e. Miután sok helyütt nem lehet tudományos intézményt létrehozni, illetve a helyi egyetemen nincsen szervezett hungarológiai képzés, ezek a szervezetek adnak keretet a tudományos munkának is. E kör támogatásában lehet leginkább megtartani a mozgalmi jelleget, de a szervezett támogatás, amelyet a Magyarok Világszövetsége, a NKÖM, az OM, az MTA és a nagyobb alapítványok biztosítanak, nem váltható ki ezzel.

A magyar és a nem magyar származású, de magyar témával foglalkozó tudományos kutatók számontartása, munkájuk információkkal, könyvekkel való támogatása

A szakmai szervezetek feladata. Elsősorban az MTA végzi ezt a munkát, de jól működik az egyes szakmákat szervező intézményi rendszer is. Rendszeresen találkoznak a világban élő magyar származású mérnökök, orvosok, természettudósok, könyvtárosok stb. A hungarológia nemzetközi társasága a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság. Hasonlóan a világ italianistáihoz, szlavistáihoz, skandinavistáihoz stb. a hungarológus szakemberek e társaságon keresztül kapcsolódnak az UNESCO FILLM (Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes) munkájához. Ez az egyetlen olyan szakmai társaság a szakterületen, amely tagja nemzetközi szövetségnek.

Alapvető feladata az egyes kutatók számontartása, a rendszeres információellátás megszervezése és fenntartása. Fontos kiemelni a tagságnak azt a körét, amelyet az eddig említett feladatok mentén, vagy ezeken kívül egyetlen magyarországi államigazgatási szerv, intézmény nem ér el. Olyan szakemberek, akik a világ különböző egyetemein dolgozva magyar vonatkozású témát kutatnak, illetve oktatnak. A NMFT a MTA költségvetéséből kap rendszeres, ám nem kellő mértékű támogatást. Rendszeres támogatást biztosít még (pályázat alapján) az Illyés Közalapítvány. Az államigazgatás résztvevői nem rendszeresen, de hozzájárulnak fennmaradásához.

A magyar vonatkozású dokumentumok feltárása külföldön, hazai nyilvántartásuk

Klasszikusnak nevezhető hungarológiai tevékenység. Sokáig talán „a” hungarológiai tevékenységnek nevezték. Sajnálatosan és méltatlanul elhanyagolt terület. Végül is ezért kellene a jól kiépített Collegium Hungaricum rendszer, és annak háttérében – de csak háttérében – a hazai és külföldi oktatási rendszer és a nemzeti gyűjtemények működése. Óriási előrelépés e téren a Klebelsberg Kunó Alapítvány létrehozása és működése. A Magyar Ösztöndíj Bizottság (MÖB) hatáskörébe eső ösztöndíjak egy része is erre a célra fordítódik. Fontos lenne az ez utóbbi keretben feltárt dokumentumok központi nyilvántartása a nemzeti intézményekben (könyvtár, levéltár, múzeum), hiszen számos olyan levéltári vagy könyvtári anyagot ismerünk, amelyet egymás után jelentős magyar közpénz ráfordításával többen kutattak. Az eredmény pedig jószerével csak a kutatók egymás közti vitája arról, hogy ki, mit fedezett fel. E tekintetben a Klebelsberg Alapítvány kiírása és lebonyolítása is példaadó lehet.

Tartalmi oldalról a tevékenység szervezésében a legnagyobb felelőssége az MTA intézeteinek, az egyetemeknek, illetve a nemzeti gyűjteményeknek van. Ez utóbbiak felelőssége a rendszeres nyilvántartás is. Az anyagi háttér biztosítása állami feladat. A NKÖM és az MÖB mellett több tárca is részt vesz ennek megteremtésében.

* * *

Nem állítjuk, hogy valamennyi, a hungarológia szempontjából fontos feladatot megemlégtünk. A feladatrendszer kidolgozása lehet például egy új, az eddiginél hatékonyabb Hungarológiai Tanács dolga. Ahogyan az is, hogy az egyes feladatok végrehajtására javasol egyes intézményeket, amelyek arra a célra a bárhol kezelt állami költségvetési fejezet pén-

zét felhasználhatnák (nem ők osztanák a pénzt, hanem ők költenék el szigorú államigazgatási ellenőrzéssel). A fenti feladatsor nagyon rövid, jelzésszerű bemutatása azonban elégséges arra, hogy bizonyítsa, nincsen olyan feladat, amelyet csak az egyik, vagy csak a másik minisztérium támogatna. (Van azonban a feladatok közt olyan, amelyet egyik sem támogat rendszeresen.) *Nem indokolt tehát a Hungarológiai Tanácsot egyetlen miniszter tanácsadó testületévé tenni*, amikor csak döntés kérdése, hogy több miniszter tanácsadó szerve lehet. Ugyanígy nem indokolt az sem, hogy az OM adminisztrálja. A nem de jure, hanem csak de facto döntési pozíció – amelyet a Tanácsnak javasolunk – nem okozhat államigazgatási problémákat, egyik minisztériumnál megjelenő fejezeti pénz sem kerül a másikhoz, nem kell a Miniszterelnöki Hivatalhoz helyezni, mert nem önálló költségvetéssel bíró tanács.⁵ Ezért is javasoljuk a Felsőoktatási Tudományos Tanácshoz hasonló státuszt annyi különbséggel, hogy több minisztérium több főosztálya is elfogadná a döntéseket. A Tanács összetételét is ennek megfelelően kellene alakítani. A három minisztérium, a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzetközi Hungarológiai Központ, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, a Magyar Nyelvi Intézet, az Anyanyelvi Konferencia és a nemzeti intézmények közül az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Országos Levéltár delegálna tagot. Miután „... a hungarológia nem az, amit a metropolis kínál, hanem amit a helyszín igényel”⁶, külön kérdés, hogy a nem magyarországi hungarológia hogyan képviselteti magát e Tanácsban. A Tanács adminisztrációját nem valamelyik minisztériumból kell ellátni, hanem maga válasszon főállású titkárt, akit helyileg bármelyik intézmény is elhelyezhet.

---

⁵ Ebben a kérdésben vannak viták a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság vezetői közt is. Vannak, akik a Klaniczay Tibor és Béládi Miklós által kidolgozott (1983) tervet úgy értelmezik, hogy az abban szereplő „határozathozatali és döntési jogkör”-t önálló költségvetés nélkül nem lehet megvalósítani.

⁶ Az idézet Rákos Pétertől származik, aki az I. Hungarológiai Világkongresszuson a magyarságtudománynak a Magyarországon (a metropolison) kívüli felsőoktatásban elfoglalt helyével kapcsolatban tett hozzászólásában mondta ezt. Vö.: Rákos Péter: *A magyar filológia felsőfokú oktatása Közép-Európában*. In: *Hungarológiai oktatás régen és ma*. Szerk. M. Róna Judit. Bp., 1983. 7–14.

A Nemzetközi Hungarológiai Központ által 1998. augusztus 25-én szervezett „**Magyar könyvtárak idegen kulturális környezetben**” konferencia-szekció résztvevőinek ajánlásai a kulturális kormányzat illetékes szerveinek (jegyzetelve: 2000. május 2.)

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete⁷ kapjon megbízást egy olyan bizottság felállítására, amelynek feladata a külföldi magyar könyvtárak helyzetének áttekintése. A bizottság vizsgálja meg, hogy ezen működése összhangban van-e a magyar könyvtári törvény előírásaival, illetve a hazai könyvtári gyakorlattal. Fogalmazzon meg ajánlást e könyvtárak támogatásának, üzemeltetési körülményeinek javítására. Hasonlóan az Európai Közösség országainak gyakorlatához, ez a bizottság lássa el ezeknek a könyvtáraknak a szakmai felügyeletét, illetve (nem magyar fenntartású intézmények esetében) a szakmai segítségét.

Sürgős teendő a magyar állam által nem Magyarországon fenntartott, illetve a támogatott külföldi magyar oktatóhelyi könyvtárak állományának felmérése, a nyilvántartás és a katalogizálás. Javasoljuk, hogy e munka elvégzésére a magyarországi könyvtártudományi tanszékeket kérjük fel, amelyek hallgatóik kötelező szakmai gyakorlatának keretében hatékonyan tudnának segíteni.⁸

A Nemzetközi Hungarológiai Központ és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság koordinálásával készüljön el egy „Hungarológiai alapkönyvtár”-jegyzék, amely a külföldi magyar könyvtárak minimálisan szükséges állományát jelezni. E könyvek beszerzése, és a helyszínre juttatása állami feladat. Javasoljuk az e jegyzékben szereplő könyvek Magyar Elektronikus Könyvtár állományába való elhelyezésének lehetővé tételét, mint a leggyorsabb és egységes beszerzési módot.

Javasoljuk valamennyi, a magyar állam által nem Magyarországon fenntartott, illetve a támogatott külföldi magyar oktatóhelyek könyvtára számára egy-egy modern számítógép beszerzését. A könyvtári állomány nyilvántartása, a szolgáltatások, illetve a magyar tájékoztató rendszerek elérése csak így válik lehetségessé. E gépek segítségével a közeli jövőben e könyvtárak hatékonyan tudnak bekapcsolódni az osztott katalogizálás folyamatába (főként annak előnyeit hasznosíthatják), illetve a hungaricumok gyűjtésébe.

---

⁷ Miután a kulturális miniszter létrehozta a Könyvtári Intézetet (OSZK KI), az ilyen operatív feladatokat ennek kellene ellátni. 6/2000. (III. 24.) NKÖM rendelet (Magyar Közlöny, 2000/26. szám, 1308. p.)

⁸ A technikai lehetőségek gyors bővülése segít e kérdésben, hiszen a külföldi magyar könyvtárak lehetnek a magyar könyvtári rendszer bármelyik nagyobb tagjának alkatlógusai. A másik fejlemény e téren az, hogy elkészült az olaszországi magyar tanszékek könyvtárainak jegyzéke, amelynek adatbázisba rendezése az OSZK-ban folyik.

Készüljenek a Nemzeti Könyvtár hungarika dokumentációért felelős szervezeti egységeinek irányításával olyan tájékoztató kiadványok, amelyek a külföldi magyar kulturális képviselők, illetve külföldi magyar képző helyek számára megkönnyítik az egyes szolgálati helyek környezetében lévő magyar könyvtárak megismerését. A kiadványok ismertetésük a központi hungarika dokumentáció internet hozzáférési lehetőségeit is.⁹ Kívánatos – az államigazgatási alapismeretekhez hasonlóan – az ilyen ismeretek számonkérése a szolgálatba helyezés előtt.¹⁰

A külföldi magyar könyvtárak állománygyarapításának munkáját Magyarországon össze kell hangolni. El kell készíteni az e munkával foglalkozó, illetve e területen aktív intézmények jegyzékét, és meg kell szervezni információcseréjüket. A Nemzetközi Hungarológiai Központ, a Nemzeti Könyvtár és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság könyvtámogatása mellett a nagyobb központi és az egyetemi könyvtárak nemzetközi cseréjének figyelemmel kísérése is kívánatos.

Fontos lenne, ha az illetékes tárcák a retrospektív könyvbeszerzés, illetve fontos hungaricumok megmentési munkáinak megkönnyítésére visszaállítanák azt az intervenciók alapját, amely ezt a célt szolgálta hosszú éveken át.

A külföldi magyar könyvtárak hatékony működése elképzelhetetlen a magyar tudományos eredményeket világnyelveken, illetve a szomszédos népek nyelvein bemutató kiadványok nélkül. A hiányzó művek megíratását, a már megírt művek fordítását javasló és koordináló testületekbe kívánatos lenne a külföldön oktatóként vagy könyvtárosként szolgálatot teljesítő szakemberek delegálása.

A könyvtári dokumentum fogalmát a legteljesebben kell értelmezni a külföldi magyar könyvtárak ellátásában is. Külön kiemelendő a Magyar Rádió hangarchívuma, az egyes zenei, prózai, riport- stb. felvételek kiadásának szükségessége, illetve ezen kiadásoknak a magyar könyvtárakba való eljuttatása. A külföldön dolgozó kollégák – könyvtárosok és tanárok – a hungarika dokumentáció gyarapításánál is gondoljanak a hang- és képi anyag gyűjtésére is.¹¹

Fontos lenne, ha összhangban a Könyvtári Törvény előírásaival, a magyar állam által nem Magyarországon fenntartott könyvtárakban felsőfokú könyvtáros végzettséggel rendelkező könyvtáros látná el a könyvtárosi teendőket.

---

⁹ <http://www.oszk.hu/db/huni/index.html>

¹⁰ Erre kiváló lehetőség a nyári debreceni felkészülési időszak.

¹¹ E téren komoly előrelépések mutatkoznak. Egyik oldalról az OM és a Magyar Rádió készülő együttműködési megállapodása, másik oldalról a NKÖM tervezte Nemzeti Audiovizuális Archívum (NAVA).

Hungarológia a fordulóponton

FAZEKAS TIBORC

1. A helyzetértékelés oka és körülményei

Mint minden évben, 1999-ben is augusztus utolsó hetében, Budapesten került sor a Nemzetközi Hungarológiai Központ szervezésében a külföldön dolgozó magyar vendégoktatók, lektorok, valamint a külföldi magyar tan-székeken alkalmazott szakemberek tanácskozására. A kétnapos megbeszélés fő témája ez alkalommal az „Egyetemi oktatás hazánkban és külföldön” címet viselte, és megtárgyalására négy önálló munkacsoportban nyílt alkalom. Tartalmi és szervezeti okok egyaránt indokolták a központi téma szekciókra való felbontását, ám így a párhuzamosan folyó ülések részben lehetetlenné tették a teljes körű és mélyebb tájékozódást. Mindez különösen indokolttá teszi, hogy az egyes részterületeken megtárgyalt kérdésekről írásos össze-foglaló is készüljön. A jelen írás főleg a második munkacsoport tapasztala-taiból indul ki, amely „A külföldi egyetemeken folyó hungarológiai képzés problémái” címet viselte, ugyanakkor a megbeszélésre építve olyan általános kérdésekkel is foglalkozik, amelyek a hungarológia mai helyzetével és jövő-jével szoros összefüggésben állnak, és messze túlmutatnak egy szakmai ta-nácskozás keretein. Az alábbi összefoglalásra, annak közlésére és további, részletes megvitatására egyebek mellett azért is égetően szükség van, mert az itt felvetett kérdések csakis *széleskörű szakmai egyetértésben és a meg-valósításhoz szükséges politikai-szervezeti háttér hathatós támogatásával oldhatóak meg.*

A fent megnevezett munkaülésen ugyanis a korábbi tapasztalatoknak megfelelően az előre megadott vitatémától függetlenül nagyon sok szó esett a hungarológiai munka általános feltételeiről. A hungarológiával, a hunga-rológusokkal kapcsolatban ugyanis – úgy tűnik – részben szinte folyamato-san ugyanazokkal a gondokkal találoztunk az elmúlt közel másfél évtized folyamán, csupán a gondok belső arányai, sürgető mivoltuk, vagy az őket képviselő személyek, intézmények köre változott. E helyütt lehetetlen össze-foglalni, vagy a maga teljességében megvilágítani ezt az összetett és a maga helyén mindenképpen megvizsgálandó jelenséget, de néhány általános té-nyezőt talán mégis érdemes kiemelni a jellegzetesnek mutakozó vonások közül. Az apró és körülményes mindennapi munkát külföldön ugyanis dön-

tően befolyásolják *a hazai szakmai és intézményes háttér viszonyai*. Ez a háttér pedig szervelesen illeszkedik a mindenkori magyar kulturális és oktatáspolitikára – az utóbbi két évtizedben gyakran és gyökeresen – változó rendszerébe (illetve szenved adott esetben annak hiányosságaitól). Vagyis *a hungarológiával kapcsolatos megfigyelések, kritikus hangok, ellentétek a mindenkori magyar kulturális/oktatási politika mindenkori belső feszültségeinek, ellentmondásainak következményei*. A feladatunk ugyanakkor nem abban áll, hogy ezt megszüntessük, mert nagy valószínűséggel ez minden köztevékenységgel kapcsolatban mindig így volt és így is lesz, hanem inkább abban, hogy a szakmai közvélemény szélesebb bevonásával tisztázzuk: mit lehet az adott körülmények között *jobban, könnyebben és értelmesebben tenni a hungarológia, a magyarságismeret érdekében*. Ezen elvégzendő munka legfontosabb elemét abban látom, hogy a múlt tapasztalatai és a jelen helyzet megvitatása után *a jövő feladatait és jövőbeli munkánk feltételeit, tartalmát illetően egyetértésre jussunk*.

Az alább következő gondolatok részben a fenti tanácskozás, illetve korábbi, hasonló tanácskozások eseményeiből, az ott elhangzottakból következnek, részben a hungarológiai szakirodalomban már korábban felvetett elképzeléseket tartalmazzák, részben azon véletlen körülményből fakadnak, hogy csaknem húsz esztendővel ezelőtt magam is részt vehettem a második világháború utáni első, a hungarológiával kapcsolatos koncepció kialakításában (Klaniczay–Köpeczi), részben pedig egészen szubjektív meglátásokból erednek annak köszönhetően, hogy 1978 óta valamilyen formában közvetlenül érintettje vagyok a magyar hungarológia mindenkori állapotának. A következőkben néha arra kényszerülök majd, hogy szigorúan, olykor csaknem szarkasztikusan fogalmazzak (ez csak eszköz, nem cél), sokszor tűnhet majd úgy, mintha személyeket, személyes elgondolásokat bírálnék (erről szó sincs). A gladiátorokat meglehetősen értelmetlen lenne bírálni a cirkuszi játékok színvonaláért, hiszen azok feltételeit nem ők szabták meg.

2. Az előzmények és a mai helyzet

A hungarológia jelenleg is érvényes értelmezése és az ennek kapcsán kialakult hazai intézményrendszer a nyolcvanas évek elején-közepén jött létre, már akkor is az anyagi háttérnek, a politikai támogatottságnak megfelelő szerény méretekben. Noha a tervezéskor egyebek között még az akkor mintaszerű finn gyakorlat (UKAN) szolgált volna példaképül, a megvalósulás jól illusztrálta az elképzelések és a valóság közötti mély szakadékot (ne feledjük, akkoriban, a korábbi rendszer megreformálásának hívei még abban reménykedtek, hogy a svéd modell lesz alkalmazható a hazai viszonyok át-

alakításakor – ma örülnénk annak is, ha a görög sikerülne!). Az ideálisból csak keveset sikerült megvalósítani, ami megszületett, maga is, meg környezete is folyamatos viharos változásokon esett át az elmúlt időszakban, ezért fontos lenne az új helyzetben új elképzeléseket kidolgozni. Ezen (egyébként folyamatosan szükséges) munka alapja nem lehet csupán a fennálló kritikája, azt is szükséges lenne megmondani, hogy mi és miképpen kellene működjék a jövőben.

Szerencsére viszonylag hamar kiderült – legalábbis a kollégák között és az érintett intézmények munkatársainak körében – hogy a *hungarológia nem valamiféle nyugalmas és állandó diszciplína*, amit egyszer és mindenkorra lehetséges valamiféle alapítási gesztussal örök időkre mozgásba lendíteni. A legkorábbi időszaktól kezdve folyamatos és intenzív együttgondolkodás kísérte a hungarológiai intézményhálózat munkáját, mind hazai, mind külföldi szakemberek gyakran és rendszeresen mondták el meglátásaikat a magyar gyakorlattal kapcsolatban. A teljesség igénye nélkül a legutóbbi néhány ilyen reakciót említeném itt csupán meg, melyek a Hungarológia előző számában (1/1999/ 1–2.) jelentek meg: Tverdota György (*A Nemzetközi Hungarológiai Központ*), Szőnyi György Endre (*A magyar kultúra tanításának módszertani kérdéseihez*), Maticsák Sándor (*Magyar nyelvoktatás a kilencvenes évek végén*), Holger Fischer (*Magyarország-kép Németországban. Megközelítések és kutatási eredmények*). A felsorolt írások elsősorban a *hungarológia tartalmi, diszciplináris vonatkozásaival foglalkoznak*.

A lektorok, a külföldön folyó magyar nyelvoktatás helyzetének megítélésére az olvasó szíves figyelmébe ajánlom továbbá a *Nyelvünk és Kultúránk* című folyóirat 94/95. (1996-ban megjelent) számában Várdy Béla írását (*Az egyetemi szintű magyarságtudomány helyzete a kilencvenes évek közepén Észak-Amerikában*, 70–82. o.), amely megdöbbentő pontossággal írja le az intézményes, pénzügyi és személyes leépülés és összeomlás különböző példáit, a magyar nyelv és kultúra terjesztésének szándékáról oly gyakran hangzottatott törekvéseink szármalmas kudarcát. Ugyanezen okból, ám másféle értelemben példaszzerű – és nem kevésbé megdöbbentő – Molnár Judit beszámolója a *Finnisch–Ugrische Mitteilungen* 1999-ben megjelent 21/22. számában közreadott német nyelvű írása (*Als Ungarischlehrerin bei den Mordwinen*, 1995/96, magyarul kb. Magyar tanárnőként a mordvinok között), amely a magyarul nem értő olvasót, s ily módon egy picit a világ szakmai közvéleményét is pontosan, kíméletlenül tájékoztatja kollégáim nem irigylésre méltó helyzetéről. Az én írásom nem egészen illik a fenti sorba, mert inkább a *hungarológia hazai, szervezeti-intézményes hátterének helyzetével kívánok foglalkozni*, vagyis a leginkább még a Tverdota György által összefoglalt kérdé-

sekhez fogok kapcsolódni, ám túllépek a Nemzetközi Hungarológiai Központ saját belső szempontjain. Meglátásom szerint ugyanis az időközben természetesen bekövetkezett felfogásbeli változások következtében megnövekedett feladatok ellátására, a mainál jobb feltételek megteremtésére nem született meg olyan átfogó (de ugyanakkor nem valamiféle hierarchiát megszilárdító, a munkát szervezetenként-technikailag megnehezítő), új szerkezeti és tartalmi elemekből álló *kultúrpolitikai koncepció*, amely figyelembe vette volna az elmúlt évtizedben alapvetően megváltozott tartalmi, személyi és társadalmi körülményrendszert. Vagyis *elmaradtunk a kor követelményei és lehetőségei mögött (ami persze mifelénk egyáltalán nem új jelenség)*.

3. A mai finn gyakorlat

Csak példaként említem meg, hogy időközben Finnországban a korábbi „felelős” háttérrel (UKAN) szervezetenként és koncepcinálisan alaposan átalakították, jól tudván, hogy az Európai Unió tagság kezdeti időszakában, amikor Finnország még nagyon is ismeretlen újdonságnak számít, *stratégiai jelentősége van az országgal, annak lakóival kapcsolatos ismereteknek*. Az új szervezet az Oktatási Minisztérium felügyelete alá tartozik és CIMO névre hallgat (honlapja www.cimo.fi), valamennyi nyilvános közép- és felsőfokú képzési szinten megvalósuló cserének ez az intézmény a felelőse, gyakorlati, információs és tanácsadó szolgáltatásokat végez, kiadványokat jelentet meg, egyben ő felel a finnországi oktatási programok külföldi „eladásáért”. A honlapon olvasható információ szerint: „A CIMO (kb. Nemzetközi Mobilitásközpont) kormányzati szervezet, melynek különlegessége abban áll, hogy a kultúrák közötti kapcsolattartást és a nemzetközi mobilitást támogatja az oktatás, a képzési gyakorlatok, a munka és az ifjúság területére összpontosítva. Ennek érdekében a CIMO összegyűjti, rendezi és terjeszti az információkat, összehangolja a nemzetközi oktatási és gyakorlati képzési programokat. A CIMO bonyolítja le adminisztratív értelemben a tudományos és csereprogramokat és felelőse az Európai Közösség számos oktatási, gyakorlati képzési és ifjúsági programjának nemzeti szintű végrehajtásáért Finnországban. Támogatja a nemzetköziesülést a gyakorlati képzési, tájékoztató és tanácsadói szolgáltatás valamint publikációk kezdeményezése révén, továbbá Finnország oktatási és gyakorlati képzési programjait terjeszti külföldön. A CIMO munkájához tartozik a finn nyelv és kultúra egyetemi szintű oktatásának támogatása az egész világon.”

A CIMO nyilvánosan, mindenki számára hozzáférhetően, világos rendszerben végzi összetett munkáját, egyértelműen meghatározott jogokkal és számonkérhető köteleességekkel rendelkezik. Egységesíti a fennisztikával

összefüggő, szükségszerűen szerteágazó feladatterület nyilvánvalóan eltérő szemléleti-tartalmi-személyi szempontjait, mindenféle nivelláló szándék nélkül, ugyanakkor munkájával létrehozza egy olyan *egységes, kellő súlyú intézményrendszer* nélkülözhetetlen hátterét, amelyet nem lehet megkerülni, figyelmen kívül hagyni, vagy éppen „elfelejteni” a szükséges pénzügyi háttér vagy bármiféle kultúrpolitikai elképzelés megteremtésekor.

A hazai szemmel nézve káprázatosan merész és sokoldalú feladatterület mögött nyilván több mint jól átgondolt gazdasági-pénzügyi megfontolások is rejlenek, amelyek révén a kevésbé kifizetődő, ám nélkülözhetetlen tevékenységi területek sem halnak el támogatás híján. A feladat és a munka nagyságának érzékeltetésére szolgálhat az adat, miszerint 1998-ban a CIMO által szervezett szerteágazó programokban több mint *11 000 személy* vett részt, ami a közel ötmillió Finnországot figyelembe véve hazai viszonyaink között egy olyan szervezeti formának felelne meg, amelyik évente minimum húszezer csereprogramot valósít meg (!). Természetesen a finn CIMO, mint állami felelősségű szervezet, egy egész sor nemzetközi testületnek (Academic Cooperation Association – alapító tag – ; European Association of International Education; NASFA: Association of International Educators) is tagja, s nyilván több eséllyel pályázik a nemzetközi és európai programpályázatokon támogatásért, mint ha azokon kívülről és szervezeti „törpeként” tenne erre kísérletet.

A CIMO átfogó és aktív finnországi és nemzetközi munkáját többek között az is jelzi, hogy tudásának, szakmai súlyának és stratégiai helyzetének köszönhetően *minőségi változást tudott hozni a finn nemzetközi oktatáspolitikai rendszerébe*. Ennek érzékeltetésére csak három példát említek meg itt, amelyek a finn anyagi áldozatvállalást illusztrálják, annak felismerését, hogy az adott helyzetben nem csupán nem elég, de kifejezetten káros csakis és egyedül a nemzetközi-összeurópai-bilaterális támogatási rendszerekre és lehetőségekre „ácsingózni”, *létfontosságú a saját, létező erőforrások aktív és intenzív használata a nemzetközi tudománypolitikában* (ezt a váltást, a passzív oldalról az aktív, kezdeményező, tevékeny szereplővé válást azután bizton nevezhetjük majd valódi „paradigmaváltásnak”!). Mindez nem csupán gesztus lenne Magyarország esetében, hanem az egyenrangúvá válás jele, kitörés a kéregetés sem túl szimpatikus, sem túl eredményes köréből.

A CIMO az utóbbi években vendégprofesszorokat küld *saját ösztöndíjjal* (!) külföldi egyetemi oktatóhelyekre, ezzel mintegy sajátos finn szempontok szerint kiegészíti és korrigálja a fennálló, nemzetközi vagy bilaterális oktatócserék hiányosságait és gyakorta megfigyelhető rugalmatlanságát. A finn pénzen kiküldött vendégoktatók mellett a lektorok munkájának segítség-

re fennisztika szakos végzős pedagógus hallgatók számára *szakmai gyakorlatot tesz lehetővé külföldön*, aminek segítségével mind a lektorok, mind a gyakorló pedagógusjelöltek fontos tapasztalatokkal gazdagodnak. A harmadik példa még érdekesebb, hiszen – nyilván a CIMO háttérben folyó munkájának eredményeként is – Kölnben egyetemi tanári állást sikerült a fennisztika (irodalomtudomány) számára alapítaniuk, *finn pénzen*, a finn gazdaság vezető köreinek pénzügyi támogatását megnyerve. Nem hiszem, hogy indokolnom, magyaráznom kellene a magyar helyzetet ismerők előtt, miféle minőségi ugrást, tartalmi megújulást jelent mindez Finnország külföldi jelenléte, ismertsége szempontjából.

4. Hazai koncepcionális nehézségek

A hungarológia par excellence interdiszciplináris és nemzetközi tudomány, ezért nem csupán az egyes tudományszakok kialakult intézményes szakmai-személyes feltételrendszerének függvénye, hanem ezeken túlmenően a nemzetközileg történetileg kialakult felfogások gyakorlatok és elképzelések teljes összességé. Ebből következőleg hallatlanul érdekes és rettenetesen összetett jelenség, amit nem lehet könnyedén és kész megoldásokkal megfelelően működtetni. A fentiekből egyenesen következik, hogy a hungarológia (az egyébként is ható presztízsbeli és anyagi természetű előítéleteken alapuló személyi konfliktusforrások mellett) az egyik leginkább konfliktusokra okot adó tudományterület. Művelése, de különösen irányítása, segítése, összefogása hallatlanul sok tapasztalatot, nagy tapintatot, rugalmasságot és még legalább két tucat további pozitív emberi tulajdonságot igényelne az optimális gazdasági-társadalmi háttér mellett.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy a hungarológia erősen „politikafüggő” tudományterület, hiszen (a) a tudománypolitika, a külpolitika, a felsőfokú szakképzés egymásba átnyúló területein működik, valamint (b) a korábban kialakult gyakorlatnak megfelelően sokak számára kívánatos „javak”, pozíciók, külföldi álláshelyek, a saját maga meghatározta, nem mindig, vagy nem mindig eléggé nyilvános formák között elosztott anyagi előnyök fölött diszponál, ami fokozottan konfliktusveszélyessé teszi a kérdést. Nyilvánvaló, hogy a politika támogatása nélkül lehetetlen eredményesen hungarológiai tudomány- és oktatáspolitikát folytatni, ugyanakkor mint minden tudományterület esetében, itt is *végzetes lenne, ha a politika határozná meg, hogy mit, ki és hogyan csináljon*.

A hazai hungarológiai gyakorlatnak tiszteletre és figyelemre méltó, gazdag múltja van, amiből mindig érdemes és szükséges is meríteni. Ugyanakkor *a hungarológia a jövő tudománya*, feladatait, problémáit lehetetlen puszt-

tán a múltban létezett, különböző okok miatt esetleg megszakadt hagyományok (pl. a Collegium Hungaricum-konceptió) változatlan újjáélesztésével megoldani. A klebelsbergi kultúrpolitika meghatározó nyomokat hagyott a Trianon utáni Magyarország újrakezdett önmeghatározásának gondolati és intézményes rendszerében egyaránt, s az is nyilvánvaló, hogy az akkor megkezdett folyamatokat a mai független Magyarországnak kell folytatnia. De a csalódások és kudarcok elkerülése érdekében szerintem a legfontosabb most mégis a különbségek világos felismerése lenne, többek között annak az összefüggésnek a világos kimondása, hogy mivel akkor a békeszerződés értelmében Magyarországnak nem lehetett hadi kiadásokra költekeznie, következőképpen kiemelkedő támogatást kap(hat)ott a kultusztárca. Ma, ezzel szemben, ismereteim szerint a magyar NATO-tagsággal összefüggésben a honvédelmi kiadások szükségszerűen növekednek majd, vagyis pénzügyileg inkább valamiféle „fordított klebelsbergi helyzetre” kell felkészülnünk, abból kell kiindulnunk.

5. A mai hazai szerkezeti/intézményi/pénzügyi tagoltság

Montecuccoli, a híres hungarológus mondása szerint a háborúhoz három dolog kell: pénz, pénz és pénz. Időközben további felismeréssel gazdagodhattunk, amennyiben kiderült: a békéhez még több pénz kell (valószínűleg ezért kifizetődőbb háborúzni, mint békében élni, mint azt az újabbkor történelme is bizonyítja). *A hungarológusok a béke emberei, a hungarológia az egyetértésre és az együttműködésre való gyakorlati törekvés, ezért annak fenntartásához és működtetéséhez rettenetesen sok pénz kell.* Nálunk okosabb (és nem minden esetben gazdagabb) nemzetek ezt már régen felismerték és gyakorlatukat is ennek megfelelően alakították ki, Magyarországon mindez még csak gyerekcipőben fészeng. Nem kétséges, hogy mennyiségileg mi is több pénzt költöttünk (nominálisan) az elmúlt évtizedekben a hungarológiai munkára, de messze nem a szükséges mennyiséget és még kevésbé a szükséges határfokkal. Ezért talán a legkevésbé azok okolhatók, akik a területen tevékenykednek, hiszen a minisztérium, az egyes szervezetek, intézmények és központok vezetői és képviselői az esetek döntő többségében aktívan, gyakran erejük felett igyekeznek segíteni a helyzeten, csak éppen az egész valahogyan nem akar összeállni megnyugtató és megbízható rendszerré.

A tévedések elkerülése végett hangsúlyozandó, hogy nem föltétlenül és kizárólag intézményi-szerkezeti egységesítésről, összevonásokról, profiltisztításról és forráskoncentrációról beszélek (bár bizonyára ennek is lenne helyenként értelme), amikor az új koncepcionális szerkezetet hiányolom.

A spontán és nem hazuról meghatározott fejlődés eredményeként az elmúlt évtizedekben *rendkívül tarka hungarológiai tevékenységi hálózat alakult ki*. A hazai intézmények és alkalmazottaik mellett külföldön fenntartott, ugyanakkor hazuról (is) fizetett, kiegészítő támogatást élvező intézmények és személyek is dolgoznak, léteznek a paritásos alapon működő, csereszemélllyel „súlyosbított” esetek is, és végül egyre érdekesebb formákban dolgoznak a tőlünk független, külföldi kézben lévő és ottani irányítás alatt álló intézmények és személyek. Mindeme tarkaságot egyre súlyosabban bővíti az utóbbi évtizedben a határainkon túli, szomszédos országokbeli különféle intézmények – többek között népfőiskolák és más „egyetemközeli”, de nem felsőoktatási intézmények – rendszere. Szerkezetileg, a helyszíntől függetlenül, de mindenütt megoldatlan az óraadó tanárok igen elterjedt munkájának megbízható és folyamatos támogatása. Szeretném hangsúlyozni, hogy a fenti széttagoltság mindig is fennállt, a jövőben is fenn fog maradni, éppen ezért a jövőben mindenképpen ki kell alakítanunk a hungarológia valamiféle „tipológiáját”, s a különböző szinteknek és formáknak megfelelően kidolgozott segédanyagcsomagokat.

Mindezen feladatok ellátására az egykori Kulturális Kapcsolatok Intézetének megszüntetése után, továbbá a magyar Goethe Intézet hálózatának kiépülése nélkül és helyett legalább ugyanilyen tarka intézmény- és felelősrendszer született meg Magyarországon is. Minden további, tartalmi hungarológiai tényező e folyamat, a benne szereplő személyek és intézmények belső, aktuális viszonyainak függvényében kap súlyt, érdekességet, támogatást, vagy marad a figyelem és a támogatás perifériáján.

Tovább bonyolítja mindezt a magyar nyelv és kultúra oktatásának szerteágazó és sokszínű hazai intézményrendszere, azok eltérő típusai, a tananyagok mindenkori konjunkturális helyzete, a tevékenységet mindinkább érezhetően befolyásoló gazdasági kényszerek (önfenntartás, nyereségtermelés). Nehezíti, adott esetben zavarja a harmonikus munkát a kialakult, illetve kialakulóban lévő, párhuzamosan vagy éppen egymással szemben működő kompetenciák, struktúrák, rendezvények köre, pl. a) nyelvoktatás külföldieknek = Debreceni Nyári Egyetem; nyelvoktatás ösztöndíjasoknak = Magyar Nyelvi Intézet; nyelvoktatás megint másféle vendégdiákoknak = a mindenkori fogadó egyetem magyar lektorátusai; egyéb nyelvoktatás = számos magán nyelviskola; *mindez intézményes vertikális, intézményközi és tartalmi összhang és kontroll nélkül!*; b) lektorok kérdései = Nemzetközi Hungarológiai Központ; hungarológia mint nemzetközi tudományterület (kongresszusok) = Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság; hungarológia mint oktatási terület = Nemzetközi Hungarológiai Központ, de a Nemzetközi Magyar Fi-

lológiai Társaság is; c) a hungarológiai tárgyak oktatása a szomszédos országokban = Oktatási Minisztérium, de Határokon Túli Magyarok Hivatala, Magyarok Világszövetsége, valamint Anyanyelvi Konferencia *egymás mellett, különösebb összehangoltság nélkül*; d) hungarológiai tárgyak a világban = Magyarok Világszövetsége; e) magyar nyelvoktatás a világban (szomszédos országokban is) = Anyanyelvi Konferencia stb.

Mindig a több lábbon álló tervezés híve voltam, de azért a fenti sokszínűség ellenére sem állítható bizonyossággal, hogy minden felsorolt és létező szervezet, intézmény megtalálta azt a feladatot, amit megfelelő színvonalon képes ellátni, mint ahogyan azt sem állíthatjuk, hogy minden egyes feladat megtalálta azt a szervezeti-intézményes hátteret, ami súlyának megfelelően folyamatosan és színvonalasan képes megoldani a felmerülő teendőket.

Megbocsáthatatlan hiba, ha a politika közvetlenül beleszól a szakmai kérdésekbe, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a keretfeltételeket a színvonalas munkához a politika kell megteremtse. E tekintetben Finnország példamutató aktivitással csodálatra méltó eredményekkel és folyamatosan, csendben tevékenykedik. Jó lenne, ha nyilvános szakmai viták eredményeképpen a politika hathatós segítségével Magyarországon is kialakulnának a folyamatos, színvonalas munka megbízható feltételei. A továbbiakban ehhez szeretnék néhány szerényebb, gyakorlati ötletet adni, az augusztusi megbeszélésen elhangzottak alapján.

6. A hungarológiával, a hungarológusokkal kapcsolatos tévképek

A lektor és a külföldön dolgozó vendégtanár helyzete Magyarországon a közvélemény szemében hagyományosan a magas presztízzsel rendelkező, bizonyos értelemben irigyelt, vágyott pozíciók közé tartozik. E felfogásnak természetesen történeti és szociológiai-anyagi okai vannak. A hazai oktatás folyamatos „alulfinanszírozottsága” olyan hagyomány, amelyre hosszabb távon is biztosan építhetnek az érintett pedagógusok. A magyar oktatók anyagi és sok tekintetben jogi helyzete átmeneti és hallatlanul rövid időszakoktól eltekintve soha nem volt és nem is lesz összehasonlítható a tőlünk a naplemente irányában uralkodó állapotokkal. Ezért kétségtelenül érdekesebb megtapasztalni a nemzetközi nyomort, mint a hazait. Bár attól még mind a kettő nyomor marad. Ugyanakkor nagyon hasznos lenne már leszámolni néhány, a lektori-vendégtanári munkával kapcsolatos, széles körben elterjedt és rendkívül káros téveszmével, amelyek a lektori-vendégtanári munka feltételeinek megteremtésében, azok kezelésében is éreztetik hatásukat. Csak ízelítőül néhány ezek közül:

a) A lektorok anyagi helyzete. A lektorok egy (szerencsésebb és szám szerint kisebb) részét hazai szemmel nézve és a hivatalos/nem hivatalos pénzátváltási táblázatokat alapul véve jól fizetik, de ezek a lektorok olyan országokban dolgoznak, ahol a megélhetési és járulékos munkaköltségek messze meghaladják a hazai szintet. Ezért ki kell mondanunk, hogy a lektorok felélik a fizetésüket, anyagilag nem gazdagodnak meg, s ha valamit mégis sikerül félretenniük néhány év alatt, akkor azt ugyanolyan önmegvonások árán és ugyanolyan veszteségekkel (presztízsben, életszínvonalban, és életérzésben) érik csak el, mint magyarországi kollégáik. Még a jól fizetett lektori állások sem nevezhetők aranybányának, mert a kettős kötöttségek többnyire dupla megterhelést (családi, szakmai és anyagi értelemben egyaránt) is jelentenek egyben.

A lektorok döntő többsége, különösen a környékünkön fekvő országokban, valamint a „fejlődő” országokban nem kap elegendő fizetést ahhoz, hogy munkáját gondok nélkül végezhesse, ezért ezen lektorokat anyagilag Magyarország támogatja. Már amennyiben az efféle jövedelemkiegészítés technikailag-pénzforgalmilag egyáltalán működni képes (nem tudom, mikor és milyen eredménnyel utalt át bárki közülünk utoljára magyar pénzt mondjuk Mongóliába – amely megjegyzésem éléért, bármily meglepő is ez, a legkevésbé a mongolok felelősek!). Szerencsésebb kollégáink évente egyszer hazautazva vehetik fel illetménykiegészítésüket, ami után természetesen adót fizetnek, miután az éves infláció hatását az összeg vásárlóértékében tudomásul vehették.

b) A lektorok emberi/szakmai/jogi helyzete. A lektorok (néhány ritka kivételtől eltekintve) szigorúan korlátozott időtartamú munkaszerződések alapján állnak munkaviszonyban, vagy külföldi jogi személy munkaadójukkal, vagy pl. az őket Magyarországról kiküldő intézménnyel (Nemzetközi Hungarológiai Központ). A korábban elterjedt további juttatások, mint a hazai illetmény részleges további folyósítása, a hazai munkahely „fenntartása” a külföldi megbízatás utáni időszakra stb., megszűntek. *A lektor egyre inkább saját személyes és szakmai kockázatára végzi munkáját*, intézményes, szervezett és szakmai védelmet (szakszervezeti vagy egyéb érdekképviseletet) nem élvez. Jogi természetű tanácsadást vagy jogvédelmet – s ezt gondoljuk meg jól! – pontosan ugyanannyit élvez, mint bármely magyar turista külföldön.

Természetesen a kedvezőbb feltételek mellett dolgozó lektorok számára adott a lehetőség arra, hogy a saját szakmájukban a világ élvonalában zajló eseményeket közvetlenül megismerhessék, hogy tanuljanak, fejlődjenek. Ennek óriási jelentősége volt a korábbi évtizedekben, amikor a magyar tu-

dományt (is) olyan politikai védőháló vette körül, ami a veszélyes dolgok beszüppantását preventív módszerekkel (megfojtás) igyekezett kiküszöbölni. Ma azonban, a világháló korában, ezen szakmai kapcsolatrendszer technikai és tartalmi tekintetben egyaránt alapvetően megváltozott, és egyre világosabban „időkérdéssé” válik. Abból pedig egy jól dolgozó lektornak mindig kevés állt rendelkezésre, és egyre kevesebb marad napjainkban. A lektor ugyanis többnyire *idegenbe szakadt kuli*, s akkor még nem ejtettünk szót arról a nyilvánvaló és ugyancsak közismert körülményről, hogy idegen környezetben élvén, mindennapjai tele vannak intézményes és szubjektív szocializációs és civilizációs konfliktusokkal.

Jogos ezért a lektorok figyelmét a felkészítés során felhívni arra, hogy különféle problémáikat nekik maguknak kell megoldaniuk, hogy csak igen csekély mértékben számolhatnak tényleges támogatással, ám mindez – részben a kellő nyilvánosság híján – sem a közvélemény, sem maguk a lektorok előtt nem vált ilyen drasztikusan világossá, még mindig él az elképzelés, miszerint a külföldön dolgozó lektorok valamiféle „védett kategóriát”, kedvezményezett csoportot jelentenek.

7. Alapvető és sürgősen eldöntendő kérdések

Megítélésem szerint az alábbi kérdésekben kellene hamarosan döntenünk:

– a Magyarországon működő *hungarológiai intézményhálózat sokoldalú fejlesztése*, annak funkcionális belső tagolódása, kialakult viszonyrendszer mentén, *de egységes, koherens koncepció jegyében* a hatékonyság elve és a komplementaritás szempontja alapján;

– a szerteágazó feladatok pénzügyi ellátottsága, szakmai felügyelete, illetve azok összehangolása;

– a Nemzetközi Hungarológiai Központ helyzetének és perspektíváinak újragondolása;

– a hungarológiai munka szerepének felértékelése az európai integráció folyamatának segítése során elért hatása alapján (Magyarországon és külföldön);

– folyamatosság és összehangoltság eredményeként megvalósuló részvétel komplex nemzetközi kulturális-oktatási feladatok (mindenekelőtt különböző fesztivál-jellegű intenzív külföldi rendezvények) eredményes lebonyolításában.

8. Mindennapi apróságok („a rémségek kicsiny boltja”) a lektorok életéből

Régi tapasztalat, hogy ha egyszer a lektoroknak lehetőségük adódik elmondani észrevételeiket, javasolataikat, akkor általában hosszadalmas és heves megnyilatkozásaik eredményeként igen bőséges vitaanyag gyűlik egybe. Ugyanakkor hosszabb távon az is egyértelműen megállapítható, hogy a problémák, a gondok, amikkel a külföldön dolgozó oktatók küszködnek, szinte minden évben azonos módon (esetleg csak más-más szájból) hangzanak fel. A különböző neveken felbukkanó mindenkori minisztériumot az elmúlt tizenöt évben Kissné Papp Margit (egyetlen ember az egész szakterület felügyeletére!!!) képviselte a tanácskozásokon és mindig lelkiismeretesen följegyezte az elhangzottakat. Bizonyára több spirálfüzetet tölt meg az így egybegyűlt panaszáradat, s talán valamikor belőlük filológiai pontossággal megállapítható lesz az ismétlődések aránya e tekintélyes anyagon belül. Ez pedig már arra figyelmeztet, hogy az esetek nem kis számában *nem sikerül kellő gyorsasággal megoldást találnunk a lektorok problémáira*, illetve sok ilyen probléma „újratermelődik” a lektor cseréjével, az intézményrendszer (a minisztériumtól a könyvkiadóig terjedő teljes háttér) folyamatos személyi-szerkezeti átalakulásával.

Csak jelzésképpen, de szükséges utalnom az 1999-ben a tanácskozás néhány órájában összegyűlt gondok, ötletek, javaslatok sokszínűségére. A kollegák egyebek mellett a következő kérdéseket érintették felszólalásaikban:

- a kisebbségi magyar nyelvtanítás és a magyar mint (ténylegesen) idegen nyelv tanításának különbözősége a Magyarországon fennálló támogatói szervezeti egybemosódások ellenére;
- a finnugrisztikai, komparatisztikai, általános nyelvészeti jellegű képzési formák, az adott ország nemzeti filológiáival párosított szakképzés, az egy- és kétszakos képzési forma és *a szakképesítés* (pedagógus–kutató–könyvtáros stb.) *sokszínűségéből származó nehézségek*;
- a könyvtárak, a könyvvállomány, a beszerzés, különösen pedig *a folyóirat-ellátás gondjai, a pénzhiány*;
- a hungarológiai központok szétszórtsága, az ebből fakadó aránytalanságok és átfedések;
- a magyar lektorokra zúduló különböző, nem oktatási jellegű, gyakran *adminisztratív feladatok* gondjai, amiben a magyar külképviseletek is ludasok;
- *a tantervek modellálhatósága* (Újvidék mint példa) a képzés nemzetközi szintű koordinálása érdekében;

- az óraadókkal folytatott képzés helyzete, a filológiától független, csak nyelvoktatásra összpontosító oktatóhelyek helyzete;
- a *tudományos háttéranyagok színvonala és szerepe* a nyelvoktatásban;
- a *lektorok személyes helyzete*, felelőségük a tanítással, a diákokkal szemben, önbecsülésük és objektív helyzetük a külföldön folytatott munka során, megsegítésük, hogy tapasztalataikat megírják, közlétegyék;
- a *lektorok anyagi* (fizetéskiegészítés, az átutalások nehézségei) *és jogi helyzete*, az itt megmutatkozó – többnyire negatív értelemben vett elképesztő különbségek és a helyzet orvoslásának nehézségei;
- mennyire képesek a lektorok önállóan megoldani problémáikat, s ezzel összefüggésben *a felkészítés fontossága*;
- a *kapcsolattartás nehézségei*, címlisták, technikai eszközök (számítógépek) hiánya.

A panaszok mellett a mindenkori lektorok természetesen rengeteg hasznos információt, közvetlen tapasztalatot is kicserélnek ilyenkor egymással, s bizony rendkívül fontos lenne az így felgyülemlett ismeretanyagot nem csak papíron, dokumentumokban és cikkekben följegyezni, hanem az érintettek számára közvetlenebbül is hozzáférhetővé tenni. Ugyanis a megoldandó gondok egy igen jelentős részére létezik működő és jól bevált megoldás, csak éppen az érintett kolléga az adott és sürgős pillanatban nem támaszkodhat a kollektív bölcsességre. Ezért lenne égetően fontos pl. *minden magyar oktatási helyet akár magyar költségre is azonnal számítógéppel és internet-összeköttetéssel ellátni, ezen túlmenően pedig a Nemzetközi Hungarológiai Központ honlapján egy olyan állandó, mindenki számára hozzáférhető adatbankot felállítani, amely koncepcionális kérdésekben és mindennapi apróságokban egyaránt azonnali segítséget tud nyújtani.*

Az egyik legnehezebb feladat éppen az, hogy megtanuljunk jól gazdálkodni a rendelkezésünkre álló, mindig szűkös idővel és pénzzel.

Mindeközben persze folyik a küzdelem a hungarológia tartalmának intézményes „kisajátításáért” odahaza (Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Nemzetközi Hungarológiai Központ, Anyanyelvi Konferencia, Magyarok Világszövetsége, Határontúli Magyarok Hivatala) és külföldön egymás között (Jyväskylä, Berlin, Párizs, továbbá Újvidék és Ungvár), illetve egy-egy országon belül is (Ungarisches Institut München, Zentrum für Hungarologie Hamburg). *Sürgősen értelmes megoldásokat kell találnunk a felgyülemlett gondokra.* A rendelkezésemre álló idő és terjedelem csupán e rövid vázlatra, kezdeményezésre adott alkalmat, a felvetett kérdések mindenképpen intenzív, átgondolt további lépéseket igényelnek, amelybe az érintetteket és a szakmai nyilvánosságot egyaránt be kell vonni.

Leltár előtt Hungarológiai dilemmáink és Németh László

KOVÁCS IMRE ATTILA

A mi a hungarológia? kérdésre adott válaszok túlnyomó része két fő csoportba sorolható: az egyik önálló tudományszakként gondolja el a magyarságtudományt, amelynek így kötelessége volna megnevezni saját tárgyát, illetve le kellene írnia módszereit és eljárásait, valamint elméleti modelljeit és teóriáit. A másik elképzelés-sor viszont gyűjtőfogalomnak, interdiszciplináris feladatkörököt egyesítő tudományos tevékenységnek tartja a hungarológiát. Az önállóságot szorgalmazó felfogás veszélyét abban látják, hogy túl közel kerülhet a „mi a magyar?”¹ történelmi természetű dilemmájához, és az elméleti felvetések szintjén megismételheti vagy leképezheti a már meghaladott elképzeléshorizontot. Tehát képtelen szabadulni (alapossága erre indítja) saját arculatának megformálása közben az előzmények újraértelmezésétől, vagyis „beengedésétől” a szakjába. Az interdiszciplináris hungarológia sem áll manapság kritikán felül, ugyanis a nyolcvanas évek elején még definiálhatta magát új nemzetközi tudományszakként, ám az interkulturális megértélméletek térnyerésének következményeképpen épp a nemzetközi diskurzusból szorul, szorulhat ki. Kultúrák közti tapasztalatok híján, teoretikus korszerűsödés nélkül „naiv konglomerátum” lesz hamarost.

A hungarológiával kapcsolatos vélekedések eme kettőssége tulajdonképpen csak ráépül arra a „törésre”, amely különbséget tett a belső magyar hungarológia (etnikai öntudat, önismeret) és a nemzetközi kitekintésű magyarságtudomány (mint az emberi civilizáció egyik sajátos értékének elfogulatlan vizsgálata) között. A belső magyar hungarológia természetesen nem a nemzeti öncélúság „segédtudománya” volt, hanem történeti stúdium („a nemzeti sajátosság semmi más, mint egy nemzeti társadalom történeti útjának valamiféle lecsapódása különböző adottságok-

---

¹ Kant azt kérdezte: mi az ember?, s erre Foucault a hatvanas évek közepén azt válaszolta, hogy a modern kor után ez nem része a tudásnak. Az ember eltűnik a filozófiából mint a szabadság és a lét alanya. Ha az ember maga így járt, nem tudom, hogy mi, magyarok még mit akarhatunk? (Foucault saját kérdése: mi a szerző?)

ban”² – summázta Klaniczay Tibor), s mint ilyen veszítette el legitimitását a historizáló szemlélet kizárólagosságának megszűntével, s csúszott vissza egy század eleji történet- és kultúrfilozófiai problematikába. A belső magyar hungarológián ma már nem is ideologizáló-historizáló hajlama miatt verik el a port, hanem szubsztancialista előfeltevései okán. A nemzetközi kitekintésű magyarságtudománynak a komparatistikába vett reménye pedig az „interkulturális találkozás kiszámíthatatlansága és tervezhetetlensége következtében” hunyt ki, miután az összehasonlítás aktusa mögül nem tüntethető el az összehasonlító szubjektív és érvényszerűsítésre törekvő kötött értékrendje.

Kulcsár Szabó Ernő töprengő tanulmányt írt³ a hungarológia „nyomorúságáról” s ebben nem az önmaga emlékművévé emelkedő magyarságtudomány fogalmát próbálta meg felfrissíteni,⁴ hanem a fent jelzett „szakadásra” reflektált. Gondolatmenetének egyik fontos jellemzője, hogy mellőzte a belső magyar hungarológia lejáratajának fölényeskedő sémáit, és a korábbi, nemzetközire „tervezett” koncepciót is szembeállította relatív elmaradottságával. Szükkeblűnek nem nevezhető módon még a hermeneutikával vitázó újhistorizmust is figyelmébe ajánlotta a hungarológusoknak, mint a kurrens tudományos diskurzusok egyikét. Kulcsár Szabó a magyarságtudomány szerkezeti hibáját, „törését” áthidalandó „mögékerült” a hungarológiának (amely miután kultúráközvetítésben érdekelt, egy korszerű kultúrafogalomra szorul rá leginkább), s ebből a pozícióból érvelt. Az ajánlott, nemzetközileg „bejáratott” kultúra-fogalom feloldja az önmegértés és a kultúráközvetítés jelenleg harcos szembenállásban leledző, feszült viszonyát, mondván, hogy a kultúra mögött a nyelv áll, ami viszont mögékerülhetetlen, így hát (s ez a következtetés már az enyém)

² Az 1981 augusztusában Budapesten tartott hungarológiai kongresszus után készített televíziós beszélgetésben hangzott el. (Mi a magyarságtudomány? 1981. november 5.)

³ Kulcsár Szabó Ernő: *A (nemzeti) kultúra – mint változékony üzenetek metaforája. Avagy: emlékműve-e önmagának a „hungarológia”?* Tiszatáj, 2000. március, 66–77.

⁴ Kulcsár Szabó Ernő hungarológia-definíciója: a magyar kulturális identitás értelmezésének tudományos szerve. Horváth János irodalomtudomány-definíciója: az irodalmi tudat genetikusan ismeretének tudományos szerve (Magyar irodalomismeret, 1922). Az összehasonlítás elméleti és filológiai munkáját most másokra hagyom. Még egy apróság: lehet, hogy egyeseket irritált, hogy Kulcsár Szabó a tanulmányának alcímében idézőjelbe tette a „hungarológiát”. Talán fel is hördültek páran, emlékezvén az ötvenes évek végi hivatalos állásfoglalásokra, amikor minden esetben „népi”-t írtak népi helyett, ha az íróról volt szó. Én nem szolidaritásból, hanem mert érteni vélem Kulcsár Szabó Ernőt, a dolgozatomban minden esetben így használom: Németh László „hungarológiája”.

mégiscsak a nyelvében él a nemzet. Kulcsár Szabó a stabil önmegértés elkészülhetetlenségéből nem arra következtetett, hogy nincs identitás, vagyis nem áll rendelkezésünkre nemzetközi összehasonlításra alkalmas felajánlható „tárgyiasság”, inkább arra figyelmeztetett, hogy az interkulturális tapasztalatok értetik meg velünk folytonos keletkezésben lévő önazonosságunkat.

Valóban kínos helyzetben vagyunk, ha a meghaladott megértési formák feladása a hungarológia esetében azt jelenti, hogy az önmegértés az önmagunk mögé kerülhetőségének a függvénye, az interdiszciplinaritás pedig tartalmatlan, hiszen „minden mindennel összefügg”. Továbbá tisztázandó a tradíció és a kánon szerepe a kultúráközvetítésben, ugyanis mindkettő a szubsztancialitás fenntarthatóságát szuggérálja (értékrend és sajtószerűség nem szétválasztható minőségei által), illetve az egyébként tervezhetetlen interkulturális találkozások „titkos forгатókönyve”-ként próbál működni. És mindez csak részletkérdés ahhoz a helyzetértékeléshez képest, hogy sem a belső magyar hungarológia, sem az interdiszciplináris hungarológia nem versenyképes a nemzetközi tudományos porondon, tehát kettejük honi huzakodásának sem értelme, sem tétje, összebékítésük meg aztán különösen időszerűtlen, s ha a hungarológia továbbra is részese akar lenni a tudományos diszkurzusnak, akkor premisszáit közelítenie kell a tudományos antropológiáéhoz, és egyáltalán el kell tudni fogadnia az ezredfordulós episztemét.

A sok évtizedes késlekedés, „saját levében fővés”, ami a hungarológiát kiszolgáltatta a regionalitás ideológiai és tudománypolitikai képleteinek, radikális álláspontra juttatta Kulcsár Szabót, miszerint „nem annyira a hungarológia eddigi teljesítményeinek bírálata vezethet új felismerésekhez, mint inkább a tárgyának új megértésére tett kísérletek.”⁵ Hiszen az eddigi teljesítmény bírálata a mulasztások felsorolásában merülhetne csak ki, úgymint a kultúrválság Husserl–Cassirer–Simmel-féle kritikai feldolgozásának hiánya, a kultúrfilozófiák ’60-as, ’70-es évekbeli átalakulásának reflektálatlansága, az újhistorizmus érvelésének megkerülése. Kulcsár Szabó teljes joggal írta, hogy ezen fejlemények nagyvonalú vagy értetlen mellőzése, szellemi feldolgozatlansága és „megértetlenül maradt következményei új episztemológiai tapasztalatok elől” zárták, zárják el az utat, noha kategóriáik „előbb-utóbb a meghaladottság értelmében... szükségszerűen történeti kategóriává alakulnak át”. Bizonyára igaz, hogy „nemcsak elavult problémamegoldó technikák esnek áldozatául a feledésnek, hanem olyanok is, amelyek épp amiatt nem fejthették ki egykor

⁵ Ld. 4., 66.

termékenynek ígérkező hatásukat, mert – utólag látható – föl nem ismert lehetőségekként kerültek ki az önreflexió folyamatából”⁶.

Jelen dolgozatom abból a felvetésből indul ki (az inspiráló előzmények talán kissé vázlatos taglalása után), hogy a hungarológiának a Kulcsár Szabó által „felhánytorgatott” mulasztásai, a nyugati tudományos eredmények negligálása mellett belső adósságai is vannak. Tehát a kulturális önmegértés hatástörténeti chiazmusára hozott irodalmi példa (Kulcsár Szabó idézte Kölcseyt, aki szerint oly későn értették meg Zrínyi művét, hogy akkor már mindegy volt, mért a kor túllépett rajta) a hungarológia némely jelenségére is igaz lehet. Következésképp megfontolandó, hogy a legújabb episzteme alapján újragondolt magyarságtudomány „maradékát” kizárjuk-e a hungarológia tárgyköréből, a radikális megújulás kiáltotta „előzménytelenséget” méltó „árnak” gondoljuk-e a remélt felzárkózásért. Azzal teljesen egyetértek, hogy a magyarságtudomány az éppen érvényes, sajnos tőlünk függetlenül hosszú utat megtett kultúrtudományok berkein belül hallathatja hangját a nemzetközi tudományos fórumokon, de elképzelhetőnek tartom, hogy ne meddőhányónak (szolidabban: emlékműnek) minősítsük például a „belső” magyar hungarológia örökségét, és vegyük górcső alá „megértetlenül maradt” darabjait. Akár olyan feltételezést is megengedve, hogy bizonyos esetekben a szellemi teljesítmények (a kulturális környezettől és a térbeli távolságtól függetlenül) egybecsenghetnek.⁷

A továbbiakban Németh László „hungarológiájának” fogadtatásáról, kritikai megítéléséről és egy-két sajátosságáról ejtek szót, miután úgy gondolom, hogy a szerző „receptiós túltengése” és a kommentárok eredményessége gyakran nem állt egyenes arányban.

Németh László „hungarológiájáról” az egyetlen nagyívű tanulmányt Grezsa Ferenc jegyzi.⁸ Irodalomtörténeti módszereinek megfelelően egy fejlődésrajzba ágyazta a témát, és a hungarológiát úgy világította meg, mint Németh alakuló nemzetszemléletének összefoglaló (fogalmiságot és metaforikusságot a szokásos módon változtató) stúdiumát. Grezsa több síkon vizsgálódik: keresi Németh valós helyét a kortársi elképzelések szellemi „erőterében”, korrigálja az utólagos kritikai olvasatok előítéletes megállapításait, és összeállítja, irodalomtörténeti „vízióvá” szervezi a

⁶ Ld. 4., 68.

⁷ Németh László esetében is tettem ilyen megfigyelést. (Kovács Imre Attila: *Németh László az európai kortársak között. Kereszténység és zsidóság Európában és nálunk*. Szegedi Bölcsészfüzetek, Szeged, 1992.)

⁸ Grezsa Ferenc: „A tanulmány volt az én honpolgári adóm...” *A Tanú-író Németh László magyarságképéről*. Forrás, 1988. augusztus, 77–83.

szóba jöhető textusokat, tapasztalhatóan a teljes életmű ismeretének birtokában. Németh László két par excellence hungarológiai dolgozatot írt, az *Egy Hungarológiai Társaság tervé*-t (1934), és a *Magyarságtudomány feladatai*-t (1935). Az első – állapította meg Grezsa – „még a Bartucz–Gragger–Eckhardt-féle fölfogáshoz áll közelebb: a hungarológia feladata a szaktudományok egybeszövése, integrációja”. Az utóbbi a szakok egymásba épült, új minőségben egybeforrt vállalkozásának szeretné látni a hungarológiát, hogy ne a tudományok arisztokratikus kerekasztala legyen magyarságtudomány, hanem kaláka. Grezsa Ferenc három dolgot emel ki Németh „hungarológiáját” jellemezve: a Tanú írója azt a „viszonyrendszer” kutatja, mely a magyarságot a kultúra nagyobb egységeibe kapcsolja”; szintézisteremtésre törekszik; a „magyarság lehetőségeit veszi számba”, ilyen értelemben programos, miközben sem ideológiává, sem reformpublicisztikává nem válik.

A tanulmány (a Tanú-korszakról szóló metszetmonográfia részlete) nem elemezte végig, a pályakezdő Németh első esszéitől kezdve a magyarságelmélet formálódását, tehát a hungarológiában „végződő” folyamat a Tanú magányos, mégis kiállítás-szerű korszakával van genetikus kapcsolatban. Németh „hungarológiája” egyszerre szerves alakulat, a nemzetszemlélet „diszciplináris” fókusza, és egyszerre tájékozódás, társkeresés, az enciklopédia-elv „alkalmi” műfaja. Grezsa is érzékelte a magyarságtudomány önálló kiemelésének indokolatlanságát: „Németh László egész tanulmányírása – személyiség- és kultúraelméletétől enciklopédia-tanáig és minőségeszéméjéig, etikai normáigényétől új világnézeti érzékenységéig – közvetetten és áttételesen bár, de főképpen a válságba jutott nemzettudat korszerűsítésére irányult. A bonyolult írói gondolatrendszer eredőit és irányait azonban – némi tematikai beszűkítéssel – az evidenciák felismerésének nagyobb esélyével szemlélhetjük hungarológiai tárgyú vallomásaiban”.⁹ Grezsa, akinek a nevéhez a teljes Németh-életmű monografikus feldolgozása fűződik, vállalkozása egésze felől nézve magától értetődő módon, az arányokra figyelve korlátozta Németh „hungarologizálódását”.¹⁰

⁹ Ld. 8., 77

¹⁰ Grezsa, annak ellenére, hogy hatalmas szintetizáló és filológiai munkát végzett a Németh-kutatásban, nem számított az irodalomtörténet „emblemikus” figurájának, vidéki professzorságának tragikusan hirtelen halála vetett véget. A tevékenységét ért kritika veleje az apologetika-„vád”. Kifogásolták, hogy írásaiban nem tart elegendő távolságot tárgytól, magára csukja a Németh-életmű ajtaját, és minden Némethre vonatkozó bírálatot személyes ügyének tekint. Grezsa tudósi magatartásában (ha hibáztatható) nem az elfogultságot vélem jellegadónak, hanem, hogy

Az 1991-ben megjelent *A magyarságtudomány kézikönyvé-nek*¹¹ bevezetőjében Kósa László Bartucz-cal és Graggerrel közel azonos terjedelemben foglalkozott Németh Lászlóval, noha úgy látta, hogy „Németh sok írása nem vonható a hungarológia előzményei közé, illetve az ő magyarságtudománya „elsősorban erkölcsi diszciplína, és nem konkrét tudomány”. A kézikönyv alapkoncepciójából kifolyólag („a hungarológia, más szóval magyarságtudomány, nem önálló tudomány, hanem a tudományközi kapcsolatok egyik fontos, összetett megjelenési formája”) Németh-kritikáját az Ortutay által a *Magyarságtudomány* című folyóirat programcikkéül elfogadott *A magyarságtudomány feladatai*-ra irányította: „A munkatársak, nemcsak a vitázó Erdei, nem fogadták el Németh László gondolatmenetét. Egyetértettek a húszas évek uralkodó művelődéspolitikai elméletének és megmerevedett hivatalos tudományának az elutasításában, de nem fogadhatták el a szaktudományos kereteken kívül helyezkedés homályos pontjait, a szaktudomány és a dilettantizmus sajátos szembeállítását, a túlzottan egyéni elképzeléseket”.¹² Persze a munkatársak is berzenkedhettek Németh ellen, de jóval többet nyomhatott a latban Szekfű Gyula Ortutaynak írt sértődött levele. Kósa a Tanú-korszakhoz köti Németh „magyarságtudományának” kezdeteit: „Az ötlet már a két írásnál is korábban, a Tanú (1932) első számában is fölsejlett. Jellemző sajátosan szelektív tájékozódására, hogy – mint ő maga írja – utólag mások figyelmeztették Gragger és Bartucz megelőző törekvéseire”.¹³ A Tanú-évek lázas mindent tudni akarásának jellegzetes kivételése Németh hungarológiája...”¹⁴ A Németh-től való (talán nem is egészen finom) elhatárolódás oka nyilvánvalóan a Szekfűt is felingerlő vezércikk „tudományellenességében” van: „...kétségtelen, hogy a magyarságtudomány feladatait a szaktudósoktól eltérően és egyéni módon látta. Sőt, a metaforikus megközelítés kedvéért teológiai fogalmakat kölcsönözve, éppenséggel – szerinte – az élettől elszakadt és ezért erkölcsileg kiüresedett szaktudósokat, valamint az erkölcsiségükkel a tudás igazi letéteményeseivé vált »dilettánsokat« vagy laikusokat – akik közé magát is so-

---

kénytelen volt egyensúlyozni a professzorsággal akkoriban együtt járó irodalompolitikai szerep és az ellenoldali elfogultság provokációit „kereszteslovagként” kivédő „küldetés” mezsgyéin. Végül is Németh eklektikusnak kikiáltott, „szételemezett” életművét a szak eszközeivel forrasztotta egybe, irodalmárként egy „irodalmi” Németh Lászlót alkotott. S itt a lényeg!

¹¹ *A magyarságtudomány kézikönyve* (szerk.: Kósa László). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.

¹² Ld. 11., 22.

¹³ Ld. 11., 21–22.

¹⁴ Ld. 11., 21–22.

rolta – állította szembe, mint a »látható« és a »láthatatlan egyház« tagjait”.¹⁵ A magyarságtudomány modern kézikönyve nem támaszkodhatott szellemtörténeti, metafizikus „fertőzöttségű” elképzelésekre, s a szerkesztő csak annyi engedményt tehetett, hogy Németh László „magyarságtudományát” társadalompolitikának, társadalomnevelésnek minősítette (mert hiszen az is).¹⁶

Németh „tudományellenességének” (valamelyest kényszeredett módon) találhatunk éppen biográfiai gyökereit: újdonság bölcsészként a nagy tekintélyű tudós Négyessytől kapott olyasfajta megjegyzést egy nyilvános felolvasására, hogy „sokáig tart még ez, kisöcsém?”, amit soha nem hevert ki igazán (akkor és ott rögtön át is „igazolt” az orvosi karra), de a Nyugat tanulmány pályázatára beküldött Ady-elemzését – finoman szólva – sem koronázta siker. Mint cselédkönyves orvos írta a status praesens felvételének szempontjait megújítani akaró dolgozatát, s azt professzora hűvösen fogadta. A szaktörténészek és szak-ideológusok rendre „helyre tették” írásait (Szekfü, Gaál Gábor), a nemzedéktársának számító Halász Gáborral sem alakult ki bajtársi viszonya, és később Kerényi Károllyal se alkotott tartós „frontot”. Kínálkozik a párhuzam, hogy Németh esetében ugyanarról a lélektani görcsről van szó, mint amit Szabó Dezső Pintér Jenő-főbiájából megérthetünk. Szabó és Pintér középiskolai tanárkollégák voltak, csak utóbb Pintérből egyetemi tanár, Szabóból sodródó botrányhős lett, aki soha nem tudta megérteni, hogy a közlőről látott, közepes képességű tanárka hogyan fúrhatta fel magát a tudomány hivatalosainak magasába, mikor a gondolat erejének világútlevelén kívül semminek sem volna szabad ennyire meglódtatnia egy pályát. A másik (nem a nyers egzisztencia és lélektani bonyodalmasságok körében fogant) ma-

¹⁵ Ld. 11., 22.

¹⁶ Kósa hungarológiai propedeutikájának Némethet tárgyaló bekezdéseiből nagy biztonsággal rá lehet ismerni a kézikönyv egyik munkatársának, Szegedy-Maszák Mihálynak a Németh-recepciójára. Kósa László a Szegedy-Maszák-féle kifejező-készletet használja, alig tud bármit is felhozni Németh „hungarológiájának” védelmére. Szegedy-Maszák Mihály a nyolcvanas évek elején az akkori negyveneseket „összegyűjtve” megszerkesztett egy tanulmánykötetet, az új nemzedék Németh László-képét reprezentálандó (*A mindentudás igézete. Tanulmányok Németh Lászlóról*. Összeállította Szegedy-Maszák Mihály. Magvető Kiadó, Budapest, 1985), amolyan finom, korosztályi revízió benyomását keltve. Ő a tanulmányíró Németh értékrendjéről publikált dolgozatot, azzal a végkicsengéssel, hogy Németh 1932 után feladta gondolkodói függetlenségét (csatlakozott a népiekhez), miután a magánytól való félelme miatt a közvetlen nevelő hatás megszállottjává vált. Az izgalmas, színvonalas tanulmánykötet egyik írása sem foglalkozott hungarológiával, csak Kiss Gy. Csaba érintett ilyen vonatkozású kérdéseket.

gyarázat az Ortega-hatás lehet, a nagy rendszertelen tudós tudománykritikája, sőt, az az egész európai székepszis, amely a XIX. század tudomány-eufóriáját (az inga visszafordul!) csalódottsággá változtatta. A tudomány nemhogy nem a bölcsek köve, de képtelen megnyugtató választ adni a tépett, űzött, modern embert nyugtalanító nyavalyákra, ráadásul a kultúra és a művészet eddigi eredményeit is veszélyezteti „bűvészinaszi” szerencsétlenkedéseivel, karrierizmusával. A harmadik körülmény, ami motíválhatja Németh antiszcientizmusát, a két világháború közötti esszéírás egyik általános vonása, hogy ugyanis nemcsak az elitből hiányzó politikai kultúrát, szellemi-erkölcsi felelősségvállalást hirdette, de bizonyos fokig átvállalta a pozitivista-akadémista tudásformák megújításának „dilettáns” munkáját. Az esszéíró nemzedék mozgékony, merész gondolatisága érintkezett a tudományosság tradicionális témaköreivel, és független volt az intézményesült, tekintélyelvű, „parochiális” tudománytól. Az esszé (Babits, Szerb, Komlós, Cs. Szabó, Ignó stb.) a szükséges invencióra, az „ihlet” nélkülözhetetlenségére irányította a figyelmet, legyen szó bármely emberi tevékenységről, horribile dictu a tudományról akár. Németh László „dilettáns”-a céhen kívülit jelent, aki kétségtelen, hogy mesterlevél nélküli „garabonciás”, de mégsem szabadgondolkodó, mert a céh törvényeinél egyetemesebb kötelemeknek veti alá magát, melyeket az emberi szolidaritásból és az önmegalkotás felelőségének „vallásos” (megvallott, képviselt) ügyéből származtatott. Végül is igaza van Kósa Lászlónak, hogy Németh „hungarológiája” nem önálló tudomány, tehát tudományrendszertanilag nem építhető bele egy interdiszciplináris diszkurzusba, ugyanakkor – jegyzem meg – egy olyan jelenség, aminek a megítélésekor nem elegendő a publicisztika kiterjedt kritikájára vagy a „rögzített” szakok módszertani ellenérzéseire támaszkodni. Továbbra is kérdés, hogy az önállósuló hungarológia a folyamatos elhatárolódás „rossz végtelenjét” célozza meg, vagy megpróbál egy gondolkodástörténeti „nagy ugrással” az események sűrűjébe kerülni, esetleg a sajtószerűség történeti adottságát, a meghaladottságot nem rakományként, hanem tökesúlyként iparkodik felfogni.

A hungarológia („hungarológia”) nemzetközi (= tudományos) pozíciójáról és esélyeiről írt Kulcsár Szabó Ernő-tanulmány¹⁷ kitekint Németh László elgondolására is, s azt Bartucz szubsztancialista előfeltevéseivel hozza összefüggésbe. Kulcsár Szabó szerint Némethnél a hungarológia „éppúgy egy megszilárdult identitás föltárhatóságára” irányult, mint Bartucznál, s válaszai hatástörténeti lehetőségeit az identitás dialogikus létmódjának (és nem hozzáférhetőségének) meg nem értése korlátozta.

---

¹⁷ Ld. 3.

Az immanens megértés tarthatatlanságát a jelen episztemé alapján bizonyító Kulcsár Szabó egy korábbi munkájában¹⁸ részletezte Németh világ-és emberszemléletének átmeneti, a századfordulós deisztikus gondolkodás megrendülését ellentmondásosan túlélni igyekvő megoldásait. Németh László elképzelése eszerint egy kelet-európai paradigmát („a kulturális-közösségi hovatartozás primátusa – a személyiség létben való elgondolásának individualizációs elvével szemben” – idézte Németh G. Bélát Kulcsár Szabó) tudomásul vevő, de azt a dilthey-i történeti megértés átértelmezésével fokozatosan „átírni” akaró „elmélet”. Keveredik benne egy múlt századi és egy modern komponens: a romantika korának reprezentatív személyiségfelfogása és az igazság dialogikus megértésének episztemológiai újdonsága. „A stílus metaforizmusával önmagát is rejtjelező életmű”, miközben fenntartja az individuumcentrikus létszemlélet igényét, gyakorlatilag azon munkálkodik, hogy „a személyiség egyetemes XX. századi létfeltételei közepette miként menthetők át a magyar történeti hagyomány ama cselekvő szerepei, amelyek a művészi alkotást az esztétikai közegen túl is közösségi, sőt nemzetformáló jelentéssel látták el”.¹⁹ Kulcsár Szabó vizsgálódásának tanulsága, hogy az én autonóm tételezése megszűntének és a differáló jelenségek végtelen hálójában szétoldódó szubjektum érzületének korában az egyén és közösség romantikus szembenállása (s annak enyhítésére tett bármilyen kísérlet) anakronisztikus jelenség. Azt viszont Németh érdemének tartja, hogy korábbi „Kelet-Európa-elképzeléseit a Nyugat és Bizánc vallomásával helyesbítette”. Mint írta: „Németh nemcsak hogy nem tartotta végérvényesnek a kelet-európai fejlődéskoncepciót, de az e térségben érvényesülő hatóerőket (különösen a szellemieket) sem tekintette megkerülhetetlenek, s különösen nem elfogadhatónak”.²⁰ Németh Nyugat és Kelet vitájában a nyugat mellé állt, erre a minőség-elv eredete a bizonyíték – érvelt Kulcsár Szabó –, mivel Németh minőség-eszméjének bázisát egyértelműen a nyugati kultúra adta.²¹

¹⁸ Kulcsár Szabó Ernő: *Németh László '89*. Hittel, 1989. 13, 38–41.

¹⁹ Ld. 18., 40.

²⁰ Ld. 18., 39.

²¹ A Nyugat–Kelet oppozíció belső értékrendek szimbolikus modellje régtől fogva. Szegedy-Maszák Mihály például Füleppel szemben, aki a „Nyugattal való szüntelen megújulás képviselője”, felsorakoztatja a kelet-európai külön útról ábrándozó népi írókat, illetve Némethet és Bibót (Szegedy-Maszák Mihály: *A nemzet mint érték*. Új Forrás, 1980, augusztus, 39–44). Kulcsár Szabó Ernő *Hittel*-ben megjelent írásával szinte azonnal vitába szállt Vekerdi László, már ami Kelet-Európát illeti: „Németh Közép-Kelet-Európája meglehet egyáltalán nem is – mai divatos szóval – »geopolitikai« fogalom volt, sokkal inkább tán egy metahistóriai ábránd.

Némi leegyszerűsítéssel úgy foglalhatnám össze az okfejtés következményeit, hogy Németh „hungarológiájának” egyik központi elemeként, rendező elveként elkönyvelt Kelet-Európa-programját („tejtestvérség”), s különösen annak implicit kultúrmorfológiai alapját egy gondolati eltévelyedés forrásának tekinthetjük, amivel ugyan a szerző szerencsésen szakított, de munkásságán mégiscsak rajta hagyta „bélyegét”. Németh a térségi hagyomány nem eurokonform értékrendjébe gabalyodott, lokális kihívásoknak próbált megfelelni, ennek következtében levált a Nyugat eztán is következetesen, de egyre nosztalgikusabban megidézett horizontjáról. Ha van Némethnek hungarológiája, akkor ez csak a nyugati kultúra ellenében, azzal „rossz” dialógusba bocsátkozva jöhetett létre, a történelmi aktualitás és a személyes (érzelmi-szociokulturális) kötöttségek béklyójában.

Ellenvetésül arra hivatkozhatnánk, hogy Németh Kelet-Európa-eszméje csak részben támaszkodott a térségnek a kollektivitás primátusát rögzítő tradíciójára, s nem is egészen a történelmi „pillanat” politikai status quo-jából indult ki, hanem a kettős kultúrájú nemzet legújabb kori tapasztalatát, „sorsképletét” próbálta nem feldolgozni. Azt, hogy van egy független állam többségi, meghatározó, szuverén nemzete, és van egy diszpóra nemzet. A konfliktus pedig nem Kelet és Nyugat között van, hanem ennek a kettős struktúrájú nemzetnek a térségben kialakított, diktált helyzete és az ezt ledöntő Nyugat (széles értelemben vett) kulturális hogyanállása között. A térségi tradíció sugalmazásainál erősebb történelmi inger a trianoni döntés megalkotta „szétszórtság”, ami a magyar „lényegkutatásnak” nem az elkülönböződésre és kirekesztésre irányuló interetnikus reflexeit erősítette, sokkal inkább a magyar nemzettest összekapcsolásának államközi, „tárgyalásos” formuláit hívta elő (legalább is Némethnél). A hungarológia (mint tudomány) csak a nyugati tudományossággal szoros együttműködésben válhat legitimé, s csak az olyan problémák feldolgozásával érdemelhet figyelmet, mint a nemzet kettős struktúrája, ami „nem ritka, de ilyen mértékben egyedülálló”.²² Nem véletlen kérdés az irodalmi diszkurzusban az „egyetemes magyar irodalom” fogalma, és egyáltalán: kidolgozatlan a határon túli magyar irodalmiság

---

(...) Ne kérjük számon Németh metaforáitól a közvetlenül lefordítható történelmi realitást. A lényeg az, hogy Németh nemcsak »Bizánc«-tól, hanem »Nyugat«-tól, a létező »Nyugat«-tól is féltette a maga »Nyugat«-ját, melynek nyugtalan lelke útnak indította” (Vekerdí László: *Németh László: Életmű szilánkokban*. Tiszatáj, 1989. október, 90).

²² Herman József: *A nemzetfogalom meghatározásához: nyitott kérdések és vitázó válaszok*. Világosság, 1988. augusztus–szeptember, 518.

elméleti alapja. Szerencsére a várakozás és a remény évek óta adott az irodalomtudomány horizontján; Kulcsár Szabó Ernő ennek szentelt sorait idézem: „...az irodalom nyelvhasználatában mutatkozó új jelenségek lényegében máig sem számolták fel huszadik századi irodalmunk alakulástörténetének (...) kétarcúságát. Ha az uralkodó regiszterekből kiszorultak is a csoportszemélyiség elsőbbségét valló és a kollektívistikus világ értékrendjéhez kötődő formák, úgy viszik tovább az eszközjellegű nyelvhasználat poétikáját, hogy egy korszerűbb kollektívumfelfogás segítségével akár egész eddigi hagyományviláguk újraértelmezésére is képesek lehetnek. E tekintetben különösen a szomszéd országok magyar nyelvű irodalmában várhatók új kezdeményezések: egyén és közösség viszonylatrendszerait az eddigiekhez képest történelmileg teljesen ismeretlen távlatokba kerültek át”.²³

Dolgozatom vége felé közeledve hadd nyilvánítsam ki egyetértésemet azon nézet képviselőivel, amely és akik szerint értelmetlen, sőt káros volna a hungarológia megújítását egy „lekerekített” magyarságkép „tudományosításának” kétséges kísérletére bízni. Irányultságát, stílusát tekintve sokféle magyarságkép létezik, népszerűsítő, ironikus, utópikus, ideologikus stb., ezek egyike sem képes, alkalmas olyan rendezett tudásformává válni, amely akár egy interdiszciplináris együttműködés, akár egy kultúratudományi diszkurzus ezredfordulós színvonalát kielégíthetné. Németh László magyarságképe utópikus típusú, szemben a mitikus (művészi) vonásokat hordozó komplexumokkal. Utópikus annyiban, hogy program-retorikájú, de nem pragmatikus, fikciós jellegét műfajilag is megjeleníti, s ezzel korlátozza vagy bizonytalanná teszi saját hatását. Németh nem véletlenül óvakodott „magyarságtudományát” a társadalomtudományi diszciplínák rendjébe való klasszifikálásra ajánlani, és a vele rokonszenvezők is elvetették s az ezt szorgalmazó jámbor szándékot, talán mert a térségnek kínos emlékei vannak az utópikus elméletek tudományossá avatásának történelmi-politikai következményeiről.

S az elhatározás, hogy igazi tudományt kell faragni a hungarológiából,²⁴ ha sikerül, szemérmes büszkeséggel fogja eltölteni művelőit, és va-

²³ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története, 1945–1991*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1993, 146.

²⁴ Kuhn valami hasonló tudományelméleti (tudományszociológiai?) szituációra utal az elhíresült paradigma-tan keretei között: „...bármikor megtehetjük, hogy az érvényét veszített elméletet át kell alakítanunk. Mégpedig olyan átalakításra van szükség, amely él az utólagos bölcsességben rejlő előnyökkel és az újabb elmélet határozott irányítását követi. És még ha jogos eszköz volna is ilyen átalakítást alkalmazni a régi elmélet értelmezésére, az átalakítás nem adhat egyebet, mint olyan

lamiféle csalódottsággal a mai olvasót. A hungarológia és a jelenleg hozzá kapcsolódó képzetek (lehetséges feladatkörök) jelentősen karcsúsodnak majd, mivel a magyarságtudományt a kevésbé reprezentatív, „alrendszer”-szerű működés érdekében alacsony komplexitáson kell tartani, hogy ne „dominálja” a rendszert, illetve ne vállaljon át nyakló nélkül feladatokat. Németh László műve erre kevés inspirációt ad, mindemellett nem tudok elképzelni olyan takarékosan és tudományrendszertanilag logikusan „megkomponált” hungarológiát, amiben Németh nem kaphatna egy rövid kádenciát.

---

leszűkített elméletet, amely nem több, mint már meglévő ismeretek újrafogalmazása. Gazdaságossága révén az ilyen újrafogalmazás hasznos lehet ugyan, de ahhoz nem elegendő, hogy irányt mutasson a kutatásnak (Kuhn, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Budapest, 1984. 413).

Három magyar hungarológus¹

MISKOLCZY AMBRUS

A francia szellem, a Mi a magyar? és *A magyar biedermeier* az 1930-as évek végének három nagy teljesítménye. Legszebb és legjobb részeikben valamiféle virtuális és utópisztikus távlatokban felbukkanó vagy azokba hanyatló Magyarországról tudósítanak.

A francia szellem Eckhardt Sándor 1938-ban kiadott műve. A kezdektől, a francia küldetéstudat kialakulásától, amikor a krónikás még büszkén hirdette: *Gesta Dei per Francos* a francia demokratikus világ – magyar szemlélő számára – lenyűgöző harmóniájának kialakulásáig és megszilárdulásáig követte mentalitás és ízlésvilág, eszmék és hangulatok összjátékát. A francia nyelv és irodalom budapesti professzora, akit száraz szobatudósnak hírlettek, szikrázó esszét írt. Üzenete egyértelmű: „Ez a könyv a hitlerizmus gyűlöletén keresztül tér meg a francia-univerzális eszményhez.”² Zolnai Béla, a francia irodalom szegedi professzora, a magyar stílus egyik legnagyobb szakértője róttá ezeket a szavakat saját példányába.

Nem véletlen, hogy Eckhardt *Francia szelleme* aztán példaként és buzdításként hatott, amikor a *Magyar Szemle* szerkesztőségében hozzáfogtak a *Mi a magyar?* című gyűjteményes kötet összeállításához, amely 1939-ben meg is jelent. Két nagy irányadó tanulmányt üdvözölt aztán ebben a kritika. Először a Babits Mihályét, amely „keleti lomhaságunk” nemzeti jellemvonásként való dicsőítésével valamiféle passzív ellenállásra int a náci gőzhenger ellenében. A másik tanulmány, amelyet aztán az 1970-es évektől – méltán – sok kifogás ért, Szekfű Gyula műve. Ez már minden kétely nélkül mutatja fel az „igaz magyarság” normáját: „a magyarok szabadságszeretők, vitézek és körmönfont politizálók”.³ Szekfű

---

¹ A jelen dolgozat a *Szellem és nemzet. A francia szellem, a Mi a magyar?* és *A magyar biedermeier* világáról. *Fejezetek a magyar reformkonzervatívok életéből: Babits Mihály és Szekfű Gyula, Eckhardt Sándor és Zolnai Béla dialógusai* című kismonográfia egyik része. A munka OTKA pályázatunk keretében készült.

² Eckhardt Sándor: *A francia szellem*. Bp. 1938. 276.

³ Szekfű Gyula: *A magyar jellem történetünkben. Mi a magyar?* Szerk. Szekfű Gyula, 494.

elítélte a rasszizmust, miközben a *Három nemzedék* szelektív antiszemitizmusát ismételten megjelenítette. Ugyanakkor már érezte a változás lehetőségét és követelményét; új uralkodó osztály kialakításának szükségességét hirdette meg – kvázi-programként. A kötet egésze a magyar reformkonzervativizmus hattyúdala, annak erényeivel és hibáival. Két tanulmányával azonban mostohán bánt az idő: Zolnai Béla és Eckhardt Sándor munkájával.

Zolnai Béla nem utasította el olyan élesen a mítoszt, mint elvbarátai. Hatalmas esszéje, *A magyar stílus* már-már mitikus konstrukció. A nyelvet megszemélyesítette, és annak integratív jellegét emelte ki, azt, hogy a magyar nyelv a legkülönbözőbb idegen eredetű szavakat befogadta. A magyar nyelv liberális jellegét hangsúlyozta. Politikai üzenete ennek egyértelmű akkor, amikor zsidótörvényt hoztak, és Európa átszervezésében faji szempontok érvényesültek. Jellemző, hogy Zolnai Béla ezen tanulmányának francia változatában többször is leírta a liberális szót, az 1957-es megcsonkított újrakiadásból pedig az eredeti egyszeri előfordulást is kihúzták.

Eckhardt Sándor tudós esszéje, *A magyarság külföldi arcképe a Mi a magyar?* legtárgyszerűbb tanulmánya. Korántsem hevíti olyan szenvedély, mint *A francia szellemet*. Első pillantásra máig is aktuális higgadtan érvelő szakmunka. Mindeddig senki nem vizsgálta a külföldi magyarságkép változásait a középkortól szinte napjainkig, bár a téma egyre népszerűbb. Sőt, nemcsak népszerű téma, hanem életbevágó, mert az imázsalkítás politikai technika. Eckhardt Sándor tudta ezt. Tisztában volt a magyarságkép politikai jelentőségével. Figyelmeztetés minden sora. Ugyanakkor Eckhardt Sándor magatartásának paradoxona, hogy amíg a francia forradalmi hagyományt elfogadja, a magyart elhanyagolja, sőt elveti. 1943-ban újra kiadta francia tanulmánykötetében azon 1926-os tanulmányát, amelyben a legnagyobb francia történetírót, Jules Michelet-t marasztalta el, mert ez leegyszerűsítő és hamis képet adott a mohácsi katasztrófáról, az egészet maga Magyarország műveként értékelte. Csak-hogy a magyar szerző nem merült el a francia műben eléggé, mert ennek függelékében az egyik legszebb dicséretet olvashatjuk, mit rólunk írtak: „*Magyarország koronája a hősök szent koronája, Európa palládiuma.* Ennek a történelemnek az egysége, annak szüksége, hogy központi szálát kövessük Franciaország, Itália és Németország között, kegyetlen áldozatot követel tőlem: semmit sem mondhatok itt Európa hősről, akinek bevégeztetett és lehanyagolt a XVI. században. E hős a magyar nép. El fogjuk-e örökre napolni azt, amivel a történelem tartozik neki?... A mi

Degerandonk halott! pótolhatatlan veszteség. A tudós Teleki most hunyt el. Fessler nagy története fordítóra vár. És közben gyalázatos és hazug kompilációk látnak napvilágot és virulnak mindenfelé. A magyarok válasza sem méltatják. Ha nyilatkoznak, akkor az egész világhoz szólnak (Az angol Atlas). Örömmel látom, hogy a lelkes és tehetséges francia, Chassin úgy kitűnt e tanulmányok terén (Hunyadi). Bárcsak leróna lelki tartozásunkat e hősi népnek, aki tetteivel, szenvedéseivel, erős hangjával felemel minket és nagyobbá tesz! Szívesen elismerik a bátorságát, de ez a bátorság csak magas erkölcsi szintjének a megnyilatkozása. Abból, amit tesznek és mondanak, mindig az hangzik fel számomra, hogy *Sursum corda!* Mindaz, ami kicseng 1848-as szavaikból, egyszerűen és tisztán fennkölt. Egyik paraszt, aki katonának állt be, a kérdésre: »Meddig?« így felelt: »A győzelemig!«. Egy gyerek, aki szintén katonának jelentkezett, amikor azt mondták neki: »Dehát te még kicsi vagy«, így vágott vissza: »Megnövök az ellenség előtt«. Ami a legjobban meglep e nép esetében, az a teljes hallgatása. Hagyja, hogy a tudatlan lapok egyre csak azt fűjják, hogy a magyar forradalom arisztokratikus volt. Ez bizonyos értelemben igaz. Az egész nemzet a hősiesség és a méltóság arisztokráciája. Öt millió lovag. És nincs paraszt, ki magát az ország első méltóságánál alább becsülné.”

Nem véletlen, hogy valamiféle ördögi és vigasztalan mechanizmus jelenik meg az imagológia világában. Eckhardt Sándor valamiféle haláltáncra emlékeztető módon mutatta be a magyar kép változásait. Ezt a haláltáncot aztán tovább járatta velünk is a Történelem. A magyar külpolitika ki tudta használni a hitleri Németország hatalmi törekvéseit, de ezzel elszigetelte magát a nyugati demokráciáktól és a térségünk sorsát nemsokára közvetlenül meghatározó Szovjetuniótól. „Keleti lomhaságunk” természetének megfelelő passzív ellenállással sem tudtunk válaszolni a náci megszállásra. Inkább behullottunk „az utolsó csatlós” kellemetlen – és mások által jól kitervelt – szerepébe. Eckhardt Sándor figyelmeztetésének érvényét meg is tapasztalhattuk. A nyers hatalmi érdekek függvényében alakult ismét a magyar kép és a magyarság fölötti ítélet is.

A kommunista hatalomátvétel után a táncot aztán a Magyar Tudományos Akadémiával is eljáratták. A hatalom új urai el tudták hitetni az akadémikusokkal, ha a maguk jószántából nem dobják ki a nem kívánatos elemeket, akkor az Akadémia léte kerül veszélybe, és kénytelenek lesznek román mintára megszüntetni, majd a semmiből: új emberekkel felépíteni. Össze is állt az a gárda, amely az új osztályszemlélettel átita-

tott rögtönzött fölénytudatot többé-kevésbé jól elsajátítva, irtotta társait és kollégáit,⁴ a Keyserling által is jelzett bűnöző-etika íratlan törvényeinek és jól bevett fogásainak megfelelően. Ki bosszút állt, ki azt bosszulta meg, hogy nem voltak sérelmei. Ha kellett, akadt, aki „hazudott, csalt, hamisított és intrikált *a mi javunkra*” – hogy Alexits Györgynek vezéréhez, Rákosi Mátyáshoz intézett leveléből idézzünk.⁵

Mindez azért különösen undorító, mert közben lepergett három ígéretes esztendő. Olyannyira, hogy a magyar demokrácia teoretikusa, Bibó István azt kérte, sírjára írják rá: élt három évet 1945–1948. Eckhardt Sándor 1942-ben ötszöri jelölés után végre az MTA levelező tagja lett, 1947-ben pedig rendes tagja. Ugyanakkor aktív politikai szerepet is vállalt, a Független Kisgazdapárt képviselőjeként kezdte, majd a Kereszténydemokrata Néppárt létrehozásában vállalt szerepet.⁶ 1948-ban eltávolították a politikából és az Akadémiáról: pontosabban leminősítették tanácskozó taggá, akinek aztán semmiféle joga nem volt. Igaz, 1958-ig továbbra is a budapesti egyetem francia tanszékét vezethette, bár a már idézett átszervező: „tömény reakciós”-nak minősítette őt is. A nagy mozgató neje, Gerőné Fazekas Erzsébet még nyugdíjazni is akarta, mert a magyar keresztény demokráciát képviselő ún. Barankovics Párt alelnöke is volt.⁷ Kárpótlásul azonban megkapta a francia Becsületrendet. Aztán halála után itthon a szaksajtó is megemlékezett róla. Ugyanakkor a megosztott Európa nyugati felében Eckhardt művére a feledés homálya borult. A Szellem kultuszának leáldozott. Sanche de Gramont múltban és jelenben otthonosan mozgó jó újságírói széles látókörű műve a *bon vivant*-t állította előtérbe.⁸ Aki jól él, és mint mondják, tud is élni, elfelejti a közelmúltat, környezetével sem törődik. Így, míg az olaszok nemzeti történetükben szívesen vázolják fel a róluk alkotott képet, a franciák nem törődnek vele. Márpedig a Pléiade enciklopédiájában erről is írhattak volna, és ha így tettek volna, talán nem felejtkeztek volna el Eckhardt

⁴ Huszár Tibor: *A hatalom rejtett dimenziói*. Bp. 1995.

⁵ Póty János: *Harmadik nekifutásra*. Történelmi Szemle, 1994. 1–2. sz. 103.

⁶ Izsák Lajos: *Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949*. Bp. 1983. 188–189; Uő.: *A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt*. Bp., 1985. 65; Rosdy Pál: *A magyar és francia nyelv és irodalom mestere. Eckhardt Sándor (1890–1969). Az idő élén jártak. Kereszténydemokrácia Magyarországon (1944–1949)*. Szerk. Kovács K. Zoltán, Rosdy Pál. Bp. 1996. 35–41.

⁷ Huszár: *A hatalom*, 147.

⁸ Sanche de Gramont: *The French. Portrait of a People*. New York, 1969.

művéről.⁹ Fernand Braudel a *Franciaország identitása* című monumentálisra tervezett sorozatának első kötetében említi néhány külföldi szerző francia vonatkozású írását, mint élményt. És külön kötetet tervezett *Franciaországon kívüli Franciaország* címmel, amelyben *A francia szellem* is talán méltó helyet foglalt volna el. Az 1997-es esztendő azonban némi elégtételt hozott. A budapesti Francia Intézet francia–magyar tudósbarátságokat felidéző műsorában Jacques Revel elemezte Eckhardt Sándor *Sicambriától Sans-Souciig* című 1943-as könyvét, külön kiemelve hatalmas enciklopédikus műveltségét és újszerűségét. A legmodernebb megközelítésekkel rokonnak tartotta a sztereotípiákra vonatkozó vizsgálódásait, valamint az átvételek elemzését. Különösen a mondaképző helyekre vonatkozó kutatások hívták fel magukra a figyelmet, mert ez a ma divatos francia emlékezethely-kutatások előképe. Az emlékezethely „olyan hely (szimbólum, mű vagy érték), anyagi vagy nem anyagi, mely körül időbeni képzetek együttese kristályosodik ki”. Ilyen: Aquincum, amelyet a franciák Sicambriaként ismertek, és az őseiknek mondott trójai vándorok szálláshelyének tartottak. Eckhardt Sándor maga 1929-ben így számolt be egyik barátjának ezekről a vizsgálódásairól: „Különben múlt évben, képzelje, középkori latin filológiába csöppentem bele, és kisütöttem, hogy Buda volt a franciák első fővárosa! Nem bolondultam meg: mert csakugyan így volt, legalább is a középkori franciák szemében. Aquincum középkori nevével, Sicambriával foglalkozva sütöttem ki egy hosszú és makacs mondai hagyományt. Ez aztán a hun-monda útvesztőjébe vezetett, és ott is egy új elméletet állítottam fel, azt hiszem, reálisabbat mint az eddigiek, mikor rámutattam a pannóniai római romok mondaképző erejére. Kézainál nincs egyetlen helynév, mely valami látható romhoz vagy dombhoz ne fűződne. Így érthető (mint Bédier mondamagyarázatában), hogy olyan fantasztikus történeteket eszel ki a jó krónikás.”¹⁰ Találón hangsúlyozta Köpeczi Béla, aki hajdan a ravatalnál búcsúztatta is őt, hogy „Eckhardt eszmetörténeti és recepciós vizsgálatakat végzett egy olyan időszakban, amikor még ezek a kutatási irányok távolról sem fejlődtek ki”.¹¹

Nem tudni még, mi lesz Zolnai Béla stíluskultuszának tudományos utóélete. Célunk nem is ennek a nyomozása, hanem annak vizsgálata,

⁹ *La France et les Français*. Szerk. Michel François. Paris, 1972.

¹⁰ MTAKK, Ms. 5789/230

¹¹ Köpeczi Béla: *Nemzetképkutatás Eckhardt Sándor műveiben*. Filológiai Közlöny, 1992. 83.

hogy Zolnai Béla integratív stílus- és nyelvszemlélete hogyan állta ki az idő próbáját. Pontosabban: azt próbáljuk nyomozni, hogy az ember, ill. az alkotó és a közösség magatartása mennyiben jellemezhető az integratív stílus modelljével. A kérdés erkölcsi természetű. Felvetését az is indokolja, hogy míg Eckhardt Sándor az ún. objektív leíró és elemző módszerek alkalmazása felé hajlott, Zolnai Béla inkább moralizált, már vizsgálódásai természetéből következően is. „A stílus maga az ember” – mondta Buffon, és ki tagadná, hogy az ember morális lény. Zolnai Béla erkölcsi és szellemi magatartását a magyar szabadelvűséghez való hűség teszi jellegzetessé.

Zolnai Béla – minden gyilkos humora ellenére – szelídebb egyéniség volt, mint a közéleti szerepet vállaló Eckhardt Sándor. Rejtetten politizált. Integratív nemzetszemlélete békevágyból is fakadt. 1923 áprilisában Párizsból követve a hazai forrongást, szorongva vallott Pintér Jenőnek: „Figyelemmel kísérem a magyar lapokat, és kétségbe ejt az a gyűlölködő polgárháború, ami szétszakítja az országot és a második fölosztás felé sodorja... Mindkét párton csak félőrülteket lehet látni és a Szabó Dezsők; Világok, Magyarások és A Népek agyonbunkózzák azt is, amit a kisan-tant jégesője meghagyott. [...] Tudod, hogy nem külső karrier, hanem belső fejlődés volt mindig a céлом (azért maradtam diák és reáliskolai tanár). Nem állok senkinek az útjában és elgáncsolástól nem is félek, mert inkább félreállok és dolgozok magamnak... Nem felejttem el soha, amit Riedl Frigyes mondott nekem egy Andrássy úti sétánk alkalmával: az Ön feladata lehetne, hogy az irodalomtörténetet közelebb hozza a modern magyar irodalomhoz. Nehéz feladat és hálátlan, de megvan az az erkölcsi elégtételelem önmagam előtt, hogy a meggyőződésemet sohasem változtattam és nem tértem le a tudomány útjáról. Várom a penitenciát...”¹² Okkal, mert tudta, hogy a tudománynak milyen közéleti és politikai szerepe van.

Az ember próbáját az akkor éppen üldözöttekhez való viszonya jellemzi. Szerb Antallal való barátsága töretlen. Nemcsak folyóiratában, a *Széphalomban* ismertette barátja nagy vihart kavaró *Magyar irodalomtörténetét*.¹³ Külön is állást foglalt, amikor 1935 decemberében interjútt adott a *Délmagyarországnak*. Nem minden célzat nélkül hangsúlyozta, hogy „a legelső magyar irodalomtörténészek mellé állíthatjuk” Szerb Antalt, aki „elődeit éppen nemzeti szempontból sokhelyütt fölülmúlja. [...] Igazi magyar érték ő, hibái és nagyotmondásai ellenére. Legszebb

¹² OSZKK, *Levelestár*.

¹³ Poszler: *Szerb*, 7.

lapjai Szerb Antalnak éppen azok, ahol a hazaszeretet és irodalom legbensőbb egyesüléseiről ír. [...] Szerb Antalnak az a megállapítása, hogy nálunk mindig a leginkább európaiak voltak a leginkább magyarok, csak a maradiakban vált ki ellenkezést.” Hiszen, „szembehelyezkedik a turánizmussal, amely a magyar szellemiséget pogány ázsiai mezőkre szeretné visszavezetni”. Ezen interjúra alaposan felkészült Zolnai Béla, mert Szerb Antal irodalomtörténetének egyes részeihez – melyeket vagy ő gépelt le magának vagy mástól kapott – ilyen észrevételeket fűzött: „Kevesen értik így nálunk az irodalmat. Azért haragusznak Szerbre!” „Egy-egy mondata többet mond, mint Kéky egész fejezetei.” „Kéky, a maga naiv filozófiai realizmusában nem tudja, hogy az ő irodalmi ízlése és világnézete: az anyagszerű realitás imádata és a szellem tagadása.”

Amikor azonban „a szellem tagadása” uralomra jutott, mégis valamilyen olyan repedés villant elő a régi barátságon, amely elgondolkoztató, még akkor is, ha a nagy irodalmár-mártír életrajza ezt – okkal vagy ok nélkül – némileg megkerüli. Pontosabban: a világirodalom fogalmának megítélésében a koncepcionális különbséget jól érzékelteti, az érzelmi háttér maradt árnyékban.¹⁴ Zolnai Béla a világirodalmat ugyanis valamilyen „nemzetek fölött álló szellemi közösségtudat”-ként jellemezte: „Világirodalomnak nevezhetem azt a tudatot, amely az egymásra ható nemzeti irodalmakat egységbe foglalja.” Ezzel szemben Babits Mihály és Szerb Antal a legnagyobbak, az írói elit műveit tartotta világirodalomnak. A polémia önmagában mindig helyes. A törés a következő: „Ismét polemizálnunk kellene, Szerb Antalnak azzal a következő tételével, hogy a múlt században kialakult fejlődésszemlélet megdőlt, és a mai fölfogás szerint az emberiség nem előre halad, hanem körben jár... Nincs terünk a haladás problémájának nagy irodalmát (pl. Condorcet, Victor Hugo) fölvonultatni ennek a kérdésnek kapcsán. Aki Shakespeare vagy Arany János olvasása közben, rádió-zene mellett, neon lámpák fényénél, központi fűtéses lakásban könyvek és képek milieujében tagadja az emberiség haladását, megérdemelné, hogy Wells időgépén visszaszállítsák a barlanglakók korába, vagy legalábbis azt a büntetést, hogy eltiltsák a világirodalom történetének írásától, mert a világirodalom történetének megírása maga is szellemi magatartás: az emberi szellemnek késői terméke, amelyet előző századok még nem ismertek.”¹⁵ Önmagában még ez is helyes

¹⁴ Poszler: *Szerb*, 364.

¹⁵ Zolnai Béla: *Világirodalom és nemzeti irodalom. Bevezetés*. Ld. Borzsák István, Dobrovits Aladár, Trencsényi-Waldapfel Imre: *A világirodalom története*. Bp. 1944. 48.

érvelési technika, ha a vitapartnernert már évek óta nem fenyegette volna a barlanglakásnál is mostohább sors. Vajon valami torz szakmai féltékenységgel szabadult fel az értekezőben, aki csak egy ívet írt a világirodalom történetéből, míg a kritika célszemélye hatalmas könyvet? Grammatici certant? A szakma éppen képlékenysége miatt alkalmas arra, hogy olykor elszabaduljanak a kollégákban az antikollegiális ösztönök. Mint Thiene-mann Tivadar – Zolnai Béla legjobb barátja – írta: „Az irodalomtörténet-írás fátuma, hogy nem lett egészen tudománnyá, és nem lehetett egészen művészetté.”¹⁶ Tudjuk, fél-tudósok és fél-művészek olykor igazán könyörtelenek. Szerb Antal hajdan azért is dicsérte Zolnai Bélát, mert „érti még azt a legnehezebb művészetet is, hogy ne mondjon többet a kelletténél”.¹⁷ Mint láttuk, most többet mondott. Igaz, a fejlődés hangsúlyozása és a tiltás fenyegetése úgy is értelmezhető lehetne, mint valamiféle tréfás baráti biztatás. Szerb Antal nem ilyenre várt. 1944. április 18-án – félíg-meddig tréfálkozva – így vallott: „Egyelőre nincs nagyobb baj, mint hogy nyugdíjba megyek, sárga csillagot hordok és éjszakáimat az óvóhelyen töltöm – de mindez elviselhető volna, ha nem kellene sokkal rosszabbaktól tartani. Nagy vigasztalás mindenestre az árja barátok jóindulata, és főképp a könyvek. Rengeteget olvasok, az nagyon jó. Dolgozni nem is igen tudok, meg nem is merek, kabalából, félek, hogy ha belekezek valamibe, mindjárt jön valami krach. [...] A viszontlátásig ölel egy ledőlt torony, Szerb Antal.” Május 19-én, amikor kézhez kapta Zolnai világirodalom-cikkét, némi keserűséggel nyugtázta az üzenetet: „nagyon szép, nagyon szép, mindent nagyon köszönök, de nem gondold, hogy ez mégis kissé erős: »Aki... tagadja az emberiség haladását, megérdemelné ... azt a büntetést, hogy eltiltsák a világirodalom történetének írásától.« (Zolnai Béla: *Világirodalom és nemzeti irodalom*. Bp. 1944. 48–49.) Egyrészt Tőled igazán nem várna az ember ilyen diktatorikus ízű kijelentéseket, különösen nem egy öreg bajtárssal szemben, másrészt: úgy csinálsz, mintha a fejlődés-gondolat tagadása valami kamaszos merészség volna részemről. Holott a német szellemtudomány in toto már rég túl van azon, hogy egyáltalán vitatkozzék ezen a problémán, annyira kiküszöbölte a fejlődés tanát. [...] Scheler a 20-as évek elején azt írja, hogy ma már csak bolgár és dél-amerikai egyetemi tanárok hisznek a fejlődésben (Umwertung der Werte). Úgy látszik, még magyar egyetemi tanárok is akadnak.”¹⁸ Zolnai Béla, úgy látszik, kimagyarázta magát, mert június

¹⁶ *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Bp. 1931. 59.

¹⁷ Szerb Antal: *A trubadúr*, 343.

¹⁸ MTAKK, Ms. 4127/245, 246.

4-én a következőket írta neki a halálba távozó barát: „holnap reggel bevonulok, és inkább testi, mintsem szellemi munkával fogok foglalkozni, ami igen egészséges. De a fejlődés gondolatában mégsem tudok hinni. Gondolj rám sokat, és ha majd sor kerül rá, ápolj szeretettel tudományos emlékemet.”¹⁹

Vajon maradt-e valami lelkiismeret-furdalás Zolnai Bélában, amikor nemsokára ő is megtapasztalhatott valamit a történelmi fejlődés vívmányaiból? Nyilván valamiféle igazoló jelentés számára felírta magának egy papírkára, hogy milyen zsidó és román felebarátain segített a nehéz időkben. Utalt Szerb Antal rehabilitálására, amiben Sík Sándorral segédkezett. Megemlítette Szomory Dezső nevét is.²⁰ Hálát aligha várt. 1949-ben a huszoneves minisztériumi előadó – nyilván felső parancsra – azzal javasolta Zolnai Béla professzor nyugdíjazását, hogy „tudományos munkát alig produkál, teljesen képzetlen, a haladó tudományhoz semmi köze”. Igaz, mentegette egyik felszólaló: „Kolozsvárott haladó polgári álláspontot képviselt. Ott azt mondták róla, hogy zsidó. Ez azonban nem igaz.” Nota bene: A háború alatt megismert élettársa volt zsidó. Mint Thienemann emlékezett: „Szerelmi viszonya volt egy zsidó származású asszonnyal, akit az üldözések idején hősiiesen védett.”²¹ „Eckhardthoz képest – hangzik az ítélet – haladó irányzatot képviselt. Ezen a ponton azonban ma sem jutott tovább. Marxizmusban teljesen járatlan. Franciában szakmailag eléggé képzett.” stb. Aztán az általa szerkesztett világirodalomtörténet egyik szerzőjének fivére kimondta az ítéletet: „semmi szükség sincs Zolnaira”, mire a kórus a háttérből különböző változatokban visszhangozta a magas sugallatot: „kozmpolita [...] arisztokratikus”.²² Ez még igaz is volt. Ha kozmpolitizmus alatt európaiságot, európai műveltséget értünk; arisztokratizmuson pedig a kisebb-nagyobb közéleti marakodásoktól való távolságtartást. Arisztokratizmusát éppen a demokratikus jogok szolgálatába állította. Gondoljunk Féja Géza és a szegedi egyetem összecsapására. A nagyhatású népi író a *Viharsarok* című művében, 1937-ben élesen nyilatkozott az egyetemről: „Még viruló kis szellemi góccokat is alig találunk, komolyabb kultúréletet az egyetem sem tudott teremteni.” Mire az egyetem eljárást indított. Gyórfy István megbízásából Zolnai Béla adott jelentést az egyetemi tanácsnak, és úgy értelmezte Féja Géza megállapítását, hogy a város középosztálya és polgár-

¹⁹ Poszler: *Szerb*, 436–437.

²⁰ MTAKK, Ms. 4113/32b.

²¹ OSZKK, Fond 152, Thienemann Tivadar: *Az utókor címére. Margitszigeti napló*, 27.

²² Huszár: *A hatalom*, 145–150.

sága nem támogatta megfelelőképpen az egyetemet. Különben Zolnai szerint: „Az egyetemeknek nem első feladatuk, hogy székhelyükön a lakosság széles rétegében kultúrmozgalmakat teremtsenek. Az egyetem arisztokratikus intézmény, és ha ezen túlmenőleg mégis sokat tesz a tudomány népszerűsítése érdekében, mint a mi egyetemünk teszi, azért csak dicséret illetheti. Ha valaki nem veszi észre az egyetemnek ezt a kulturális misszióját, a józanul ítélő közönség szemében legfeljebb önmagáról állít ki kedvezőtlen bizonyítványt.” Az ügyet az egyetem ezzel még nem zárta le, de Zolnai a maga „arisztokratizmusával” mindent megtett a béke érdekében.²³

A Magyar Tudományos Akadémiából természetesen őt is kidobták.

Vajon vezekelt-e Zolnai Béla „diktatorikus ízű” kijelentéséért, amikor újraolvasta régi barátai műveit? Nem tudjuk. Szerb Antal *Világirodalom történetét* lelkesen forgatta, vitatkozva, sőt olykor évődve. Évődő volt a szerzői dedikáció is: „Zolnai Bélának / prorectori salutem, / 941. nov. / Sz. A.” Mire Zolnai Béla a II. kötet címlapjára oda is írta az eufemizmus lehetőségeit kimerítő véleményét: „Az átkos, hazaáruló és erkölcstelen szellemet propagáló, házasságtörő Szerb Antal szellemes és katolikus asszonyoknak való olvasmánya: A világirodalom története II.” Szerb Antal világirodalom-felfogásával már akkor sem értett egyet, amikor először olvasta. Hiszen e mű szerint: „a világirodalom nem is olyan nagy”. Zolnai Béla lapszéli megjegyzése szerint: „Nekünk mégis teljességre kell törekednünk. Nincs szubjektív határ.” Azzal sem értett egyet, hogy „a világirodalom története ... nemzetekfölötti jelentőségű írók” műveiből áll, mert: „Ki állapítja ezt meg? Inkább legyünk teljesek! Nem akarunk polemizálni vele.” Lehet ez utóbbi az általa megkérdőjelezett mondatra vonatkozott: „A világirodalom története élő összefüggés.”

Aligha hihető, hogy Szerb Antallal való polémiája miatt álltak bosszút Zolnai Bélán. Akkor inkább már azért, mert oly sok mindenben egyetértettek. Például a következőkhöz odaírta „Ez jó”: „A világirodalom első-sorban a nagy nemzetek, illetve irodalomról lévén szó, a nagy nyelvek irodalma. Nem azért, mintha ez feltétlenül értékesebb volna a kisebb nyelvek irodalmánál; hanem [...] a közös irodalmi tudatba, a »világirodalmi tudatba« csak a nagy nyelvek irodalma kerülhet be”. Így: „a magyar irodalom sokkal többet ér, mint amennyi helyet tölt be a világirodalmi tudatban”. Azért sem haragudhattak Zolnai Bélára, hogy megkérd-

²³ Petőfi Irodalmi Múzeum, V.4150/1–5.

dőjelezte a Spenglerre hivatkozó szerbantali kijelentést: „Az emberiség nem előre halad, hanem körben jár.”²⁴

Az újraolvasott Szerb Antal-mű a *Magyar irodalomtörténet* 1959-es kiadása. Ezt Zolnai Béla éppen akkor tanulmányozta, amikor Martinkó Andrásnak válaszolt. Például a következő módon: „Ha egybevetjük – olvasható Szerb Antal művében – Tiborc beszédét Veit Weber eredetijével, tanúi lehetünk az irodalom egyik legnagyobb csodájának: hogyan válik a vizes és semmitmondó német szöveg az aránylag pontos fordításban, Katona dikciójának fensége [...] Tiborc beszédévé.” „Idézni!” – jegyezte meg Zolnai Béla, hozzáfűzve: „A nyelv nemcsak az érintkezés eszköze (Sztalin), hanem az önkifejezés[é] is.”²⁵

Egyébként – az Akadémia-újjászervezők önkifejezésének egyik dokumentuma szerint – ha Szerb Antal akadémikus lett volna, őt is kidobták volna. Szerb Antalné nyugdíjjavaslatára ezt írta egyik átszervező csinovnyik: „Szerb nem volt nagy tudós. Kikeresztelkedett zsidó létére klerikális volt.”²⁶

Radnóti Miklós posthumus kötetét mély megrendültséggel tanulmányozta Zolnai Béla. Be is jegyezte: „Sík Sándor Radnóti temetésén: Istennem, mi emberek ezt nem tettük volna!” Zolnai Béla ezen hajdani tanítványával is meghitt barátságot ápolt; külön megemlékezett róla, idézve a költő azon hozzá írt 1943. április 23-án kelt leveléből, amelyben megvallja: „Tizennyolc éves korom óta katolikusnak érzem és vallom magam.”²⁷ (Zolnai óvatosságára vall, vagy talán a cenzoréra, ha volt, hogy az idézetet azért kiemelte összefüggéseiből: „Krisztus harminchárom esztendő múlt s még nem volt harmincnégy, mikor megfeszítették, – ezért gondoltam így. S azért – bár tizennyolc éves koromtól katolikusnak érzem és vallom magam, – mert azt hittem, hogy ez a megőrült és aljas világ csak rendbe jön addig, megszűnik a zsidóüldözés, magánügy, benső ügy lesz az én megkeresztelkedésem is, nem gondolhatja senki spekulációnak vagy menekülésnek. A világ ugyan ma örült és aljas igazán, de spekulációnak vagy menekülésnek valóban nem hihető ma már a megkeresztelkedés, hisz semmi reális előnye nincs. Erkölcsi aggályaimat így elmosták a burjánzó törvények és rendeletek. Viszont két hét múlva betöltöm a harmincnyedek évemet s meg akarom tartani régi fogadalmam-”

²⁴ Szerb Antal: *A világirodalom története. I.* Bp. 1941. I–X. (MTAK, 815607.)

²⁵ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet.* Bp. 1959. 291.

²⁶ Huszár: *A hatalom*, 166.

²⁷ Zolnai Béla: *Vesztett tanítványok nyomában.* Lapkivágat. Ld. Radnóti Miklós: *Tajtékos ég.* Bp. 1946. (MTAK, 474812.)

mat.” Zolnai szemérmességét dicséri, hogy a következő részt is elhagyta: „Szeretném Professor Urat felkérni a keresztapaságra. Azért gondoltam Professor Uramra, mert (bár ez a vizsgaeredményeken annakidején nem nagyon látszott) szellemben egyik leghűségesebb tanítványának érzem magam. s úgy érzem, hogy Professor Uram is kedvelt és becsült, Sik Sándor is nagyon bátorított e kérésre.”²⁸

Zolnai említett cikkével egybehangzóan – amelyben a „szegedi tanítványok”-ra emlékezett, akiket „megtagadott az Alma Mater, kitagadott a magyar haza és befogadott az örök béke” – rótt a lapszélre a *Tajtékos ég* című versnél: „Tragikus, hogy egy ilyen nyelvteremtő magyar szellemet gazdagító költőt agyonverték a magyarság nevében azok, akik semmiben sem vitték előbbre a magyarságot.”²⁹ Aztán önmagára is gondolhatott, amikor a *Töredék* még mindig aktuális strófájához: *Oly korban éltem én e földön, / mikor besúgni érdem volt s a gyilkos, / az áruló, a rabló volt a hős, – / s ki néma volt netán s csak lelkesedni rest, már azt is gyűlölték, akár a pestisest* – odaírta a lapszélre: „Ez a jelentős némaság.”³⁰ Ez lett az övé is.

Némaság kifelé, háborgás bent – ez jellemzi Zolnai Béla magatartását. 1947 karácsonyán kapta meg Szekfű Gyula újabb könyvét, amelynek olvasán elgondolkozhatott erkölcs és történelem viszonyán. A szerző már moszkvai követ volt. Alá is húzta és megjegyzéssel fűszerezte a következő részt, amely szerint valaki „azonnal levonta a szükséges következtetéseket és sietett a Kremlbe” – „Szekfű is”. Később pedig azt sem állotta meg, hogy szinte felkiáltson. Például, amikor Szekfű azt írta, „sokszor megemlékeztek rólam szentmiséjünkben”, a következő lapszéli jegyzetet vetette oda: „Ez már Tartuffe-i szemforgatás”. A világtörténelemtől elég volt ennyi is: „Az Egyház új háborút sem vár, XII. Pius pápa (mire Zolnai Béla az oldalszélre még odaírta: Sztalin, Hitler) szinte naponta mondja békeszózatát, és bizonyára bűnös lehet az, aki felteszi róla, hogy az atomfegyver kutatásában öröme telnék. Az is bizonyosnak látszik, hogy a felebaráti szeretettel sem egyeztethető össze az a kívánság, hogy ez vagy az a felebarátunk atombombát kapjon a fejére.” Zolnai Béla következtése: „Inkább a felebarát dobja ránk az atombombát.”

Ez a szekfűi mű nagy élménye lehetett Zolnai Bélának. Két újságkiadványt is beragasztott. Az egyik: Katona Jenő: *Mi magyar?* Magyar

²⁸ Petőfi Irodalmi Múzeum, V. 5258/34.

²⁹ Radnóti: *Tajtékos ég*, 26.

³⁰ Radnóti: *Tajtékos ég*, 103.

Nemzet, 1939. dec. 24.: „Az irodalmi rész általában Keresztury Dezső már említett és Kerecsényi Dezső derekas teljesítménye ellenére, kissé mostoha sorsra jutott. E részben még Zolnai Béla stílustörténeti, nyelvészeti vizsgáldásai sem kárpótolnak. [...] A kárpótlást Szekfű Gyula a kérdés megválaszolását történeti menetében föloldó hatalmas essay-ben kapjuk csak meg, amelynek egyetlen méltó ismertetése pontos kivonatolása lenne.”

A másik újságkivágat, amelyet utólag beragasztott Zolnai Béla az említett műbe: Szekfű Gyula üdvözlő levele Rákosi Mátyáshoz – hatvanadik születésnapjára (Magyar Nemzet, 1952. márc. 11.). Ebben a nagy historikus – oly következetesen engedve a Történelem parancsának – leborult a nem sokkal korábban még általa démonizált és magateremtette kommunista bálvány előtt, aki nagy tréfamester cinizmusával számolta fel a demokráciát. A historikus mély alázattal megköszönt mindent a moszkvai követségtől az életéig: „Azt, hogy hazajövet, kérés nélkül, újabb megélhetést nyújtott olyképpen, hogy jóformán munka nélkül, melyet egészségem már nem bír el, fenntarthatom magamat és gyógyíttathatom magamat. Hogy a szívbaj már három év óta nem visz el, sőt valamit javult is – Önnek köszönhetjük mindketten, feleségem és én. Milyen jólesett, mikor legutóbb a parlamentben megkérdezte, tudok-e már dolgozni. Szíves jóindulatában még ezt is számon tartja. Örömmel jelentem, hogy tényleg dolgozom, és első munkám a betegség óta, az öreg Kossuthról egy tanulmány most készül el. Külön örömöm lesz, ha ez az Ön születésnapjára elkészül.”³¹

Sajnos elkészült e mű, bár tanulságos. Vörös vászonba kötve nagy elégtétellel forgathatta azt a diktátor, akinek szintén volt érzéke a fekete humor iránt, akár annak, aki dedikálta: „A Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapjára felajánlott művek és tárgyak már rég beérkeztek, ez a tanulmány talán a legutolsó, mikor most 1952 decemberben kopogtat Rákosi Mátyás ajtaján. De a kézirat nem késett el, elkészült a születésnapra, örömmel írtam a munkát, mely talán legjobb műveim közé tartozik, örömmel küldöm el Rákosi Mátyásnak, mert azt hiszem, a magyar nép számára hasznos munkát végeztem, bebizonyítva, hogy Kossuth Lajos haláláig egy pillanatra sem tántorodott el azon szabadság gondolatától, amelyért a mai magyarság is tiszteli. Az én tanulmányom ezt megdöntetlenül bizonyítja. A kézirat aztán bekerült a nagy gyűjteményes műbe, mely a Kossuth-évfordulóra készült és csak most tudott megjelenni.

³¹ Szekfű Gyula: *Forradalom után*. 1947. 50, 153, 206 (MTAK).

Különnyomatokat azonban nem készítettek, ez az egy példány baráti fáradozás és Rákosi Mátyás iránti tisztelet eredménye. Kérem fogadja oly szívesen, mint amily melegséggel készítették, és várta tíz hónapon át, hogy elküldhessem, ígéretem szerint, szeretettel és tisztelettel, Szekfű Gyula.”³² Egyébként az így hízelgő írónak minden oka megvolt, hogy – feltehetően némi megvetéssel – feldarabolja az említett Kossuth-émlékkönyvet, kioperálja tanulmányát, és aztán jól megnyomja a tollát, mert miután Tildy Zoltán lemondott, és állítólag őt kívánták az államfői székbe ültetni, nemcsak, hogy nem vállalta, de még bátorkodott volna Moszkvában megjegyezni: „Itt legalább tisztességes emberekkel érintkezem.”³³ És különben is, nem szerette Kossuthot, míg korábban majdnem demonizálta, most nem egy vonatkozásban szánalmas öregemberként mutatta be. Ez volt az ő bosszúja a Történelmen, amelynek viszontagságait ő is megszenvedte. Rá is vonatkozik, amit Marczaliról mondott: „Emberek és nézeteik folyton változnak, ezt az egyszerű igazságot éppen a történészeknek kell számontartaniok, mert hiszen ily változás nélkül története sem lehetne az emberiségnek. De a dolgok futó sorozatában vannak változhatatlan, mert már befejezett életek és művek, melyeknek semmi sem árthat többé, az sem, hogy miként gondolkodnak róluk a történelemnek tovább sodródó, még be nem fejezett életű emberei.”³⁴ Szekfű olyan nyomás alá került, amelyet magyar történész addig nem tapasztalt. Felesége gyógyszerellátása, azaz élete magatartásától függött.

Zolnai Béla minden depressziója ellenére javíthatatlanul hitt a fejlődésben. Naplóját halála után ötven évre zároltatta. Regényét, amelyben a fasiszta és a kommunista embertelenséget egyaránt elmarasztalta, viszont nem zároltatta. Az egyik Akadémia-perzekútornak csak részben volt igaz, amikor a „marxizmusban teljesen járatlan”-nak minősítette. Nem így volt. Zolnai regényhőse: Garázda Péter – s e nevet egyben alkotója is használta, amikor kisebb-nagyobb kritikáit közzé tette – konyított ahhoz, amit marxizmusnak neveztek. Egyszer ugyanis hősünk a körülményekhez illő naivitással „a történelmi materializmus bölcs doktrínájára gondolt, amely szerint tömegmozgalmak és gazdasági szociális érdekek csinálják a világtörténelmet... Pojácák csinálják, a dicsőség mániákusai, schizofrén eszelősök, elnyomott komplexumok, amik kielégülést keresnek, piromá-

³² 22. *Katalógus. 20 éves a Borda Antikvárium 1977–1997*. Bp. 1997. 39–40. Őszintén köszönöm ezen alkalommal is Hermann Róbertnek, hogy felhívta a figyelmemet erre a dedikációra.

³³ OSZKK, Thienemann: *Szellemtörténeti önismeret*. 77.

³⁴ Szekfű: Marczali, *Évkönyv*, 132.

niás Nérók, béna-karú tósztozók, rekedthangú, fürdetlen káplárok, reménytelen hadnagyból lett császárok, proletárok, akik gyűlölik az ápoltekezű elegáns uracsokat, konyhalányok szeretői, akik hercegnők selyemágyáról álmodoznak.” [...] „Péter világlátásában idegenkedett az úgynevezett néptől. Az emberiség szégyenének tartotta, hogy vannak piszokban élő, higiéniaát nem ismerő, írni-olvasni nem tudó, bicskával-körömmel evő, urat süvegelő, babonáktól gyötrött, félelemből erkölcsös, de valójában ösztönösen amorális, anyagi és nyájként terelhető barlanglakó tömegek. Ha a háborúk miatt nem kellene szaporítani a kultúrában részt nem vevő, ethnografiai múzeumokban mutogatott falusiakat, az emberiség emberibb életet élhetne, jutna mindenkinek föld, bútor, fürdőszoba és civilizáció, gépek végeznék a munkát és autón járna színházba a paraszt, úr lenne a proletár. Világ proletárjai, szűnjetek meg! (Egyelőre még ott tartunk, hogy az urak száma csökken, a paraszt-proletároké folyton növekszik.) Térjünk vissza a természettől!” [...] „Olvasás közben Péter folyton másra gondolt. Például arra, hogy miből fog holnap ebédelni. Vagy arra, hogy a forradalmakat komplexusos emberek csinálják. A postakocsi kirablásában szakértő Sztalin. Göbbels, a sánta ördög. A büntetett előéletű Mussolini. Az iskolázásban félbemaradt Hitler. Ha másképp nem tud érvényesülni, gróffá lenni, inkább dőljön össze a világ: az újnak már ő lesz a diktátora, grófja, hercege, *duceja*, *conducatora*. A lelki *bastardok*, a testi szörnyetegek, a III. Richárdok kéjelegnek a vérengzésben. A zsellérfiú úrgyűlölete, ha másképp nem, legalább a zsidókon tölti ki bosszúját, egy bárgyú, de népies vers keretében. [...] A bűnre született csiszlik, aki már a gimnáziumban gyűlöli az úri fiúkat, mert bársonygalérjuk van, neki pedig lyukas a könyöke és lusta, ostoba hozzá, hogy valamire vigye az életben, lopni, zabrálni szövetkezik inkább. [...] A lakáj hajlong és lesi, mikor viheti urát a guillotine alá. A megvesszőzött Voltaire úgy szerez elégtételt a nemesi világon, hogy nemességet udvarol magának, királyokkal paroláz, hercegekkel packázik, vigyorogva aláássa a trónokat és az egész arisztokratikus-theokratikus rendszert. [...] Csak a harmonikus, erős lelkek szelídek és megbocsátók. Az alacsonyrendűség komplexusa olyan, mint a dinamit: robbantja maga körül a békés, ártatlan köveket. Az igazán úrnak született inkább meghal, semhogy elárulja, hogy elégedetlen és másokat irigyel.”³⁵

Úgy látszik, Zolnai Béla mégis hitt a világtörténelem – helyi aberrációkat kiküszöbölő – egységében. Hitében megerősíthette a helyi történe-

³⁵ MTAKK, Ms. 4138. Zolnai Béla: *Garázda Péter vallomásai*. III. 39., 51–52., 74.

lem. Annak kegyelmi pillanatai, amikor a stílus és a nyelv integrációs modellje érvényesülhetett, áthidalva egyéni önzéseket. Két ilyen nagy élménye lehetett. Az egyik még Kolozsvárt. Volt valami ihletettség, ami tollát vezette, amikor 1940 szeptemberében új munkahelyéről, a kolozsvári magyar egyetemről nyilatkozott: „A három erdélyi nemzet: a magyar, a román és a szász; ma nemzetibb és öntudatosabb, mint valaha. A közjük emelt válaszfalak hangosabban rezonálnak és a problémákat az égbolt derülő-boruló fényességei erősebb kontúrokból láttatják. De az elkövetkező békés munka az együttműködés jegyében fog végbemenni.”³⁶

Tudjuk, nem így történt. Ugyanakkor a szolidaritás nagyszerű példái sem maradtak el. Jellemző, hogy aki igazán kortársai fölé emelkedett – talán éppen ezért –, ma sem részesült a kellő hivatalos elismerésben: Márton Áron, római katolikus püspök. 1944. május 18-án a kolozsvári Szent Mihály templomban klasszikus érvennyel fejtette ki az osztályharc és fajharc ellenében, hogy mit jelent „a felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása”: „Aki felebarátja ellen vét, veszélyezteti a kereszténység kétezer évi munkájának egyik nagy eredményét, az emberek testvériségének gondolatát. Nem keresztény, hanem pogány szellemben jár el, s – akarva-nem akarva – csatlakozik azokhoz a törekvésekhez, amelyek fajokra, elkülönült társadalmi osztályokra és önző szövetkezésekre bontották, egymással szembeállították és kibékíthetetlen ellenségeskedésekbe hajszolták a népeket; aki a felebaráti viszonyt az emberek egyik csoportjától bármilyen megfontolás alapján elvitatja, magára vonja az ítéletet, hogy adott esetben őt úgy tekintsék, mint a »pogányt és vámost« – ami az evangélium nyelvén törvényenkívüliséget jelent.”³⁷

Hallott-e Zolnai Béla erről a beszédről? Valószínű. Napló-regényében azonban nem szerepel. Talán azért sem, mert önmagával nem akart szembenézni, pontosabban hajdani, ám még mindig jelenvaló énjével. 1930-ban még így elmélkedett a szentmisén Garázda Péter: „Ez a misztikus aktus a leganyagiasabb cselekménye a spiritualis kereszténységnek. Az átváltoztató varázsigék, aminek Isten is köteles engedelmeskedni! De a legborzasztóbb a testi egyesülés Istennel. A millimikromnyi féreg lenyeli, magába fogadja, teste testévé formálja a végtelen Alkotónak testét... Rettenetes, ha nem igaz, de még rettenetesebb volna, ha igaz lenne. Theophagia, istenevés, a primitív népek fetis-kultusza és önző istenbirtoklása. Mintha valaki agyvelőt eszik, hogy okosabb legyen. Sejtekből

³⁶ Zolnai Béla: *Erdély egyeteme*. Magyar Nemzet, 1940. szept. 22.

³⁷ Domokos Pál Péter: *Rendületlenül... Márton Áron, Erdély püspöke*. Bp. 1990. 234–236.

enni! Uram, bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit cselekszenek... Előbb megölik az Istent, hogy a halála kiengesztelje Önönmagát! Aztán megeszik őt, testét és vérént ontva újra, hogy telhetetlen emberi mindenrevágásuk rövid időre csillapodjék.”³⁸ Később, a 30-as évek vége felé, már így védelmezte vallását a protestáns újpuritanizmus ellenében: „A tiszta kereszténység keresése még nem jelenti azt, hogy elvetjük a papságban rejlő sámáni, démonikus erőt. Valamennyien a Messiás szuggesztiója alatt állunk. Hatezer év óta a Próféta által szól hozzánk a Világegyetem. Van ennél mágikusabb hatalom a földön? Hol vannak a diktátorok megafonjai? A tömegőrület szavalókórusai?”³⁹ És aztán már 1944 után Garázda Péter megemlékezett az erdélyi népek együttéléséről: „Az Úrnak erdélyi szőlőjében örökéletet adó gyümölcsök teremnek. Bensőbb ott az Istenkeresés, mint másutt és földiekkel kevésbé játszó.”⁴⁰ Most pedig ott állt Márton Áron a kolozsvári Szent Mihály templom szószekén, és arról is beszélt, hogy „örömmel” hallotta híveinek a zsidók deportálását elítélő „erkölcsi felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említem föl, mert ez a széles tömeg igazi felfogása”.

A szolidaritást nem sikerült teljességgel kiirtani. A háború után, amikor a román hatóságok azonnal neki akartak látni a magyar egyetem felszámolásához, a kórházak román alkalmazottai saját fizetésüket megosztották a diszkriminált magyarokkal, amiért az egyetem rektora, aki egyben Zolnai Béla kezelőorvosa is volt, mondott köszönetet. Erdély római katolikus püspöke, Márton Áron anyagi támogatásának és a kommunista értelmiségiek határozott kiállásának köszönhetően az egyetem helyén maradhatott. Zolnai Béla egyre kiszolgáltatottabbnak érezhette magát, bár – írta egyik kollégájának 1945 decemberében – „most titokban Márton Áron adott egy kis karácsonyi segélyt. Így élünk, baráti könyöradományokból.”⁴¹ Közben Zolnai Béla idegei felmondták a szolgálatot, mintegy közelgő nehéz idők megsejtésének jeleként is. De a kolozsvári élmény aligha maradhatott csupán mulandó emlék. Még sokáig visszhangozhattak lelkében Jancsó Elemér búcsúztató szavai: „Szellemes echóival szellemtörténeti tájékozódásunkat, s az együtt élő román és magyar nép baráti megbékélését szolgálta. Arra kérjük Zolnai Bélát, képviselje Budapesten is a Bolyai Tudományegyetem szellemét, amely megtalálta fiatalságunkkal a demokratikus életberendezkedés, a népek örök bé-

³⁸ MTAK, Ms. 4138/1. II. Zolnai Béla: *Garázda Péter vallomásai*. 70.

³⁹ MTAK, Ms. 4138/1. III. Zolnai Béla: *Garázda Péter vallomásai*. 72.

⁴⁰ MTAK, Ms. 4138/1. IV. Zolnai Béla: *Garázda Péter vallomásai*. 56.

⁴¹ MTAK, Ms. 4220/320.

kéje felé vezető utat.”⁴² (Nem véletlen, hogy Nicolae Ceaușescu kommisszárkodásával oly lelkesen számolták fel ezt az egyetemet a román nacionálkommunisták, mielőtt erre 1956 után szabad kezét kaptak.)

A szolidaritás nagy élménye: 1956. Az a nemzeti egység, amelyről 1939-ben Zolnai Béla írt *A magyar stílusban*, akkor naiv álmoknak tűnhetett. 1956 októberi forradalmában vagy lázadásában viszont a nyelv csodálatos egysége a nemzet egységében nyilvánult meg. 1848 emlékhelyein ünnepelték a felszabadulást: néhány napig, de meghatározó érvénnyel, hiszen a magyar biedermeierből – a normális polgári élet nosztalgiájából – megint sikerült valamit megvalósítani; megváltoztatva azt a képet is, amely bennünk és rólunk élt önmagunkban és másokban.

1956 úgy is felfogható mint 1848 mitológiája. Az emlékhelyek felkeresése, nemcsak az utánczás aktusa volt, hanem valamiféle mély lelki kapcsolatot hozott létre az alapító személyiségekkel és eseményekkel. E nagy forgatókönyv megvalósítása pedig valamiféle reintegráció élményét nyújtotta: a fajharc és az osztályharc sebeit gyógyító közösségi élményét, Hannah Arendt szavaival: „az együttes cselekvésből eredő hatalom felvillanyozó élményét”, amikor „merészen megvalósították az utca szabadságát”, egyszóval fellázdak: Szabadság és Igazság jegyében.⁴³

Okkal vethető fel a kérdés: vajon nem erőszakoltuk egyén és közösség bonyolult történetét a forradalom gnosztikus modelljébe? Bizonyos fokig igen.⁴⁴ Dehát nem éltünk-e gnosztikus világok szorításában? – amint azt a fasiszta és kommunista gnózis valósága példázta.⁴⁵ És mindaz, amit a fenti modellel jellemeztünk, az a magyar történelem zsidó-keresztény erkölcsiségén alapuló folytonosságának igényét célozta, miközben immár a mítosz került a logosz szolgálatába, és nem fordítva. 1956: „királyi örökség” – mint Albert Camus írta. Ez: „a szabadság, amelyet nem választottak, hanem egyetlen nap alatt visszaadtak nekünk!”⁴⁶

Az 1930-as évek magyar nemzetkarakterológiai vizsgálódásainak legjobbjai a nemzeti mitológiát pótolták, miközben elutasították a mítoszt. Részben azért, mert a náciizmus lefoglalta magának a fogalmat, hogy lehetőségei szerint visszaéljen vele. Részben pedig a reformkonzer-

⁴² Zolnai Béla *elbúcsúzott a Bolyai Tudományegyetemtől*. Világosság, 1947. okt. 29. (Zolnai Béla sajátkezü sajtókiadványát ld. MTAK, 474820.)

⁴³ Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Bp. 1992. 681.

⁴⁴ K. Rudolph: *Die Gnosis*. Göttingen, 1978; Giovanni Filoramo: *The History of Gnosticism*. Cambridge, Oxford, 1994.

⁴⁵ Harald Strohm: *Die Gnosis und der Nationalsozialismus*. Frankfurt am Main, 1997.

⁴⁶ Albert Camus: *Essais*. Paris, 1965. 1784.

vativizmus józanságából következően. Mítosz-ellenességüket forradalom-ellenességük is magyarázza, mindenekelőtt azért, mert 1918–19 a széthullást, a társadalmi és nemzeti katasztrófát hozta számukra. Hogy mennyire és miként értették félre a polgári és az ún. proletárforradalmat, külön dolgozat tárgya. Tény, és láttuk 1918–19 élménye még 1848–49 megítélésére is sötét árnyékot vetett. Mítosz és forradalom átszövik egymást,⁴⁷ így a reformkonzervatívok számára kölcsönösen kompromittálták egymást – 1956-ig. 1956 rehabilitálhatta mindkettőt. Az októberi forradalom nagy napjai nemzeti mítoszunkat alkotják, újra érzékeltetve, hogy a mítosz nemcsak egyszerűen történet, hanem extázis is: jelen esetben az öröm; a megvilágosodás és a felszabadulás extázisa és öröme.

Alkotás és extázis együtt járnak. Zolnai Bélára is érvényes, amit Adytól idézett: „Az alkoholos zseni kénytelen újat mondani akkor is, amikor talán nem akar. Elvész a hatalma a szótár-szavak fölött, pathologikus kényszer, parancs, olyan logikai bukfencekre bírják, hogy önmaga elszédül, ha leírta, ha olvasta, hogy milyen újat és igazat írt le.”⁴⁸ „A magyar stílus” a magyar nyelv mítosza, vagy inkább mitizálása. Zolnai Béla ugyan nem alakította ki saját mítoszáit, de csodálattal adózott azoknak, akik erre képesek voltak. Radnóti kötetében miután a *Sem emlék, sem várászat* című vers egyik sorát aláhúzta: „és tudtam, hogy egy angyal kísér, kezében kard”, megjegyezte: „Van neki is mithosza, mint Adynak”.⁴⁹ Stíluskultuszában van valami felszabadító lendület. Amikor Farkas Gyula egyik könyvében a zsidóemancipáció reformkori retorikájáról olvasott, meg is jegyezte: „Az Istennek nem gyónás-halasztással szolgálunk, hanem az emberiség fölszabadításával!”⁵⁰ Mindez így hitelesíti Thomas Mann észrevételét: „Minden szellemi magatartás egyben politikai is.”⁵¹

Szellemi és politikai magatartás a hallgatás is. Míg Eckhardt Sándor eléggé ingerülten fejezte ki véleményét a hatalmi machinációk láttán, Zolnai Béla hallgatott. 1949-ben az akadémiai „tisztogatás” évében Zolnai Béla *A beszédes csönd* címmel írt megrázó vallomást. Negatív csöndnek nevezve azt, ahogy Krisztus Pilátusnak nem válaszolt. Vajon úgy vélte, vége a keresztény béketúrásnak, amikor azt állította: „Ezzel a negatív hallgatással szemben azonban hivatkozhatunk olyan hallgatásokra,

⁴⁷ Thomas Nipperdey: *Der Mythos im Zeitalter der Revolution. Wege des Mythos in der Moderne*. Richard Wagner „Ring des Nibelungen”. Szerk. Dieter Borchmeyer. München, 1987. 96–109.

⁴⁸ *Mi a magyar?* 240.

⁴⁹ Radnóti: *Tajtékos ég*, 99.

⁵⁰ Farkas Gyula: *A „Fiatal Magyarország” kora*. Bp. 1932. 141. (MTAK 474535.)

⁵¹ Idézi: Joachim C. Fest: *The Face of the Third Reich*. London 1970. 249.

amik ékesebben szólóak, mint maga a beszéd. Van beszédes csönd is. Ilyen: egy embercsoport kegyeletes némasága, vagy a tér megborzasztó némasága.” Pascal, Ady, Maeterlinck, Meredith, József Attila, Heine, Alfred de Vigny idéztettek tanúságtévesre. Ez utóbbi kapcsán mintha önön halálának víziója is felvillanna: „És Alfred de Vigny farkasa, aki némán hal meg, kifejezve ezzel a hősiességet és az erőt?”⁵² Mintha megint a költői ihlet dolgozott volna benne, bár Radnóti Miklós *Erőltetett menete* kapcsán eltűnődve, úgy vélte a halál-kérdés a múlté: „Az 1935–1945 évtized embereinek problémája: milyen halállal hal meg. Petőfit is folyton a halál érdekelte. Adyt is. A költők megérik előre a rendkívüli halált.”⁵³ Zolnai Béla nem volt költő. Inkább a téma kifejtése, tudós elemzése érdekelte. Ezért cikkét is ironikus ígérettel fejezte be: „A hallgatásról, mint emberek közötti kifejező eszközről, könyvet lehetne írni.”⁵⁴

Zolnai Béla „beszédes csönd”-je belső moraj külső burka volt. Vajon, amikor papírra vetette, felötlött-e előtte Hamvas Béla tanulmánya az első Sziget-kötetben? Az, ahogy megglosszázta az ugyancsak meghurcolt Hamvas keserű kifakadását: „Az ember akkor kezdett el írni, amikor az élet teljessége már hiányzott.” Zolnai Béla: „Ellenkezőleg, az írás új formája az életnek.” Hamvas Béla szerint „az élet teljessége néma”. „A beszéd maga az, ami profanizál. [...] De a beszéd még mindig életszerű az írás mellett. A beszéd kifoszt, az írásban van még valami gonosz. Semmi sem érthető könnyebben, mint a kelta papok tiltakozása az ellen, hogy szertartásaikat, vallásos dalaikat, bölcsességüket leírják. [...] Hősi elbeszélések nem akkor voltak a legéletszerűbbek, amikor mondták őket?” Zolnai Béla lapszéli észrevétele: „Az írásbeliség kultúrája szegényítette az életet. Elnémult a világ!” Hamvas Béla aláhúzott szövege: „Minden írás, amelyik nem platonikus gonosz, destruktív, tűzrevaló. Ez a könyvelégetések értelme, – ez a vágy, hogy Gide azt kívánja, égessenek el minden könyvet, mert a könyv pusztít és rombol, minden könyv szentségtörő és profanizál.”⁵⁵ Zolnai Bélának alighanem más véleménye volt az „írás platonizmusáról”. De a csöndről szóló könyv, amelynek lehetőségét felvetette, nem ezért nem készült el. A „beszédes csönd” vihar előtti csend lett. Aztán 1956 nagy eseményeiből újra kihallatszott a biztatás – ahogy a kereszténységet valló majd azzal ellenséges, de tőle elszakadni soha sem képes Jules Michelet is írta: *Sursum corda!*

⁵² Zolnai Béla: *Nyelv és stílus*. Bp. 1957. 294.

⁵³ Radnóti: *Tajtékos ég*, 112.

⁵⁴ Zolnai: *Nyelv*, 293–294.

⁵⁵ Hamvas Béla: *Az írás platonizmusa*. Sziget, 1935. 100–111. (MTAK, 473738.)

A HUNGAROLÓGIA MŰHELYEI

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság

NYERGES JUDIT

„A világ hungarológusainak átfogó szervezete, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság abból a felismerésből született, hogy a magyar filológia, tágabban a hungarológia immár nemzetközi tudományos diszciplínává vált, hasonlóan a más nyelvek és irodalmak, illetve nemzeti civilizációk kutatására kifejlődött tudományterületekhez, mint pl. a germanisztika, turkológia stb. Minden egyes nemzeti civilizáció önálló alkotóeleme az egyetemes emberi kultúrának, azon belül egyedi színt, értéket képvisel, amelynek ápolása és kutatása általános emberi érdek. Ezen elgondolás jegyében alakították meg a világ számos országában tevékenykedő hungarológusok nemzetközi tudományos szervezetüket, hogy az a magyarságtudománnyal foglalkozó szakembereket nemzetközi méretekben összefogja, munkájukat támogassa és tudományos tevékenységük eredményeit széles körben ismertté tegye. A Társaság létrehozása nemzetközi igényeknek tett eleget.” – foglalja össze a Társaság megalakulásának okait és körülményeit az Alapszabályt is közlő tájékoztató füzet.

Nemzetközi tagságú magyarságtudományi társaság megalakításának igénye már a 60-as évek elején felmerült, s hosszas előkészületek után, a különböző országokban dolgozó hungarológusok ismételt ösztönzésére a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége 1975. szeptember 11-ére összehívta a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság kezdeményező bizottságát. Két év múlva, 1977-ben az Akadémia meghívására a több mint százötven magyar és nem magyar szakember Nyíregyházán gyűlt össze, és az 1977. augusztus 25-én tartott alakuló közgyűlésen elhatározta a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság megalapítását, elfogadta annak alapszabályát és megválasztotta vezetését: elnöke Bo Wickman, főttitkára Klaniczay Tibor, főtítkárhelyettese Béládi Miklós lett. Ezzel megszületett az a nemzetközi szervezet, amely – a már régebben működő hasonló társaságok mintájára – a világ magyar filológiában érdekelt más-más nemzetiségű és tudományos felfogású kutatóit tömöríti.

A Társaság lehetővé teszi az egyes országok kutatói között a rendszeres információcserét, az eredményekről való tájékoztatást, s ezzel előse-

gíti a magyar nyelv, irodalom, néprajz és kultúra nemzeti egyoldalúságtól mentes tudományos vizsgálatát.

Új szervezete révén a hungarológia is beépülhetett a tudományok nemzetközi rendszerébe, s képviselőt kaphatott a tudományoknak az UNESCO égisze alatt kialakult szervezeti rendjében. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság megalakulása után kérte felvételét a Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes-be, a filológiai jellegű nemzetközi tudományos szervezetek csúcsszervébe. Miután a FILLM elnöksége megállapította, hogy a Társaság megfelel az UNESCO által a nemzetközi tudományos társaságokra előírt feltételeknek, 1979-ben a Társaságot a FILLM 20. tagegyesületeként regisztrálta. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság így az UNESCO által elismert és nyilvántartott nemzetközi tudományos szervezetek egyike lett.

A Társaság célja és tevékenysége

A Társaság alapszabálya értelmében a Társaság célja, hogy támogassa a magyar nyelv, irodalom, néprajztudomány és művelődéstörténet területén folyó tudományos vagy közérdekű tevékenységet, segítse az ezekkel a tudományágakkal foglalkozó kutatók, oktatók és egyéb szakemberek munkáját és együttműködését.

A Társaság céljának megvalósítása érdekében

- kapcsolatot tart a magyar filológiában érdekelt intézményekkel és kutatókkal;
- tudományos előadásokat, tanácskozásokat, konferenciákat rendez és kongresszusokat tart;
- magyarországi felsőoktatási intézmények, kutatóhelyek bevonásával közreműködik a jelzett tudományágakkal foglalkozó kutatók és oktatók szakmai munkásságának támogatásában;
- rendszeresen megjelenő kiadványokban ismerteti a működési körét érintő tudományágakban folyó nemzetközi munka eredményeit;
- a Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes tagja, és így csatlakozik a nemzetközi szervezetekhez.

A Társaság tagsága és vezetősége

A Társaságnak rendes (egyéni vagy kollektív), tiszteleti és pártoló (egyéni vagy rendes) tagjai lehetnek. A Társaság *egyéni rendes* tagja lehet mindenki, aki a jelzett tudományágak kérdéseivel tudományosan foglalkozik, vagy ezek valamelyikét legalább főiskolai szintű képzés keretében oktatja, tudományos, pedagógiai vagy irodalmi munkásságával

elősegíti a hungarológiai tudományok kérdéseinek tisztázását, és egyetért a Társaság céljaival. Kollektív rendes tag lehet bármely intézmény vagy szervezet, amely az egyéni rendes tagokra vonatkozó kritériumoknak megfelel. *Tiszteleti* taggá választhatók azok a kiemelkedő személyiségek, akik a Társaság céljainak megfelelő, nemzetközileg elismert tevékenységet fejtenek ki, s hírnevükkel előmozdítják a Társaság érdekeit. Azok a szervezetek, intézmények, egyének vagy jogi személyek, akik helyeslik a Társaság céljait, s azok megvalósítását anyagilag rendszeresen támogatják, a Társaság *pártoló* tagjai lehetnek.

1977-ben az alapító tagok száma 162, a jelenlegi (2000. január 1-jén) taglétszám 1016 fő a világ 35 országából.

A Társaság legfőbb szerve a *Közgyűlés*, melynek hatáskörébe tartozik a vezető szervek és a tisztségviselők megválasztása, a költségvetés jóváhagyása, az alapszabály elfogadása és módosítása, tiszteleti tagok választása, a tagdíj összegének megállapítása. A Társaság ötévenként tart rendes Közgyűlést, a közbeeső időszakban az évenként üléselőző *Végrehajtó Bizottság* és a *Számvizsgáló Bizottság* látja el az aktuális feladatokat. Amedeo Di Francesco elnök, Jankovics József főtítkárs és Monok István főtítkárs helyettes mellett az operatív feladatokat a Társaság budapesti titkársága látja el.

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság kongresszusai

A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság ötévenként – a közgyűlésekkel egy időben – rendez meg nemzetközi hungarológiai kongresszusait.

A 330 fő részvételével tartott I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszusnak Budapest adott otthont 1981. augusztus 10–14. között. A nemzetközi tanácskozás rendező szerve a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya volt, s az elhangzott 125 előadás az alábbi két nagy témakört ölelte fel: 1. A magyar filológia oktatása Magyarországon kívül (a. Közép-Kelet-Európában, b. a Szovjetunióban és a rokon népek körében, c. Nyugat-Európában és Amerikában); 2. A magyar vers (a. a magyar vers eredete, b. a magyar vers nyelvi és metrikai alapjai, c. a magyar vers funkciója a magyar irodalomban, d. a magyar verstani elméletek története és tipológiája, e. a versszerűség kritériumai a XX. századi magyar költészetben, f. a népköltészet a magyar vers rendszerében, g. a magyar vers fordításának lehetőségei és útjai más nyelvekre. Két fontos témában kerekasztal-értekezlet is csatlakozott az előadások mellé: a. a külföldi lexikonok és enciklopédiák magyar vonatkozású címszavai; b. hungarológiai kézikönyv tervezete.

Kezdetben az volt az elképzelés, hogy egyik kongresszust Magyarországon, a következőt pedig külföldön szervezze meg a Társaság. A nyolcvanas években a politikai légkör nem tette lehetővé, hogy a II. hungarológiai világkongresszus színhelye – miként a vezetőség tervezte – Újvidék vagy Pozsony legyen, így Bécs vállalta magára ezt a feladatot. Általában a rendező város illetve egyetem, tehát a *genius loci* is inspirálta a kongresszusok főtémájának kijelölését.

Az 1986. szeptember 1–5. között Bécsben tartott II. kongresszus rendezője az Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut és az Institut für Finno-Ugristik der Universität Wien volt. A kongresszus témája – *A magyar nyelv, történelem, irodalom és néprajz a Duna-völgyi népek kultúrájával kölcsönhatásban, különös tekintettel a 18–19. és 19–20. század fordulójára* – nemcsak az egyik rendező intézmény kutatási területéhez kapcsolódott, hanem az akkoriban éppen fellendülőben lévő nemzetközi és interdiszciplináris Monarchia-kutatásokhoz is. A világ „nyugati” feléből sokan jöttek és tartottak előadást, de a résztvevők számát (360 fő) jelentősen korlátozták az akkori utazási nehézségek, s különösen fájdalmas volt, hogy a szomszédos országok közül csak Jugoszláviából lehetett jelen több kutató, Csehszlovákiából és a Szovjetunió kárpátaljai területéről egy-két fő, Romániából pedig senki! A 168 előadás a következő témaköröket járta körül: a. művelődési pluralitás a Duna-völgyi népek kultúrájában, különös tekintettel Bécs és a magyar főváros szerepére; b. nemzeti kérdés, irodalom, irodalomtudomány; c. a paraszti polgárosodás kérdései a Duna völgyében, a népi kultúra fellendülése és hanyatlása; d. a népművészet mint a nemzeti kultúra forrása; e. a két századforduló irodalmi-művészeti irányzatai; f. a nyelvtudomány szerepe a nemzeti kultúra fejlődésében.

Szeged városa és a József Attila Tudományegyetem örömmel vállalta a III. Kongresszus (1991. augusztus 12–16.) szervezésével és rendezésével járó feladatokat, ezért kézenfekvő volt, hogy a fő téma (*Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön – külföldiek Magyarországon*) a szegedi egyetemen folyó nagy – tágan értelmezett – peregrináció-kutatási programhoz kapcsolódjék. A megjelentek száma (530 fő) részben jelzi, hogy Európa keleti felén is megnyíltak a határok, de azt is, hogy nagyon szerencsés volt a témaválasztás, hiszen 249 előadás hangzott el, s csak azért ennyi, mert több nem fért bele a néhány nap programjába. A Bécsben elindított kulturális kapcsolattörténeti vizsgálódásokat folytatta tehát ez a kongresszus is, szemhatára azonban tágabb földrajzi térséget fogott

át: a. eszmék és technikák áramlása Magyarországból Európába – Európából Magyarországra (gazdasági, társadalmi folyamatok, politikai mozgalmak, szellemi áramlatok kölcsönhatásai); b. a peregrináció a magyar irodalom- és művelődéstörténet különböző periódusaiban (írók, művészek, diákok, tanárok, utazók, mérnökök stb.); c. magyar nyelvészek külföldön, külföldi nyelvészek Magyarországon; d. migrációs folyamatok és hatásuk a népi kultúrára; e. a szegedi táj néphagyományai és művelődése.

1991-ben a Társaság Közgyűlésén a római és a nápolyi egyetem képviselői bejelentették a IV. Kongresszus megrendezésének szándékát, így kerülhetett sor a világ hungarológusainak újabb nagy nemzetközi konferenciájára 1996. szeptember 9–14. között Rómában és Nápolyban. A rendező szervek (Centro Interuniversitario per gli Studi Ungheresi, Università di Roma „La Sapienza” és az Istituto Universitario Orientale) jelentős áldozatvállalása, különféle intézmények és alapítványok támogatása eredményeként 586 kutató vehetett részt a tanácskozáson a világ több mint 25 országából. *A magyar művelődés és a kereszténység* című interdiszciplináris és ugyancsak kapcsolattörténeti jellegű témakörben (melynek választását Róma és a magyar millennium inspirálta) elhangzott 245 előadás a következő vizsgálgódsi szempontok köré rendeződött: a. az egyházak és a társadalom (társadalmi élet, politika, caritas); b. iskolák, iskolán kívüli oktatás; c. könyvkultúra, nyomdák, könyvkiadás; d. irodalom, nyelv, zene, képzőművészetek; e. bölcelet, teológia; f. magánélet és közösségi vallásosság (szokások, hitélet, a vallásosság változatai); g. a magyar–olasz kulturális kapcsolatok tizenegy évszázada.

A kongresszusok földrajzi színhelyeinek ritmikus váltakozását némi képp megtöri a 2001. augusztus 6–10. közötti V. Kongresszus jyvaskyläi (Finnország) helyszíne, ám ez a hungarológia iránt megnövekedett külföldi érdeklődést és a nemzetközi kutatások fellendülését is jelzi. A szervezők (a Jyvaskyläi Egyetem és Hungarológiai Tanszéke) a *Hatalom és kultúra* témakörben kívánnak szimpóziumokat és kerekasztal-beszélgetéseket szervezni, melyekre eddig több mint 600 fő jelezte részvételi szándékát szinte a világ minden tájáról.

Az ötévenként sorra kerülő nagy nemzetközi kongresszusokon kívül a Társaság – tagsága révén – az általa összefogni kívánt minden tudományterület rendezvényein képviselteti magát, akár Magyarországon, akár nemzetközi fórumokon, hiszen egyébként a tagság hatalmas területi szétszórtsága (Japántól Amerikáig) nem teszi lehetővé kisebb konferenciák szervezését.

Minden eddigi kongresszus elhangzott előadásait kötetekbe gyűjtve megjelentette a Társaság, s a különböző külföldi könyvtárak rendelései, valamint a hivatkozási indexek alapján úgy tűnik, nem feleslegesen:

Hungarológiai oktatás régen és ma. Szerkesztette M. Róna Judit. Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 235 l. A kötet az 1981-ben rendezett I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus 44 előadását tartalmazza a magyar nyelv és irodalom külföldi oktatásának feltételeiről, tapasztalatairól és módszereiről.

A magyar vers. Szerkesztette Béládi Miklós, Jankovics József, Nyerges Judit. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest, 1985. 501 l. A kötetbe gyűjtött 75 tanulmány a magyar vers sajátosságait vizsgálja poétikai, stilisztikai, metrikai, komparatiztikai módszerek segítségével.

A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. és a 19–20. század fordulóján. Szerkesztette Jankovics József, Kósa László, Nyerges Judit, Wolfram Seidler. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Budapest–Wien, 1991. 1–2. köt. 1275 l. A két kötet az 1986-ban, Bécsben rendezett II. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásait foglalja magában.

Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon. Szerkesztette Békési Imre, Jankovics József, Kósa László, Nyerges Judit. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Kft., Budapest–Szeged, 1993. 1–3. köt. 1823 l. Az 1991-ben Szegeden rendezett III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott dolgozatokat gyűjti egybe a három kötet.

A magyar művelődés és a kereszténység. Szerkesztette Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Sárközy Péter. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Scriptum Kft., Budapest–Szeged, 1998. 1–3. köt. 1891 l. A Rómában és Nápolyban elhangzott plenáris és szekcióelőadásokat tartalmazza a kiadvány, az idegen nyelvű előadások az első kötetben kaptak helyet.

• A Társaság díjai

A Társaság megalakulásával egyidőben elhatározta, hogy valamilyen módon elismeri és jutalmazza a külföldön kifejtett hungarológiai munkásságot, ezért alapította meg 1980-ban a *Lotz János Emlékérmet*.

Lotz János (1913–1973), a magyar filológia nemzetközi művelésének egyik legkiemelkedőbb alakja nem érte meg a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság megalakulását. Svédországi és amerikai egyetemeken kifejtett nagy jelentőségű tudományos tevékenysége, a magyar nyelv és

irodalom kutatásában elért eredményei, s mindezek oktatása alapján a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság őt tekinti egyik szellemi előfutárának, s ezért róla nevezte el a magyarságtudomány kiemelkedő színvonalú művelésének elismerésére alapított emlékérmét.

Az emlékérem mindazoknak a *nem Magyarországon* élő hungarológusoknak adományozható, akik a magyar nyelvészet, irodalomtörténet, művelődéstörténet vagy néprajztudomány terén nagy jelentőségű kutató-, oktató- vagy szervezőmunkát végeznek, hozzájárulnak a fenti tudományágak fejlődéséhez és megismertetéséhez. A Lotz János Emlékérem – Ligeti Erika szobrászművész alkotása – az ötvenként megrendezendő hungarológiai kongresszuson kerül kiosztásra.

1981-ben, az I. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus alkalmából kapták meg az emlékérmét: *Csapláros István*, a varsói egyetem magyar tanszékének nyugalmazott professzora, a lengyelországi hungarológia kiemelkedő alakja; *Eva Martins*, Lotz János egykori tanítványa, a stockholmi egyetem magyar professzora; *Penavin Olga*, az újvidéki egyetem magyar tanszékének professzora, a jugoszláviai magyar nyelvjárások kutatója; *Vladimir Šmilauer*, a prágai Károly Egyetem nyugalmazott professzora; *Szent-Iványi Béla*, a berlini Humboldt Egyetem magyar tanszékének nyugalmazott professzora, a 18. századi magyar művelődés kutatója; *Viljo Tervonen*, a helsinki egyetem Magyar Intézetének első vezetője, a magyar irodalom és kultúra finnországi terjesztője.

1986-ban, a II. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson nyerték el az emlékérmét: *Faragó József*, folklórkutató, a Román Tudományos Akadémia kolozsvári részlegének tudományos munkatársa; *Karlheinz Mack* történész, az Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut főtanácsosa, Kelet-Európa történetének kutatója; *Jean-Luc Moreau*, a párizsi Sorbonne professzora, a magyar irodalom kiemelkedő franciaországi fordítója és terjesztője; *Pauline Palmeos*, a Tartui Állami Egyetem Finnugor Tanszékének docense, a magyar nyelv és irodalom kiváló oktatója; *Albert Tezla*, a minnesotai egyetem nyugalmazott professzora, a magyar emigráció történetének kutatója, a magyar irodalom jeles propagálója és fordítója.

1991-ben, a III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson emlékérmét kaptak: *Futaky István*, a göttingeni egyetem professzora, művelődéstörténész, a magyar egyetemjárás németországi kutatója; *Jakó Zsigmond* professzor, történész, a kolozsvári Erdélyi Múzeum Egyesület szervezője és irányítója; *Hannu Launonen* finn irodalomtörténész; *Rákos Péter* irodalomtörténész, a prágai Károly Egyetem professzora; *Sass Kálmán*, brüsszeli irodalomtörténész, a Leuveni Egyetem tanára; *Sivirsky Antal*, hágai irodalomtörténész, a magyar irodalom jeles hollandiai propagálója

és fordítója; *Truong Dang Dung*, kandidátus, a Hanoi Világirodalmi Intézet igazgatóhelyettese, a magyar irodalom vietnami fordítója; *Váradi-Sternberg János*, az Ungvári Állami Egyetem történész professzora.

1996-ban a IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson kapott emlékérmeket: *Petőfi S. János* nyelvészprofesszor, az olaszországi Maceratai Egyetem tanára, szemantikai, szövegnyelvészeti és nyelvfilozófiai munkásságáért; *Richard Pražák* történész, irodalomtörténész, a brnoi Masaryk Egyetem tanszékvezető professzora; *Andrzej Sieroszewski* irodalomtörténész, a varsói egyetem dékánja; *Szabó Zoltán*, a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem nyelvészprofesszora, a magyar stilisztikai kiemelkedő kutatója; *Turczel Lajos* irodalomtörténész, a pozsonyi egyetem tanára, az 1945 utáni szlovákiai magyar irodalom jeles kritikusa; *Wolfgang Veenker* nyelvészprofesszor, a Hamburgi Hungarológiai Centrum volt igazgatója hungarológiai szervezőmunkájáért (posztumusz); *Waseda Mika*, az osakai egyetem magyar tanszékének vezetője, több évtizedes nyelvtanári, valamint nyelvkönyvírói munkásságáért.

A *Szirmai Endre-díjat* Szirmai Endre – Stuttgartban élő – orvosprofesszor, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság pártoló tagja alapította 1987-ben a hungarológia terén elért kiemelkedő tudományos teljesítmények elismerésére. A díjban bármely ország és bármely nép hungarológusa egyforma eséllyel részesülhet. A díj elnyerésének feltétele lehet egyrészt a magyar kultúra, illetve történelem valamely eddig ismeretlen vagy lappangó emlékének, vagy forrásának feltárása (publikálása), másrészt pedig valamely nemzetközileg elterjedt nyelven (angol, francia, német, olasz, orosz, spanyol) megjelent hungarológiai tárgyú tudományos mű. A hungarológia e téren a legszélesebben értelmezendő.

A díj először 1988-ban került átadásra, Czigány Lóránt londoni irodalomtörténész kapta *The Oxford History of Hungarian Literature* (Clarendon Press, Oxford, 1984) című munkájáért. 1991-ben Jolanta Jastrzębska, Hollandiában élő irodalomtörténész nyerte el a díjat *Personnages tragiques et grotesques dans la littérature hongroise contemporaine* (Rodopi, Amsterdam, 1989) címmel megjelent könyvéért. Richard Aczel, Kölnben tanító egyetemi oktató 1994-ben kapta meg a díjat megjelenés előtt álló *National Character and European Identity in Hungarian Literature 1772–1848* (Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 1996) című dolgozatáért. 1997-ben Balázs Mihály szegedi irodalomtörténész professzor nyerte el a díjat *Early Transylvanian Antitrinitarianism (1566–1571). From Servet to Palaeologus* (Ed. Valentin Koerner, Baden-Baden, 1996. Bibliotheca Dissidentium 7.) című művéért.

Sajnos, az alapító 1999-ben bejelentette, hogy anyagi és egyéb nehézségei miatt nem tudja a díjat tovább finanszírozni.

A Társaság kiadványai

Folyóiratok

Hungarológiai Értesítő (1979–). A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság évente megjelenő magyarságtudományi tájékoztató folyóirata. A multidiszciplináris hungarológiai kutatások nemzetközi információcseréjét segíti elő. Bibliográfiái és könyvismertetései révén a magyar nyelv-, irodalom- és néprajzkutatás eredményeit teszi közzé, beszámol a hungarológia magyarországi és külföldi műhelyeiről, tudományos összejöveteleiről. Szerkesztőbizottságának tagjai Ilia Mihály, Kósa László, Szépe György. Főszerkesztője Béládi Miklós volt. 1979-től szerkesztője, 1982-től felelős szerkesztője Jankovics József. A bulletin jellegű kiadvány a XIV. évfolyamtól nyomtatott formában már nem közöl könyvismertetéseket, csak bibliográfiai száma jelenik meg, a három tudományterület hazai és külföldi könyv- és folyóirat-közlemények éves termését számba véve. Könyvismertetések a Társaság internetes honlapján olvashatók a www.bibl.u-szeged.hu/filo cím alatt.

Hungarian Studies (1985–). A Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságnak az Akadémiai Kiadó gondozásában évente kétszer megjelenő angol, francia, német nyelvű szakfolyóirata. Célja a magyarságtudomány nemzetközi jelenlétét megteremtve magyarországi közlési lehetőséget biztosítani a tudományszak külföldi művelőinek, valamint a magyarul nem tudók számára hozzáférhetővé tenni a hungarológia legújabb eredményeit. Főszerkesztője 1985-től Voigt Vilmos, 1989-től Szegedy-Maszák Mihály.

Bibliográfia

Hungarológiai Alapkönyvtár. Szerkesztette Nyerges Judit közreműködésével V. Windisch Éva. Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság–Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest, 1986. 173 l.

A bibliográfiai kalauz a magyarságtudomány műveléséhez szükséges legalapvetőbb lexikonok, kézikönyvek, monográfiák, forrás- és szövegkiadások jegyzéke. Az anyaggyűjtés 1985-ben zárult. A 90-es években nagyon sok, régen hiányolt mű jelent meg reprint kiadásban, az egyes tudományterületekről új átfogó szintézisek készültek, s számos fontos forráskiadás és monográfia látott napvilágot, ezért indokolt lenne a *Hungarológiai Alapkönyvtár* bővített kiadásának elkészítése.

**A Szentpétervári Állami Egyetem
finnugor filológiai tanszékének múltja és jelene
(fennállásának 75. évfordulója alkalmából)**

LEONYID SZUVIZSENKO

Nem véletlenül foglalkoztatja az emberiséget a második évezred végén a művelt emberképzés problémája: egyre nyilvánvalóbbá válik az a vitathatatlan tény, hogy sem a műszaki haladás, sem a gazdasági növekedés nem képzelhető el a tudomány és kultúra harmonikus összekapcsolódása és megfelelő szintű fejlődése nélkül, aminek zálogát képezi az egyetemes emberi, humanista értékek prioritásának fokozatos beültetése a társadalmi tudatba, vagyis a sokoldalúan képzett gondolkodó személyiség kialakítása és fejlesztése.

Ugyanakkor rövid eszmefuttatásunk során nem kívánunk beavatkozni azoknak a globális problémáknak a megvitatásába, amelyek az oktatás szerepét érintik közös bolygónk jövőbeli felvirágoztatásának szempontjából. Itt csak a Szentpétervári Egyetem egyik legrégebbi tanszékének képzési modelljét szeretnénk bemutatni, ahogyan 75 évvel ezelőtt kialakult és tökéletesedett a mai napig.

Néhány szó az egyetemről és a bölcsészkarról

Hosszú éveken át a leningrádi egyetem történetével foglalkozó tudósok heves vitákban – érvekkel alátámasztva – próbálták bizonyítani saját alma-materük elsőbbségét az oroszországi hasonrangú intézmények között. Mellesleg emlékeztettek Nagy Péter ukázára, amely 1724. január 28-án a Szenátus rendeletére lépett hatályba, és előírta az oroszországi Akadémiával egyidejűleg az Akadémiai Egyetem létrehozását. A szakemberek saját igazuk bizonyítására a XVIII. századi Oroszország tudományos és kulturális életének legkülönbözőbb tényeit sorolták fel (egyebek mellett hivatkoztak az Akadémiai Egyetem volt hallgatójának, V. J. Adodurovnak 1731-ben megjelent orosz nyelvtanára, amely mintegy megelőlegezte M. V. Lomonoszov mindenki által ismert *Orosz grammatikáját*, aki 1758 és 1765 között a Pétervári Egyetem rektora volt). Utaltak továbbá olyan adatokra, amelyek egyes neves oktatók tevékenységére és az Akadémiai Egyetem mindennapi életére (például az 1766-os tanév

első szemeszterének órarendjére), valamint egyéb levéltári anyagokra, életrajzokra, visszaemlékezésekre stb. vonatkoztak.

A történelmi igazságszolgáltatás pillanata 1997-ben jött el, amikor is kormányhatározat rögzítette hivatalosan a Szentpétervári Egyetem alapításának dátumát, és nyilvánította ki „különleges jelentőségét mind az oroszországi, mind a nemzetközi oktatás, tudomány és kultúra fellelőjének”.

Magától értetődik, hogy a Pétervári, Petrográdi, Leningrádi, Szentpétervári Egyetem 275 év alatt számos szervezeti-strukturális átalakuláson esett át. Ha például, a bölcsészkar történetét nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy különböző időkben más-más nevet viselt: volt történelmi és filológiai tudományok kara, egyetemi tanárképző intézet, társadalomtudományi fakultás, etnológiai-nyelvészeti kar, nyelvtudományi és néprajzi fakultás, történelmi-lingvisztikai kar (majd később intézet) – és csak 1937-től kezdve állandósult mai megnevezése.

Jelenleg a Szentpétervári Állami Egyetem a földkerekség egyik legjelentősebb oktatási intézménye (különböző értékmérők alapján tudományos teljesítményét tekintve Európa öt legismertebb egyeteme közé tartozik és a világon is benne van az első tízben). Ilyen hízelgő elismerés teljesen megérdemelt. Napjainkban ugyanis ez olyan oktatási-tudományos központ, amely 20 fakultást és 12 kutatóintézetet foglal magában.¹

---

¹ Talán nem haszontalan és érdeklődésre tarthat számot a magyarországi felsőoktatásban folyamatban levő változásokkal kapcsolatban a Szentpétervári Egyetemnek, mint sajátos integrációs modellnek egy-két tapasztalata. Többek között meg kell említeni, hogy az alapvető képzést nyújtó fakultásokon kívül az egyetemen a következő egységek működnek: a Francia Collegium, a Kanadai Collegium, a Társadalomtudományok Orosz–Német Központja, a Nemzetközi Projektok és Programok Központja, a Humán kutatások és Társadalmi Előrejelzések Központja, a Bibliafordítások és a Bibliai Egzegétika Intézete, a Jogtudományi Collegium, a Jogtudományi Kutatóintézet, a Pszichológiai Rendszertechnika Állami Vállalata, a természettudományi alap kutatások pályázatait meghirdető és elbíráló Fórum, a Lézerfizika Összoroszországi Központja és még számos egyéb oktatási és tudományos műhely.

Az egyetemi posztgraduális képzésben folyamatosan körülbelül 2100 aspiráns és több mint 200 kandidátus vesz részt, aki a doktori disszertáción dolgozik. 13 ún. szakmai fakultás ad lehetőséget arra, hogy a hallgatók – önköltséges alapon – második diplomához jussanak. Európa, Amerika és Ázsia felsőoktatási intézményeivel fennálló 45 egyezményünk szavatolja, hogy évente mintegy ezer diákunk tanulhasson a külföldi tudományos és felsőoktatási fellelőjvárosokban – az onnan érkező hallgatókért, részképzősökért és aspiránsokért cserébe. Egyetemünk nagyon gazdag tudományos könyvtárt birtokol (több mint 7 millió kötet). Miénk a helyi Botanikus

A nappali, esti és levelező tagozatokon tanuló hallgatók száma meghaladja a húszezret. A több mint 3600 oktatóból 975-en professzorok vagy szaktudományuk doktori, mellettük dolgozik még 1900 docens és kandidátus, hogy ne is beszéljünk arról a 28 akadémiai rendes és levelező tagról, aki szintén nálunk tanít. Figyelemre érdemes, hogy az utóbbi évek korántsem kedvező körülményei közepette, nemcsak nem „süllyedt el” a Szentpétervári Egyetem hajója, hanem újabb „fedélzetekkel” gyarapodott. Új fakultásokkal bővült a választék: többek között megkezdődött a menedzserképzés és – a klasszikus értelemben vett universitas fogalmába tartozó orvostudományi kar felélesztése mellett – sor került olyan „egzotikusnak” mondható szakmai ismeretanyag tanítására is, mint a nemzetközi kapcsolatok viszonyrendszere.

Mondhatjuk, hogy a bölcsészkar talán a legtekintélyesebb az egyetem kebelében (23 tanszéken tanítják csaknem az összes európai nyelvet), de még egyáltalán nem merítette ki potenciális lehetőségeit. Nemrégén alakult meg az intenzív idegennyelvoktatási tanszék és jött létre a nyelvi-országismereti tanszék, a nyelvészeti központ, az új oktatási technológiák laboratóriuma, miközben a nyomdai kapacitás is számottevően bővült.²

A finnugor tanszék fejlődése az elmúlt 75 év alatt

A szakemberek számára nem titok, hogy a forradalom előtti Oroszországban a finnugor nyelvek és népek kutatása néhány kiválóan képzett tudós privilégiuma volt, akik jelentős mértékben hozzájárultak ennek a diszciplínának a fejlődéséhez, mivel a Pétervári Tudományos Akadémián (A. M. Sjögren, F. I. Wiedemann) és a Kazányi Egyetemen (M. P. Veszke, Ny. I. Andersson) dolgoztak. Viszont a finnugor nyelvek oktatása (különösen Kazányban) nem volt rendszerszerű, inkább fakultatív jellegű.

Kert és az Oroszország észak-nyugati régiójának egyik legnagyobb felsőoktatási kiadója, valamint felügyeletünk alá tartozik a Nagy Péter ukája által létrehozott Akadémiai Gimnázium. Továbbá orvosi rendelőintézettel és szanatóriummal rendelkezünk; a *Szankt-Petyerburgszkij unyiverszityet* című hetilap csaknem 1000 példányban jelenik meg rendszeresen. Két telekommunikációs csatornánk van, meg saját kultúrházunk. A felsoroltak és hozzájuk társuló egyéb intézmények teszik lehetővé az Egyetem eredményes funkcionálását.

² A bölcsészkaron több mint 760 oktató dolgozik (közülük 1 akadémikus, 66 a tudományok doktora és 233 kandidátus). Kezük alatt fejlődik körülbelül 2200 tanítvány: egyebek mellett mintegy 450 baccalaureatus, több mint 250 aspiráns, s közel húszan pályáznak a tudomány doktora címre. A karon nyolc bizottság foglalkozik a benyújtott disszertációk elbírálásával.

A Leningrádi Egyetemen 1925-ben létrehozott finnugor filológiai tanszék lett Oroszország történelmében az első oktatási és tudományos központ, ahol sikeres kutatómunkát folytattak, amellelt, hogy szakembereket képeztek ki a finnugor nyelveken beszélők közül. A tanszék élén megalapításától kezdve 1949-ben bekövetkezett haláláig A. A. Sahmatov akadémikus roppantul tehetséges tanítványa, D. V. Bubrich állt, aki 1920-ban védte meg doktori disszertációját az észak-kasub hangsúlyrendszeréről, de öt évvel később felhagyott a szlavisztikával, hogy a finnugor nyelvészet aktuális problémáinak megoldására fordítsa erejét. Tudvalevő, hogy ő és tanszékének munkatársai a 20-30-as években komoly erőfeszítéseket tettek, hogy meghonosítsák az írásbeliséget az addig azzal nem rendelkező oroszországi finnugor nemzetiségek körében. Ugyanabban az időben D. V. Bubrich gondos előkészítésével és megszervezésével expedíciók indultak a mordvinok, udmurtok, karjalaiak földjére, ahol a dialektológiai nyelvi atlaszok összeállításához szükséges anyaggyűjtésbe bevonták a helyi specialistákat és helytörténészeket is. Ennek köszönhetően nagyon gazdag forrásanyagot gyűjtöttek egybe a karjalai és a mordvin (erza és moksa) nyelvhasználat vonatkozásában, és nemcsak fő jellemzőikben különítették el az egyes dialektusokat, hanem újszerű megvilágításba helyezték ezen nyelvek történeti fonetikájának és morfológiájának néhány kérdését is. A tanszék működésének első évtizedeiben számos finnugor anyanyelvű (karjalai, vepsze, mordvin, mari, komi és udmurt) szerzett itt diplomát, akikből nem egy később híres tudóssá vált. Maga D. V. Bubrich professzor – aki éveken át egyidejűleg dolgozott az SZuTA Nyelvi és Gondolkodástani Intézetében, a Leningrádi Egyetemen, a Petrozavodszki Történeti, Nyelvi és Irodalmi Intézetben, valamint a Karjalai-Finn Egyetemen – a finnugor nyelvek összehasonlító-történeti vizsgálatát akadályozó „nyelvről szóló új tanítás” (közkeletűben: a „marrizmus”) uralma idején sem hagyott fel a finn, az udmurt, a komi, az erza, a karjalai és más nyelvek különféle problémáinak szentelt tanulmányainak írásával és publikálásával, amelyek alapvető jelentőséggel bírnak. Sokoldalú tudományos és pedagógiai szervezőtevékenysége, amelyet negyedszázadon keresztül folytatott, méltó elismerésben részesült – jogosan tartják a hazai finnugor kutatások megalapozójának.

Halála után a tanszéket 1955-ig A. I. Popov irányította, akiről joggal mondható, hogy egy személyben volt „fizikus” és „lírikus”. Mint a fizikai-matematikai tudományok kandidátusa és a történettudományok doktora valóban verselt, de sok energiát szentelt az etimológia, a finnugor to-

ponimika, a történelem és néprajz meg egyéb diszciplínák tanulmányozásának.

Körülbelül két éven keresztül a tanszék élén az ismert szlavista professzor-asszony E. A. Jakubinszkaja-Lemberg állt, aki melleleg az észti és mordvin nyelvek bizonyos kérdéseivel is foglalkozott. Ezután harminc évszázadnyi időszakon át (1957-től 1991-ig) Z. M. Dubrovina vezette a tanszékot, aki a finn nyelv szintaxisának volt avatott szakértője és a balti finn valamint a finnugor nyelvészet komparatistikájában járatos. Őt követően 1991-től L. I. Szuvizsenko lépett erre a posztra, akinek érdeklődése körébe tartoznak, egyebek mellett, a XX. századi magyar irodalom problémái (József Attila, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos munkássága, a jelenkori magyar irodalom, a fordításelmélet stb.).

Föltétlenül fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a II. világháború befejeztével, amikor a finnugor nyelvű népek közigazgatásában már létrejöttek a helyi tudományos intézmények és szükségtelemmé vált a nemzetiségi káderek tömeges képzése a Leningrádi Egyetemen, tanszékünk akkor látott hozzá a finn és a magyar nyelv és irodalom iránt vonzó szakemberek felkészítéséhez. A tantervek és tematikák kidolgozása, a tanszék számára új nyelvek oktatásának módszertani megalapozása, a tantestület összetételének meghatározása, akárcsak egyéb fontos kérdések megoldása Z. M. Dubrovina irányításával történt.

Jóllehet a tanszék továbbra is vezető szerepet tölt be abban a vonatkozásban, hogy Oroszország észak-nyugati vidékének, Karjalának, a Komi Autonóm Köztársaságnak, valamint a balti államoknak megfelelően képzett tudósutánpótlást biztosítson. Nagyon sok, manapság már hírnevet szerzett finnugor specialista nálunk tanult a háború utáni években, itt védte meg kandidátusi, illetve nagydoktori disszertációját. Közéjük tartoznak az idősebb nemzedéknek olyan képviselői, mint G. M. Kert, A. P. Vologyin, L. P. Gruzov, A. I. Turkin, P. N. Perevoscsikov, N. M. Tyescsenko (mindannyian professzorok), valamint az utóbbi évtizedekben végzetek közül a finnugor filológiának olyan tehetséges kutatói, mint N. N. Kolpakova, K. Labanauskasz, O. Busisz, J. A. Ajbabina, V. Ty. Szereda, R. A. Mikusev, J. A. Adel, I. A. Jevtyihejeva és mások. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy tanszékünkön védtek meg kandidátusi disszertációjukat olyan szakemberek is, akik más felsőfokú oktatási intézményekben szereztek diplomát Oroszországban (N. A. Liskova, V. M. Ludikova, J. Szürjalajnen stb.) vagy Magyarországon (Bereczki Gábor és Szabó László). Mi több, a 60-as évek elején körülbelül két évig finn szakon nálunk tanult a később világhíres íróvá vált Szergej

Dovlatov. És még hozzátehetjük, hogy a nálunk végzetek Oroszországon kívül megállják helyüket Azerbajdzsánban, Bulgáriában, az Egyesült Államokban, Észtországban, Finnországban, Grúziában, Lettországon, Litvániában, Magyarországon, Örményországban, Romániában, Ukrajnában, Svédországban és másutt.

A mai helyzet és a távlatok

A D. V. Bubrich által alapított tudományos iskola legszebb hagyományait követve, a tanszéken tovább folytatódik a balti finn nyelvek különböző problémáinak, a finn nyelv mondattanának kutatása (Z. M. Dubrovina), tanulmányozzuk a Leningrádi terület finn nyelvjárásainak fonetikáját és morfológiáját (L. J. Galahova), a mai finnugor nyelvek kategóriarendszerének tipológiáját (N. N. Kolpakova), a jelenkori finn nyelv közgazdasági-kereskedelmi szókincsét (L. G. Lesztovkina), Sz. P. Zakorina pedig a finn nyelv oktatási módszertanának és szintaxisának specifikus kérdéseit vizsgálja. Rendszeresen megjelenik az adott tematikájú felsőoktatási intézmények tudományos közleményeinek közös gyűjteménye, a *Вопросы финно-угорской филологии (A finnugor filológia kérdései)*. 1997-ben látott napvilágot a 6. kötet, amely a finn, karjalai, magyar, komi, mari, hanti és manszi nyelvek morfológiájának, mondattanának és szókincsének vizsgálatával foglalkozik, valamint kitekintést nyújt a magyar irodalom néhány sajátosságára is.

A tanszéken a legutóbbi időben általában 40-45 diák tanul, akik az első évfolyamtól kezdve – a kötelező bölcsészdiszciplínákon kívül – számos egyéb szaktárggyal is megismerkednek, mint például országismeret, földrajz, elméleti és történeti nyelvtan, elsajátítják a finnugor filológiai kutatások alapjait, előadásokat hallgatnak a célország történelméről, nyelvtörténetéről és sok más szakmai szemináriumon vesznek részt. A tanterv követelményeinek megfelelően az egyetemisták a III. és IV. évfolyamon szakdolgozatokat írnak (attól függően, hogy nyelvészetre vagy irodalomtudományra szakosodnak-e), majd az V. évfolyam végén megvédik diplomamunkájukat.

Évtizedek óta segítik a tanszék munkáját a magyar anyanyelvi lektorok, és – bizonyos szünet után – a finn lektorok is felújították tevékenységüket. Áldozatos erőfeszítéseiknek, továbbá a Nemzetközi Hungarológiai Központ és a budapesti Országos Széchényi Könyvtár, valamint a finnországi Művelődésügyi Minisztérium támogatásának köszönhetően a tanszék viszonylag jó könyvtárral rendelkezik (különösen magyar vonatkozásban), noha – ahogy már hozzászoktunk – a tudományos szakköny-

vekből és a kurrens folyóiratokból és kiadványokból hiány mutatkozik. Kitűnő partnerkapcsolatokat ápolunk mind a magyarországi, mind a finnországi kollégákkal; velük közösen dolgozunk egyetemi segédkönyvek megjelentetésén és a közös tudományos kutatóprogram is némileg új lendületet nyert az utóbbi időben.

Az Oroszországban lezajlott változások nem hagyták érintetlenül a Szentpétervári Egyetem finnugor filológiai tanszékét sem, amely (a Moszkvai Lomonoszov Egyetemen működő társtanszék megszüntetése után) egyedül maradt az országban. Néhány évvel ezelőtt lényegesen átdolgoztuk a tanterveket. A magyar szakos hallgatók számára, például most már nem elég, hogyha szótár segítségével fordítanak finn nyelvből, hanem több mint 700 órát kell szentelniük tanulmányozásának, és államtanvizsgázni is kötelesek belőle. További változtatásokat is tervezünk a tantervet illetően, abból a célból, hogy diákjainknak lehetőséget adjunk – a magyaron és finnen kívül – más finnugor nyelvek (mondjuk az észt) elsajátítására is, emellett szeretnénk a tudományos kutatások körét kiszélesíteni egyéb rokon nyelvek (tegyük fel: az izsóri vagy a vepsze) irányába.

Hasonlóan ahhoz, ahogy a Leningrádi Egyetem a 20–30-as években jelentős szerepet játszott az oroszországi finnugor nyelvű nemzetiségi központok kialakításában és fejlesztésében azáltal, hogy a háború utáni években, hallgatva az idő szavára, nemcsak szakembereket, hanem az ország számára nélkülözhetetlen fordítókat is képezett, a Szentpétervári Egyetem most is új utakat keres, hogy eleget tegyen a finnugor kutatás iránt manapság megélelénkült érdeklődésnek. A célul kitűzött feladatok ellátásához jelenleg kedvezően alakulnak a feltételek mind anyagi vonatkozásban (a kar vezetőségétől a tanszék egy nagyobb helyiséget kapott, amelyet az Északi Országok Miniszteri Tanácsának pétervári székhelyű Képviselője – finn és magyar cégeket bevonva –, a Magyar Köztársaság Főkonzulátusának támogatásával kitarozott, bebútorozott és felszerelt a szükséges oktatás-technikai eszközökkel), mind a regionális kapcsolatokat illetően (közvetlen egyezményt írtak alá a Tartui és a Szentpétervári Egyetem együttműködéséről); bővültek a bölcsészkarai lehetőségek is – a Tanszékközi Szótárkészítő Műhelyben megkezdődött a balti finn nyelvek szekciójának létrehozása.

A finnugor stúdiumok iránti fokozott figyelemről tanúskodik a tanszék által 1999. áprilisában szervezett tudományos szimpózium, valamint a 2000. március 16–17-én megrendezett nemzetközi konferencia „A finnugor nyelvek és kutatásuk helyzete a XXI. század küszöbén” címmel, amely arra volt hivatott, hogy összegezze az ezen a területen elért ered-

ményeket és felvillantsa a jövő perspektíváit. A konferencia keretében sorra került „kerekasztal-értekezlet” megvitatta a klasszikus örökség feldolgozásának és publikálásának problémái mellett (D. V. Bubrich összegyűjtött munkáinak első kötete már szerepel a bölcsészkar idei kiadói tervében) a Magyarországon, Finnországban, Németországban, Észtországban és egyebütt termékenyen működő kortárs szakmabeli kollégák műveinek megjelentetését is, akikről az oroszországi nemzetiségi felsőoktatásban és tudományos műhelyekben dolgozóknak eddig hiányosak voltak az ismeretei.

A tanszék munkatársai természetesen nem feledkeznek meg a finn-ugor nyelvű kultúrák történetének nevezetes dátumairól sem. Megemlíthetjük egyebek mellett, hogy 1999-ben ünnepi ülést tartottunk a *Kalevala* 150. évfordulójának tiszteletére (két tudományos előadást követően finn szakos hallgatók mutattak be néhány jelenetet mai feldolgozásban a híres népi eposzból). Ugyancsak a tanszék szervezte meg a szentpétervári magyar főkonzulátus aktív közreműködésével azt a műsoros estét, ahol az egyetemi hallgatók széles köre tisztelgett Petőfi Sándor emlékének, halála másfél évszázados évfordulója alkalmából. A főkonzulátus kiadványt jelentetett meg, amelyben költeményei szerepeltek 25 nyelvre lefordítva, egyik diáklányunk beszámolt Petőfi munkásságának oroszországi recepciójáról, majd felcsendültek a nagy költő versei magyarul és oroszul is. Terveink között szerepel még, hogy ünnepélyesen megemlékezzünk a magyar államalapítás milléniumáról, amelyet szeretnénk az egész város lakosságát mozgósító eseménnyé tenni.

Így tehát elmondhatjuk, hogy a megújuló Szentpétervári Egyetemmel együtt annak bölcsészakara – és a kebelében működő egyik legrégebbi tanszék, vagyis a miénk – bátran és konstruktívan néz elébe az új kihívásoknak. Ezért is üdvözljük örömmel a finn és magyar szakos hallgatóink előtt megnyíló lehetőséget, hogy féléves részképzésre utazhassanak a célországba a helsinki és turkui egyetemekkel kötött közvetlen megállapodás és a magyar–orosz államközi egyezmény alapján. Ezt az új képzési formát egyetemi tantervünk is tartalmazza, vagyis azokat a tárgyakat, amelyekből a hallgatók az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tesznek vizsgát, hazatérésük után mi is beszámítjuk. A diákcseré lehetővé teszi, hogy a hallgatók – miközben tökéletesítik a nyelvtudásukat, a legjobb szakemberektől kapnak konzultációkat és kutathatnak a tudományos könyvtárakban stb. – jobban megismerjék és megszeressék az adott ország lakóit, amit tanszékünk oktatógárdája messzemenően akceptál.

Tájékoztató a Digitális Irodalmi Akadémiáról

MAGOS GYÖRGY

A *Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ* a magyar irodalmi élet kiemelkedő lehetőségeként, a kortárs magyar irodalom nagyszabású, irodalomtörténeti értékű feldolgozásaként értékeli a *Digitális Irodalmi Akadémia* programot, ennek megfelelően arra törekszik, hogy az a lehető legmagasabb színvonalon valósuljon meg. Ez az irodalmi művek digitalizálása tekintetében röviden úgy fogalmazható meg, hogy forrásértékű szövegek kerüljenek fel az Internetre, minél teljesebb körű, sok szempontú keresési lehetőséget biztosítva. A teljes adatbázis pedig az irodalom iránt érdeklődők és a kutatók tájékoztatására megbízható információkkal szolgáljon. Éppen ezért *örömmel fogadunk a program egészére vagy bármely részletére vonatkozó észrevételt, kiegészítést.*

1. A kezdetekről

1998 tavaszán – 1848 százötvenedik évfordulója alkalmából, az íróknak, költőknek a polgárosodásban játszott meghatározó szerepére emlékezve – a Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ (akkori nevén Magyar Irodalom Háza) egy kitüntetett jelentőségű virtuális nemzeti intézmény, a Digitális Irodalmi Akadémia (korábbi nevén Digitális Halhatatlanok Program) alapítását kezdeményezte a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (akkori nevén Művelődési és Közoktatási Minisztérium) támogatásával a Nemzeti Kulturális Alapprogramhoz (akkori nevén Nemzeti Kulturális Alap) benyújtott pályázatában.

A program célja, hogy hozzájáruljon a magyar szépirodalom legjobbainak alkotói szabadságát biztosító méltó feltételek megteremtéséhez, műveiket elérhetővé tegye az Interneten. Ezáltal a világ bármely pontján megismerhetővé válják a kortárs magyar irodalom színe-java, és a nemzeti értéknek számító jelenkori szépirodalmi művek egyre bővülő köre egységesen kezelt adatbázisban elérhető legyen az érdeklődők számára.

A Nemzeti Kulturális Alap Bizottsága 1998. április 6-i ülésén a pályázatot elfogadta, és 2000. december 31-ig kötelezettséget vállalt a program finanszírozására.

A Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ a felhasználási szerződés megkötésének lehetőségét azoknak a ma élő íróknak, költőknek ajánlotta fel, akiket 1998-ig Kossuth-díjjal, illetve Babérkoszorúval tüntettek ki, és akik a Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központtal kötött szerződésben felhasználási jogot biztosítanak teljes – eddig írásban publikált – életművük megjelentetésére, illetve előfelhasználási jogot biztosítanak a szerződésben megjelölt határidőig írásban publikálható valamennyi művük korlátlan digitális közzétételére azzal, hogy szerzői jogukat minden más vonatkozásban maradéktalanul megtartják, továbbá vállalják, hogy részt vesznek az évente egy új digitális irodalmi akadémiai tag (a korábbi elnevezés szerint: „digitális halhatatlan”) és az első három évben évente öt posztumusz akadémiai tag kiválasztásában.

A Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ határozott időtartamra, 1998. július 1-jétől 2000. december 31-éig felhasználási szerződést kötött valamennyi felkért szerzővel. A szerződés értelmében az írókat a mindenkori minimálbér négyszeresének megfelelő havi összeg illeti meg. A program az alapítók szándéka szerint a mindenkori résztvevők élete végéig fizeti a felhasználási díjat.

1999-től kezdődően – a program folytatásához szükséges források megléte esetén – a Digitális Irodalmi Akadémia maga választ – minden kötöttségtől mentesen – évente egy író, költő tagjai sorába (minősített többséggel, 75% + 1 szavazati aránnyal), aki a fentiekhez hasonló feltételekkel jogosult a programban való részvételre.

A Digitális Irodalmi Akadémia tagjainak létszáma nem lehet harmincnál kevesebb. Az 1999-től kezdődően évente megújítandó, a Nemzeti Kulturális Alapprogramhoz benyújtott pályázat sikertelensége esetén – abban az évben – a Digitális Irodalmi Akadémia újabb tagot már nem választ.

A program kiegészítő része: posztumusz tagok

A Digitális Irodalmi Akadémia az alakulást követő három évben évente öt-öt (tehát összesen tizenöt) posztumusz tagot választ a közelmúltban elhunyt írók, költők közül, abból a célból, hogy a közelmúlt nagyjainak művei is hozzáférhetővé váljanak az Internet hálózaton, és ezen írók, költők hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásába kerüljön.

A Digitális Irodalmi Akadémia döntését követően a Kortárs Irodalmi Központ az örökösöktől megvásárolja a kiválasztott szerzők összes műveinek korlátlan elektronikus közzétételi jogát, de – hasonlóan a Digitális Irodalmi Akadémia tagjaihoz – ez semmilyen más vonatkozásban nem érinti a szerzői jogokkal történő rendelkezési jogot; valamint a Petőfi Iro-

dalmi Múzeum megvásárolja az író, költő irodalomtörténeti értékű kéz-irathagyatékát, illetve annak egy részét.

A posztumusz tagok körébe csak azok az írók, költők kerülhetnek, akiknek az örökösei mindkét fenti feltételt teljesíteni tudják, illetve kívánják.

1999-től kezdődően lehetőség nyílt a Digitális Irodalmi Akadémia tagjainak szavazata alapján azoknak az íróknak, költőknek (évente két főnek) az életművét is feldolgozni, akiknek a kézirathagyatéka már közgyűjteményben van. Ebben az esetben a Kortárs Irodalmi Központ az örökösöktől a szerző műveinek elektronikus felhasználási jogát vásárolja meg.

A program egyéb szolgáltatásai

A Kortárs Irodalmi Központ megtisztelő feladatának tekinti, és különös figyelmet fordít arra, hogy a Digitális Irodalmi Akadémia tagjai otthonuknak érezzék az intézményt, számukra rendezvényeket, felolvasó esteket szervezzen, új műveiket bemutassa. Ezen túlmenően a tagok ingyenesen vehetnek részt a rendezvényeken és térítésmentesen használhatják az intézmény szolgáltatásait, illetve a Központ tagok számára előfizet az Internet szolgáltatásra, valamint egy (maguk választotta, magyar nyelvű) napilapra és négy (tetszés szerinti magyar nyelvű) irodalmi folyóiratra.

A Petőfi Irodalmi Múzeum megfesteti az akadémiai tagok portréját egy általuk kiválasztott festőművésszel, és összegyűjti a róluk készült fényképeket és más ábrázolásokat, amelyek a múzeum tulajdonába kerülnek.

A Kortárs Irodalmi Központ – az irodalmi intézményekkel együttműködve – törekszik arra, hogy külső források bevonásával, pályázatok elnyerésével minél nagyobb mecenatúrát teremtsen a tagokról és műveikről írott cikkek, kritikák, könyvek stb. internetes közzlésére; a tagokról szóló monográfiák írására; életmű-kiadásokra; idegen nyelvű fordítások készítésére és kiadására.

A Digitális Irodalmi Akadémia a Kortárs Irodalmi Központ egyik szakmai tanácsadó testülete, amelynek tagjai véleményükkel és javasla-
taikkal hozzájárulnak a Központ minél sokszínűbb és színvonalasabb működtetéséhez.

Az akadémia évente legalább egyszer ülésezik, amikor megválasztja új tagját. Az akadémia az első három évben öt-öt posztumusz tagot választ. A Digitális Irodalmi Akadémia titkára a Kortárs Irodalmi Központot vezető mindenkori főigazgató-helyettes.

A Kortárs Irodalmi Központ az adatbázishoz szükséges anyagok teljes körű beszerzését, rendszerezését, digitalizálásra történő előkészítését az

érintett írók, költők mellett az általuk választott, a műveiket legalaposabban ismerő szakemberekre (kritikusokra, esztétákra, irodalomtudósokra stb.) bízta.

A program tervezett megvalósulása

A program első két évi költségtervezete írónként átlagosan 200, azaz összesen 10.000 szerzői ív terjedelmű szöveg feldolgozásával és digitalizálásával számolt. Az eredeti tervek szerint 1998-ban a számítógépes fel-tételrendszer kialakítása mellett az írók által kiválasztott legkedvesebb művek – írónként mintegy 40 ív – feldolgozása után 1999. január 1-jén kellett volna megkezdődnie a szolgáltatásnak az Interneten.

2. Az akadémiai tagságról

A Digitális Irodalmi Akadémia 1998. június 2-án 39 taggal alakult meg, taglétszáma jelenleg 51. Az alakuló ülésen a résztvevők – nagy többséggel – a Digitális Halhatatlanok elnevezést Digitális Irodalmi Akadémiára módosították.

Az 1998. június 2-i ülésen megszavazott posztumusz tagok közül Ilyés Gyula, Mándy Iván, Nemes Nagy Ágnes, Németh László és Szabó Lőrinc életművének digitalizálásáról tudtunk megállapodni az örökösökkel.

A program indításakor adminisztratív tévedés következtében a Nemzeti Kulturális Alap Bizottsága által elfogadott programmal ellentétben – a Kossuth-díjjal és Babérkoszorúval kitüntetett írókon, költőkön kívül – négy Széchenyi-, illetve Állami-díjas író is kapott felkérést a csatlakozásra, amelyet a sajnálatos tévedés kiderülésekor – még a Digitális Irodalmi Akadémia megalakulása előtt – a Petőfi Irodalmi Múzeum és Kortárs Irodalmi Központ visszavont.

1998 decemberében Hátori József, a nemzeti kulturális örökség minisztere az érintetteket ért méltatlan és megalázó helyzet jóvátétele érdekében a Nemzeti Kulturális Alapprogram Bizottságánál kezdeményezte, hogy Fekete Sándor, Lengyel Balázs, Nemeskürty István és Rába György szoros kivételként 1998. július 1-jei visszamenőleges hatállyal a Digitális Irodalmi Akadémia tagjai sorába kerüljön. A Bizottság a kezdeményezést jóváhagyta. Nemeskürty István a felkérést köszönettel visszautasította.

Az 1999. június 7-i ülésen megszavazott posztumusz tagjelöltek közül eddig Bertha Bulcsu, Nagy László, Pilinszky János és Tersánszky Józsi Jenő örökösével sikerült megállapodni.

Az 1999. június 7-én megtartott ülésen a Digitális Irodalmi Akadémia tagjai – a program alapításakor meghatározott többséggel – nem tudtak új

tagot választani. Az ülésen született megállapodás értelmében az írók, költők véleményének összegzése alapján módosítási javaslatot nyújtotunk be a Nemzeti Kulturális Alapprogramhoz. Eszerint a többfordulós szavazás végén a legtöbb szavazatot kapott két jelölt közül a többségi támogatást élvező válik taggá. A Bizottság 1999. december 13-án elfogadta a módosító indítványt.

A Digitális Irodalmi Akadémia 2000. január 21-i ülésén többségi támogatással Csukás Istvánt választották új tagnak – 1999. július 1-jei visszamenőleges hatállyal.

A tagok névsora: Ágh István, Bertha Bulcsu, Bertók László, Bodor Ádám, Csoóri Sándor, Csukás István, Dobos László, Esterházy Péter, Faludy György, Fejes Endre, Fekete Sándor, Gyurkó László, Gyurkovics Tibor, Határ Győző, Hubay Miklós, Illyés Gyula, Jókai Anna, Juhász Ferenc, Kányádi Sándor, Kertész Imre, Konrád György, Kuczka Péter, Lakatos István, Lászlóffy Aladár, Lator László, Lázár Ervin, Lengyel Balázs, Mándy Iván, Méray Tibor, Mészöly Miklós, Moldova György, Nádas Péter, Nemes Nagy Ágnes, Németh László, Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos, Petri György, Pilinszky János, Rába György, Rákos Sándor, Rakovszky Zsuzsa, Santa Ferenc, Somlyó György, Spiró György, Sütő András, Szabó Lőrinc, Szabó Magda, Szakonyi Károly, Takáts Gyula, Tandori Dezső, Tersánszky Józsi Jenő.

3. A vitákról

A Digitális Irodalmi Akadémia programját az indulás évében szélsőséges, sokszor indulatoktól sem mentes viták kísérték. 1999-ben – bár csöndesebben és ritkábban megfogalmazódó –, de továbbra is a program létjogosultságát megkérdőjelező véleményeket tapasztaltunk. (Minderről lásd a *Sajtóvisszhang* című rovatunkat.)

Ezen örökzöld vitatémák közül az első és legtöbbet vitatott kérdés a tagok kiválasztásának módja és az új tagok bekerülésének lehetősége. A megfogalmazódó véleményekből – főként az ellenvéleményekből – leszűrt tapasztalatok alapján utólagosan még inkább egyértelművé vált, hogy jelen évtizedünk irodalmi közéletében kifejezetten ésszerű és célszerű volt valamilyen automatizmust keresni az induló tagok kiválasztási kritériumának. Mégpedig olyan automatizmust, amely lényegében véve, azaz tendenciájában alkalmas a kortárs magyar irodalom legjelesebbjeinek néven nevezésére, még akkor is, ha ez a kritérium egy állami kitüntetés, amely magán viseli a mindenkori politika, kultúrpolitika véleményét és véletlenszerűségét. Valószínűsíthető, hogy nincs olyan elfogulat-

lan szakmai, irodalmi grémium, amely az irodalmi közélet megosztottságát ismerve, megkérdőjelezhetetlen, minden mérvadó szakmai fórumot kielégítő döntést tudott volna hozni. Nem beszélve arról, hogy már magának a grémiumnak a kiválasztása is legalább olyan vitákat kavart volna, mint a tagok kiválasztása. Arról pedig végképp nem beszélve, hogy az ilyen típusú, komoly felelősséggel járó, indulatos vitákat okozó döntésben való részvételt vajon ki vállalta volna, és egyáltalán vállalta volna-e tekintélyes, elfogadott, hiteles irodalmár, aki melleleg, ha ezen kritériumoknak megfelel, esélyes lett volna magára a tagságra is.

Mert a tagság az eddigi életmű elismerése – és nemcsak eszmei, hanem anyagi megbecsülés is. És itt következik a második örökzöld vitatéma, mit és miért is kapnak ezek az alkotók. Felhasználási díjat – mégpedig a teljes életművük internetes közléséért, szerzői jogaik átadásáért. E felhasználási díj körül két szokatlan szempont okoz újraéledő félreértést.

Az egyik, hogy a program indulásakor megfogalmazott tervek, szándékok szerint ezt a felhasználási díjat az írók, költők élethossziglan kapják. A másik pedig az, hogy az internetes közlést a közhiedelem oly mértékben szabadnak tekinti, hogy ott bárki bármit ingyen vagy akár önkényesen, az alkotó beleegyezése nélkül közölhet. Ezen a területen teljes mértékben hiányzik az etikus, jogkövető magatartás tisztelete, szárazabban fogalmazva nincs kialakult piaci értéke és ára az irodalmi (művészeti) alkotások közlésének. Az internetes közlésért a szerzői jogok tervezett élethossziglani fizetésének nagyvonalú és példa nélküli gesztusa egyben az állami mecénatúra új és szokatlan formáját jelenti, mely nem csupán elismer és megbecsül, hanem hozzájárul az alkotói szabadság anyagi alapjához, lehetővé téve kötöttségektől független művek megszületését.

Különösen azért nevezhetjük az állam részéről nagyvonalú gesztusnak ezt a programot, mert a létrehozása után távol tartja magát a beavatkozástól, és az írók, költők döntésére bízta az új tagok megválasztását, ami lehetővé teszi, hogy a társaság saját értékítélete szerint bővítse a kört, és nevezze meg kortársai közül e szabadságra legérdemesebbnek tartott társukat. Ugyanakkor az Akadémia elnevezésből fakadóan többen félreértik e társaság szerepét, azaz nagyobb hatás- és feladatkört tulajdonítanak neki, mint amit a valóságban a program megfogalmazott számára. Elvárják, hogy Akadémiaként működjön. Az alapításkor használt Digitális Halhatatlanok Társasága (most nem kitérve a halhatatlanok elnevezésnek a tagok méltányolható szerénységéből fakadó megváltoztatására) jobban kifejezte e tagság mibenlétét.

Az állami mecenatúra másik haszonélvezője az internetes felhasználó, aki egyre több szerző egyre több művéhez és a róluk szóló információkhoz szeretne hozzájutni. Ezzel tulajdonképpen eljutottunk a legfontosabb kérdéshez, amely eddig szinte senkinek az érdeklődését nem keltette fel, hogy *irodalmi szempontból* tulajdonképpen mi is születik e program keretében. Egy strukturált szöveggyűjtemény, amely mellett a szerzők életrajza, fényképe, műveinek bibliográfiája és a róla szóló fontosabb művek, írások jegyzéke is megjelenik. A *strukturált szöveggyűjtemény* jelen esetben azt jelenti, hogy nem pusztán olvashatók a szövegek, mégpedig – szándékaink szerint – a lehető legpontosabb, forrásértékű szöveggént, hanem előre meghatározott szempontok és ezeknek különböző variációja szerint lehet ezeket a szövegeket illetve ezekben a szövegekben keresni, amelyek – bárhonnan nézzük is – az elmúlt fél évszázad rendkívül érdekes művészi megfogalmazásai.

4. Az irodalmi előkészítésről

A tagok által kiválasztott szakértőkkel 1998. szeptember 1-jén tartott megbeszélésen tisztáztuk azon elveket és szempontokat, amelyek alapján megvalósul az egységes számítógépes feldolgozás, azaz a művek minél pontosabb szöveggel, formahűen jelennek meg és válnak elérhetővé az Interneten, és megbízható, egyre bővülő adatokat teszünk közzé mind a művekről, mind a szerzőkről, mind a róluk szóló irodalomról.

A szakértők névsora: Ablonczy László, Agárdi Péter, Angyalosi Gergely, Balassa Péter, Balogh Endre, Bárdos László, Bengi László, Bodnár György, Borsos Attila, Buda Attila, Cs. Nagy Ibolya, Csűrös Miklós, Dérczy Péter, Erdődy Edit, Ézsiás Erzsébet, Farkas László, G. Komoróczy Emőke, Görömbei András, Gulyás Zsuzsa, Hafner Zoltán, Honti Mária, Kabdebó Lóránt, Kovács Sándor Iván, Köröspataki Kiss Sándor, Lakatos András, Margócsy István, Monostori Imre, Murányi Gábor, Nagy Eszter, Odorics Ferenc, Pécsi Györgyi, Pomogáts Béla, Pozsvai Györgyi, Radnóti Zsuzsa, Schiller Erzsébet, Stauder Mária, Stuber Andrea, Széles Klára, Szepes Erika, Tarján Tamás, Thomka Beáta, Urbán László, Várady Szabolcs, Vasy Géza, Veres András, Zsoldos Sándor.

A szakértői munka lényege a nyomtatásban megjelent magyar nyelvű művek hiteles, a későbbiekben forrásértékűnek tekinthető szövegeinek kiválogatása, a különböző kiadások összevetése, a kötetek előkészítése, az értelemzavaró vagy nyomdai hibák kijavítása, a digitalizált szövegeknek az eredeti művel történő összevetése, hitelesítése, mely utóbbi a mű

egészének digitalizált változatára és részleges korrekcióra elvégzésére vonatkozik.

A művek megjelentetésén túl célul tűztük ki, hogy tájékoztassuk a felhasználót a szerzőről és műveiről is.

Az életrajzok megírásánál arra kértük a szakértőket, hogy lehetőleg tömören, értékelő mozzanatok nélkül ismertessék a szerző életútját és pályaképét. A szerző műveinek bibliográfiája összeállításánál valamennyi önálló kötetben megjelent mű, a szerzőre, illetve műveire vonatkozó szakirodalom összeállításánál pedig a fontosabb írások felsorolását kértük.

A szakértők által írt és összeállított anyagokat elsősorban formai szempontok alapján javítottuk. Nem kívántunk az irányelveken túlmenően egységes szemléletet és stílust érvényesíteni, ugyanakkor nem kívántuk a feldolgozás mélységét sem a tervezetre korlátozni, azaz az esetekben, amelyekben a szakértők már meglévő részletes bibliográfiát bocsátottak rendelkezésünkre, avagy megbízásukat túlteljesítve erre az alkalomra állítottak össze, azokat természetesen közreadjuk, még akkor is, ha ily módon bizonyos aránytalanságok keletkeznek.

Az előkészítés, a feldolgozás és megjelenítés során folyamatosan két korlátozó tényezővel kellett szembenéznünk.

– A pontos és hiteles adatok, utalások felkutatása, a bibliográfia és a szakirodalom feldolgozása során újra és újra szembesültünk a kritikai kiadás iránti igénnyel, amelyet természetesen nem vállalhattunk, az messze meghaladta kompetenciánkat, teljesítőképességünket, és végső soron a program céljait is.

– A kortárs irodalom műfaji sokszínűsége és műfajelméleti tisztázatlansága, valamint a számítógépes feldolgozás igényelte egységesítés szinte megoldhatatlan kérdések tömegét vetette fel, amelyek eldöntése során igyekeztünk mindkét szempontnak megfelelni oly módon, hogy az egységesítés segítse a felhasználót a műfajok szerinti eligazodásban, ugyanakkor a minősítés megfeleljen az irodalomtudományi kritériumoknak is. Ezért a műfaji meghatározás jó néhány esetben nem olyan árnyalt, mint azt egy irodalmár elvárhatja, de el kellett tekintenünk az egyedi vagy csak néhány műre jellemző besorolástól, és a felhasználó feltételezett szempontjai szerint tágabban határoztuk meg az azonosságok kereteit. A szerző által adott egyedi besorolásokat többnyire a mű alcímében találhatják meg.

A *digitalizált könyvek* bibliográfiai leírása a kötetben szereplő főbb műfajokat tartalmazza, ezen túlmenően a kötetben lehetnek más műfajú művek is, ezeket az egyes művek műfaji meghatározásánál találhatják meg.

Az előkészítés során folyamatosan törekedtünk arra, hogy az egyes írók, költők művei megközelítőleg azonos ütemben kerüljenek digitalizálásra. E szempontunkat a felkért szakértők munkatempójából fakadó különbözőségek, a művek feldolgozásának eltérő bonyolultsága, valamint a posztumusz tagok örökösivel a kézirat-hagyatékról történő megállapodás időigénye miatt rendkívül nehezen, néhány esetben egyáltalán nem sikerült érvényesíteni.

5. A digitalizálásról

A program legtöbb újdonságot hozó, minden szempontból példa nélkül álló része a digitalizálás. A magas szakmai színvonal, az igényes irodalmi szempontok és a legkorszerűbb számítógépes megoldások egyidejű érvényesítése érdekében – az előkészítő egyeztetések, a szakmai szempontok kidolgozása után – 1998. augusztus 31-én együttműködési megállapodást kötöttünk a *Neumann János Digitális Könyvtárral*, amely kidolgozta, illetve kidolgoztatta az SGML szabvány előírásainak megfelelő adatstruktúrát (DTD), a digitalizálási előírásokat, megtervezte és feltöltötte az adatbázist, elvégezte a kezelőfelület programozását és 2000. május 31-től szolgáltatja az Interneten a DIA anyagát – minden külön térítés nélkül.

Az irodalmi művek digitalizálására 1998. szeptember 9-én meghirdetett nyílt közbeszerzési pályázatot a FreeSoft Kft. nyerte, amellyel 1998. november 23-án kötöttünk szerződést, miszerint az előkészített nyomtatott szövegeket az előzetesen kidolgozott egységes adatstruktúra (DTD) alapján az SGML szabvány (ISO 8879-1986) előírásainak megfelelő formátumban dolgozza fel. Az elfogadható hibahatár szerzői ívenként négy hiba.

A digitalizálás során a feldolgozás alapja a művek kötetbe szerkesztett változata. Minden egyes mű (regény, vers, dráma, esszé stb.) önálló fájlba kerül, minek következtében ezek önállóan is megjeleníthetők, illetve a későbbiekben az egyes szerzők valamennyi kötete a feldolgozott fájlok-ból – az esetleges szövegeltéréseket jelölve – összeállítható lesz anélkül, hogy újra kellene digitalizálni az egyes műveket.

A digitalizálás során a megjelenítéshez szükséges valamennyi, a DTD-ben meghatározott formai elemet jelölni kellett annak érdekében, hogy az eredeti formához hűen adjuk vissza a műveket, valamint minden olyan tartalmi jellemzőt is jelölni kellett, amelyek a felhasználó számára a keresés szempontjából érdekesek lehetnek.

Az egyes kötetek tartalomjegyzékének megjelenítése érdekében valamennyi digitalizált könyvben olyan egységes címstruktúrát alkalmaztunk, amely segít az egyes kötetekben azonos módon tájékozódni.

6. Az ütemezésről

A szakértőktől átvett 419 műből eddig 243 kötetet digitalizáltattunk. A munka méretét és bonyolultságát érzékeltetendő, ez azt jelentette, hogy olyan kiadóként dolgoztunk, amely egy év alatt 243 kötetet készített elő a nyomdai munkákra (digitalizálás), minden egyes kötet minden egyes művét azonosíthatóvá tette a digitális feldolgozáshoz és az internetes közléshez, korrektúrázta vagy korrektúráztatta (többször is) ezt a 243 kötetet (mintegy 3 900 szerzői ív), ellenőrizte 243 kötet digitalizálásának szabvány szerinti feldolgozását, miközben elvégezte minden egyes kötetben minden egyes mű (vers, novella, elbeszélés, esszé, napló, önéletrajz, regény, kisregény stb., a határtalan írói fantázia alkotta lelemények, nem igen besorolható egyedi művek) műfaji besorolásának irodalomtudományi helyességét és azonosítását, valamint a szerkezeti jellemzőket (a formai megjelenítés minden egyes részletét, mint pl. cím, fejezetcím, cikluscím, alcím, ezek különböző variációinak és szintjeinek, bekezdés, a versek sorainak, szakaszainak, a sorok behúzásának, a kiemeléseknek stb., az ajánlás, alcím, lábjegyzet, keltezés, stb. jelölésének helyességét, pontosságát).

A minőségi követelmények szigorú betartásának és betartatásának a következményeként a tervezetthez képest lassabban jutottunk el az internetes megjelenésig. Meggyőződésünk szerint azonban egy ilyen jelentős összegű irodalmi támogatás eredményeként létrejövő, az egész világon egyedülálló vállalkozás esetében nem tehattünk semmilyen szakmai és minőségi engedményt, és mondhattunk le kitérő célunkról – mely szerint a megvalósítás során csakis a program irodalmi rangjához illő színvonal az elfogadható.

A megjelenítés egységesítésének, formalizálásának nehézségét jellemzi a drámák feldolgozása: ahány drámakötet, annyi kiadói, tipográfiai konvenció a tagolásra, a szereplők, a színi utasítások, a cselekményre vonatkozó utasítások megjelenítésére, amelyeket – abban az esetben, ha egységes szerkezetben és egységes szempontrendszer szerint szeretnénk ezeket a jellemzőket jelölni, megjeleníteni és kereshetővé tenni – formailag át kell szerkeszteni.

Talán még plasztikusabban érzékelteti gondjainkat a címek hierarchiájának kérdése. Az eredeti becslés szerint mintegy ezer kötetet tartalmazó

szöveggyűjtemény egységesen jeleníti meg valamennyi kötet valamennyi művének címét, alcímét, gyűjtőcímét, a fejezetcímeket, a ciklus- és alcikluscímeket, a versciklusok címeit stb. – azaz a címek hierarchiájában azonos szintre besorolt címeket. A besoroláson, azaz az irodalmi minősítéssel túl ebbe az elméleti hierarchiába az írók, költők egyéni leleményeit, műveik sajátos struktúráját is be kell illeszteni, amelyek szerzőnként, kötetenként a legváltozatosabb megoldások lehetőségét vetik fel. A számítógép (és használója) viszont csak az egységesített szempontokat tudja érvényesíteni.

Reméljük, hogy szándékaink megvalósultak, és örömmel böngésszi Ön is a most már gyorsabb ütemben gazdagodó választékunkat.

7. Az internet szolgáltatásról

A Digitális Irodalmi Akadémia program Internet szolgáltatója a Neumann János Digitális Könyvtár (a Neumann-ház), amely a program indulása óta részt vesz a számítógépes szövegfeldolgozáshoz, illetve a hálózati szolgáltatáshoz kapcsolódó feladatok tervezésében és megvalósításában.

Az internet szolgáltatás két fő vonulata a Digitális Irodalmi Akadémia tagjainak élete és munkássága; illetve a DIA program keretén belül digitalizált művek.

A DIA adatbázis célja a kortárs irodalmi *művek* megismertetése, népszerűsítése. A szolgáltatás megtervezésekor abból a meggyőződésből indultunk ki, hogy a felhasználó magukra a művekre kíváncsi, ezeket akarja olvasni, ezért alapvetően minden keresési művelet az irodalmi alkotásokhoz vezet el az olvasót.

Az írók, költők életútja a lehető legegyszerűbb módon érhető el: rá kell kattintani annak a nevére, akire kíváncsiak vagyunk. A szerzői jogok betartására vonatkozó figyelmeztetés után rögtön a keresett író, költő *fényképe* és *életrajza* jelenik meg a képernyőn. Innen választhatjuk ki a lista további elemeit: a szerző eddig megjelent műveiből összeállított *bibliográfiát*, a róla szóló *szakirodalmi publikációk listáját*, az adatbázisban megtalálható *digitalizált könyveinek a felsorolását*, és megismerhetjük a DIA programban a szerző életművét gondozó irodalmi *szakértőt*.

A digitalizált könyvek listája már az adatbázisba vezet: a címre kattintva a képernyőn rövid időn belül megjelenik a kiválasztott könyv címe, illetve az egy művet tartalmazó könyvek (például a regények) szövege. A több művet tartalmazó kötetekből az egyes művek a tartalomjegyzékből hívhatók be.

Egyszerű keresés

Az *Egyszerű keresés* szempontjai: szerző, cím, műfaj, kiadó, a megjelenés helye és éve, szövegrész. Fontos tudni, hogy a papirusztekercssel jelzett mezőkben az ikonra kattintva láthatóvá váló listából kell kiválasztani a keresési szempontot. Ha több mezőt töltünk ki, a rendszer ezek együttes előfordulását (ÉS kapcsolatát) fogja megkeresni. Más halmazműveletekkel az *Összetett keresés*ben dolgozhatunk.

A szerző nevét a listáról kell kiválasztani; egyúttal ez azt is jelenti, hogy az *Egyszerű keresés*ben vagy egy kiválasztott szerző műveit keressük, vagy – ha nem választunk ki nevet a szerzői listáról – az összes szerző műveire vonatkozik a többi mezőben megadott keresési szempont. Több szerző műveit egyidejűleg az *Összetett keresés*ben találhatjuk meg.

Az *Egyszerű keresés*ben egyszerre több mezőt is kitölthetünk: megkereshetjük például azokat a *regényeket*, amelyek a *Magvető Könyvkiadónál* jelentek meg a *70-es években*, és a szövegükben szerepel az *ég* szó.

A címek keresésekor meg kell adni, hogy a *teljes címet* vagy *címtöredéket*, illetve hogy *egy könyv* vagy *egy mű* címét keressük. Alapértékként a *könyvcím* van megjelölve – ne felejtjük el a másik gombot megnyomni, ha konkrét *műveket* akarunk a találati listában látni. Ha a *töredékcím* melletti gombra kattintunk, a rendszer automatikusan jobbról csonkolja a szöveget: ezt a keresési módszert akkor érdemes választanunk, ha hosszú címet keressük, és takarékoskodni akarunk a szöveg beírásával. Az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* címből például elegendő annyit beírni: „*engedj*”.

Az *Egyszerű keresés*ben meg kell adni, hogy találatként a könyvek vagy a művek címe jelenjék-e meg. Az *Összetett keresés*ben ugyanerre a kérdésre mindig a művek jelennek meg. A szöveges keresés nemcsak egyes szavak, hanem maximum négy szóból álló karakterláncok keresésére is szolgál. Ebben a mezőben a művek címében előforduló szavakat is megkereshetjük.

Összetett keresés

Az *Összetett keresés* formabontó grafikai megoldása is sugallja, hogy itt a megszokott megoldásoktól eltérő módon, és a szokásosnál lényegesen több szempont alapján folytathatjuk a keresést.

A kereső szempontok beírásához rá kell kattintani a képernyőn látható cédulára. A listából egérrel kell kiválasztani a keresendő mezőt, alá beírni a keresett szót, szótöredéket, majd a kitöltött cédulát át kell húzni az

„asztallapra”. Ha több szempontot keresünk egyszerre, további három cédulát tölthetünk ki.

A keresési szempontokat a Boole-algebra kínálta halmaz-műveletekkel kombinálhatjuk egymással. A rendszer „erősorrendben” hajtja végre a keresést: elsőként a NEM (vagy DE NEM), ezután az ÉS, legvégül a VAGY kapcsolatok szerint képi az eredményt.

A NEM kapcsolatot a ceruzára kattintva hozzuk létre; ekkor a cédula jobb alsó sarkában egy piros X jelenik meg. Az ÉS, illetve a DE NEM kapcsolatban álló cédulákat egymás alá, a VAGY kapcsolatban lévőket pedig egymás mellé kell helyezni. Például ha keressük azokat a műveket, amelyek címe z betűvel kezdődik, de *nem Bodor Ádám* írásaira vagyunk kíváncsiak, akkor az egyik cédulán válasszuk ki a *mű címe* mezőt, írjunk be egy z betűt, a másik cédulánál pedig kattintsunk a ceruzára, az X. Y. szerző művei szempontoz írjuk be: *Bodor*. A találatok között Bodor Ádám *A Zangezur hegység* című műve *nem* szerepelhet.

A különböző szempontokat úgy kombinálhatjuk, hogy az együttesen keresendő cédulák szélét összeérintjük; az így összekapcsolt feltételeket a rendszer együttesen kezeli, és a további műveleteket ennek eredményére vonatkoztatva számolja ki. Például keressük azokat a műveket, amelyeket *Határ Győző* vagy *Lászlóffy Aladár* írt, de műfajuk nem vers: ekkor a két szerző nevét kiválasztva előbb létrehozuk a közös halmazt, majd ebből kivonjuk a verseket.

Már az első cédula kitöltésekor elkezdődik a keresés, amelynek számzerű eredménye a cédula alján meg is jelenik. Ez a szolgáltatás különösen hasznos lehet, ha nagy halmazok keletkeznek; így menet közben mód nyílik a szűkítésre. A végső találati eredmény az „asztal” jobb alsó sarkában látszik; itt tudjuk megjeleníteni a találatokat is.

Az adatbázis óriási mérete miatt az *Egyszerű keresés*ben egyáltalán nincs, az *Összetett keresés*ben pedig csak korlátozottan van mód az egyes mezők tartalmának a megtekintésére (vagyis a böngésző keresésre). Az *Összetett keresés*ben az *ajánlás*, a *mottó*, a *mű keletkezésének helye*, illetve *ideje*, a *szerzői utasítások* stb. mezőbe írt % jellel valamennyi találatot kiíráthatjuk.

További fontos tudnivalók

A DIA lekérdezéséhez csak azokkal a böngészőkkel érdemes hozzáfogni, amelyek támogatják a Java alkalmazásokat. Optimálisan az Internet Explorer 5-ös, illetve a Netscape 4.7-es verziójával működik a kere-

só-, illetve a megjelenítő program. A kis- és nagybetűket, illetve a hosszú és rövid magánhangzókat az indexekben nem kezeljük külön.

Az alapértelmezés szerint a találati listán belüli rendezés a szerzők betűrendje. A kezdő névelőket besorolási elemnek tekintjük. A találati lista fejlécében látható gombra kattintva más értéket is ki lehet választani: ekkor a szerzők, a kiadók betűrendje vagy a megjelenési év szerint lehet rendezni az adott halmaz elemeit. Az egyes műveket tömörített formában le lehet tölteni. A Részletes adatok között megadtuk a tömörítetlen HTML, illetve a tömörített zip fájl méretét.

Annak érdekében, hogy a találati listából könnyen vissza lehessen térni a kereséshez, a keresési szempontokat mindaddig megőrizzük, amíg az olvasó a Frissítés (Reload) gombra kattintva üres űrlapot nem hív be. Az egyes mezőkbe kattintva ki lehet törölni, illetve módosítani lehet azok tartalmát.

8. A program munkatársai

A program felelős vezetője: Magos György. Kortárs Irodalmi Központ: Andor Csaba, Bakó Éva, Falcsik Mária, Kendrey Beatrix, Novák Henrietta, Radics Péter, Rácz Christine, Sándor Tibor, Schulcz Katalin. Neumann János Digitális Könyvtár: Tószegi Zsuzsanna, Szalai Attila, Vajda Mária. Honlapterv: Webstar Csoport – Laborci Gergely. Digitalizálás: FreeSoft Kft. – Nemesbüki Miklós, Sóthy Éva, Tárkányi Tünde, Zámbó Péter. DTD és megjelenítő program: Step Kft. – Czinkos Zsolt, Berkó Péter, Kojnok Krisztina. Internet cím: www.irodalmiakademia.hu.

MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATOK

A francia libertinizmus útja Magyarországra

GRANASZTÓI OLGA

A XVIII. század második felét meghatározó, egész Európában ható francia műveltség magyarországi megjelenéséről számtalan kiváló tanulmány született már különösen századunk húszas, harmincas éveiben. A figyelem ez ideig főképp a francia felvilágosodás, valamint a forradalom szellemi hatásának feltérképezésére irányult. A korszakot meghatározó franciás műveltségnek azonban vannak mindeddig még homályban maradt területei, mint például a francia libertinizmus, amelynek hatásával a maga összetettségében eddig egyetlen tanulmány sem foglalkozott. Némi magyarázatul szolgál talán erre az, hogy a francia történészek, irodalomtudósok figyelme is csupán néhány évtizede fordult a XVII. századból továbbélő libertinage (szabadgondolkodás) irányzatának XVIII. századi változata, és különösen a század második felét meghatározó libertinus irodalom felé. Mára már a XVIII. századot kutatók többsége megegyezik abban, hogy a felvilágosodás századának megértéséhez nélkülözhetetlen a libertinus irodalom, és a háttérben meghúzódó társadalomtörténeti jelenség, a libertinage ismerete. A XVIII. századi libertinage magyar fogadtatását természetesen nem lehet kiemelni a korszakot meghatározó franciás műveltség egészéből, de érdemes az új kutatási eredmények ismeretében levonni a következtetéseket a magyar helyzetre vonatkozóan is.

Magyarország, Marczali Henrik megállapításával élve, „Mária Terézia korában széles vonalon kerül – és nem mint addig szórványosan – érintkezésbe modern nyelvvel, műveltséggel, erkölccsel.”¹ „Arisztokratikus életideál és tömegeket átkaroló felvilágosodás majdnem egyidejűleg volt az európai recepció tárgya.”² Bécs volt az egyik, a magyar főnemesség életében legjelentősebb állomása a kelet felé haladó európai áramlatnak. A francia kultúra hegemoniájának két fontos vetülete volt. Egyfelől a könyvek megnövekedett jelentősége minden addigi európai szellemi megmozdulásban betöltött szerepéhez képest. Ez tette lehetővé a földrajz-

---

¹ Marczali Henrik: *Mária Terézia*. Budapest, 209. old.

² Müller Gyula: *A bécsi francia irodalmi kultúra a XVIII. században*. 6. old.

zilag távol eső nemzetek közötti kulturális kapcsolatot, s ami még ennél is fontosabb talán, a könyv ekkor már az irodalmat jelentette. Az irodalom az emberi kultúra centrumába került, és a francia irodalom sajátos tartalmával, tárgykörének kibővülésével vált lehetővé, hogy „a franciás műveltséget vizsgálva, irodalmi kultúráról beszélhetünk”³ ebben az időszakban, azaz a befogadott kultúrjavarak túlnyomó része irodalmi eredetű volt. Másfelől, a francia kultúra felvirágzása a francia udvari és főnemesi étellel állt a legszorosabb kapcsolatban. A francia udvar és főnemesség a maga étellejességével európai ideállá lett: a kulturális recepció tehát elsődlegesen arisztokrata színezetű volt, amit később a polgári felvilágosodás követett.⁴ A bécsi arisztokrácia franciás műveltsége tehát nem specifikus jelenség, csupán egyik megnyilvánulása annak a szellemi átalakulásnak, amely a XVIII. században egész Európára jellemző. Bécsben elsősorban az arisztokráciának volt meg az a materiális lehetősége, hogy nemcsak kulturális befogadásra volt képes, hanem egész életére átalakítólag hatott a francia műveltség. Gyermekeknek francia nevelést adni, francia gondolkodók és írók könyveit olvasni, az egész életet új eszmények szerint bērendezni, mindez nem életszükséglet volt számukra, hanem többlet. De később a francia szokás, erkölcs, divat és a mindennapok ezernyi más külső megnyilvánulása, mely Bécs nemességét teljesen hatalmába kerítette, már a polgárságra is áterjedt.⁵

Ha a libertinizmus magyar recepciójára vagyunk kíváncsiak, ugyanazokból a tényezőkből kell kiindulnunk, mint a francia műveltség egészének befogadásánál, azaz a könyvekből, melyek az új eszmék fő közvetítői. Az életvitel, az erkölcsök tekintetében pedig Bécs, a bécsi udvar, illetve az arisztokrácia által gyakorolt hatásból. A következőkben a teljesség igénye nélkül annak meghatározására törekszünk, hogy milyen csatornákon keresztül és hogyan jutottak el a libertinus eszmék Magyarországra, illetve hogy az új életvitel, mentalitás mennyiben valósította meg a francia (elsősorban párizsi) arisztokrácia által kínált mintát, amit a személyes tapasztalatok, élménybeszámolók stb. mellett leginkább a regények közvetítettek, illetve a regények teremtettek meg.

---

³ Ibid.

⁴ *i.m.* 8. old.

⁵ *i.m.* 19. old.

1. A könyv helyzete Franciaországban

A XVIII. század folyamán, különösen a század közepétől ugrásszerűen megnő a könyv iránti érdeklődés szerte Európában. A felvilágosodással megjelenő új, világi műveltségnek a könyv a legfőbb fegyvere az elmaradottság ellen. A felvilágosodás a humanizmusnál és a reformációnál is inkább a könyvekből nőtt ki, sokkal inkább a könyvhöz kötött szellem terméke mint amazok.⁶ A század második felétől Franciaországból kiindulva, a francia szellem és műveltség európai elterjedésének hatására egész Európában olvasási láz tör ki. A könyvgyűjtés és az olvasás, ami korábban alig több kimagasló egyéniségek fényűzésénél, most egyre szélesebb rétegeket hódít meg. A könyvtermelés nagyarányú növekedésével szorosan összefügg a nyomdaipar fejlődése, a példányszámok megnövekedése, valamint a könyv árának csökkenése. Mindemellett azonban az egész XVIII. században döntően befolyásolta a könyv ügyét a cenzúra intézménye.

Az Ancien Régime idején az európai olvasókhöz a francia könyvek három típusa juthatott el: a francia könyvhivatal által engedélyezett, kiváltságokkal felruházott, könyvkiadók által kiadott könyvek; az engedélyezett, de kalózkidadású könyvek; és végül azok, amelyek esetében sem a mű, sem annak kiadója nem rendelkezett engedéllyel.⁷ Ha a francia könyv helyzetét a maga teljességében kívánjuk felmérni, akkor nem szabad szem elől tévesztenünk e hármasságot, hiszen mindegyik típusnak más-más volt a szerepe, helyzete, jelentősége, elterjedtsége stb. A számbavételt illetően még egy fontos körülményre kell felhívni a figyelmet: egy, az 1764-es év francia könyvterméséről készült statisztika szerint a kb. 2500 kötet 57,5%-át Párizsban adták ki, 10,6%-át más francia városban, 19%-át külföldön, és 12,9%-ának eredete bizonytalan volt.⁸ A számadatokból kiderül – s ez az arány a század végére a külföldi kiadások javára még jelentősebben módosul – hogy a francia könyvek nagy hányada nem is Franciaországban került kiadásra. A kiadási körülményeket megvizsgálva pedig arra a következtetésre lehet jutni, hogy a tiltott könyvek aránya is igen jelentős, az egésznek kb. 19%-a. Ezekre a jelenségekre a francia cenzúra és könyvrevízió intézménye ad részben magyarázatot.

⁶ Szarvasi Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században*. Budapest, 1939. 8. old.

⁷ Roger Chartier–Henri-Jean Martin: *Histoire de l'édition française*. Paris, 1990. 112. old.

⁸ Chartier–Martin: *i.m.* 121. old.

XIV. Lajos uralkodása idején új könyvpolitika vette kezdetét, melynek sarkalatos eleme a cenzúra és az ellenőrzés volt. Az egész intézmény szinte teljesen a királyi hatalom jogkörébe került. A királyi cenzúra célja az egyház, a király és az erkölcs elleni támadások megakadályozása. Hatáskörébe tartozott a kéziratok nyomdába kerülés előtti cenzúrázása és esetleges betiltása, a forgalomba került tiltott könyvek elkobzása, és a tiltott könyveket kiadó, árusító személyek megbüntetése.⁹ A XVIII. századra a hatóságok egyre toleránsabbakká váltak, és igyekeztek átmeneti kategóriákkal enyhíteni a merev szabályozáson: így jött létre a hallgatólagosan engedélyezett könyvek csoportja, vagy az egyszerű szóbeli hozzájárulás, ami által Franciaországban is megjelenhettek felforgatónak számító művek.¹⁰ A királyi cenzorok (Malesherbes alatt, 1750-től százhuszan, a forradalom előtti időszakban százhetvenen) ellenőrizték a nyomdakész műveket. Az ún. felügyelők ellenőrizték a külföldi könyveket, a könyvnyomdákat. A látszólagos szigor ellenére – ami börtönbüntetést is jelenthetett a legsúlyosabb esetekben – az olyan nagy port kavart ügyek, mint Voltaire *Filozófiai levelek*-jének vagy Rousseau *Emil*-jének betiltása nem volt jellemző a korszakra. A kéziratok 10-30%-át utasították el évtől, anyagtól függően. A bebörtönzöttek száma is igen csekély: nem csupán arról van szó, hogy a cenzúra és az ellenőrzés nem tudta megakadályozni például a külföldön kiadott tiltott könyvek franciaországi elterjedését, hanem arról is, hogy az ellenőrző apparátus az 1750-es évektől sokkal visszafogottabban gyakorolta hatalmát. Ennek oka pedig két elmentéses érdek összeütközése: az egyik természetesen a rend fenntartása, a hivatalos ideológia védelme a veszélyes könyvek kiiktatása révén, a másik pedig egy gazdasági érdek: a túl nagy szigor ugyanis könnyen a francia könyvkiadás és könyvkereskedelem összeomlásához vezethetett volna, hiszen szinte minden tiltott kézirat automatikusan valamelyik szomszédos ország könyvkiadójánál kötött ki. Ezek illegális eladása pedig komoly anyagi kárt okozott a francia könyvpiacra. Továbbá le kell szögezni, hogy a felvilágosodás és az abszolutista állam viszonya korántsem volt olyan ellenséges, mint ahogy azt az utókor feltételezte.¹¹ A forradalom előtti évtizedekben egyértelműen kimutatható a felvilágosodás eszméinek a monarchikus államra gyakorolt hatása. Így például a filozófusok műveinek nagy részét, kivéve a legradikálisabb szövegeket, engedé-

⁹ *i.m.* 71–72. old.

¹⁰ A francia cenzúra működésére lásd: Chartier–Martin: *i.m.* 88–98. old.

¹¹ *i.m.* 72. old.

lyezték. Jó példa Malesherbes, aki szóban engedélyezett enyhén szólva tiszteletlen műveket is, ugyanakkor viszont könyörtelenül börtönbe vetett jelentéktelen zugnyomdászokat.¹²

A tiltás három körét azonban fokozatosan megkérdőjelezi a társadalom fejlődése, illetve magának a hivatalnak a tevékenységét meghatározó elvek is. A személyes kapcsolatok, a hírnév, az érdekeltség igen nagy súllyal nyom a latban. A forradalmat közvetlenül megelőző időszakra a hatóságok maguk is kételkedni kezdenek tevékenységük hatékonyságában.

Összefoglalásképpen azt mondhatjuk, hogy a XIV., XV., XVI. Lajos alatt működő francia cenzúra ellátta feladatát, de nem akadályozta meg teljesen sem a tiltott művek, sem a kalózkidadások terjedését, sőt egyes könyveknek éppen a lehető legjobb reklámot csinálta. A nyomdai, kiadási folyamat megnehezítésével pedig csak a kíváncsiságot, az együttérzést fokozta az olvasókban.

2. Francia nyelvű kiadványok Franciaországon kívül

A XVIII. század utolsó évtizedeiben minden második francia könyvet az országon kívül adtak ki.¹³ Az első fontos központ Hollandia volt, majd utána felzárkóznak a svájci városok, mint Genf vagy Neufchâtel, és még jó néhány város Franciaország északi és keleti határán. Ezeken a területeken egyrészt sokkal kevésbé szigorú az ellenőrzés, másrészt olcsóbban dolgoznak a nyomdák. Hollandia a könyvkiadás terén élen járt Európában. Elsősége avval is magyarázható, hogy a XVII. század végén ide emigráltak az üldözött francia protestánsok, akik között számos könyvkiadó és szerző is volt. Eleinte tehát a francia protestánsok számára adtak itt ki könyveket, majd fokozatosan áttérnek a felvilágosodás tiltott filozófiai műveinek megjelentetésére. Végül, az Ancien Régime utolsó évtizedeiben egyre többen (főleg a neufchâтели tipográfiai társaság) szakosodnak a már emlegetett „filozófiai” könyvekre, azaz a libertinus irodalomra, mert ekkoriban ez hajtja a legkomolyabb üzleti hasznot. A nagy bevétel azonban nemcsak a tiltott művekből származott, hanem a kalózkidadásokból is. A harmadik komoly bevételi forrás pedig az egész Európára kiterjedő könyvterjesztő hálózat volt.¹⁴

---

¹² Ibid.

¹³ *i.m.* 385. old.

¹⁴ *i.m.* 386–387. old.

A század közepére a francia könyvekkel elárasztották Európát, és a felvilágosodás az olvasóközönség ízlését is teljesen átalakította. Fokozatosan átalakul a könyvek téma szerinti rangsora: a vallásos művek apránként elveszítik elsőségüket, helyüket a történelmi munkák, a tudományokkal és a művészetekkel kapcsolatos könyvek és a szépirodalom veszi át.¹⁵ De a tiltott könyvek közül nem csupán a filozófiai irodalom érdeklí az európai közönséget: a század végére már minden külföldről érkező tiltott könyv eladható.

Közép-Európa fontos célpontja a francia könyvkivitelnek. 1764-ig a frankfurti és lipcsei könyvvásár volt az összekötő állomás kelet és nyugat között.¹⁶ Itt találkoztak az osztrák, lengyel stb. megrendelők a francia könyvek szállítóival, akik leggyakrabban holland könyvkereskedők voltak, rajtuk keresztül lehetett megvenni vagy megrendelni mindent, ami fellelhető volt a piacon, így akár a párizsi kiadók könyveit is. Sokkal mozgékonyabbak voltak – főleg a jóval enyhébb cenzúra miatt –, és nagyobb készleteket tudtak felhalmozni, mint francia kollégáik, akik emiatt minden lehetséges eszközzel megpróbálták hadakozni ellenük. De ne higgyük, hogy a francia kiadású könyveket teljesen elnyomta a külföldi konkurencia. Természetesen a francia kiadók is külföldön értékesítették az általuk megjelentetett művek egy részét, legfőképp Észak-Európában és Németalföldön.¹⁷ Ráadásul gyakran ők maguk készítették el olyan könyveknek a kalózkidadását, amelyek már egyszer megjelentek külföldön. Onnan csempészték be Franciaországba hamisítás céljából. Tehát árnyalni kell a korabeli franciaországi könyvkiadásról kialakult képet, mert úgy tűnik, hogy sokkal fontosabb helyet töltött be a nemzetközi könyvkereskedelemben, mint azt gondolnánk.

1764-ben megszűnt a frankfurti könyvvásár. Ekkor jelennek meg nagy mennyiségben a katalógusok, amelyek az új könyvek kinyomtatott vagy még kéziratot változatát ajánlgatják. Léteztek ezeken kívül szakfolyóiratok is, ezek kimondottan reklám céljából ismertettek könyveket. Sőt, 1777-től kezdve kiadták az európai könyvkereskedések összesített listáját *L'Almanach de la librairie* címmel.¹⁸ Stockholmtól Lisszabonig 881 könyvkereskedés van felsorolva Franciaországon kívül, címmel és más

¹⁵ *i.m.* 215–217. old.; H-J. Martin: *Livres et Lumières en France*. In: Buch und Buchhandel in Europa. Hamburg, 1981, 12–13. old. Hasonló rangsort állít fel Szarvasi Margit is idézett művében (60. old.).

¹⁶ *i.m.* 395. old.

¹⁷ *i.m.* 390. old.

¹⁸ *i.m.* 395. old.

információkkal ellátva, hogy mindenhova el lehessen juttatni a megrendelt vagy érdeklődésre számot tartó könyveket. A legtöbb cím a porosz és szársországi területeken, illetve Hollandiában, Németalföldön és Svájc területén található.¹⁹

A Franciaországban betiltott prózairodalom megjelentetéséért Hollandia mellett a Bouilloni Tipográfiai Társaság és a Neufchâтели Tipográfiai Társaság (STN) tett a legtöbbet. Bouillonban jelentek meg olyan jeles kiadványok, mint Crébillon fils összes műve 1777-ben (a kiadás helyeként London megjelölve), Voltaire regényei és meséi 1778-ban stb. Büszkeségük a század klasszikusainak megjelentetése volt, de katalógusaikban e mellett számos könnyedebb kispróza művet is találunk.²⁰ Viszont a forradalmat megelőző időszak pornográf-politikai irodalmától távol tartották magukat, ellentétben az STN-nel.

A Neufchâтели Tipográfiai Társaság 1769-ben kezdte meg működését.²¹ Igazgatói hamar a prózairodalom kiadását részesítik előnyben, legyen az francia (*Veszedelmes viszonyok*), angol (*Sterne Tristram Shandyje*), vagy német (Wielandtól az *Aranytükör*) fordítás. Kelendők a könnyed hangvétélű (*Dorat: Les malheurs de l'inconstance*), vagy az érzelmes regények (Mme Riccoboni levélregényei) is. A tiltott könyvek minden típusa, a politikai gúnyiratoktól a libertinus irodalom legszabadosabb művein át a botránykrónikákig megtalálható katalógusaikban. Más területeket sem hanyagoltak el, úgyszólván minden igényt képesek voltak kielégíteni, főleg a temérdek kalózkadásnak köszönhetően, ami olcsósága miatt számíthatott széles vevőkörre. Legfontosabb szempont az anyagi haszon volt, biztos sikerre törekedtek. Folyamatosan szemmel tartották az egész európai könyvpiac mozgását erre kiképezett embereik segítségével, illetve a külföldi könyvkereskedőkkel folytatott élénk levelezés által, és az ezekből levont következtetések alapján döntöttek arról, hogy mi jelenjen meg. Ennek köszönhető a Madame du Barry-ról szóló anekdoták, vagy az *Espion anglais* című Európa-szerzte nagy sikerű frivol politikai krónika megjelenése is. Az STN kiadványait a francia vidékre és külföldre szánták. Lévéen, hogy más kiadók műveit is árulták katalógusaikban, ami Európában Rennes-től Szentpétervárig mindenhová eljutott, komoly megrendelésekkel számolhattak. A megrendelések postán érkeztek, és ezekből kiderül, legjobban mindenütt a szórakoztató, könnyed

¹⁹ *i.m.* 397. old.

²⁰ *i.m.* 435–437. old.

²¹ A Neufchâтели Tipográfiai Társaságról lásd: *i.m.* 440–467. old.

hangvételő irodalom „ment”. Az STN levéltárában Weingand pesti könyvkereskedőtől is van levél! Az egyikben azt írja, hogy az STN által felkínált Bibliából nem kér, mert „a nemesség, és azok akik olvasnak ezen a nyelven (franciául), nem nagyon hajlandók a Bibliát olvasni. Inkább a jó regényeket szeretik, a kritikai, történelmi munkákat, és az irodalmat úgy általában.”²²

3. A francia könyvek Bécsben

Bécsben az első francia könyvkereskedés 1730-ban nyílt meg.²³ Briffaut, a tulajdonos már 1736-ban könyvjegyzékben kínálja állományát, benne a legfrissebb irodalmi szenzációkkal, mint Voltaire *Filozófiai levelei* vagy Montesquieu *Perzsa levelei*, amiket később, Mária Terézia idejében betiltottak. Már ekkor sok előfizetője volt a francia folyóiratoknak. 1757-től jelenik meg az első francia nyelvű bécsi hetilap, a *Gazette de Vienne*, amelyik európai hírszolgáltatást adott. A *Gazette française littéraire de Vienne* szépirodalmi és praktikus témákkal foglalkozott, de konzervatív és tartózkodó volt az az irány, amit a filozófiában vallott. A *Gazette de Vienne*-t Trattner adja ki, aki Mária Terézia udvari nyomdása volt, és a Habsburg birodalom területén még számos más városban létesített nyomdát, kereskedést, így Pesten is 1783-tól.²⁴ Ő rendelkezett a legnagyobb könyvkészlettel, a nemzetközi könyvkereskedelemben meghatározó szerepe volt. Francia könyvekkel is ő látta el az érdeklődőket. Rengeteg utánnyomást készített, amire Mária Terézia hatalmazta fel, ugyanis a megnövekedett olvasásigényt csak így lehetett a kelet-európai területeken kielégíteni: a könyvkereskedők nem tudtak volna annyi példányt beszerezni, mint amennyire szükség volt.²⁵ Trattner mellett még vagy egy tucat könyvnyomtató készített utánnyomást. Egyébként a már emlegetett, 1777-től megjelenő *Almanach des libraires* alapján legalább nyolc olyan könyvkereskedő volt Bécsben, akik állandó kapcsolatban álltak a párizsi könyvnyomtatókkal. Hivatalosan persze semmilyen felvilágosult szellemben íródott francia könyvet nem forgalmazhattak Mária Terézia idején. Trattner 1777-es könyvkatalógusában sem szerepel természetesen egyetlen gyanús könyv sem.

---

²² i.m. 452. old.

²³ Müller Gyula: *A bécsi francia irodalmi kultúra a XVIII. században*. 16. old.

²⁴ i.m. 51–52. old.

²⁵ *Der gerechtfertigte Nachdrucker Reinhard Wittmann*. In: *Buch und Buchhandel in Europa im XVIII. Jahrhundert*. 320. old.

A könyvcenzúrát, amely már 1724-ben megindult Károly uralkodása alatt, a protestantizmus elleni védekezés hívta életre, de Mária Terézia idején már új ellensége támadt, a felvilágosodás, és egyik fő célja a veszélyes francia könyvek elleni küzdelem volt.²⁶ Van Swietennek a cenzúrabizottság élére történt kinevezéséig különösen szigorú volt az elbírálás, mert a cenzúrát az egyháziak végezték az állam számára és nevében. 1745-től Van Swieten tevékenységének köszönhetően nemcsak az a törekvés vált határozottabbá, hogy a cenzúra ügye teljesen az állam kezébe kerüljön, hanem az ő idején kezdett az intézmény a felvilágosodás irányába terelődni, s annak szellemében működni. Ez persze nem azt jelenti, hogy Van Swieten a francia felvilágosodás oldalára állt volna, csupán azt, hogy a kor műveltségének színvonalán álló férfi volt, aki szembe fordult a barokk katolikus gondolkodással.²⁷ Neki köszönhető például Montesquieu rehabilitálása a jezsuiták ellenében, akik az *Esprit des Lois*-t is tilalommal sújtották.²⁸ Az állam persze maga is veszélyesnek tartotta a vallással, az állammal, az erkölcsökkel ellenkező nézeteket. E három veszélyes témakör jegyében állították össze az 1767-ben először megjelenő *Catalogus librorum prohibitorum*-ot, mely a veszélyes, tehát tiltott könyvek listája volt. Ez vegyesen teológiai, politikai, főként azonban ún. szabados könyveket (libri licentiosi) tartalmazott. Mária Terézia ez utóbbiakat üldözte a legjobban, ezeket a könyveket elégették. De az erkölcsrontók közé soroltak politikailag veszélyeseket is. Türelmesebb volt a cenzúra a vallási tévelygőkkel, azaz a protestánsok munkáival szemben, azokat csak elzárták.²⁹ Mária Terézia késő barokk vallásossága abban is megnyilvánult, hogy ugyanebben az évben, tehát 1767-ben sietve kiadta a pápa óhajára az „átkozott libertinizmus” és a „veszélyes” könyvek elleni rendeletét, amelyek elégetését a tulajdonosaiknak szigorú büntetés terhe mellett írta elő.³⁰ A *Catalogus*-t, melyet azért adtak ki, hogy a könyvkereskedők tisztában legyenek avval, mit tilos árulni, 1758–1780 között új-

²⁶ Sashegyi Oszkár: *Német felvilágosodás – magyar cenzúra 1800–1830*. Budapest, 1938. 7. old.

²⁷ Donáth Regina: „Van Swieten által cenzúrázott könyvek.” *Az Egyetemi könyvtár. évkönyvei*. 1971/V. 251. old.

²⁸ Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest, 1924, 23. old.

²⁹ Donáth Regina: *Újabb adatok a Mária Terézia-kori cenzúra történetéhez*. Magyar könyvszemle. 1970/3. 178. old.

³⁰ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1986. 369. old. Libertinizmus alatt itt vallásellenességet kell érteni.

ra és újra megjelent, 1774-ben pedig bővített kiadásban, amikor Van. Swieten halála után átmenetileg romlott a helyzet. Csak 1770 táján jöttek rá a hatóságok, hogy evvel saját maguk alatt „vágják a fát”, mert az érdeklődők kezébe egy teljes listáját adják azoknak a könyveknek, amiket feltétlenül be kell szerezniük. Így azután maga a *Catalogus* is a tiltott könyvek közé soroltatott. A magyarországi helyzet még rosszabb volt, mert itt II. József felléptéig a cenzúra intézményét nem központosították. Magyarországon a helytartótanács egyházügyi bizottságának jezsuita cenzorai olyan szélsőséges szigorot alkalmaztak, hogy az még Mária Teréziának is sok volt.³¹ II. József nemcsak központosította a cenzúrát, hanem enyhített is annak szigorúságán. 1782-ben kihozott egy új cenzúrendeletet. Az új felfogás szerint a cenzúra célja nem a felvilágosodás elleni harc, hanem az államérdekek megóvása és az irodalom tisztasága.³² A behozott külföldi könyveket ötféle kategóriába sorolták, ami az engedélyezés öt fokozatának felelt meg. A műveltségi színvonal emelése, a közjó, mint új célkitűzések lehetővé tették a francia felvilágosodás csaknem teljes irodalmának szabad olvasását. Másfelől azonban az új cenzúrendelet (1782) továbbra is tiltottként kezelte a szabados, obszcén, valamint vallásellenes, ateista munkákat.³³ A revízió nem szűnt meg, csak jelentősen lecsökkent az „indexre tett” könyvek száma: az 1774-es 4476 különböző műhöz képest 1784-ben csak 1083 darab volt eltiltva.³⁴ A józsefi idők jellemző enyhülést követően viszont Lipót, és különösen Ferenc a reakció szellemét hozta a cenzúra gépezetébe:³⁵ A legkeményebb szigorral lépett fel minden olyan könyvvel szemben, ami a legcsekélyebb kritikát is gyakorolja az egyház, az állam fölött. A könyvrevízió szigorítására nagy hangsúlyt fektetett. 1793-ban új rendelet szabályozza a vámvizsgálatot, a könyvkereskedők ellenőrzését. Az új intézkedések szigorúsága, az elzárkózás a külföldi szellemtől mind nem használt addig, amíg a régi korszak szellemi termékei akadálytalanul hatottak tovább. Ezért hozták létre az ún. recenzúráló bizottságot (1802). A II. József idején már engedélyezett könyveket most ismét kivonták a forgalomból. Ekkor az 1791 előtt megjelent, engedélyezett könyvekből több mint

³¹ Kosáry D.: *i.m.* 524–525. old.

³² Sashegyi O.: *i.m.* 8–9. old.

³³ Kosáry D.: *i.m.* 526. old.

³⁴ V. Ecsedi Judit: *Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek*. Budapest, 1996. 30. old.

³⁵ A ferenci cenzúra tárgyalásához Sashegyi Oszkár könyvének ide vonatkozó fejezetét használtuk fel (11–19. old.).

2500-at tiltottak el.³⁶ Ferenc a regényekről külön rendeletet hozott, amelynek egyik pontja alapján nem lehetett többet külföldi regényt behozni. Ezt kissé módosították később, mert túl szigorú intézkedésnek tűnt, de meghatározták a nem „üdvös” regények típusát.³⁷ E lesújtó intézkedéseknek szerencsére nehéz volt Magyarországon úgy érvényt szerezni, mint Ausztriában, mégis a magyar kulturális és szellemi életben három évtizedes megtorpanást eredményezett. A könyvek beszerzése természetesen annak, akinek volt pénze, továbbra is lehetséges volt, csak több veszéllyel járt. A könyvrevízió leginkább a könyvkereskedők és nyomdászok bőrére ment. A recenzúráló bizottság tevékenységének következtében voltak olyan könyvkereskedők Pesten, akiknél annyi tiltott könyv volt, hogy az elkobzások után tönkrementek.

A röviden ismertetett több mint félévszázados cenzúra és könyvrevízió szelleme, működési elvei – még ha a józsefi időszak átmenetileg szabadabb körülményeket teremtett is – a libertinus irodalom megítélése tekintetében mindvégig a legszigorúbb állásponton volt. Ennek ellenére a felvilágosodás szellemi termékei mellett, avval egy időben ez az irodalom is hamar utat talált a Habsburg birodalomba, elsősorban Bécsbe, majd a nagy főúri könyvtárakba. Egyfelől tehát szinte az egész időszakban „csak” sok pénz, mindenféle praktikák és a könyvbeszerzők nagy kockázatvállalása volt szükséges ahhoz, hogy ez a nemzetközileg is tekintélyes mennyiségű, szigorúan tiltott irodalom eljusson magánkönyvtárainkba, ugyanakkor azonban nem szabad megfeledkezni arról a körülményről sem, hogy a magyar cenzúra akadozva és önkényesen működött. Rendszertelensége és határozatlansága sokban hozzájárult a társadalmi elit naprakész tájékozottságához.

4. A bécsi arisztokrácia franciás életformája és kultúrája

Az 1700-as évek második felében a bécsi arisztokrácia körén belül végbemenő kulturális és életformabeli változásokkal számtalan tanulmány foglalkozott már. Az ezekből kibontakozó kép részletes ismertetésére nem vállalkozhatunk. Csak néhány, témánk szempontjából érdekes tényre szeretnénk felhívni a figyelmet.

A francia hatásnak tulajdonítható változásokban, az új kultúra elterjesztésében a Habsburg család szerepe passzív volt.³⁸ Az uralkodók, fő-

---

³⁶ Sashegyi O.: *i.m.* 31–32. old.

³⁷ *i.m.* 37–39. old.

³⁸ Müller Gyula: *A bécsi francia irodalmi kultúra...* 34. old.

képp Mária Terézia nem hatott tudatosan ebbe az irányba, sőt mint láttuk, megnehezítették a francia kultúra akkori eszmei tartalmának propagandáját. Konzervativizmusuk és a valláserkölcsei hagyomány ellensége volt az új szellemnek. „A francia színház megteremtése volt az egyetlen tudatos tett, amely a francia műveltség propagálását célozta, mindaddig, amíg a német színház nem érett meg a kulturális feladatok megoldására.”³⁹ Az udvar tehát nem lett az új műveltség központja. Az arisztokrácia saját körében igyekezett a francia életstílus következetes keresztülvitelére. Az új életstílust és erkölcsöket személyes párizsi tapasztalatok, Bécsben tartózkodó francia arisztokraták, és nem utolsósorban a könyvek közvetítették. Bár a XVIII. században a nemesi nevelés elengedhetetlen része a külföldi út, úti célként pedig különösen Párizs, illetve a francia udvar vonzotta magához szerte Európából a külföldi nemeseket, mégis keveset tudunk a bécsi arisztokraták párizsi élményeiről. A Bécsben élő magyar katolikus főnemésekről viszont tudjuk, hogy éppenséggel alig egy-kettő fordult meg a kultúra és a civilizáció akkori fővárosában. „Egy katolikus főúr inkább kíváncsiságból megfordult ugyan külföldön, de ez kivétel számba ment. Általában Bécsben keresték a művelődés eszközeit, a szellemi életet.”⁴⁰ Az osztrák főnemések közül viszont jó néhány megfordult Párizsban, mint a Schwarzenbergék, Colloredok, Starhembergék és Kaunitz herceg is, aki két évig volt párizsi követ 1750-től. Ezt követően szokásaiban, ízlésében, felfogásában a franciás kultúra elismert reprezentánsa lett Bécsben.⁴¹ Kaunitz hosszú ideig levelezésben állt Mária Terézia későbbi követével, Mercy gróffal, aki rendszeresen tudósította a párizsi élet fejleményeiről, az új divatokról, szokásokról.⁴²

Említést érdemelnek továbbá azok a Bécsben tartózkodó franciák, akik bekapcsolódva a franciás szellemű szalonéletbe, különcködő viselkedésükkel, az őket övező botrányokkal a bécsi aranyifjúság példaképeivé, a nők kedvenceivé váltak. A közfelfogás szerinti modern világfi, az egyszerre szellemes, könnyed és léha francia arisztokrata megtestesítője Rohan herceg, a kardinális volt. 1772-ben mint francia követ került Bécsbe, és tartózkodása idején új szórakozási szokásokat is bevezetett, mint például a szupét, ami addig ismeretlen volt Bécsben, és óriási sikert

---

³⁹ *i.m.* 35. old.

⁴⁰ Fináczy Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. Budapest, 1899. 48. old.

⁴¹ Müller Gy.: *i.m.* 44–45. old.

⁴² Arneth-Flammermont: *Correspondance secrète de Mercy*. Paris, 1889, II. 323. old.

aratott.⁴³ Rohant azonnal befogadták az új hatásokra nyitott arisztokrata körök, viszont Mária Terézia gyűlölte. Udvarának erkölcsseit látta veszélyeztetve, e hírhedt figurák és az általuk népszerűsített Párizsból „importált” új szokások által. Mária Terézia és Mercy titkos levelezéséből kiderül, hogyan gondolkodott a királynő Rohan és környezete hatásáról: „Minden okom megvan rá, hogy ne legyek megelégedve a franciák választatásával az itteni követi posztra kijelölt személyt illetően. Jól tennék, ha figyelmeztetnék ezt a követet, hogy viselkedjen helyzetének és leendő beosztásának megfelelően, mert én nem fogok szemet hunyni az esetleges kicsapongásai és botrányai felett. (Megvallom, félttem asszonyainkat.)”⁴⁴ Mária Terézia félelemének jogosságát alátámasztja Mercy levele Kaunitzhoz Rohan kinevezése kapcsán. Ebben azt írja, hogy Rohan egyelőre csak az alkóvszalonokban és gáláns kalandjaival tette ismertté magát, egyébként azonban a társaságban kedves, nagyon vidám és nagyon szabad ember.⁴⁵ Mária Terézia ezt írja 1772-ben: „úton-útfélen elejtett szemérmetlen megnyilatkozásai nem férnek össze sem egyházi méltóságával, sem miniszteri rangjával”.⁴⁶ „Rohan semmit sem változott, mégis szinte összes asszonyunkat, legyen az öreg, fiatal, szép vagy csúnya, teljesen elbűvölték ennek a romlott különcnek a hóbortjai és szertelenségei.”⁴⁷ „Legyen gondja arra, hogy ne küldjenek ide többet ilyen alakokat, akiknek végül sikerül szemtelen viselkedésükkel megrontani asszonyainkat és a fiatalságot.”⁴⁸ Mária Terézia hasonlóan elítélően beszél Georgel abbéről is, Rohan titkáráról, és egy bizonyos Noillac-ról, aki atyja volt a francia követségen. Hogy a társas életben milyen új szórakozási lehetőségeket teremtett Rohan, arról titkára Georgel abbé számol be emlékirataiban. „A herceg minden héten száz-százötven fős szupékat adott, amire a bécsi előkelő társaság minden tagja igyekezett meghívást kapni. A vacsorát játék, tánc, koncert követte, és az ifjúság kellő szabadságot élvezhetett a szülők jelenlétében.”⁴⁹ „Mária Terézia helytelenítette ezeket az összejöveteleket veszélyességük miatt, mert alkalmat adtak a szerelmi intrikára, és ez túlságosan sokszor volt káros hatással a házassá-

⁴³ Müller Gy.: *i.m.* 55. old.

⁴⁴ Arneth–Geoffroy: *Correspondance secrète de Mercy*. Paris, 1874, I. 185. old.

⁴⁵ Arneth–Flammermont: *i.m.* II. 390. old.

⁴⁶ Arneth–Geoffroy: *i.m.* I. 345. old.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ *i.m.* 328. old.

⁴⁹ *Les mémoires de l'abbé Georgel*. Paris, 1817–18, I. 219. old.

gokra.”⁵⁰ Az európai arisztokráciának rajtuk kívül még számos izgalmas figurája fordult meg Bécsben, akik több-kevesebb befolyással voltak a főnemesség életére, gondolunk itt például Ligne hercegre, Fekete János jó barátjára.

Bécsben is a társas élet legfontosabb helyszíneivé a színház, az opera, a fényes összejövetelek, a bálók, és párizsi mintára az egyik legkedveltebb szórakozássá a játék vált. A Bécsben dúló játékörületet Casanova is megörökítette.⁵¹ A legnépszerűbbnek, a fáraó játéknak, Lotaringiai Ferenc is nagy kedvelője volt, óriási összegeket áldozott rá. Nem csoda, ha a játék járványszerűen terjedt, és tömegével vonzotta Bécsbe a kalandorokat, csalókat, főként olaszokat és franciákat. Mária Terézia többször is kénytelen volt betiltani mindenfajta hazárdjátékot, így legutoljára 1753-ban (ekkor tartózkodott Casanova is Bécsben).⁵² Elvileg szigorú pénzbírságot róttak ki a bankosra és annak a háznak a tulajdonosára, ahol a játék zajlott. Casanova szerint azonban az intézkedések csak közepes eredményt hoztak. A kártyázáshoz kötődik egy érdekes anekdotája a bécsi tartózkodás idejéből. Egyszer meghívták egy bárónő estélyére, ahol nagy játékpárti zajlott.⁵³ Az estélyen több jó családból való leány is megjelent. Közülük három-négy is felajánlotta szolgálatait Casanovának, és anélkül, hogy ezt nemesi származásukra nézve sértőnek érezték volna, pénzt is elfogadtak tőle. Casanova beszámol egy másik emlékezetes játékélményéről is, a pozsonyi látogatása alkalmával.⁵⁴ Csáky Miklós herceg-érsek bálján szemtanúja volt, amint az érsektől fáraó játékon kb. tizenötezer forintot nyert el egy ismeretlen francia.

A kor bírálói a laza erkölcsű francia arisztokrácia életmódjának egy másik negatív hatásaként tartják számon a főúri körökben divatossá váló szeretőtartást, mint az új, szabadabb szellemű és erkölcsű életmód egyik velejáróját. Mária Terézia, mint azt Marczali Henrik megállapítja, a galantériának még a nyomát is szerette volna száműzni udvarából. Nem titkolta megvetését a rosszhírű nőkkel szemben, sőt még az ilyen intrikákba keveredett férfiakat sem kímélte.⁵⁵ Mercy-vel folytatott levelezésében 1774-ben például külön kitér az egyik Eszterházy (talán Bálint) viselt dolgaira. Azt írja, hogy „ez az Eszterházy gróf nagyon csúnyán viselke-

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Casanova: *Histoire de ma vie*. Paris, 1993, I. 644. old.

⁵² *i.m.* 644. old., jegyzet.

⁵³ *i.m.* 645. old.

⁵⁴ *i.m.* 650–651. old.

⁵⁵ Marczali Henrik: *Mária Terézia*. 223. old.

dett: megbocsáthatatlan, hogy nős ember létére kitartja egy másinak a feleségét, és elkölt rá százezer forintot”.⁵⁶ A szóban forgó eset egyébként Párizsban történt, az illető hölgy egy francia herceg felesége, és az ügyet még párbaj is követte.⁵⁷ Eszterházy Miklósról Friedrich von Gentz emlékezett meg, aki szerint Eszterházy Miklós párizsi tartózkodásáról „francia erkölcsöket hozott haza magával, s a nőkultuszba nagy vonásokat vitt be.”⁵⁸ A franciaellenes reakció, amely Magyarországon is egyre erősödött a század vége felé, különösen az ún. francia, azaz szabados erkölcsök ellen folytatott kampányt. Az új eszmék, életforma befogadásában élenjáró magyar főúri világot idegensége, kozmopolitizmusa, új szokásai mellett léha erkölcsé miatt ostorozták leginkább, mint például már az 1764-es országgyűlés idején írt pasquillusok, melyek a főúrat „maîtresse” tartás miatt támadják.⁵⁹ 1784-ből származik egy gúnyirat, *A bécsi embernek szokása testestől lelkestől* címmel. Ebben kiskátészerűen ismertetik a bécsi arisztokráciának és az őt utánzó polgárságnak újfajta életfelfogását: „A férfiaknak szükségképpen tudni kell: A mulatságos társaságokban a levet tsapni. A szerelmes nyavalyákból tréfát üzni. A dámákat kétséges szókkal mulatni. Kell nékie tudni botránkozató történeteket...” „Asszonyoknak tudni kell: Minémű tsal-vetéssel ejtsek meg az ő szülőiknek, és férjéknak vigyázásokat stb.”⁶⁰ A kortársak visszaemlékezései, levelezései is bővelkednek pikáns történetekben, erkölcsi botrányokban. Kazinczy levelezésében különösen sok pletykát olvashatunk a magyar főúrak kicsapongó életéről.⁶¹ Terítékre kerül nála Festetich Györgytől kezdve Fekete János sorozatos botrányain át, egy-egy író szerelmi életéig minden és szinte mindenki, aki szereplője volt a közéletnek.

Bécs hatásának tulajdonítja Townson angol utazó a „libertinage” kiterjedését Pozsonyig, sőt Budáig.⁶² De – mint írja – ebben nincs semmi meglepő, hiszen a legfelsőbb körökhöz tartozók Bécsbe küldik gyermekeiket tanulni, a nemesség nagy része itt tölti az év jelentős részét, a szórakozás, a gyönyörök minden tehetős embert ide vonzanak. Ezután elmeséli az azóta sokszor idézett történetet, mint a magyarországi libertinage egyik példáját: pozsonyi látogatása során egy magyar nemes meghívta

⁵⁶ Arneth–Geoffroy: *i.m.* I. 123. old.

⁵⁷ Siklóssy László: *A régi Budapest erkölcsé.* Budapest, 1922–23, II. 240. old.

⁵⁸ *i.m.* 282. old.

⁵⁹ Marczali H.: *i.m.* 221. old.

⁶⁰ 1784-ben adták ki, szerzője ismeretlen.

⁶¹ *Kazinczy Ferenc levelezése.* Szerk: Váczy János. Bp. 1890.

⁶² Townson: *Voyage en Hongie.* Paris, 1797, III. 123–124. old.

magához kávézni, és közölte vele, hogy szeretne neki megmutatni egy bájos személyt, akit nemrég csábított el. Kisvártatva egy tizenéves fiatal lány jelent meg szülei kíséretében. A történet elbeszélése itt megszakad, mert a kiadó nem találta méltónak egy útleírásban való megjelentetésre.⁶³

Befejezésül, a kibontakozó bécsi szalonéletről kell említést tenni. Müller Gyula szerint még ha párizsi értelemben vett szalonéletről nem beszélhetünk is, „bizonyos társadalmi formák alkalmat adtak arra, hogy az irodalmilag és művészileg érdekeltek egymással eszmecserét folytathassanak. A bécsi főúri társaság megőrizte exkluzív jellegét: német írók sohasem találtak nyílt ajtóra azokban a szalonokban, ahol a francia irodalom eseményeit tárgyalták és szellemeskedő csevegéssel hódoltak a francia géniusznak”.⁶⁴ II. József alatt már három olyan kör is volt, amelyekben a német nyelvet részesítették előnyben. Ilyen volt Charlotte von Greiner szalonja, mely irodalmi szalonként működött.⁶⁵ A „franciáskodók” átlagos olvasmányairól kevés közvetlen beszámoló van, de a bécsi főúri társaságba elvegyülő Karl von Zinzendorf naplójában az aktuális francia irodalom, Voltaire, Rousseau, Marmontel, Diderot művei gyakran kerülnek említésre, mint társalgási témák.⁶⁶ Az előkelő körök kézzől-kézre adták a libertinus irodalmat is minden tiltás ellenére, persze borsos árat fizetve a csempészeknek. Erre vonatkozóan a korabeli visszaemlékezésekben bizonyára több példa is akad, mi csak egy érdekességet szeretnénk állításunk alátámasztására ismertetni.

Caroline Pichler, akit a bécsi Mme Recamier-ként tartottak számon, 1802-től a leghíresebb bécsi szalont vezette, anyja pedig Mária Terézia kíséretéhez tartozott.⁶⁷ Visszaemlékezéseiben említést tesz a lány korában divatos nézetekről, olvasmányokról: „A vallásos érzést a korszellem, és a környezetemben uralkodó vallásellenes hangulat ellenére sikerült megőriznem magamban, és nagyon vágytam arra, hogy barátommal bensőségesebb viszonyba kerülve, a számomra fontos dolgokról beszélgethessünk, ami megvilágított volna néhány kérdést, és lelkileg is megerősítőleg hatott volna rám. Ehelyett újra és újra azt a szomorú felfedezést kellett tennem, hogy Haring a többi fiatalhoz hasonlóan a korszellemnek hódolt, hogy szinte semmiben sem hitt, és az egyházi szokásokat, amiket

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Müller Gy.: *i.m.* 45. old.

⁶⁵ Caroline Pichler: *Merkwürdigkeiten aus meinem Leben*. München, 1914. Bevezető. I. X. old.

⁶⁶ Müller Gy.: *i.m.* 46. old.

⁶⁷ Caroline Pichler: *i.m.* I. Bevezető.

a szüleim mindig buzgón követtek, és engem is erre neveltek, nemcsak lebecsülte, hanem még ki is gúnyolta. Anyámnak mindenféle könyveket hozott, mint például a *Természet rendszer*-ét vagy a *Veszedelmes viszonyok*-at, és felolvasta őket, amikből hébe-hóba én is hallottam egy-egy foszlányt. Eleinte ez nagyon rosszul esett. Megpróbáltam beszélni Haringgal, kimutatni nézetei hamisságát és kártékonyosságát, de végül lemondtam róla.”⁶⁸ Egy másik helyen arról ír, hogy ebben az időben (1780-as évek) sok olyan könyv jött be Ausztriába, ami a gúny, a hitetlenség szellemét terjesztette, illetve az ellenkezésre ösztönzött, komoly mozgásokat indítva be evvel az országban: ilyen volt például a *Természet rendszere* d’Holbach-tól, vagy a *Romok* Volney-től és még sok egyéb.⁶⁹

Tanulmányunkban a libertinizmus európai terjedésének útvonalát nyomon követve, „földrajzi” értelemben Bécsig jutottunk el a legmeszebb. Bécs azonban, mint tudjuk, kulturálisan Magyarország számára is az egyik legfontosabb állomás, az összekötő kapocs volt kelet és nyugat között, legalábbis az újdonságokra nyitott magyar társadalmi elit számára. Innen az út sokfelé vezet tovább, de ebben az időszakban olyan, a francia hatás szempontjából jelentős központot, mint Bécs, keletebbre már nem találunk, viszont annál több kicsi, mégis a magyarországi állapotokhoz viszonyítva annál jelentékenyebb gócpontjait az új, sokszínű franciás műveltségnek, néhány élenjáró arisztokrata nyitottságának, és élénk érdeklődésének köszönhetően.

---

⁶⁸ *i.m.* I. 85. old.

⁶⁹ *i.m.* I. 66. old.

Könyvtár és bevándorló. Egy történeti modell

(A Cleveland Public Library szerepe a közép-európai bevándorlók társadalmi beilleszkedésében a 20. sz. első évtizedeiben)

KOVÁCS ILONA

1. Az amerikai közkönyvtár, mint a bevándorlók társadalmi beilleszkedésének színtere

A századforduló amerikai közkönyvtárának fontos jellemzője **egyrészt**, hogy mindenkor alapvető feladatának tekintette a teljes lakosság igényeinek ellátását, **másrészt**, hogy a vizsgált periódusban, a századfordulón tevékenységének jellegét befolyásolta az a korabeli meggyőződés, hogy a társadalmi problémák az oktatás és nevelés útján megoldhatók.¹

A széleskörű ellátás programjának a kiteljesedése a 19. és a 20. sz. fordulójától az első világháborúig terjed. Ekkor ismerték fel, hogy a közkönyvtárnak az igényeket a helyszínen, az adott környezetben kell szolgálnia. És ennek eredményeként szervezték meg a fiókkönyvtár hálózatot, jelentős számban a Carnegie adományokból.

Erre az időre azonban az amerikai közkönyvtár egy új problémával is szembesült. A tömeges újbevándorlás eredményeként ugyanis az iparvidékek településeinek jó részén olyan demográfiai változások következtek be, amely az eredetileg angol nyelvű olvasóréteg számára megtervezett szolgáltatások újragondolását és átalakítását tették szükségessé.

A könyvtárosoknak az a törekvése, hogy az új helyzetnek megfelelően vegyék számításba az olvasók között megjelent bevándorlók – általuk **külföldieknek** nevezett könyvtárhasználók – nyelvi igényeit, nem keltett egyöntetű helyeslést. 1894-től a *Library Journal* és más szaklapok hasábjain széleskörű vita bontakozott ki az idegen nyelvű anyag beszerzését ellenzők és pártolók között.² A vitában valójában a kor különböző – tü-

¹ Ditzion, Sidney: *Arsenals of a democratic culture: a social history of the American public library movement in New England the Middle States from 1850–1900*. (Chicago: ALA, 1947) 263 p.; Lee, Robert: *The peoples university: the educational objective of the public library*. In: Reader in American library history. Ed. Michael H. Harris. Washington, D. C.: NCR Microcard Editions, 1971. 117–124. p.

² Editorial = *Library Journal*. Vol. 19. No. 9. (November 1894), p. 364. Vö. még a Bibliography of library economy és a Library literature vonatkozó köteteivel.

relmes és kevésbé türelmes – amerikai asszimilációs irányzatai ütköztek.³ A vita egyik sarkalatos pontja az volt, hogy milyen szerepet töltsön be a könyvtár a bevándorló beilleszkedésében, milyen mértékig és milyen módszerekkel szolgálja azt. Ragaszkodják-e a könyvtár az angol nyelvű olvasmányanyaghoz és szolgáltatásokhoz, s ezzel kényszerítse-e az alkalmazkodásra, illetve kockáztassa-e meg a teljes kirekesztését. Vagy hozzásegítvén a bevándorlót saját eredeti kultúrájának megőrzéséhez, tulajdonképpen lojálisabb állampolgárrá nevelhető-e az újonnan jött idegen. A könyvtárosok többsége igennel válaszolt. Szakmai indítékaik alapján az amerikanizációs irányzatok közül a lehető leghumánusabb, legmegértőbb vonulathoz csatlakoztak, az ún. settlement mozgalom elveit tették magukévá.

Úgy gondolták, hogy a bevándorlók kultúrája értékes kontribúció, és ha a bevándorló lehetőséget kap saját kultúrájának megbecsülésére, az arra készíti, hogy másokét is, s így az amerikaiakét is megbecsülje.⁴

Megfontolásaik között szerepelt, hogy a bevándorló csak akkor válhat az amerikai társadalom értékes tagjává, ha **egyrészt** a saját identitásának önérzetes vállalása révén megőrzi önbecsülését, **másrészt**, ha fordításban és közérthető angolsággal megírt művek közvetítésével megismerheti Amerika múltját és az amerikai társadalom értékeit. Ez utóbbi cél a tízes évek közepére egész sor ilyen kiadvány közreadását eredményezte és beszerzésük a könyvtárak gyűjteményépítő munkájában fontos szemponttá vált.⁵

Mindennek nyomában az 1900-as évek elején az idegenek vagy külföldiek, azaz bevándorlók könyvtári ellátása **programmá formálódott**. E program végrehajtására sajátos módszereket dolgoztak ki, amelynek eredményeként a bevándorlók számára idegen nyelvű gyűjteményeket szerveztek.

³ Higham, John: *Strangers in the land, patterns of American nativism 1860–1925* (New York: Athenaeum, 1973), 431 p.

⁴ Poray, Aneila: *The foreign child and the books* = *The library Journal*. Vol. 40. No. 4. (April 1915), p. 239.

⁵ Countryman, Gratia: *Shall public library buy foreign literature for the benefit of the foreign population* = *The library Journal*. Vol. 23. No. 6. (June 1898), p. 229–231; Campbell, Jane Maud: *Supplying books in foreign languages in public libraries* = *The library Journal*. Vol. 29. No. 1. (February 1904), p. 65–67; Canfield, James Hulme: *Books for foreign population* = *The library Journal*. Vol. 31. No. 8. (August 1906), p. 65–67; Bostwick, Arthur E.: *Books for the foreign population* = uo. p. 67–70; Cleveland Public Library. *Annual reports*. (A továbbiakban CPL. AR) (1911), p. 95; (1912), p. 40; (1914), p. 69; (1915), p. 40.

2. A Cleveland Public Library és a környezetében lejátszódó demográfiai változások

Cleveland a népszámlálási adatok szerint 1870 és 1910 között hatszorosára nőtt. 1900-ban Cleveland lakossága már 75%-ban a bevándorló népesség köréből került ki. Ennek 32%-a tartozott az első generációba és 42%-a bevándorló szülők gyermekeként a második generációba. 1910-re ez az arány 35 és 40%-ra módosult.⁶

A Cleveland Public Library az igényváltozásokra mindenkor gyorsan reagált. A korai bevándorlók (a németül, franciául és jiddis ill. héber nyelven olvasók) ellátásában már a századforduló előtt tapasztalatot szerzett. Az 1900-as évek elején azonban az igénylők sorában megjelentek az újbevándorlók, közöttük a közép-európaiak, a vizsgálatunk tárgyát képező csoportok közül elsőként a csehek, majd a lengyelek, magyarok, szlovének, horvátok és a szlovákok. A mindennapi munkában ez azt jelentette, hogy nap, mint nap fogytak az amerikai olvasók és új, számukra ismeretlen kultúrák képviselői lépték át a könyvtárak küszöbét. Egyre több angol nyelvű könyv hevert használatlanul a polcokon. Az elvándorlás és a város lakosságának belső migrációja folyamatos készenlélet és alkalmazkodást kívánt meg a könyvtáraktól.

A könyvtárak évi jelentései megteltek ezeknek, a nem egyszer sokkoló hatású demográfiai változásoknak a leírásával. 1907-ben például az egyik fiókkönyvtár, a Saint Clair Branch így értékelte az Erie-tó partján szaporodó új ipari üzemek hatását a népesség átalakulására:

Ez elől menekülve az amerikaiak és nagyon sokan a németek közül kelet felé húzódnak. Helyükbe jönnek a szlovének, a szlávok (szlovákok), lengyelek, magyarok, és egyéb más nemzetből valók, akik a környező gyárakban dolgoznak, s egy gyalogútnyira akarnak lakni a munkájuktól. A fiókkönyvtár – a közvetlen környezet szolgálatára kialakított könyvtár – milyen politikát válasszon, hogy céljának megfeleljen? Ha a könyvtár helyben akar maradni, akkor kénytelen lesz könyvet venni ezeknek az embereknek, hogy olvashassanak, ha nem, akkor jobb, ha keletre vagy délre költözik, hogy utolérje az amerikaiakat, a németeket...⁷

Ugyanebben az évben a Carnegie West Branch azt jelenti, hogy:

...ennek a fiókkönyvtárnak a környezetében egy negyed mérföldön belül a körzet lakossága teljesen kicserélődött. A több, mint 3 000 lelket számláló közösségben alig lehet találni egy angolul beszélő csalá-

⁶ US. Bureau of Census. Census of the United States. Population 1910. Cleveland.

⁷ CPL. AR. (1907), p. 55–56.

dot. Egy gyár, amelynek a tulajdonosa magyar és az üzemeltetését magyarok végzik, egymagában 900 embernek ad munkát. Ezek az újonnan érkezők, akik többnyire magyarok, problémát okoznak...⁸

1912-ben a Broadway Branch számol be a lakosság átrendeződéséről:

A lengyel kolónia, amely korábban a Broadway-től jobbra helyezkedett el, áterjed ezen a főútvonalon túlra az Aetna Street és a Union Avenue közé eső számozott utcák irányába. Ugyanakkor a szlovén kolónia délre terjeszkedik a 77-dik és 78-dik utcák mentén... Sok cseh viszont költözik ki Corlett irányába, Newburgh City-be és Mt. Pleasant-be.⁹

A folyamatos változásokra és a lakosság fluktuációjára vonatkozó észrevételek a következő évtizedekben a könyvtári jelentések állandó kísérői.¹⁰ Mindennek hatására óriási nyomás nehezedett a könyvtárosokra, a megoldandó feladat sürgőssé vált és óriási méreteket öltött. Ők maguk tisztában voltak azzal, hogy a külföldiek ellátásának könyvtári programja a bevándorlók integrációja szempontjából rendkívül fontos kérdés. 1913-ban az évi jelentés így összegezi az idegen nyelvű gyűjtemények jelentőségét:

Ezek a gyűjtemények válaszként jöttek létre az állandó és folyamatos igényre. Hisszük, hogy a beömlő külföldiek körében a régi és az új élet, valamint a nyelv között összekötő híddá válnak és elősegítik amerikanizációjukat.¹¹

Az első világháborút követően, a felerősödő amerikanizáció éveiben a külföldiek ellátása még nagyobb hangsúlyt kapott:

Elégedettségünk egyik legnagyobb forrása a fiókkönyvtárakban végzett munka területén az a segítség, amit az ajtónkon bebocsátott sok különféle nemzetiségű ember asszimilációjában nyújtottunk, és hogy tanúi lehettünk amerikai polgárrá válásuknak.¹²

3. A bevándorlók könyvtári ellátásának módszerei

Az amerikai könyvtárosok módszereik kialakításánál két szempontot tartottak szem előtt. Fel kellett mérjék a bevándorló idegenek igényét és meg kellett találni annak a módját, hogy ezt az igényt megfelelően ellás-

---

⁸ Uo. 60. p.

⁹ Uo. (1912), p. 76.

¹⁰ Uo. (1908), p. 74–76; (1914), p. 107, p. 109; (1915), p. 70–71; (1921/22), p. 8.

¹¹ Uo. (1913), p. 47.

¹² Uo. (1921/22), p. 22.

sák. Ehhez tudni kellett, hogy a könyvtár körzetében kik és milyen számban laknak, milyen életmódot folytatnak, hogyan szervezik saját közösségeiket, kulturális életüket. Tehát a könyvtárosoknak meg kellett ismerni a környezetüket.

A settlement mozgalom társadalmi munkásaihoz hasonlóan felderítő útra indultak a bevándorló negyedekben. Szabályos családlátogatási programba kezdtek. Általában örömmel fogadták őket, mert a „library teacher” – a bevándorlók számára a falusi tanító funkcióját betöltő könyvtáros – megbízható információ-forrásnak bizonyult, akihez bármilyen ügyben nyugodtan lehetett fordulni tájékoztatásért.

A könyvtárosok utcáról utcára szisztematikusan végiglátogatták a bevándorló negyedeket, s a népszámlálási adatokat saját tapasztalataikkal kiegészítve megrajzolták a város etnikai **térképét**, amelyet évi jelentésekben közzé is tettek. Így történt ez Clevelandban 1906-ban és 1910-ben.¹³

A látogatásokat kiterjesztették az **etnikus szervezetekre, intézményekre** – azaz egyesületekre, klubokra, egyházakra, iskolákra – is. Nemcsak azért, hogy megismerjék ezeket, hanem hogy ismertessék a könyvtár tevékenységét. Tájékoztatókat, előadásokat tartottak és a bevándorlók nyelvére lefordított **plakátokat, röplapokat** osztottak szét. 1910-ben erről így számolnak be:

Körleveleket nyomtattunk angolul, németül és magyarul a Carnegie West Branch, továbbá angolul és lengyelül a Miles Park Branch, és horvátul, valamint szlovénül a St. Clair Branch számára.¹⁴

Ezeket elhelyezték a bevándorló negyedek üzleteiben, közjegyzői irodáiban, bankjaiban is, a gyárakban csatolták a fizetési borítékokhoz és műszak végén a kijáratnál osztogatták a távozó munkások között.¹⁵

Erről a módszerről ad tájékoztatást 1909-ben a Saint Clair Branch:

Bár a könyvtár a bevándorló negyedek közepén helyezkedik el (kb. 12 nyelvet beszélnek egy mérföld átmérőjű körzetben), mégis úgy találjuk, hogy a szomszédunkban élő külföldiek többsége nem tud róla. Azért, hogy szélesebb körben ismertté tegyük a könyvtárat, három nyelven – németül, szlovénül, és lengyelül – szórólapokat nyomtat-

¹³ Uo. (1906), 1 térk., (1910), 1 térk.

¹⁴ Uo. (1910), p. 29 és (1908), p. 62, p. 79; (1909), p. 28–29; p. 59; p. 64; (1910), p. 72; (1911), p. 75–76; (1912), p. 79; (1915), p. 65.

¹⁵ Uo. (1912), p. 77.

tunk. Klubokban, templomokban, nyilvános és egyházi esti iskolákban osztottuk szét azokat. Sokat kítettünk a beiratkozási pultra és amikor a bevándorlóknak állítunk ki egy új kölcsönzőkártyát, akkor átadunk nekik egy adagot és megkérjük őket, hogy osszák szét baráti körben. Sokan az esti iskolások közül ... e szórólapok alapján találtak rá a könyvtárra.¹⁶

A könyvtár népszerűsítésében nagy szerepet játszottak az egyes idegen nyelvű gyűjteményekről készült **könyvjegyzékek**:

A cseh lelőhelyjegyzék, amelyet 1909 decemberében jelentettünk meg, nagyban hozzájárult a cseh gyűjtemény népszerűsítéséhez. A szülők, akik maguk ritkán vagy egyáltalán nem jöttek el a könyvtárba, kijelölték a listában, amit szeretnének, és úgy küldték vissza. Így biztosítani tudjuk, hogy a számukra kiválasztott könyvek jobban megfeleljenek az igényeiknek. A lengyel lista éppen ilyen hasznos lenne, ezért hamarosan el kell készítenünk.¹⁷

– írja a Broadway Branch évi beszámolója, s 1913-ra a lengyel könyvjegyzék el is készült:

A lengyel könyvjegyzék előállítását és szétosztását ennek az évnek egyedülálló eseménye volt. Minden lengyel olvasónak – valamint olyan templomok és egyesületek tagjainak, ahonnan címlistát kaptunk – borítékokat címeztünk. A könyvjegyzékeket borítékoltuk, majd utcák szerint összerendeztük és személyesen széthordtuk azokat.¹⁸

A könyvállomány bemutatását a **bevándorlók újságjai** is szívesen vállalták a könyvtárak kérésére, így jegyzékek, hírek és ismertetések láttak napvilágot a clevelandi cseh, lengyel, horvát, szlovén újságokban és a magyar Szabadságban.¹⁹ Ennek hatásáról számol be a Broadway Branch jelentésében 1910-ben:

Az új könyveknek a cseh és lengyel újságokban közölt listája és ismertetése szinte azonnali választ eredményezett. A The American c. cseh napilap számára rendszeresen készültek ismertetések – ezeket a szerkesztő fordította cseh nyelvre – ezek az ismertetések a szerdai újságban jelentek meg, s a hét vége előtt rendszerint valamennyi könyvet kikölcsönözték, s számos előjegyzés gyűlt össze. Sok új olvasó azért iratkozott be, mert azokat a Csehországról szóló könyveket akarták el-

---

¹⁶ Uo. (1909), p. 59.

¹⁷ Uo. (1910), p. 59.

¹⁸ Uo. (1913), p. 92–93.

¹⁹ Uo. (1906), p. 63; (1907), p. 50; (1911), p. 63; (1913), p. 95; (1915), p. 65.

olvasni, amelyekről látták az ismertetést a The American c. lapban. Valamennyi könyv állandóan kint van...²⁰

A korszakban épült kerületi fiókkönyvtárak jól felszerelt, tágas, dekoratív épületek voltak, amelyek mindegyikében volt egy nagy színházterem, ún. auditórium, s gyakran több kisebb klubhelyiség. A könyvtárak felajánlották ezeket a helyiségeket a bevándorlók rendezvényei, tanfolyamai számára. Céljuk az volt, hogy behozzák a külföldieket a könyvtárba, hogy azok megismerjék a helyszínt. Ha tehették, a tanfolyamot vagy rendezvényt követően bemutatták a könyvtárat. Sokan később olvasóként visszatértek. Ilyen magyar rendezvényről számol be a Carnegie West Branch 1911-ben:

Külön ki kell emelni a Liszt Ferenc születésének századik évfordulójára a magyar kultúregyesület által rendezett koncertet. A kitűnő zenei program mellett Liszt Ferenc emlékére beszédek hangzottak el magyarul, németül és angolul. A terem minden ülőhelye megtelt, és a közönségben sokan voltak olyanok, akik még sohasem jártak a könyvtárban. Az eseményt követően jelentősen megnőtt a magyar könyvek használata.²¹

1927-ben a Saint Clair Branch a könyvtár és a bevándorló közösségek ilyen sok szálon futó kapcsolatáról ad hírt:

A korábbi évekhez hasonlóan a St. Clair Branch számos alkalommal adott helyet a különböző népcsoportok vasárnapi koncertjeinek. Ezek a dalegyletek tulajdonképpen olyanok, mint egy klub, és igen fontos részét képezik e csoportok kulturális életének... A koncertet követően szélesre tártuk a könyvtár kapuját és felkértük az embereket, hogy tekintsék meg. A könyvtár e rendezvények révén széles nyilvánosságot kapott és barátságos atmoszférát létesített maga körül. A szlovén, a lengyel és a szlovák újságok nyomtatásban bejelentették, és a koncertek napján, vasárnap reggel a templomokban gyermekek osztották szét a programot.²²

A nyelvi nehézségek leküzdésére a különböző bevándorló csoportokból ún. **asszisztenseket** vontak be a munkába, és igyekeztek a bevándorlók nyelvét ismerő munkatársakat alkalmazni. 1909-ben a Saint Clair Branch-ben például összesen kilenc ilyen segítség működött: egy lengyelül, egy csehül, két szlovénül és öt németül tudó. 1913-ban már a Carnegie Westnek is volt egy magyarul tudó munkatársa. Ezek a kollé-

²⁰ Uo. (1910), p. 59.

²¹ Uo. (1911), p. 65.

²² Uo. (1927), p. 53–54.

gák fontos szerepet játszottak a beiratkozáskor, a könyvkölcsönzés és tájékoztatás során, a gyermek olvasók szüleivel folytatott kommunikációban. Erről a szerepről a lengyel asszisztens munkájának értékelésekor így nyilatkoznak:

...a kellemes légkörhöz jelentősen hozzájárult a lengyel asszisztens munkája, széles körű ismeretsége a lengyelek körében, tájékozottsága a helyi viszonyok terén; a szláv nyelvek tolmácsolásában megnyilvánuló ügyessége rendkívül eredményessé tette a munkáját.²³

Azért, hogy az olvasókat a legszélesebb körben elérjék, a könyvtárak nemcsak arra törekedtek, hogy bevigyék az olvasókat a könyvtárba, hanem megkeresték őket a gyárakban, oktatási intézményekben, klubokban, templomokban, ahol könyvtári állomáshelyeket ún. **station**-okat létesítettek. Pl. az ilyen állomáshelyek között a gyárak, iskolák neve mellett említi 1911-ben a Magyar Social Club és 1915-ben a First Hungarian Baptist Church nevét. Ezek a letéti könyvtárak az angol könyveken kívül forgalmaztak idegen nyelvű könyveket is.²⁴

Az indirekt amerikanizációs eszközök mellett a közkönyvtárak együttműködtek a kor direkt amerikanizációs programjaival is. Mint láttuk, kapcsolatot tartottak fenn a bevándorlók számára szervezett tanfolyamokkal és esti iskolákkal. Nemegyszer helyet adtak az angol nyelvtanfolyamoknak és az állampolgársági ismereteket oktató kurzusoknak. Ezek főként a Young Man Christian Association amerikanizációs programjának részeként és felügyelete alatt folytak. A könyvtár évi jelentése 1912-ben így összegezi ezeket a típusú erőfeszítéseket:

Első alkalommal ebben az évben indítottuk el azt a programot, amely a nyilvános esti iskolák és az egyéb keretben szervezett tanfolyamok sajátos igényét szeretné kielégíteni. Az egyik váratlan eredménye ennek a lépésnek, a Young Man Christian Assotiation Educational Department-jétől kapott bátorítás, mivel igyekeznek bővíteni az angol és polgárosodási tanfolyamot igénylő külföldieknek szervezett tanfolyamok körét. Számos ilyen, a múlt ősszel indított csoport találkozik hetente kétszer a mi fiókkönyvtáraink klubtermeiben és auditóriumai-ban. A Young Man Christian Association felügyelője kijelentette, azt reméli, hogy a tanfolyamok minden résztvevője a könyvtár rendszeres használójává válik, építve a továbbképzésnek erre az igen fontos eszközére.²⁵

²³ Uo. (1912), p. 75–76 és 79; (1909), p. 49, p. 59–60; (1913), p. 93.

²⁴ Uo. (1911), p. 95; (1913), p. 95; (1915), p. 78–79.

²⁵ Uo. (1912), p. 30–31.

Az együttműködés meghozta az angol nyelvhasználat terén is a remélt eredményt, megnőtt az igény az ún. egyszerű angolsággal megírt könyvekre. 1915-ben már erről készült beszámoló:

Az esti iskolák résztvevői nem az ő nyelvükön kiadott könyveket keresik. Nekik a könnyen érthető angol könyvek kellene, olyanok mint Roberts: English for coming Americans, Chancellor: Standard short course for evening schools és Faustine és Wagner: New reader for evening schools.²⁶

4. A könyvtári gyűjtemények az identitás megőrzésének szolgálatában

Az első közép-európaiakat szolgáló könyvtári gyűjtemények a századfordulóval jelentek meg a clevelandi közkönyvtárban. A hat vizsgált nemzetiségi csoport adatai az idegen nyelvű könyvek összesített statisztikai táblázatai alapján vethetők össze. Legkorábbi a cseh gyűjtemény, amely 1900-ban 703 kötetel jelenik meg a nyilvántartásban. Követi a lengyel 1906-ban 734 kötetel. A magyar gyűjteményt 1909-ban regisztrálják 1480 kötetel. Szinte vele egy időben jelentkeznek a szlovén könyvek, először 1908-ban 102 kötetel, ez a szám 1909-re megháromszorozódik. Végül a horvát gyűjtemény 1910-ben 93 kötetel. A szlovák önálló gyűjteményről nem közöltek adatot, de a könyvforgalmi statisztikákban 1908-tól már szórványosan megjelennek a szlovák könyvek is.

1911-ben a cseh könyvek száma már 3181 a lengyeleké 2563 a magyaroké 1811 a szlovéneké 861, s a horvátoké 173 kötet (ld. az 1. sz. táblázatot).²⁷

Ezeknek a gyűjteményeknek a fejlesztése nem volt könnyű feladat. A könyvtárak költségvetésében a külföldi könyvek beszerzésére nem állt nagy összeg rendelkezésre, és nem volt könnyű megtalálni a beszerzési forrásokat. Fel kellett kutatni a bevándorlók könyveit importáló kereskedőket, sőt gyakran Európából kellett beszerezni az anyagot. Igyekeztek támaszra lelni a bevándorló közösségeken belül, olyan hozzáértő partnerekre találni, akik – ismervén közösségük irodalmát – segíteni tudtak a könyvek kiválasztásában.

A Carnegie West Branch így számol be 1912-ben a magyar könyvek beszerzésének fáradságos munkájáról:

Sok órát töltöttünk el a 979 magyar könyv megrendelésével, amit sohasem tudtunk volna elvégezni azok közreműködése nélkül, akik azért,

²⁶ Uo. (1912), p. 94.

²⁷ Uo. (1900–1911), Appendix „Books on hand...” c. táblázatok.

hogy az övéik javára kamatoztassák tudásukat, szívesen segítettek nekünk.²⁸

A St. Clair Branch ugyanabban az évben a szlovén és a horvát könyvek vásárlása során hasonló gondokkal küzdött:

Ez sok többletmunkát jelent, különösen, hogy a megrendelések elkészítése mellett a képzett emberek véleményét is igyekszünk kikérni. A legjobb és legnépszerűbb könyveket szeretnénk beszerezni ezeken a nyelveken, ezért ezeket a listákat újra és újra revideálnunk kell ahhoz, hogy elégedettek legyünk velük.²⁹

Örömmel elfogadták a könyvajándékokat, vagy a kölcsönbe adott gyűjteményeket. Ilyen eseményekről számolnak be a jelentések a magyar, cseh és lengyel bevándorlók részéről. 1906-ban ilyen könyvadományt juttatott a Szabadság szerkesztője a West Side Branch gyűjteményének, 1908-ban a The American c. cseh lap szerkesztője a Broadway Branchnek, s 1914-ben a Polski National Alliance a Sowinski School Branch-nek.³⁰

A folyamatosan növekvő igényekről tanúskodó könyvforgalom azonban erősen motiválta a szakembereket a nehézségek leküzdésére. Az újonnan érkező könyvek mindig megtöbbszörözték az olvasóforgalmat. Az első világháborúig szinte minden vizsgált bevándorló csoport kölcsönzési statisztikája állandóan nőtt. 1914-ben a cseh könyvek forgalma 44 423 kötet kölcsönzés volt, a magyaroké 34 595 kötet, a lengyeleké 33 210 kötet a szlovéneké 14 235 kötet, a horvátoké 3192 kötet, a szlovákoké pedig 920 kötet (ld. a 2. sz. táblázatot).³¹

A különbségeket alapvetően meghatározta a gyűjtemények nagysága és frissítésének üteme, valamint a bevándorló csoportok létszáma. Természetesen hozzájárult ehhez kulturális társadalmi háttérük különbsége, az életmód és az etnikus közösségen belül folyó kulturális élet, a kialakult intézményrendszer valamennyi sajátossága is.

A kölcsönzés nagyságát mutató abszolút értékek mellett az egyes gyűjtemények forgalmának aránya fejezi ki legjobban azok népszerűségét saját közösségükön belül. A legnagyobb forgalmi arányt a szlovének érték el 1911-ben, amikor is az egy könyvre eső forgalom szinte elérte az évi 18-at. A második legnépszerűbb gyűjtemény volt a cseh, amelynek

---

²⁸ Uo. (1912), p. 79–80.

²⁹ Uo. (1912), p. 93.

³⁰ Uo. (1906), p. 64; (1908), p. 63; (1910), p. 31; (1914), p. 47; p. 82.

³¹ Uo. (1900–1915), Appendix „Books issued...” c. táblázatok.

kötetei 1910-ben tízszer kerültek kézbe az év folyamán. Nagyságrendben ezt követték a lengyelek a kilenc kötetet meghaladó forgalommal 1908-ban, majd a magyarok az egy kötetre eső hatszori kölcsönzéssel 1911-ben, ugyanebben az évben a horvátok forgalma kötetenként öt kölcsönzés volt. A szlovák könyvek jelentősebb számban csak az 1910-es évek közepén jelentek meg a könyvtárban, s mivel csak a forgalmi statisztikájuk ismert, a kölcsönzési arányuk nem adható meg (ld. az 1. és 2. sz. táblázatokat.) Tudjuk azt, hogy a közölt kölcsönzési adatok ennél szélesebb körű használatot takarnak minden csoportban, mert a kikölcsönzött könyveket nemcsak egy személy olvasta el, hanem rendszerint kézzől kézre járt a környezetben. Tudni kell továbbá, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiából kivándorolt egyes csoportok tagjai esetenként olvastak a régió más nyelvén is, pl. a magyarok, a szlovákok németül, de ugyanők csehül és magyarul, a szlovének, horvátok a németen kívül olaszul, s a lengyelek németül és oroszul. A könyvtárosok regisztrálták ezt a jelenséget is.³²

Az olvasási igény mértékének meghatározásakor nem szabad megfeledkeznünk egy további tényezőről, az újságolvasásról. Erre vonatkozó statisztikák nem állnak rendelkezésre, de ismert tény, hogy minden bevándorló csoport, így a vizsgált közép-európai csoportok is több anyanyelvű lapot adtak ki, s ezek egy része hozzáférhető volt a könyvtárakban.³³

A város különböző negyedeiben az egyes nyelvek könyvanyagának forgalma más-más arányokat mutatott, attól függően, hogy kik népesítették be a negyedet (ld. a 3–8. sz. táblázatokat).³⁴ 1912-re már világos képet lehetett alkotni arról, hogy melyik fiókkönyvtár környezetében ismerhető fel az egyes bevándorló etnikumok legnagyobb demográfiai koncentrációja. Így döntés született arról, hogy ezekben a fiókkönyvtárakban helyezik el az egyes gyűjteményeket. Ezzel együtt itt alakították ki a szakértelmet, a kapcsolatrendszeret és a speciálisan az adott beván-

³² Uo. (1909), p. 60.; (1911), p. 63; (1914), p. 83.

³³ Bonutti, Karl–Prpic, George: *Selected ethnic communities of Cleveland. A selected socio-economic study for the Cleveland Urban Observatory City of Cleveland*. Cleveland: State University, Ethnic Heritage Studies, 1977. 278 p.; *Harvard encyclopedia of American ethnic groups*. Ed. Stephan Thernstrom, Ann Orlov managing director, Oscar Handlin consulting editor. Cambridge, Mass. Etc.: Harvard University Press, 1980. 1076 p.; CPL AR (1907), p. 37; (1908), p. 39; (1909), p. 36; (1912), p. 79.

³⁴ CPL. AR (1904–1915) Appendix „Books issued...” c. táblázatok.

dorló csoportra szabott szolgáltatást. Szükség szerint innen kölcsönözték át más fiókkönyvtárakba az igényelt könyveket letét vagy napi küldemény formájában. Ezekről az intézkedésekről és az új centrumokról számol be az év-jelentése:

Számos probléma megoldását reméljük attól, hogy minden egyes nyelv könyvanyagát annak a negyednek a könyvtárában vonjuk össze, ahol azt a nyelvet beszélő legnagyobb számú olvasóközönség él. Függetlenül attól, hogy ez a könyvtár a központi könyvtár, vagy egy fiók, esetleg egy alkönyvtári fiók, az a könyvtár válik annak a nyelvi gyűjteménynek a központjává és felelőssé a könyvtárak közötti kölcsönzésért, a csoportok nyelvének ismeretéért, a könyvek kiválasztásáért, és általában minden feladatért, kivéve a könyvek beszerzését és karbantartását. Ezen kívül olyan gyorsan, amilyen gyorsan csak lehet, az egyes nyelveket, azok irodalmát, történelmét ismerő asszisztensek kiválasztása vagy képzése a feladata, akiket annak a könyvtárnak fognak a rendelkezésére bocsátani, ahol az adott nyelv gyűjteményét elhelyezték. E szerint a terv szerint júliusban az alább felsorolt könyvgyűjtemények az itt megjelölt fiókkönyvtárakba kerültek: cseh: Broadway, horvát: St. Clair, héber: Alliance, magyar: Carnegie West, lengyel: Broadway, orosz: Woodland, szlovén: St. Clair, jiddis: Alliance.

Így tehát a közép-európai bevándorló csoportok környezetében a következő centrumok alakultak ki: a cseh és lengyel könyvek a Broadway-be (Broadway & East 55th Street), a horvát és szlovén könyvek a St. Clairbe (St. Clair & East 55th Street), a magyarok a Carnegie West-be (Fulton Road 1900) kerültek.³⁵

5. A második generáció integrációja a könyvtár közreműködésével

Az amerikai közkönyvtárak szolgáltatási rendszerében igen fontos helyet foglalt el a gyermekek könyvtári ellátása. A Cleveland Public Library pedig különösen nagy gondot fordított erre. 1887-ben bevezették a speciális gyermekkönyvtári szolgálatot, s 1901-től megkezdték a gyermekkönyvtárosok képzését a szakemberek és társadalmi munkások körében. Pedagógiát, pszichológiát és társadalmi kérdéseket, köztük a bevándorlás problémáinak ismeretét oktatták.³⁶ 1904-ben létrehozták az önálló gyermekkönyvtári szolgálatot, élén külön igazgatóval.³⁷ A cél minden gyermek – amerikai és bevándorló családokból származók egyaránt – be-

³⁵ Uo. (1911), 31–32.

³⁶ *Catalog of the Cleveland training class for library work with children 1909–1917.* Cleveland 1910. 20 p.

³⁷ CPL. AR (1904), p. 42–46.

vonása volt a programokba. Elérni azokat is, akik nem keresik fel a könyvtárat. 1908-ban büszkén adott tájékoztatást a könyvtár arról, hogy:

A szolgáltatás teljes rendszerének kiépülésével a város minden gyermeke elérhetővé válik, nemcsak azok a gyermekek, amelyek bevonhatók a könyvtárban folyó munkába, hanem azok is, akik a távolság vagy nehézkesség miatt nem jutnak el a könyvtárba.³⁸

Caroline Burnite a gyermekkönyvtári program igazgatója 1913-ban már arról ad számot, hogy a városban élő gyermekek 60%-a a könyvtár beiratkozott olvasója.³⁹

A Cleveland Public Library könyvtárosai meglehetősen tájékozottak voltak ennek az olvasórétegnek az összetételéről. A nagy demográfiai változás közepette nemcsak a felnőtt olvasóréteg átalakulását, hanem a gyermekolvasók átrétegződését is megfigyelték. Gondos statisztikáikból kiderült, hogy egyes körzetekben a külföldi szülőktől származó, vagy a külföldön született gyermekolvasók aránya 1907-ben már 74% és 1908-ban 76% volt. A közép-európaiak által sűrűn lakott Woodland negyed könyvtárában 1907-ben például ez az arány 19 nemzetből valókat takart, akik közül 30%-t tettek ki a németek, 26%-t az oroszok, 19%-t a magyarok és 8%-t a csehek.⁴⁰ 1908-ban a központi gyermekkönyvtár, a Perkins Library a következő megfigyelést tette:

A beiratkozási napló statisztikái mutatják, hogy a szülők közül a külföldön születettek Németországból, Oroszországból, Írországból, Görögországból, Lengyelországból, Franciaországból, Ausztriából, Magyarországról, Litvániából, Romániából, Angliából, Skóciából, Kanadából, Olaszországból, és Svédországból jöttek, a külföldön született gyermekek pedig Németországból, Oroszországból, Olaszországból, Ausztriából, Magyarországról, Romániából, Angliából és Lengyelországból érkeztek.⁴¹

Bár a gyermekolvasók ellátását elkötelezetten és szakmai elvek alapján végezték, és ebben egyformán részesülhetett valamennyi gyermekolvasó, ezek a programok nem voltak tekintettel a bevándorló gyermek sajátos igényeire. Alapvetően az amerikai gyermekkönyvtári szolgáltatás általános jegyeit viselték magukon. Tudatosan törekedtek ezeknek a szol-

³⁸ Uo. (1908), p. 45.

³⁹ Burnite, Caroline: *Values in library work with children*. Read before the Section on library work with children of the American Library Association. Kaaterskill Conference, June 1913. Separatum 1. p.

⁴⁰ CPL. AR (1907), 63. p; (1908), 75–76. p.

⁴¹ Uo. (1908), 51–52. p.

gáltatásoknak a révén mind tartalom, mind módszer tekintetében az amerikai gondolkodás és attitűd közvetítésére.

Melyek voltak ezek a sajátos szolgáltatásformák? A meseórák, a home library-k és a különböző gyermekklubok.

A mesemondás pedagógiai etikai és esztétikai nevelő hatását nagyra értékelték.⁴² Clevelandban 1906-ban 42 000 résztvevővel, 1914-ben már több mint 100 000 gyermek részvételével tartották meg a meseórákat. Ezek fele, ill. kétharmada a könyvtárakban, bő harmada az iskolákban és néhány ezer a játszótéren folyt le. A meseórák hallgatóságának száma és helyszín szerinti megoszlása a következőképpen alakult:

Év	Fiókkönyvtárban	Iskolában	Játszótéren	Összesen
1906	26 409	16 161	—	42 570
1907	35 275	26 150	2 067	63 492
1908	40 040	30 014	1 375	71 429
1909	49 048	30 448	1 500	80 996
1910	47 231	27 097	4 696	79 024
1911	71 759	23 014	3 706	98 513
1912	73 876	28 584	6 725	114 884
1913	84 431	34 587	3 224	128 718
1914	77 806	16 466	6 303	102 741 ⁴³

Voltak gyermekek, akik hetente rendszeresen részt vettek ezeken a meseórákon, mások csak alkalmyszerűen. Bár a statisztikák nem regisztrálják külön a külföldi gyermekek jelenlétét, de a beszámolók számon tartják a részvételüket és eleven érdeklődésüket. Mindenesetre igen hatékony eszköz volt a gyermekek ellátásában.

Bár vannak feljegyzések arról, hogy a bevándorlók nyelvén is tartottak egy-egy meseórát,⁴⁴ valójában ezeket angol anyanyelvű, képzett amerikai könyvtárosok vagy társadalmi munkás fiatalok tartották az angolszász és a világirodalom mesekincséből (pl. görög mondavilág, északi legendák, Arthur legendakör stb.).⁴⁵

⁴² Andrews, Siri: *Caroline Burnite Walker. A pioneer in library work with children.* Cleveland 1950. [11–12. p.]

⁴³ CPL. AR (1906), p. 49; (1907), p. 43; (1908), p. 49 (1909), p. 43; (1910), p. 46; (1911), p. 50–51; (1912), p. 62; (1913), p. 78; (1914), p. 84.

⁴⁴ Uo. (1911), p. 49.

⁴⁵ Uo. (1906), p. 55; (1907), p. 44; (1909), p. 43.

A **home library**, azaz az otthonokba kihelyezett letéti gyermekkönyvtár szisztéma szintén arra törekedett, hogy minél közelebb hozza a bevándorolt gyermekek környezetébe az olvasnivalót.

A 20-30 kötetnyi kis könyvtárak behatoltak a külföldiek lakta negyedek szívébe. Egy-egy családnál hetente egyszer egy meghatározott délután egy fiatal könyvtáros várta a könyvtárhoz tartozó gyermekcsoportot mesére, játéokra és egyúttal könyvkölcsönzésre.

Legtöbb esetben a könyvtár olvasói nemcsak a gyermekek voltak, hanem a környezetben élő felnőttek is, akik igényelték az idegen nyelvű anyagot:

Annak köszönhetően, hogy a könyvtár külföldi gyűjteményei nem megfelelőek, nem lehet kielégíteni a home library-kban a családok felnőtt tagjainak a magyar és cseh könyvek iránt jelentkező igényét. Ha egy gyermek egy ilyen könyvet hoz vissza, rendszerint vele jön egy másik, aki kéri azt a könyvet. Teljesen ronggyá olvassák azokat, mielőtt végleg leselejtezzük.⁴⁶

Ott, ahol homogén külföldi negyedben működött a könyvtár, a köré szervezett gyermekcsoportok azonos nemzetiségű gyermekekből verbuválódtak. Jól mutatja ezt a Clevelandban 1906 és 1914 között működő home library-k és a közép-európai gyermekcsoportok adatainak áttekintése:

Év	Könyvtárak száma	Csoport	Gyermekek száma	Könyvforgalom
1905	20	3 cseh	250	4 061
1906	27	cseh gyermekek	457	6 508
1907	32	3 cseh, 1 szlovén, 1 lengyel	509	11 075
1908	37	8 magyar, 4 cseh	613	14 227
1909	55	17 magyar és szláv, 6 cseh, 2 lengyel	985	16 915
1910	62	10 magyar, 2 lengyel, 6 szlovén	1 164	20 433
1911	53	9 cseh, 8 magyar, 7 szlovén, 2 lengyel	1 403	24 820
1912	56	9 cseh, 9 szlovén, 5 magyar, 1 lengyel és orosz	1 421	25 596
1913	57	10 lengyel és cseh, 11 magyar, 6 szlovák	1 525	26 166
1914	38	—	1 465	22 119 ⁴⁷

⁴⁶ Uo. (1915), 57. p.

⁴⁷ Uo. (1905), p. 29, p. 49; (1906), p. 54–55; (1907), p. 48; (1908), p. 59; (1909), p. 50; (1910), p. 55; (1911), p. 60; (1912), p. 72; (1913), p. 90; (1914), p. 85.

Az első világháborúig meglehetősen népszerű volt ez a szolgáltatásforma, és bár nem a bevándorlók számára tervezték, mint látható igen nagy számban szolgálták a bevándorló gyermekek ellátását.

A nagyobb gyermekek számára tervezett foglalkozásokat **klubok** keretében a könyvtár épületében tartották. Játékkal vagy sporttal kezdték, és fokozatosan olvasó- és vitaklubokká formálták azokat, hogy előkészítsék a gyermekeket a felnőtt társadalom életében való részvételre.⁴⁸ Évente 50-60 ilyen klub működött a clevelandi fiókkönyvtárakban 700-900 taggal, 6-8000 jelenlévővel.⁴⁹ Bár a klubokat saját megfogalmazásuk szerint jobb módú gyermekek számára szervezett elit programnak szánták, érezvén annak szükségét, ezt a formát a bevándorlók gyermekeire is kiterjesztették. A jelen helyzetben – írják – a St. Clair Branch jelentésében:

...a mi célunk az, hogy elérjük azokat, akiknek szükségük van rá, mert otthonról nem kapnak elegendő bátorítást...⁵⁰

Ezek a klubok megpróbálták versenyre kelni a mozik, a játéktérnek és az utca vonzásával, amelyeknek a bevándorlók gyermekei az átlagosnál is jobban ki voltak téve. A fiókkönyvtárak közül éppen ezért a bevándorló negyedekben működő Woodland, St. Clair és Miles Park volt a legaktívabb a klubok szervezése terén. Amíg a többi könyvtár évente 1-2 klubot működtetett, addig ezek 7-10, sőt esetenként több, mint 20 klubot szerveztek.⁵¹

A gyermekkönyvtári programok amerikai jellegének és integráló hatásának eredménye nem maradt el. A külföldi gyermekkönyvek forgalmának áttekintő statisztikája meggyőzően mutatja az asszimiláció folyamatát:

Év	Beiratkozottak	Teljes forgalom	Idegen nyelvű forgalom	%
1907		699 075	4 656	0,6
1908		858 981	5 857	0,7
1909	46 017	922 909	6 574	0,7
1910	49 608	967 108	12 965	1,3
1911	51 632	1 034 123	15 442	1,5
1912	54 041	1 092 301	15 583	1,4
1913	56 963	1 151 369	17 718	1,5
1914	61 180	1 323 391	23 463	1,5 ⁵²

⁴⁸ Uo. (1907), p. 64; (1908), p. 70; (1914), p. 105.

⁴⁹ Uo. (1909), p. 51; (1910), p. 56–57; (1911), p. 53.

⁵⁰ Uo. (1908), p. 70.

⁵¹ Uo. (1909), p. 51; (1910), p. 57; (1911), p. 53.

⁵² Uo. (1907), p. 102; (1908), p. 114; (1909), p. 41, p. 103; (1910), p. 43, p. 116.;

Az idegen nyelvű könyvek forgalma az első világháborúig terjedő periódusban soha sem érte el a teljes gyermekkönyv-forgalom 2%-át. Természetesen ennek fontos oka, hogy nem volt elegendő idegen nyelvű gyermekkönyv a teljes könyvtári rendszerben. Ugyanakkor a többszázézeres, majd milliós nagyságrendű angol nyelvű gyermekkönyv-forgalom jelzi, hogy nehézségeik ellenére a bevándorló gyermekek – akik igen magas arányban képviseltették magukat a gyermekolvasók között – vitathatatlanul jelentősen hozzájárultak ehhez az angol nyelvű könyvforgalomhoz.

A motivációt ehhez a részvételhez nagymértékben az iskola és az iskolai feladatok adták, de kétségtelen, hogy már ennek a generációnak az egyéni érdeklődése, mohó tudásvágya és képessége is meghatározta ezt az arányt.⁵³

Ezt a jelenséget a könyvtárosok pozitívként, a kívánt beilleszkedés jeleként regisztrálták: az ő esetükben az asszimiláció és az integráció folyamatának felgyorsulását természetszerűnek és célnak tekintették. 1905-ben a Saint Clair Branch jelentése megállapítja:

Az ifjúsági irodalom nagy forgalma a külföldiek negyedében, az egyik legreménykeltőbb jele annak a lehetőségnek, hogy a külföldiek asszimilálódnak, mivel ez a forgalom mutatja, hogy milyen gyorsan reagál a külföldi gyermek a mi népünk életének és iskoláinknak a hatására.⁵⁴

6. Összegezés

Hogyan értékelhető a folyamat: az igény és a szakmai erőfeszítés, valamint az eredmény egyensúlya?

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy az idegen nyelvű gyűjtemények nagysága és aránya az angol nyelvű állományhoz képest minden erőfeszítés ellenére csekély volt. A kelet-európai gyűjtemények használata azonban a friss igény hatására igen intenzív volt. Példa erre az 1911. év statisztikája. A kelet-európai anyag forgalma elérte a teljes gyűjtemény használatának intenzitását, és felülmúlta a korábbi bevándorlók igényét is magában foglaló idegen könyvforgalom átlagos szintjét.

(1911), p. 48, p. 126; (1912), p. 55, p. 145; (1913), p. 73, p. 169; (1914), p. 74, p. 157.

A külföldi gyermekek beiratkozásáról számszerű statisztikát nem közöltek.

⁵³ Uo. (1910), p. 47.

⁵⁴ Uo. (1905), p. 47.

	könyvek	könyvek forgalma	egy könyvre eső forgalom
teljes állomány	354 476	2 395 888	6,7
külföldi állomány	41 609	156 186	3,3
cseh, horvát, lengyel, magyar, szlovén, szlovák állomány	8 589	56 446	6,4 ⁵⁵

Ugyanakkor az összforgalom arányai világosan mutatják a **folyamat tendenciáját**. Az idegen nyelvű könyvforgalom a vizsgált periódusban a könyvtár egész forgalmának mintegy 5-8%-át tette, holott a bevándorlók 50-70%-ban voltak jelen a város lakosságában. A statisztikák jelzik, hogy kivették részarányukat az angol nyelvű könyvek forgalmából is. A nyelvi asszimiláció révén fokozatosan bekapcsolódtak azok használatába. A könyvtárosok megfigyelése szerint ezek az olvasók elsősorban a **férfiak** voltak, akik nyelvtanfolyamokon vettek részt az esti iskolákban, valamint az új világ új feladataihoz szükséges ismereteket próbálták megszerezni a könyvekből, azaz az egyes szakmák alapjait, matematikát, elektromosságot, mechanikát. Majd bekapcsolódtak az **asszonyok**, akik a kézimunka, szabás, varrás, díszítés, gyermekgondozás, higiénia témakörében tájékozódtak szívesen. A **második** generáció pedig már elsősorban az iskolai feladatok nyomán, de jelentős mértékben önálló érdeklődése és nyelvtudása alapján fokozatosan bármilyen területen partnerré vált.⁵⁶

A nyelvi asszimiláción kívül **miért volt fontos** a könyvtárak részéről kifejtett erőfeszítés az amerikai társadalom szempontjából?

A könyvtárosok arra törekedtek, hogy az idegenek integrációját elősegítsék, és így hozzájáruljanak az amerikai társadalom egyik alapvető **konfliktusának feloldásához**.

Bár ennek kapcsán az idegenek igényeinek ellátására törekedtek, ez hosszú távon kétségtelenül az asszimilációt segítette elő. Mindezt azonban szakszerű és elfogulatlan megközelítéssel, végezték, amely nyomán mindkét fél nyert. Az idegen nyelvű könyvanyag megjelenése a könyvtárakban az egyes csoportok méltányos bánásmódját biztosította. Hozzájárult identitásuk fenntartásához. Ugyanakkor attól függetlenül azonban,

⁵⁵ Uo. (1911), p. 115, p. 125.

⁵⁶ Uo. (1906), p. 56.

•

hogy angol vagy idegen, azaz saját anyanyelvén kiadott könyvet használt-e a **bevándorló, részvétele** az amerikai közkönyvtár szolgáltatásaiban amerikai szempontból önmagában fontos volt, mert az a bevándorló, aki az amerikai közkönyvtár rendszeres látogatójává vált, az amerikai élet egy pozitív szegmensébe kapcsolódott be. A befogadás és a fogadtatásnak az a módja, amelyet mint olvasó és használó tapasztalt a könyvtárosok részéről, a **partnerségnek** egy olyan szintje volt, amely a beilleszkedést és az asszimilációt készítette elő, s annak egy lépcsőfokát jelentette. A közkönyvtári szolgáltatáson keresztül személyes tapasztalatot szerzett az „American ideal”, az „amerikai ideál” gyakorlati megvalósulásáról, a **demokrácia** valódi jelentéséről.

1. sz. táblázat

KÖNYVEK SZÁMA

	cseh ¹	horvát	magyar	lengyel	szlovák ²	szlovén ³	összesen
1904	684						684
1905	660			3			663
1906	1601			734			2335
1907	2156			1038			3194
1908	2351		3	1037		102	3493
1909			1480	1805		314	5982
1910		93	1275	1910		506	7037
1911		173	1811	2563		861	8589

¹ 1900 703
 1901 692
 1902 736
 1903 714

² 1913-ig a könyvtárosok számára nehézséget okozott a szlovák nemzetiségűek azonosítása. A *szláv* terminust használták, amely *szlovák*, *orosz* és *szlovén* értelemben is előfordulhatott.

³ 1908-ig a szlovéneket *krajner* név alatt regisztrálták, később áttértek a *slovenian* megnevezésre.

2. sz. táblázat

KÖNYVKÖLCSÖNZÉSEK SZÁMA

	cseh ¹	horvát	magyar	lengyel	szlovák ²	szlovén ³	összesen
1904	3026						3026
1905	3157						3157
1906	11786			4049			15835
1907	18215		5	5206			23426
1908	23869			9933	8	301	34111
1909	20898		3886	12535	10	5648	42957
1910	21436	240	5710	12916	10	7668	47957
1911	24535	883	11390	11741	4	7913	56466
1912	27717	1116	18172	15539	9	9587	71960
1913	32276	1612	25999	21172	125	10687	91871
1914	44423	3192	34595	33210	920	14235	130575
1915	42009	3083	37058	30447	1226	16492	130315

¹ 1900 4037
 1901 3563
 1902 3131
 1903 3159

² 1913-ig a könyvtárosok számára nehézséget okozott a szlovák nemzetiségűek azonosítása. A *szláv* terminust használták, amely *szlovák*, *orosz* és *szlovén* értelemben is előfordulhatott.

³ 1908-ig a szlovéneket *krajner* név alatt regisztrálták, később áttértek a *slovenian* megnevezésre.

3. sz. táblázat

CSEH KÖNYVEK FORGALMA (1904–1909)

	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Main	344	272	226	225	323	211
Children						
Broadway			9087	15154	20776	19086
Carnegie West		15	22	124	93	22
East Tird						
Hough	2	5		6	1	8
Miles Park	4	16	8	18	24	18
Quincy						
St. Clair			27	54	117	78
South Side	578	478	749	1046	824	728
Sterling						
Woodland	839	1193	1250	1092	981	329
Alliance	32	8				
Alta						
Brooklyn	30	8	46	96	87	74
Collinwood						
Detroit						
East						
East 79 th						
Edgewater						
Glenwille						
Hiram						
Lorain	69	160	111	178	262	118
Lorain Clark			2			
Perkins						
Pilgrim						
Prospect						
South Brooklyn			19	24	7	7
Superior				3	2	4
Temple			5	10	43	16
Worthington						
Home Library			79	12		
Stations	1127	1002	155	173	329	
Schools						199
összesen	3026	3157	11786	18219	23869	20898

CSEH KÖNYVEK FORGALMA (1910–1915)

1910	1911	1912	1913	1914	1915	
210	152	85	77	58	104	Main
						Children
19103	20756	21813	25794	33315	31188	Broadway
134	274	269	304	310	246	Carnegie West
			1	26	46	East Tird
12	16	12	13	17	33	Hough
10	13	35	66	134	425	Miles Park
				2852	3296	Quincy
60	70	92	135	155	172	St. Clair
1365	2093	1899	1007	1165	721	South Side
				9	3	Sterling
	12	116	75	2	50	Woodland
6	22	4	7	129	177	Alliance
2	1				1	Alta
47	107	18	16	24	71	Brooklyn
			5	61	74	Collinwood
2	10					Detroit
						East
						East 79 th
			2	6		Edgewater
9	6	44	23	19		Glenville
			1	38	8	Hiram
65		8	4	7	60	Lorain
5		1232	3026	3677	3633	Lorain Clark
1		4	4	27		Perkins
						Pilgrim
						Prospect
3	2	33	48	54	120	South Brooklyn
1			7	1		Superior
12		2		43	28	Temple
						Worthington
	146	123	27	105	40	Home Library
156	210	315	490	646	528	Stations
169	615	1612	1144	1543	985	Schools
21372	24535	27717	32276	44423	42009	összesen

4. sz. táblázat

HORVÁT KÖNYVEK FORGALMA (1904–1909)

	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Main						
Children						
Broadway						
Carnegie West						
East Tird						
Hough						
Miles Park						
Quincy						
St. Clair						
South Side						
Sterling						
Woodland						
Alliance						
Alta						
Brooklyn						
Collinwood						
Detroit						
East						
East 79 th						
Edgewater						
Glenwille						
Hiram						
Lorain						
Lorain Clark						
Perkins						
Pilgrim						
Prospect						
South Brooklyn						
Superior						
Temple						
Worthington						
Home Library						
Stations						
Schools						
összesen						

HORVÁT KÖNYVEK FORGALMA (1910–1915)

1910	1911	1912	1913	1914	1915	
					11	Main
						Children
				14	73	Broadway
	2	79	46	27	10	Carnegie West
					5	East Tird
						Hough
				67	106	Miles Park
				2	4	Quincy
273	875	874	1366	2298	2001	St. Clair
						South Side
						Sterling
	1					Woodland
						Alliance
						Alta
						Brooklyn
		14	40	213	183	Collinwood
						Detroit
						East
						East 79 th
						Edgewater
		12				Glenwille
						Hiram
						Lorain
			4			Lorain Clark
	5	122	149	569	566	Perkins
						Pilgrim
						Prospect
						South Brooklyn
						Superior
						Temple
						Worthington
						Home Library
		6	1		124	Stations
						Schools
273	883	1116	1612	3192	3083	összesen

5. sz. táblázat

MAGYAR KÖNYVEK FORGALMA (1904–1909)

	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Main						127
Children						
Broadway						
Carnegie West						1914
East Tird						
Hough						2
Miles Park						
Quincy						
St. Clair						293
South Side				5		
Sterling						
Woodland						1450
Alliance						29
Alta						
Brooklyn						
Collinwood						
Detroit						5
East						
East 79 th						
Edgewater						
Glenwille						
Hiram						
Lorain						
Lorain Clark						
Perkins						2
Pilgrim						
Prospect						
South Brooklyn						4
Superior						
Temple						34
Worthington						
Home Library						
Stations						
Schools						6
összesen				5		3866

MAGYAR KÖNYVEK FORGALMA (1910–1915)

1910	1911	1912	1913	1914	1915	
451	496	418	469	345	372	Main
						Children
16	155	144	233	150	112	Broadway
2406	5310	11212	15814	20736	22023	Carnegie West
			1	8	47	East Tird
7	8	20	16	29	27	Hough
2	24	2	13	11	93	Miles Park
				848	2695	Quincy
295	200	145	368	793	745	St. Clair
	11	35	83	120	198	South Side
			8	59	30	Sterling
1968	4570	4677	5936	6624	6095	Woodland
274	287	204	1099	1303	828	Alliance
			8			Alta
11	16					Brooklyn
			103	402	398	Collinwood
15	21					Detroit
						East
						East 79 th
			5	19	9	Edgewater
		16		8	5	Glenwille
		11	137	250	88	Hiram
		141	192	235	168	Lorain
33	62	66	223	266	364	Lorain Clark
13	12	48	116	296	244	Perkins
						Pilgrim
2	16					Prospect
	5	45	89	384	400	South Brooklyn
3		49	13	45	109	Superior
48	20	45	49	126	55	Temple
						Worthington
			45	311	620	Home Library
73	112	487	430	530	789	Stations
88	65	407	549	697	559	Schools
5705	11390	18172	25999	34595	37056	összesen

6. sz. táblázat

LENGYEL KÖNYVEK FORGALMA (1904–1909)

	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Main			1	14	80	74
Children						
Broadway			3896	4330	6498	8935
Carnegie West					33	
East Tird						
Hough						
Miles Park						
Quincy						
St. Clair			119	409	2369	2411
South Side			30	42	4	2
Sterling						
Woodland						
Alliance				5		2
Alta						
Brooklyn						
Collinwood						
Detroit						6
East						
East 79 th						
Edgewater						
Glenwille						
Hiram						
Lorain						
Lorain Clark						
Perkins						37
Pilgrim						
Prospect						
South Brooklyn				11		2
Superior						
Temple						
Worthington						
Home Library			1			
Stations			2	360	726	
Schools				35	223	1066
összesen			4049	5206	9933	12535

LENGYEL KÖNYVEK FORGALMA (1910–1915)

1910	1911	1912	1913	1914	1915	
118	72	30	94	67	147	Main
						Children
7773	7252	10124	14134	19507	17219	Broadway
9	25	60	89	179	230	Carnegie West
				59	285	East Tird
				1	19	Hough
9	52	163	133	163	352	Miles Park
				62	87	Quincy
1648	1346	1027	1265	1292	848	St. Clair
21	32	41	38	25	37	South Side
			2	299	207	Sterling
	2	12	30	74	36	Woodland
23	9	31	28	18	72	Alliance
						Alta
	3			2	104	Brooklyn
		7	155	281	171	Collinwood
59	8					Detroit
						East
					3862	East 79 th
						Edgewater
						Glenwille
		7	24	218	56	Hiram
			1			Lorain
				6	2	Lorain Clark
227	173	242	269	585	508	Perkins
			1	2	6	Pilgrim
4						Prospect
		21		52	97	South Brooklyn
			2	15	28	Superior
	18	30	4	52	14	Temple
						Worthington
			93	15		Home Library
	92	222	566	561	907	Stations
2025	2653	3346	4244	9676	5153	Schools
12916	11741	15359	21172	33210	30447	összesen

7. sz. táblázat

SZLOVÁK KÖNYVEK FORGALMA (1904–1909)

	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Main						2
Children						
Broadway						
Carnegie West						1
East Tird						
Hough						
Miles Park						
Quincy						
St. Clair					2	
South Side						
Sterling						
Woodland						
Alliance						
Alta						
Brooklyn						
Collinwood						
Detroit						
East						
East 79 th						
Edgewater						
Glenwille						
Hiram						
Lorain						
Lorain Clark						
Perkins						7
Pilgrim						
Prospect						
South Brooklyn						
Superior						
Temple						
Worthington						
Home Library						
Stations					6	
Schools						
összesen					8	10

SZLOVÁK KÖNYVEK FORGALMA (1910–1915)

1910	1911	1912	1913	1914	1915	
6	2		2		4	Main
						Children
			3	13	3	Broadway
				22	30	Carnegie West
					8	East Tird
	2					Hough
				30	44	Miles Park
						Quincy
		5	56	705	789	St. Clair
		1		4	4	South Side
				61	114	Sterling
		1		3	4	Woodland
						Alliance
						Alta
						Brooklyn
						Collinwood
						Detroit
						East
						East 79 th
						Edgewater
					1	Glenwille
		1	12	59	61	Hiram
					2	Lorain
		1		2	4	Lorain Clark
6						Perkins
					2	Pilgrim
						Prospect
						South Brooklyn
			2			Superior
						Temple
						Worthington
			21	4	3	Home Library
			29	1	11	Stations
1				16	26	Schools
13	4	9	125	920	1110	összesen

8. sz. táblázat

SZLOVÉN KÖNYVEK FORGALMA (1904–1909)

	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Main						6
Children						
Broadway						
Carnegie West						
East Tird						
Hough						
Miles Park						
Quincy						
St. Clair					301	5642
South Side						
Sterling						
Woodland						
Alliance						
Alta						
Brooklyn						
Collinwood						
Detroit						
East						
East 79 th						
Edgewater						
Glenwille						
Hiram						
Lorain						
Lorain Clark						
Perkins						
Pilgrim						
Prospect						
South Brooklyn						
Superior						
Temple						
Worthington						
Home Library						
Stations						
Schools						
összesen					301	5648

SZLOVÉN KÖNYVEK FORGALMA (1910–1915)

1910	1911	1912	1913	1914	1915	
6	3			11		Main
						Children
	18	857	879	786	351	Broadway
		7	13	6	3	Carnegie West
				8	13	East Tird
				4		Hough
		13		5		Miles Park
				4	6	Quincy
7659	7867	8297	9160	11540	13273	St. Clair
	1	2		4	2	South Side
			2	27	10	Sterling
			13	5		Woodland
						Alliance
					1	Alta
					16	Brooklyn
		134	435	1405	1866	Collinwood
						Detroit
						East
						East 79 th
						Edgewater
2					5	Glenwille
		1	4		5	Hiram
		2			50	Lorain
			1		8	Lorain Clark
1	18	31	35	189	350	Perkins
					2	Pilgrim
						Prospect
				4		South Brooklyn
						Superior
						Temple
						Worthington
		20				Home Library
	4	222	145	237	525	Stations
		1			4	Schools
7668	7913	9587	10687	14235	16492	összesen

A Nouvelle Revue de Hongrie 1932–1944

CZ. FARKAS MÁRIA

A két világháború közötti időszak szellemi életében fontos szerepet töltött be egy francia nyelvű szemle, a *Nouvelle Revue de Hongrie*. Ez a folyóirat művelődéstörténetünk meghatározó fóruma volt, amely elsősorban sok hazai eredményt közvetített Európába, másodsorban pedig az európai értékek hazai megismertetésében és elfogadtatásában vett részt.

Az első világháborút követő időszak bethleni és klebelsbergi kultúrpolitikája fontos feladatnak tartotta a magyar kultúra külföldi terjesztését, valamint a magyar politikai és gazdasági helyzet megismertetését. Ezzel a politikával ért egyet a *Nouvelle Revue de Hongrie* szerkesztője, Balogh József, amikor a következőket mondja: „A múlt világháborút nem a harc-téren vesztette el a magyarság, hanem a nyugat-európai közvéleményben: a magyarnak azzal a képével szemben, amelyet ellenfelei állítottak a világ elé, nem tudott olyan képet vetíteni, amely meggyőző erővel védhette volna meg jogait. Ezért a magyarságról szóló külföldi irodalom az önvédelem parancsoló érdeke.”¹

Ebben a szellemben indul el a *Nouvelle Revue de Hongrie* folyóirat 1932-ben. A folyóirat előzménye a *Revue de Hongrie* című szemle, amely 1908-ban jelent meg először Huszár Vilmos szerkesztésében. A folyóirat mögött a Budapesti Francia Irodalmi Társaság állt, melynek célja az volt, hogy nemzetközi műveltségi viszonyainkat a németekhez kötött egyoldalúságból kiemelje, és hozzákapcsoljon bennünket a francia műveltséghez. A havonta megjelenő folyóirat gazdagon bemutatja nemcsak a magyar kulturális, gazdasági és politikai életnek a külföld figyelmére is érdemes mozzanatait, hanem a francia kultúrát és társadalmi életet is közvetíti felénk.

Balogh József megveszi a *Revue de Hongrie* szerkesztőjének özvegyétől a lapot, és ezt szervezi újjá. A folyóirat elsődleges célja a francia politikai körök és értelmiségi közvélemény tájékoztatása volt. Bethlen István politikai elképzeléseit szolgálta, valamint gondoskodott arról, hogy a magyar kultúra teljesítményei rendszeresen és szervezett formában eljussa-

---

¹ Balogh József, *A nemzeti önismeret eszközei*. In: Magyar Csillag, III/4. 620.

nak francia nyelvterületre. Anyagi alapjukat a Külügyminisztérium, illetve a Bethlenhez közel álló nagytőkés csoportok biztosították.²

A lapot a *Société de la Nouvelle Revue de Hongrie* társaság adta ki. A társaság 1931-ben alakult meg, elnöke Apponyi Albert, társelnöke Bethlen István volt, a szerkesztőbizottság elnöki feladatait Teleki Pál látta el. A társaság főtítkára Eckhardt Sándor volt. A *Nouvelle Revue de Hongrie* kezdetben a Magyar Szemle szerkesztőségével közös volt, majd 1936-ban kivált belőle. A folyóirat indulásakor a főszerkesztő Ottlik György, a szerkesztő pedig Balogh József volt, de 1936-tól a folyóirat fennállásának megszűntéig Balogh József szerkesztette ezt a kiadványt, párhuzamosan az 1936-ban induló *Hungarian Quaterly*-vel.

A szerkesztő neve ma már kevesek számára ismert. Ki volt hát Balogh József? – teszi fel a kérdést Kabdebó Lóránt. „Különös alakját és szinte küldetés fontosságú szerkesztői-értelmisségszervezői munkáját Passuth László tárgyilagos, pontos, szűkszavú, és Hubay Miklós szeretve ironikus emlékezése emelte ki a múlt homályából. Apja, Balogh Ármin professzor tanította a hagyomány szerint magyarra Kornfeld Móric apját, más változatban Kornfeld Móricnak volt a nevelője, Balogh József pedig a nevelt barátja, ennek révén az Auer Gázizzó Rt. egyik igazgatója. Kitűnő filológus, a patrisztikai tudományok nemzetközileg elismert művelője. A Kornfeld barátság útján Bethlen szellemi köréhez tartozott: egyik ki-gondolója és első titkára a Magyar Szemle Társaságnak.”³

Kabdebó szerint Balogh korjellemző volt, akinél természetesen kapcsolódott zsidó származása, az ókor vizsgálata és a katolikus dogmatika, egyháztörténet tanulmányozása.

Hubay Miklós – aki titkárként dolgozott Balogh mellett – azt írja mesteréről, hogy olyan sokoldalú volt, mint egy Széchenyi István, aki egyszerre akar behozni minden elmaradást. Tőle tanulta a magyar kultúra megismertetésének a szenvedélyét és a közlés igényességét. Passuth László, aki tíz éven át volt Balogh munkatársa a szerkesztőségben és a lapszemlét, a *Revue des revues*-t szerkesztette, a következőket írja róla: „Balogh József egyike volt a legjobbaknak, akiket e különös kor színen hagyott. Valóban, irtózott a »magyar ugar«-tól, de megszólaltatta a lap hasábjain a falukatatókat. Személyi, de inkább elvi okokból elvált a Magyar Szemlétől, mellyel a *Revue* évekig közös szerkesztőségben dolgo-

---

² Vö. Kókay Gy.–Buzinkay G.–Murányi G: *A magyar sajtó története*. Sajtókönyvtár, Bálint György Újságíró-iskola kiadása. Pécs, 1988.

³ Kabdebó Lóránt, *A költő és egy szerkesztő*. In: Mint különös hírmondó. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa. Bp., 1983.

zott: túl konzervatívnak, elmeszesedettnek találta. A NRH számára mindig új hangot keresett. Nem találta meg mindig a jót, de észrevette a gyöngyszemeket.”⁴ Majd máshol Baloghról, a szerkesztőről írja: „Lényének, működésének lényeges részét formálta a décor, a társadalmi-sznobisztikus elemek kultusza, a megkötések, zárt formulák, konzervatív társadalmi normák, melyekből – saját adottságai folytán – nem engedett. Ő volt a Szerkesztő, akitől mégis sokat tanultam, olyasmit, amire nincs pontos meghatározás. Így például – hogyan kell a folyóirat részére tanulmányt készíteni, s milyen az igény, ha az írás idegen nyelven jelenik majd meg.”⁵

A folyóirat tizenkét éven keresztül jelent meg, 1932-től 1944-ig. Ez alatt az időszak alatt a havonta megjelenő orgánum a Magyarországról szóló ismeretek valóságos enciklopédiáját, egy korszak olvasható emlékanyagát nyújtja.

Passuth László a következőképpen mutatja be a lapot: „Magyar folyóirat, így hordja a magyar szellemi életnek kissé montageszerűen egymásra fotografált, néha szeszélyesen szerteágazó vonásait. Problémákat vet fel, melyek a mieink, emberek portréját rajzolja meg, akik a mi nyelvünkön szólaltak csak meg, műveket igyekszik megvilágítani, melyeknek talán csak itt van értelme. Mindezt francia nyelven teszi, egy képzeletbeli olvasó kedvéért, aki valahol, nyugaton hűvös izoláltságban él. Ez a félelmes imaginárius olvasó semmit, vagy csak nagyon keveset tud mindazokról a kérdésekről, melyekről a Revue-ben hallani fog. Így persze a problémákat néhány rövid sorban kell felvázolni előtte, könnyeden, de mégis biztos kézzel, mert ez az idegen nem szereti, ha túlságosan tanítják, ízlése kifinomodott minden iránt, ami propagatív beállításnak minősülhetne.”⁶

A szerkesztő igényes, tudós munkatársak bevonásával vállalkozott az olvasó tájékoztatására. A Magyar Szemlével közös szerkesztőbizottság tagjai: Gróf Bethlen István, Gombocz Zoltán, Gratz Gusztáv, Gyalókey Jenő, Herczeg Ferenc, Hóman Bálint, Jancsó Benedek, Kenéz Béla, báró Kornfeld Móric, Kornis Gyula, Lepold Antal, Magary Géza, Petrovics Elek, Ravasz László és Szekfű Gyula. Miután a Revue kivált a Magyar Szemléből, előtérbe kerültek olyan nevek, mint Birkás Géza, Hankiss János debreceni professzor, Illyés Gyula, Zolnai Béla, Vargyas Lajos. Szellemi életünk kiválóságai jelentették meg írásaikat ebben a fórumban.

Ha a folyóirat tematikáját vizsgáljuk, akkor az látjuk, hogy minden szám tartalmaz egy-egy tanulmányt, elsősorban a magyar politika és gaz-

⁴ *Magyar mártír írók antológiája*. Magvető Kiadó. Bp., 1970. 103.

⁵ Passuth László, *Barlangképek*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1978. 31.

⁶ Passuth László, *Széljegyzetek egy Indexhez*. In: Magyar Csillag, 1943. 246.

daság történeti és aktuális kérdéseiről, de folyamatos áttekintést nyújt a világpolitika minden nagy eseményéről is. Győry János mutat rá,⁷ hogy a nagy korszakfordulók mindig valami szinkretizmus jegyében állnak. Az első világháború utáni időszakban a politika állt az érdeklődés középpontjában, így a politikai problémák és a szépirodalom termékeinek szinkretizmusa a folyóiratokban is kimutatható. Erre az időszakra jellemző volt egy új típusú folyóirat, amely csak felerészben nevezhető annak, mert külsejével és belső tartalmával átmenetet képez a tulajdonképpeni folyóirat és a napilap között. A folyóirat a könyvet helyettesíti, eredeti rendeltetése a könyv nivójának megfelelő, de rövidebb lélegzetű tanulmányok közlése. A magyar közélet legégetőbb kérdéseinek bemutatása a napilapok feladata. Időszerű kérdéseknek a könyv nivójára való emelését tűzték ki célul a folyóiratok. Még a szépirodalmi jellegre igényt tartó lapok is az élet aktuális oldalát fordítják az olvasó felé, gyakran előtérbe helyezve a társadalompolitikát. A Nyugat is a tiszta szépirodalom jegyében indult meg, majd elkezdett a történelmi és szociológiai kérdésekkel is foglalkozni. Ilyen típusú folyóirat volt a *Nouvelle Revue de Hongrie*, ahol jól megfértek egymás mellett az irodalom, a politika és a gazdaságtan.

Ezek a tanulmányok a hivatalos tudományosság terén elismert szakemberek tollából származnak, mint például Gratz Gusztáv külügyminiszter, Pethő Sándor a Magyar Nemzet alapítója, Bethlen István, Teleki Pál, Szekfü Gyula, Hóman Bálint stb. Számos cikk jelent meg *Magyarország és Európa* címmel, részletesen foglalkozott a folyóirat a Magyarországtól elszakított kisebbség problémáinak ismertetésével, a búza áráról a tőzsdéig minden téma szakszerű feldolgozást nyert. Olvashatjuk például Bethlen István tanulmányát Magyarország kisebbségi politikájáról (*La Hongrie et son problème de minorité*, 1933. II. 531), vagy az agrárválságról Eckhardt Tibortól (*La coopération des pays danubiens et la crise agricole en Hongrie*, 1932. I. 322).

Minden számban olvasható volt egy lapszemle, amit Passuth László szerkesztett. Passuth a következőket mondja erről a rovatról: „... azt a célt szolgálta, hogy a franciául olvasók körében olyan magyarságképet alakítson ki, mely – bár objektív alapokon nyugszik – mégis humanisztikusabb, történelmi tapasztalatokat értékelőbb, mint amilyen közéletünk a valóságban volt.”⁸

---

⁷ Vö. Győry János, *Új magyar folyóiratok*. In: Magyar Szemle, 1933. I., 47.

⁸ Passuth László, *i.m.* 414.

Ami igazán értékesé teszi ezt a folyóiratot, az a kulturális rovat, amely arra vállalkozott, hogy képet adjon a magyar kultúra egy-egy szeletéről. A szerkesztő komoly irodalmi értékrend szerint mutatta be a magyar irodalmat, ami nemzeti kultúránk legnagyobb értékei közé tartozik.

Passuth a következőképpen emlékezik vissza Balogh József szerkesztői munkájára: „Információinak politikai részét jórészt konzervatív, németellenes s diktatúraellenes, gyakran főrangú s főpapi körök véleményéből merítette. Ám ami a humanisztikát, az intellektuális világot illette, itt Balogh félelmes biztonsággal tájékozódott saját – liberális – ízlése szerint. A legkitűnőbb fiatal írókat, tudósokat, kutatókat nyerte meg a maga s két folyóirata számára. A Revue minden hónapban egy-egy élő magyar író novelláját hozta, rendszerint igen jó fordításban. Olyan avantgarde szerzők szerepeltek, akik hogyanis kerülhettek volna be a hivatalosabb irodalom sáncái közé: itt francia köntösben kijutottak a Revue elképzelt világszínpadára.”⁹

Balogh József különleges szervező tehetségével meg tudta nyerni folyóirata számára a kor legkiválóbb szellemeit. A szerkesztő igyekezett minden szellemi értéket maga köré gyűjteni. Ennek legjobb bizonyítéka az, hogy Babits Mihály is gyakran ír a Nouvelle Revue de Hongrie számára. Balogh József kiadói viszonya Babits Mihállyal még a Magyar Szemle Társaságban folytatott főtítkári munkájához kötődik. (A Magyar Szemle Társaság 1927-től 1945-ig állt fenn, ennek kiadásában jelent meg a Magyar Szemle folyóirat Szekfü Gyula, majd Eckhard Sándor szerkesztésében, a kiadványok szerkesztője pedig Balogh József volt 1935-ig, majd Bisztray Gyula folytatta ezt a munkát.¹⁰) A Magyar Szemle társaság részéről Babits Mihály két munkája, a *Dante-kommentár* és az *Amor Sanctus* kiadását Balogh József intézte. Ez a szerkesztő-író viszony folytatódott azután a Nouvelle Revue-ben. Babits akkor már a Nyugat szerkesztője volt, mégis szinte minden évben írt valamit a Revue számára. Már a folyóirat első évében számos Babits-vers, tanulmány, novella részlet és könyvismertetés jelenik meg. Így például Michel Babits: *Les âmes qui se dévètent* (1932. I. 132), *Labyrinthes de rêves* (1932. I. 348), *La chair et les os* (1932. II. 51), *Paris et André Ady* (1832. I. 499), *Ad astra* (1932. II. 59). Babits Mihályt Gyergyai Albert mutatja be a Nouvelle Revue de Hongrie olvasóinak (Albert Gyergyai: *Michel Babits*,

⁹ *Magyar mártír írók antológiája*. Magvető Kiadó. Bp., 1970. 102.

¹⁰ Vö. Bisztray Gyula, *Fejezetek a magyar könyvkiadás történetéből*. In: Magyar Könyvszemle, 1966/2.

1932. II. 46). Ugyancsak ebben az évfolyamban találjuk meg Babits Balogh inspirációjára megírt munkájának ismertetését, az *Amor Sanctust*. A következő évfolyamok is gazdagon hozzák Babits írásait: *Nationalisme et patriotisme* (1934. I. 353), *Kölcsey* (1938. II. 352), *Esztergom* (1939. II. 128), *En traduisant Dante* (1940. I. 286), *Littérature hongroise* (1941. II. 499). A könyvismertetések között is szerepelnek munkái: *Histoire de la littérature européenne* (1934. II. 549. és 1935. II. 369), valamint a *Le livre de Jonas* (1940. I. 334). Az 1938-as júniusi szám pedig kiemelten Babits Mihály munkásságát ismerteti. A címlapon az alcím: *Homage à Babits*. Ebben a számban Szerb Antal mutatja be a költőt (*Babits le poète*, 1938. I. 507), Illyés Gyula pedig a regényírót (*Babits le romancier*, 1938. I. 513.), majd Kerecsényi Dezső tanulmányát olvashatjuk az esszéíró Babitsról (*Babits l'essayiste*, 1938. I. 518.), végül Keresztúry Dezső Babits fordítói munkásságát méltatja (*Babits le traducteur*, 1938. I. 524). Ezeket a tanulmányokat a Babits francia rajongójaként bemutatott Denis de Rougemont-nak a költőnél tett látogatása emléke nyitja meg. (Kabdebó Lóránt írja, hogy ez a francia rajongó valójában egy francia nyelvű svájci filozófus volt, és Balogh is tudta ezt, de a francia nyelvterületre szánt folyóiratnak a franciaságot kellett hangsúlyozni.) De Rougemont a következőket írja Babitsról „...le plus profondément magyar de sensibilité, et en même temps le plus européen par la culture.” Ebben a számban Babitsnak két írása jelent meg: *La foule et la nation* (1938. I. 500), *Fogaras* (1938. I. 530).

Ennek a kötetnek Balogh Babitshoz írt levele szerint igen jó visszhangja volt: „Franciaországban és Belgiumban éppúgy sikere volt cikkednek, mint diplomáciai olvasókönyvünkben, sőt tudtommal ír nyelvre is lefordították. (...) Minderre persze a szerkesztő is kicsit büszke, mert jól esik látnia, hogy lapját olvassák.”¹¹

Balogh József Babitsnak erre a kötetre vonatkozó levelét a Magyar Csillagban tette közzé. „A Nouvelle Revue új számának lapjairól szeretet árad felém, mely hálára kötelez és nem tűri, hogy némán maradjak. Meg kell mondanom, hogy milyen jólesik ez – mennyire érzem az erőadó rokonszenv sugárzását – a közt a sok csüggedés közt, mely a magyar írók napjainkban folyton kísérti és környékezi. Meg kell köszönnöm a szerkesztő szép ötletét, a tüntető és kitüntető rámgondolást, a sok törődést és szeretetet, amiről terv és kivitelezés egyformán tanúskodik. Igaz és jól tudom, a tüntető ünneplés valójában nem nekem szól, hanem a magyar kultúra szellemének, melyet szolgállok. Mégis lehetetlen elfojtanom bizonyos személyes érzések hangját. Vajha munkásságom ismertetése hoz-

¹¹ Idézi Kabdebó Lóránt, i.m. 211.

zájárulna ahhoz a nagy célhoz, amit a Nouvelle Revue de Hongrie maga elé tűzött!”¹²

Az utolsó Babits vonatkozású tanulmány François Gachot nekrológia (1941. II. 138). Maga a szerkesztő is elbúcsúzik a költőtől ebben a számban: Joseph Balogh, *La tragédie de Michel Babits* (1941. II. 136). Babits nélkül nem lehet Magyarországot megértetni a Nyugattal, mondja itt Balogh. Ezért találta a szerkesztő olyan fontosnak, hogy ezt a humanista költőt megnyerje a Revue számára. „Így juthatott el Babits szava egy világnyelven legálisan (...) sokfelé, az utóbbi háborús bezártság ellenére is. Balogh József ezzel már nemcsak Babitsot, a költőt szolgálta, de szolgálatot tett hazájának és az egyetemes humanizmusnak is.”¹³

Nemcsak Babitsot sikerült felkérnie a Revue számára, hanem a Nyugat más munkatársait is, többek között Kosztolányi Dezsőt és Karinthy Frigyest. Átlapozva a folyóiratokat azt láthatjuk, hogy gyakran hozta a nyugatosok írásainak fordításait. Ady Endre, Kaffka Margit, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád nevével sokszor találkozunk a hasábocon. Minden irodalmi szemelvényt megelőzött egy ismertetés a kor legjobb irodalmárai tollából. Például Babits mutatta be Adyt, Kosztolányit pedig Schöpflin Aladár.

A Nyugat második nemzedékébe tartozók, Szabó Lőrinc, Márai Sándor, Németh László, Illyés Gyula, Kodolányi János munkái is helyet kaptak itt. A korabeli jelesebb hazai írók közül nem volt talán senki, akinek ne jelent volna meg novellája a Revue-ben.

Passuth László írja az irodalmi válogatásról: „végiglapoztam például, hogy milyen novellákat fordítottatott le Balogh, aki lelke mélyén, azt hiszem csak módjával szerette a modern irodalmat, félt tőle, zabolázatlan műfajnak tartotta. Mégis – magyar avantgarde is szerepel a hasábocon, olyanok is, akiket az akkori hivatalos irodalmi véleményt formálók nem láttak jó szemmel, mint Nagy Lajos, Pap Károly, Dallos, Gelléri, Sásdi, hogy taláломra említsek egy-egy nevet. S a lírai válogatás is a legjobb akkori poézist tükrözte. Ebben nagy volt a szerkesztő, aki ilyenkor nyilván helyesbítette saját ízlésvonalait.”¹⁴

A legjobb esszéírók, mint Halász Gábor, Sötér István, Szerb Antal, stb. munkái jelentek itt meg francia nyelven.

Minden tanulmány, szóljon akár a középkor, akár az adott időszak irodalmáról, európaiságunkat igyekezett hangsúlyozni. Kiemelt minden

¹² *A Magyar Csillag Hírei*. In: Magyar Csillag, 1943/I. 251.

¹³ Kabdebó Lóránt, i.m. 212.

¹⁴ Passuth László, *Gyilokjáró*. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1973. 159.

olyan jelenséget, amely általánosan „európai” értelemben valami magasabb rendűre vet fényt – mondja Passuth.

Révész Imre tanulmánya például Szenczi Molnár Albertről (Emeric Révész, *Albert Molnár de Szencz*, 1934. I. 50), amelyet halálának 300. évfordulójára írt, azt hangsúlyozza, a protenstánsok közös szellemi kincsét magyarra ültette, ezzel a magyarság szellemi nívóját a Nyugathoz emelte, valamint megtette az első lépéseket, hogy a magyar nyelvet az írói világ többi nyelvével egyenrangúvá tegye. Eckhardt Sándor is európai szemmel mutatja be Balassi Bálintot (Alexander Eckhardt, *Le premier poète hongrois: Valentin Balassi*, 1935. I. 270), akit az akkori Európában a maga nemében egyedülálló költői egyéniségnek tart, és az európai reneszánsz költészet és a magyar teremtőerő szerencsés összefonódását látja benne.

Nem kerüli el a Revue figyelmét a kisebbségi magyar irodalom megismertetése sem. Bisztray Gyula mutatja be többek között a szlovákiai, illetve a jugoszláviai magyar irodalmat: Jules Bisztray, *La littérature hongroise de Slovaquie* (1934. II. 291), *La littérature hongroise de Yougoslavie* (1935. I. 66). Számos tanulmány foglalkozik Erdéllyel, például: Elemér Jancsó, *La civilisation hongroise et l'ancienne Transylvanie* (1941. I. 430), vagy Ladislav Kovács, *Charles Kós* (1937. I. 146).

A magyar zenekultúra is helyet kap itt. Átlapozva a folyóiratokat látjuk, hogy több tanulmány foglalkozik a magyar zenével, a cigányzenét is bemutatja, valamint jelentősebb zeneszerzőink – például Liszt Ferenc, Bartók Béla, Kodály Zoltán – munkásságát is ismerteti.

A képzőművészeti rovatot általában Farkas Zoltán állítja össze, aki a Nyugatban is ennek a rovatnak a vezetője. A hazai képzőművészet legjobbjainak a profilja rajzolódik ki, köztük találjuk például Paál Lászlót, Rippl-Rónai Józsefet, Csók Istvánt, Meggyessy Ferencet, Egri Józsefet, Székely Bertalant. A rovat gyakori közreműködője François Gachot, a francia követség kultúratanácsosa, aki szenvedélyes művészetpártoló cikkeket ír *Magyar művészet – európai művészet* címmel.

Rendszerint egy-egy magyar festő képével, jó nyomdatechnikával készült illusztrációjával is bővült a tartalom. Tallózva az illusztrációk között, megtaláljuk Berény Róbert, Borsos Miklós, Bernáth Aurél, Buday György és számos társuk grafikai mellett Csontváry munkáit is.

Kitárul a magyar néprajz páratlan gazdagsága Györffy István, Ortutay Gyula, Szendrey Ákos, Solymossy Sándor tanulmányain keresztül: Étienne Györffy, *La „tanya”* (1933. I. 258), Étienne Györffy, *Les „matyó”* (1935. I. 485), Ladislav Lajtha, *La danse hongroise* (1941. II. 530), Ákos Szendrey, *Le Kalotaszeg* (1935. II. 40).

A folyóirat végén találhatjuk a könyvismertetéseket, a *Les livres* című rovatot, ahol új magyar és figyelmünkre érdemes európai kiadások talál-
nak kommentárra.

Ez a szemle nemcsak hazai eredményeket közvetített Európába, ha-
nem az európai szellem értékeinek hazai megismertetésében is részt vett.
A Revue elsősorban Franciaországra figyelt. A hazai közönségnek volt
egy olyan jelentős rétege, amely figyelemmel kísérte a franciaországi
eseményeket. Maga a szerkesztő is ezt a franciaorientáltságot képviseli,
amikor a következőket írja: „Ha valaki önmagát illúziókba ringatva, két-
ségbe vonná Franciaország nagypolitikai jelentőségét, a legutóbbi
félesztendő diplomáciai eseményei megtaníthatták a valóságra. Hogy
bennünket olyan hatalmi szerkezet ölel körül, melynek legalább is egyik
fókusza Párizs, annak ránk nézve nemcsak gyakorlati, hanem nyelvi és
szellemi következései is vannak. A francia politika, szellem és gazdaság
világát nem eltávolítani, hanem közelíteni kell Budapesthez.”¹⁵

Eckhardt Sándor és Hankiss János számos tanulmánya foglalkozik a
francia irodalommal, a francia szellemmel, és annak magyarországi hatá-
sával: Alexandre Eckhardt, *L’histoire de la littérature française en Hong-
rie* (1932. II. 476), *Le premier philosophe hongrois et la pensée française*
(George Bessenyei) (1938. II. 529), Jean Hankiss, *Victor Hugo en 1935*
(1935. II. 214). Vizsgálja továbbá a francia–magyar kulturális, gazdasági
és politikai kapcsolatokat, elemzi a trianoni döntést.

De kitekint a folyóirat Olaszországra, Németországra, Ausztriára is.
Egyszóval, figyelte az európai horizontot, nyomon követte mindazt, ami
Európa gazdasági, politikai és kulturális életében történik.

Ez a szemle fórumot biztosított a külföldi diplomataknak, újságírók-
nak, politikusoknak, irodalmároknak. Mindazok számára, akik a legelhi-
vatottabban ismertették az aktuális közép-európai helyzetet, valamint el-
hozták hazánkba az európai szellemet.

Hubay Miklós rámutat arra, hogy ez a folyóirat a német befolyás ma-
gyarországi erősödésével kezdett igazán érdekes és életveszélyes lenni,
mint a németbarátsággal szemben egy másik politikának a bázisa. „Bá-
mulatos hierarchiában volt együtt e folyóiratok bizottságaiban mindenki,
akire – nemzeti-casinói látókörből – számítani lehetett Magyarországon a
háborúból való kiugrás esetén. A szervező, Balogh József aztán életével
fizetett kártyavár remekművéért.”¹⁶

¹⁵ Balogh József, *Nyelvismeretek*. In: Magyar Szemle, 1935. I. 171.

¹⁶ Kabdebó Lóránt, *A háborúnak vége lett*. Kozmosz könyvek, 1983, 12.

A német megszállás után a folyóiratot betiltják, az utolsó számot Hubay Miklós adja ki Genfben. Így emlékszik vissza: „Március 19-én a németeknek első dolga volt, hogy a Revue szerkesztőségét feldúlták. Baloghot is keresték a lakásán. És az utolsó számot az Athenaeum nyomdában elkobozták. Ebből azért pár példány – éppúgy, mint a hasonló sorsra jutott Magyar Csillag utolsó számából is – megmaradt, s nekem is kihozott egyet valaki Genfbe. Ezt én még márciusban sokszorosítottam, és szétküldtem a svájci előfizetőknek. (...) Közép-Európa lelegegásabb folyóirata nyomorúságosan lestencilezve. S megírtam az előfizetőknek, (...) hogy fogadják emlékebe a Revue utolsó számát, amelyet Magyarországon még a megszállás előtt szerkesztettek.”¹⁷

Balogh József bujkálni kényszerült, de a németek elfogták, munkatáborba került, majd kivégezték. A szerkesztő műve, a Nouvelle Revue de Hongrie fennmaradt példányai azt tanúsítják, hogy ezt a folyóiratot művelődéstörténetünkben és sajtótörténetünkben jelentős hely illeti meg.

Ezt támasztja alá De Vienne magyarországi francia követ, aki jelentésében a következőképpen ajánlja a francia kulturális szervek figyelmébe: „Egy olyan francia, mégpedig jó francia nyelven szerkesztett folyóiratról van szó, amelynek egészében véve sikerült megőriznie objektivitását, amelyből szabályt csinált, s amely a Közép- és Kelet-Európában kiadott ilyen típusú publikációk között valószínűleg a legjobb.”¹⁸

1942-ben a Nouvelle Revue de Hongrie tízéves fennállását ünnepelte. (Alig két évvel élt tovább.) Az évforduló alkalmára megjelent egy úgynevezett *Index* kötet, amelyet Szöllösy Klára állított össze. A kötet bevezetőjét Zolnai Béla írta „*Dix années de Nouvelle Revue de Hongrie*” címmel. Ebben a cikkben¹⁹ Zolnai Béla bemutatja a magyar–francia kapcsolatok rövid történetét és számadást ad a Revue tíz esztendejéről. Itt írja, hogy a Nouvelle Revue de Hongrie figyelemmel kísérte mindazt, ami Magyarországra és Európára vonatkozik, és ennek hangot is adott. Célja az volt, hogy a francia, vagy franciául beszélő elit számára közel hozza problémáinkat, hogy így az idegen beláthasson tudományos és szellemi életünkbe, és ne kerülje el figyelmét, hogy mindezt európai kötelesség ismerni, hiszen a folyóirat minden sora az európai szellemet tükrözi vissza. A Nouvelle Revue de Hongrie ennek az európai szellemet hordozó magyar léleknek volt a tükre.

¹⁷ Kabdebó Lóránt, i.m. 20.

¹⁸ Romsics Ignác, *Francia–magyar kulturális kapcsolatok és a párizsi Magyar Intézet a két világháború között*. In: Hagyományok és módszerek, Hungarológiai ismerettár, 1990. 113.

¹⁹ Vö. *Index 1932–1942*, Budapest, Société de la Nouvelle Revue de Hongrie, 1943.

MAGYAR NYELV A VILÁGBAN

A csehországi magyar kisebbség nyelve*

EÖRY VILMA

1. Sajátos helyzete, kutatottsága és szociolingvisztikai jellege

1.1. A kisebbségek fő típusai, az **autochton** és a **bevándorolt** kisebbség között sajátos, átmeneti helyet foglal el a csehországi magyar minoritás. Az első nemzedék tagjai ugyanis különféle okokból (egzisztenciális késztetés, tanulás, házasságkötés, illetve kitelepítés) elhagyták szülőföldjüket, ilyen értelemben tehát betelepült kisebbségnek számítanak. Emellett szól az is, hogy a betelepült kisebbségre (nem meghatározóan, de dominánsan) jellemzően tagjai diaszpórában élnek. Betelepülésük idején azonban az az ország, amelyben szülőföldjük volt, és az, amelyben új lakóhelyre kerültek, egy és ugyanaz volt: Csehszlovákia. Igaz ugyan, hogy már akkor is több-kevesebb önállósággal rendelkező szülőföldjük országrésze, Szlovákia, ahol ők autochton kisebbséget alkottak, de a magyar 1920. június 4-e óta hivatalosan Csehszlovákia kisebbségének számított. Olyan országon belül változtattak lakóhelyet tehát, ahol egy tömbben élő autochton kisebbség tagjainak számítottak, s csak a tömböt hagyták el, s kerültek szórványhelyzetbe, ráadásul azzal a lehetőséggel, hogy minden adminisztrációs kötelezettség nélkül bármikor visszatérhetnek szülőföldjükre, hiszen Csehszlovákia polgárai voltak.

Ez a helyzet gyökeresen megváltozott azonban Csehszlovákia kettéválásával (1993. január 1.). Most olyan állam polgáraivá váltak, anélkül, hogy ismét lakóhelyet változtattak volna, amelyben kisebbségük a korábbi autochton kisebbségtől országhatárral van elválasztva. Helyzetüket ez a tény mindenképpen megváltoztatta, még akkor is, ha a már itt élők nyelvhasználatában, kétnyelvűségük jellegében (ma még) talán nem is okoz a korábbiakhoz képest lényeges változást.

1.2. A csehországi magyar kisebbséggel, éppen új volta és talán kis létszáma miatt is, Magyarországon tudomásom szerint eddig nem foglalkoztak. Csehországban magát a kisebbséget, illetve nyelvét szocioling-

---

* A tanulmány az RSS támogatásával, a 216/1998. számú pályázat keretében készült.

visztikai munkában először Jiří Nekvapil említi meg a csehországi kisebbségi kontaktusnyelvek között. Rövid áttekintésében pontosan megfogalmazza sajátos helyzetét: „Ezt a kisebbséget az önálló Csehország létrejöttével (1993. 1.1.) jelentős mértékben új jelenségként kell felfognunk, mivel Csehszlovákia idején a figyelem a több mint fél milliót számláló, egészen más körülmények között (többen) Dél-Szlovákiában élő magyar kisebbségre irányult. A magyarok Csehország területén nem tartoznak az autochton kisebbségek közé” (Nekvapil 1993: 10). Szociolingvisztikai szempontból eddig csak Lucie Hašová elemezte nyelvhasználatukat, egy Nejdek-ből (Karlovy Vary mellett) való adatközlő interjújának a nyelvváltásra koncentráló elemzésével (Hašová 1995: 51–63, Hašová 1996). A kisebbség új keletű volta és csekély létszáma (hivatalosan mintegy 20 000 személy) miatt tehát gyakorlatilag feltáratlan minden, a nyelvhasználatukra vonatkozó jellemző.

1.3. Ha ezt a kisebbséget be akarjuk sorolni a szociolingvisztikában ismert kategóriák valamelyikébe, nehézségekkel találkozunk, éppen korábban felvázolt sajátos helyzetük miatt. Bartha Csillának a földrajzi és eredet szerint kialakított szempontrendszer szerint (Bartha 1999: 75–84) a csehországi magyar nyelvi kisebbség a következő képet mutatja: **csak helyben** kisebbségi helyzetben levő, a nyelvországgal **érintkező, szét-szórt, emigráns** kisebbség. Ez a típus megtalálható Bartha monográfiájában a White-tól, ill. Edwardstól idézett táblázatban, a tíz csoport közül a nyolcadikként, s a New Englandben élő francia kisebbség a példa rá (Bartha 1999: 79), a csehországi magyar kisebbségre azonban csak megszorításokkal érvényes. Mégpedig nem csupán azért, mert a típusba sorolás szükségképpen eltekint a nem tipikus egyedi jellemzőktől, hanem inkább azért, mert a csehországi magyar kisebbség az említett monográfia szempontjai szerint nem sorolható be egyértelműen, s felvet olyan szempontokat is, amelyek ezek között nem szerepelnek. (A szempontok elemzésénél Bartha 1999: 77–84-ből indulok ki.)

1.3.1. A kisebbségi nyelvek földrajzi és eredet szerinti osztályozásának első szempontja az, hogy az adott nyelv csak kisebbségi nyelvként vagy többségi nyelvként is létezik-e, illetve csak egy országban vagy egyszerre többben is. Eszerint három típusát lehet megkülönböztetni a kisebbségi nyelveknek: 1. az **egyedi** kisebbségi nyelvek, amelyek csak egy adott államban használatosak, 2. a **nem egyedi** nyelvek, amelyek nem korlátozódnak egyetlen országra, de mindenütt kisebbségi helyzetben vannak, 3. a **csak helyben** kisebbségi nyelvek, amelyek nemcsak kisebb-

ségi, hanem többségi helyzetben is élnek. A **csak helyben** kisebbségi nyelv első látásra jól fedi a csehországi magyar nyelv helyzetét, hiszen Magyarországon többségi nyelvként beszélik, közben van azonban a Trianon után kialakult magyar kisebbség, amely nemcsak a magyar nyelvhasználóknak egy jelentős részét öleli fel, hanem amelynek egyik csoportja, ill. ennek lakóhelye (a mai Szlovákia magyarlakta területei) a csehországi magyar nyelvi kisebbség nagy részének „anyaországa” is. Eszerint a csehországi magyart ilyen megszorításokkal jellemezhetjük: *olyan kisebbségi nyelv, amely dominánsan többségi nyelvként létezik (10 000 000), de jelentős arányban van jelen kisebbségi nyelvként is (4–5 000 000), s amelynek „származási nyelve” maga is kisebbségi helyzetben funkcionál.*

1.3.2. A második szempont a kisebbségi nyelvnek a más államokban beszélt típusaival való kapcsolattartás. Eszerint vannak **érintkező** és **nem érintkező** változatok a kisebbségi nyelvek között. Ebből a szempontból a csehországi magyar inkább **érintkező**, már csak a földrajzi és történelmi (nem számít régi kisebbségnek, különösen, ha az 1992. január 1-jét veszszük határvonalnak) közelség miatt is. Ez az érintkezés azonban inkább az ugyancsak kisebbségben levő „származási nyelvvel” áll fenn. Lényeges azonban az is, hogy a kisebbség egy része (valószínűleg a nagyobb, tehát meghatározó része) már semmilyen kapcsolatot nem tart fenn se magyarországi, se szlovákiai magyarokkal.

1.3.3. A harmadik szempont a nyelvnek terület szerinti koncentrált-sága. Eszerint lehet **egybefüggő** (kohézív) és **szétszórt** (nem kohézív). A csehországi magyar nyelv szétszórtnak számít, még akkor is, ha az ország egyes területein, illetve városaiban, így például Prágában nagyobb a koncentrált-ságuk, mint máshol.

1.3.4. A negyedik szempont a kisebbségi helyzet létrejöttének módja és az érintkező csoportok egymáshoz való viszonya. Eszerint megkülönböztetünk **őshonos** (autochton) és **bevándorló** (emigráns) kisebbséget. A csehországi magyar mindenképpen **bevándorlónak** számít. Migrációjának az oka azonban a század 20-as éveitől kezdve különböző: volt köztük önkéntesen, kikényszerítve áttelepülő, sőt erőszakosan áttelepített is, azután egyénileg, családostul, illetve kisebb csoportokban áttelepülő/áttelepített is, bár az egész korszakot, illetve a mai kisebbség Csehországba kerülését nézve az **önkéntes** és **egyéni** áttelepülés a domináns. Az őshonosság lehetősége a csehországi magyarokkal kapcsolatban fel sem merülhet, annál is inkább, mert létezésük az első áttelepüléseket számítva is maximum 70 évre tehető, nagyobb áttelepítés 1948-ban volt, egy je-

lentős önkéntes áttelepülési hullám pedig csak a 60-as és 70-es években. Hivatalosan azonban csak 1993. január elsejétől kezdve létezik csehországi magyar kisebbség, addig ők, bár ugyanúgy Csehország területén éltek, mint ma, Csehszlovákia legnagyobb **autochton** kisebbségének tagjai voltak, csak éppen az országon belül más területre költöztek.

A csehországi magyar kisebbség olyan szórvány kisebbség tehát, amely anélkül, hogy közben lakóhelyet változtatott volna, a közelmúltig egy autochton kisebbség tagja volt.

1.3.5. S még egy, egyáltalán nem jelentéktelen szempont, amely szerint egy kisebbségi nyelv helyzete minősíthető, az, hogy milyen a hatalmi viszony a többségi és az adott kisebbségi nyelv között. Eszerint a következő variációk különböztethetők meg: **1. őshonos – fölérendelt, 2. emigráns – fölérendelt, 3. őshonos – alárendelt, 4. emigráns – alárendelt.** A csehországi magyar az utolsó, a 4. csoportba tartozik, a történelmi tényező azonban tovább differenciálja ezt a besorolást is. Először is származását, illetve 1993. január elseje előtti helyzetét tekintve a 3. csoportba (őshonos – alárendelt) tartozna. Nyelvi tudatát egyrészt tehát ez határozza meg, másrészt pedig az, hogy a mai kisebbség nagy része éppen ezen autochton kisebbségi létből emigrált egy számára jobb helyzetbe. Még tovább differenciálja azonban helyzetüket az a tény, hogy a fölérendelt nyelv részben azonos maradt, részben változott: Csehszlovákiában ugyanis mint köztársaságban két hivatalos nyelv volt: a szlovák és a cseh, de a cseh elsőbbségével. Ahonnan imigráltak, ott a közvetlen fölérendelt nyelv a szlovák volt, de az abszolút hivatalos fölérendelt nyelv a cseh. Ebből ők a mindennapokban szinte kizárólag a szlovákkal érintkeztek, ezt használták többé vagy kevésbé, a lakóhely etnikai jellegének megfelelően. Ahova emigráltak, ott a környezeti és a hivatalos fölérendelt nyelv a cseh, a szlovák helyébe ezt kellett tehát elsajátítaniuk. Ez azonban általában nem okozott különösebb nehézséget, egyrészt a két nyelv szoros rokonsága és feltűnő hasonlósága, sőt a kettő kommunikációs „kompatibilitása” miatt, másrészt érzelmi okokból: a Csehországba települők nagy része a cseh közösséghez pozitívabban viszonyult és viszonyul, mint a szlovákhhoz, itt nagyobb biztonságban érezte és érzi magát, mint Szlovákiában. A csehországi többség ráadásul, mivel a szlovákiaihoz hasonló fenyegetettségét nem érez a létszámában is jelentéktelen magyar kisebbségtől (nem egészen így pl. a némettől), toleráns a magyar kisebbséggel szemben. Egyebek mellett mindezek a viszonyok is okai lehetnek a csehországi magyar kisebbségnél megfigyelhető nagy mértékű asszimilációs készségének, miközben az is előfordulhat, hogy a kisebbség bizonyos

csoportjainak teljes biztonságérzete a lojalitást elutasítással vagy éppen különállása hangsúlyozásával váltja majd föl (ahogy az utóbbi években szórványosan már meg is figyelhető). *Alárendelt kisebbség tehát, de olyan, amelynek a „fölérendeltje” részben ugyanaz, részben más többség, mint autochton kisebbség korában.*

A felvázolt alárendeltségi viszonyral együtt hat az a tény, hogy a csehországi magyar kisebbség kis létszáma miatt, illetve hogy ez sem tömbben, hanem szétszórva él, sem a törvények nem biztosítják, sem lehetőség (sem igény) nincs az anyanyelvű iskoláztatásra. Ezzel együtt a társadalmi érintkezés a családi és baráti helyzetektől eltekintve semmilyen lehetőséget nem ad a magyar nyelv használatára, kivéve egy kisebb, aktívabb csoportot, amely a magyar kulturális és társasági rendezvények résztvevőjeként többször, illetve szervezőjeként a munkahelyén is használja a magyart, legalábbis a csehvel párhuzamosan.

1.4. Mindezek a jellemzők azonban már a szociolingvisztika általános, tapasztalatokból levont elmélete szerint is arra mutatnak, hogy a csehországi magyar különösen **veszélyeztetett nyelv**. A tapasztalatok szerint tagjainál két nemzedék alatt szinte teljesen végbemegy a nyelvvesztés-nyelvcsere folyamata. Az általános gyorsaság ellenére azonban különböző tényezők befolyásolják a folyamat lezajlásának tempóját is, és módját is. A csehországi magyar személyekkel készített interjúk elemzése éppen ezt a bonyolult, többtényezős folyamatot igyekszik majd a későbbiekben megragadni és bemutatni.

2. A magyar kisebbség története

A csehországi magyar kisebbség jellegének, valamint nyelvi viselkedésének vizsgálata nem nélkülözheti történetük áttekintését, hiszen a jelenségek magyarázata sokszor éppen ebben található meg. Történetük azonban szorosan összefügg a csehszlovákiai, szorosabban véve a szlovákiai magyar autochton kisebbségnek a történetével. Így, ha vázlatosan is, de ennek nyolcvan évét is át kell tekintenünk, ha ábrázolni akarjuk a csehországi magyarok történetét.

A szlovákiai magyarok történetéről folyamatosan, az utóbbi időben azonban még részletesebben értesülhettünk akár Csehszlovákiában, akár utóbb Szlovákiában, vagy Magyarországon megjelent történeti vagy emlékezés, illetve esszé jellegű kötetekből. A csehországi magyarok történetéről azonban nem jelent meg önálló munka, kivéve a Petr Sadílek és

Csémy Tamás készítette szociológiai felmérés történeti vonatkozásait (Sadílek–Csémy 1993). Ezért összefoglalómat kénytelen voltam annak a csehországi szórvány magyarokra vonatkozó részében is inkább az előbbi munkákra, elsősorban a történelemtudományi feldolgozásokra alapozni. A szaktudományi megalapozottságot azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert igyekeztem távol maradni az egyéb művekben jelentkező érzelmi állásfoglalástól, sokkal inkább az – akár a statisztikai adatokra is támaszkodó – objektívabb monográfiákat használtam fel, elsősorban Popély Gyula (Popély 1991, Popély 1995), és Gyönyör József (Gyönyör 1989, Gyönyör 1990), Janics Kálmán (Janics 1980), Lanstyák István (Lanstyák 1991) munkáit, valamint Glatz Ferenc (Glatz 1988) és Rónai András (Rónai 1991) egy-egy, a mi szempontunkból áttekintő jellegű munkáját. De azért sokat segített e kisebbség helyzetének megértésében sok, műfajukból eredően szubjektív írás is (elsősorban Fábry Zoltán, Györy Dezső, Peéry Rezső, Szalatnai Rezső, Szvatkó Pál és Turczel Lajos munkái).

A szlovákiai magyaroknak mintegy nyolcvanéves múltját a következőképpen lehet korszakolni (de párhuzamosak vele a csehországi rész, illetve Csehország magyar kisebbségének történeti korszakai is):

1918–1938: az első köztársaság létrejöttétől a bécsi döntésig,

1938–1945: a bécsi döntéstől a 2. világháború végéig,

1945–1948: a jogfosztottság évei,

1948–1989: a kommunista diktatúra időszaka,

1989-től, a rendszerváltástól, ill. 1993. január 1-jétől, Csehszlovákia kettéválásától napjainkig (vö. Lanstyák 1991).

2.1. Az első világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződés értelmében jött létre hivatalosan a mintegy egymillió lakost számláló magyar kisebbségi tömb az újonnan megalakult Csehszlovákián belül, mégpedig Szlovákiában (Slovensko) és Kárpátalján (Podkarpatská Rus). Az összefüggő magyarlakta terület az 1919. június 11-én hivatalosan is megállapított új magyar határ mentén húzódott változó szélességű sávban. Ezen a területen az 1910. évi népszámlálás adatai szerint több mint 40% nem szlovák, tehát más nemzetiségű lakos élt. A magyar lakosság számaránya a szlovákiai részen ekkor 30,62%, a kárpátaljai pedig 10,66% volt (vö. Popély 1991: 23–24). Elhelyezkedése kedvezőtlen volt abból a szempontból, hogy a keleti és a nyugati szélek földrajzi távolsága és kulturális hagyományokbeli különbsége megnehezítette, hogy az amúgy is nehéz új helyzetben az etnikumnak közös nemzetiségi tudata alakuljon ki, s hogy közös szellemi központja jöjjön létre. Ez az elhelyezkedés azonban egy-

ben a magyarországi területekkel való érintkezést is jelentette, és elősegítette azt, hogy nyelvét ebben az időszakban, sőt a későbbiekben is megőrizhette. A közösségnek nemzetiségi tudatra ébredését, az új körülmények között élni tudását és sajátosan gazdag szellemi életét a már említett szerzők szépirodalmi, publicisztikai műveikben érzékletesen ábrázolják.

Az első köztársaságban a nemzetközi szerződéseknek megfelelően több törvény és rendelet szabályozta a nemzetiségek jogi helyzetét (vö. részletesebben Popély 1991: 39–45), de a valóságban nagy volt a távolság a törvények betűje és a gyakorlat között. Sok volt az olyan intézkedés, amely a magyar nemzetiség súlyának csökkentését célozta. A legfontosabbak ezek közül az állampolgárság megszerzésének megnehezítése, az anyanyelv használatának korlátozása, elsősorban a hivatalokban, de többször minden nyilvános helyen is, az anyanyelvi alapfokú iskolák számának csökkentése, a középiskolák csaknem teljes és a felsőfokú oktatás teljes megszüntetése, a „földreform”, amely a magyaroktól elkobzott birtokokra morva, szlovák és cseh csoportokat telepített, s ezzel megbontotta a zárt etnikum egységét, az új közigazgatási rendszer (az ún. nagyzsüparendszer), amely lehetővé tette, hogy a kormány beavatkozzék az egyébként demokratikusan felépülő önkormányzati rendszerbe.

Mindezek mellett azonban különösen nagy jelentőségük volt a népszámlálási adatoknak, ezektől függött ugyanis bizonyos jogok gyakorlásának lehetősége, pl. azokon a településeken lehetett anyanyelvi alapfokú iskolát működtetni, ahol a nemzetiség lélekszáma elérte a 20%-ot. A maga korában és később is sokat bírált első csehszlovák népszámlálás azonban nem az anyanyelvűséget rögzítette, hanem a nemzetiséghez való tartozás bevallását, s ez a tapasztalatok szerint általában kisebb arányt mutat, mint az anyanyelvi statisztikák. Így az 1921. évi népszámlálás adatai szerint a magyar lakosság számaránya az 1910-eshez képest Szlovákiában 21,45%-ra csökkent, Kárpátalján 17,35% volt, az egész ország lakosságának pedig 5,57%-át tette ki (Popély 1995: 148–158). Az 1930. évi népszámlálás adatai szerint a szlovákiai és kárpátaljai magyar lakosság számaránya 7,08%-kal csökkent, az egész ország lakosságának pedig már csak 4,78%-át alkotta (Popély 1991: 104).

Éppen a szlovákiai magyar nyelvű oktatás megszűnésének következtében iratkoztak be sokan a két háború között a prágai német Károly Egyetemre, 1921/22-ben például 477 magyar diák tanult ott. Az ugyancsak prágai műszaki főiskolának 132, a brünni német műszaki főiskolának pedig 77 magyar hallgatója volt ugyanebben a szemeszterben (a szlo-

vákiai magyar diákok egy ideig Szlovákiában is előnyben részesítették a német nyelvű felsőoktatási intézményeket a szlovák nyelvűekkel szemben, s csak lassan kezdték látogatni a szlovák, illetve cseh nyelvű egyetemeiket, vö. Popély 1995: 196). Az 1918–1938 közötti időszakban Csehszlovákia csehországi részében a magyar kisebbség egy részét tehát elsősorban a főiskolás és egyetemista diákok, valamint a katonai szolgálatukat itt töltők alkották. Közülük aztán többen itt is maradtak, munkalehetőséget vagy cseh házastársat találva. Prága ezekben az években vált a csehszlovákiai magyarok egyik jelentős kulturális központjává, különböző egyesületekkel, lapokkal (a legjelentősebb közülük a Prágai Magyar Hírlap című napilap 1922 és 1938 között – vö. Sadílek–Csémy 1993: 155).

Feltételezhető, hogy valamennyi magyar már korábban is élt itt, de jelenlétük a monarchiabeli népszámlálási adatokban nincs jelezve. Az 1921. évi népszámlálás adatai szerint Csehországban 6104 magyar nemzetiségű lakos élt, az 1930. évi szerint pedig már 10 463 (Popély 1995: 154, 196). Számuk itt növekedett tehát, miközben a magyar lakosság számaránya az egész országban meglepő mértékben csökkent.

2.2. A bécsi döntéssel a csehszlovákiai magyar kisebbség többsége visszakerült Magyarországhoz, s az időlegesen önálló Szlovák Köztársaságban mintegy 60–70 ezren maradtak. Pontos adataink erről nincsenek, mert bár 1940-ben volt Szlovákiában népszámlálás, a hivatalos adatokhoz még ma sem lehet hozzáférni (Popély 1991: 125). A két háború közti szlovákiai magyar kisebbség nagyobb része megszűnt tehát kisebbségi lenni, s reménykedett abban, hogy a háború befejezése ezen a tényen nem változtat.

Adatok hiányában erre a néhány évre csak feltevéseink lehetnek a csehországi magyar kisebbségről. Nincs okunk feltételezni, hogy létszámuk lényegesen változott volna, ha csak azáltal nem, hogy a háborús események, Szlovákia önállósulása, de még inkább a szlovákiai magyar kisebbségnek az anyaországba való visszakerülése megszakította a két háború közt megkezdődött átáramlási folyamatot.

2.3. A második világháború végével tulajdonképpen visszaálltak a trianoni határok: az 1938-ban Magyarországhoz csatolt területek Kárpátalja kivételével visszakerültek Csehszlovákiához. A terület lakosságát azonban az impériumváltás nehézségein kívül nem várt megtorlások is érték. A visszacsatolt magyar területek lakóit mint olyanokat, akik a háború

alatt egy később vesztes katonai blokkhoz tartozó országban éltek, kollektív háborús bűnösnek nyilvánították, megfosztották állampolgárságuktól, ezzel együtt minden joguktól, s megtorlásként kiutasítással (kb. 30 000 fő), lakosságcsere keretén belüli vagy azon kívüli kitelepítéssel (kb. 70 000 fő), csehországi deportálással (kb. 50 000 fő), illetve azzal büntették, hogy lakóhelyükön való maradásuk lehetőségét ahhoz kötötték, hogy szlováknak vallják magukat („reszlovakizáció”, vö. Vadkerty 1993). Ezekben az években magyar nyelvű iskolai oktatás például egyáltalán nem volt (Lanstyák 1991: 41).

E megtorló intézkedések miatt az eddig felsorolt több tízezer magyar lakoson kívül kb. még hatezren önként hagyták el az országot. A bármelyik módon eltávozott magyarok helyébe szlovák lakosságot telepítettek, ezzel a magyar etnikai tömböt lazították. A háború utáni első, 1950. évi népszámlálás adatai szerint a magyar lakosság már csak 3%-át alkotta az ország összlakosságának, Szlovákiáénak pedig 10,3%-át (Popély 1991: 128–130, illetve bővebben Janics 1980).

A mi szempontunkból lényeges a Szlovákiából eltávozott magyarok közül az a mintegy 50 000 ember (más adatok szerint 44 129 – vö. Kaplan 1991: 12), akit hivatalosan „munkaszolgálatra” vittek a Csehországból kitelepített német lakosság helyére. A munkaszolgálat azonban csak egy évig tarthatott volna, s csak a munkaképes korú férfiakra és nőkre vonatkozhatott volna. Ezzel szemben a magyarok lakta területekről teljes családokat hurcoltak el úgy, hogy minden ingatlanukat hátra kellett hagyniuk, amelybe aztán (legtöbbször romániai) szlovák családokat telepítettek. Csak ingóságaitak vihették magukkal, s vagonokban szállították őket katonai őrizet mellett új lakóhelyükre már 1945 őszétől kezdve, de főként 1946/47 különösen hideg telén (1946. november 19-e és 1947. február 25-e között). Adatokat azonban nem találtam arra vonatkozóan, hogy az áttelepített lakosság milyen arányban tudott később visszatelepülni lakóhelyére, és milyen sikerrel tudta esetleg visszaszerezni ingatlanjait. Az azonban tény, hogy bár bizonyára nagy számú család maradt Csehországban, mára nagyrészt asszimilálódtak. A hivatalos felmérések szerint a mai csehországi magyar kisebbségnek mindössze 1,5%-át teszik ki azok, akiket akaratukon kívül telepítettek ide (vö. Sadílek–Csémy 1993: 138, magáról az áttelepítésről Janics 1980: 225–249).

Nem nagyon látszik az áttelepítettek magas száma azonban már az 1950. évi népszámlálás adatain sem, ezek szerint Csehországban akkor 13 201 magyar élt (Popély 1991: 130), az előző népszámlálásokhoz képest nem változott meg a mérsékelt növekedés egyenletes üteme.

2.4. A kommunista diktatúra éveiben először hivatalosan nem vett tudomást a csehszlovák állam a nemzetiségekről, később, 1960 körül azonban már számolt velük, köztük a magyarokkal is. Az 1968. évi demokratizálódási törekvések méltányos kezelést ígértek a nemzetiségeknek, s hivatalosan elismerték őket államalkotóknak, a gyakorlat azonban mindezt nem tükrözte. Az elvben meglévő jogokat – pl. a hivatalos érintkezésben a magyar nyelv használatát: a kétnyelvű hivatalos dokumentumok kiállításának, a kétnyelvű tájékoztató feliratok alkalmazásának a lehetőségét, az anyanyelvi oktatást, névadást – időnként helyi határozatok tették nehezessé vagy lehetetlenné (vö. Lanstyák 1991: 18–31).

Az 1961. évi népszámlálás adatai szerint a magyar nemzetiségű lakosság számaránya némileg emelkedett a legutóbbihoz képest: az ország összlakosságának 3,9%-át tette ki, Szlovákia lakóinak pedig 12,4%-át. Ez azonban nem valóságos növekedés, sokkal inkább arra utal, hogy ekkor már többen be merték vallani nemzetiségüket. Az asszimiláló törekvések ugyanis – ha nem szűntek is meg – kevésbé voltak határozottak és látványosak, mint korábban, annak ellenére is, hogy az uralkodó politika nyíltan haladó, követendő gyakorlatnak tartotta a nemzetiségek beolvasztását. A későbbi népszámlálások adatai azt bizonyítják, hogy az asszimilálás annyira azonban sikeres volt, hogy a magyar lakosság részaránya nem tudott növekedni, legjobb esetben is csak stagnált a következő évtizedekben, miközben az ország lakossága folyton növekedett (1970-ben az összlakosság 4%-a, a szlovákiainak 12,2%-a, 1968-ban az összlakosságnak 3,8%-a, a szlovákiainak 11,2%-a magyar nemzetiségű – vö. Popély 1991: 131–133).

A mai csehországi magyar kisebbség nagy része ebben az időszakban költözött át az országon belül olyan csehországi részekre, elsősorban iparvidékekre, ahol jobb munkalehetőségeket, kulturáltabb életet remélt, s elsősorban azt, hogy nem lesz folyton a kisebbség elleni kisebbség nagyobb támadások céltáblája. A népszámlálási adatok tanúsága szerint a 80-as évekre nagyjából elérte a magyarok lélekszáma azt, amennyien ma Csehországban élnek. Az 1961. évi adatok szerint 15 152, az 1970. évek szerint 18 472 magyar nemzetiségű élt Csehországban. Ez utóbbi évben azonban már volt a számlálólapokon olyan kérdés is, amely az anyanyelvre vonatkozott, eszerint a magyar anyanyelvű lakosság létszáma 21 339. Az 1980. évi népszámlálás 19 816 főt tart számon magyar nemzetiségüként (Popély 1991: 131–133).

A rendszerváltás után várható demokratizálódás helyett a szlovákiai magyar nemzetiséget a nacionalista szemléletű törvényhozás még hiva-

talosan is megfosztotta azoktól a jogoktól, amelyek az államalkotó nemzetiségnek járnak. Különösen érzékenyen érintette a magyar kisebbséget a szlovák nyelvtörvény, amely tovább szűkítette számukra az anyanyelv használatának jogát. Ez a diszkriminatív tendencia azóta is tart, s különösen megerősödött Csehszlovákia szétválása után. Nem véletlenül fogadta a magyar kisebbség aggódással Szlovákia önállósulását, reményt számára legfeljebb a legutóbbi választások után megindult pozitív jellegű változások nyújtanak.

2.5. 1989. november 17-ével, a prágai bársonyos forradalommal elsősorban a szlovákiai magyarok számára végre megnyílni látszott a lehetőség arra, hogy a várható demokratizálódás nyomán az országban létszámarányuknak megfelelő helyet foglalhassanak el. Ez a csehországi magyarok számára inkább a szlovákiai részen élő kisebbség helyzete miatt volt fontos, hiszen ők maguk azzal, hogy a jobb körülményekkel együtt a szórványhelyzetet választották, saját kisebbségi életükben nem számíthattak különösebb változásra, s nem is nagyon lett volna okuk változást várni saját, elfogadható nemzetiségi helyzetükben. Ebben az időben (az 1990. évi népszámlálás adatai szerint) 19 932 magyar kisebbségi élt Csehországban (Sadílek–Csémy 1993: 156).

1993. január elsejével, a két ország szétválásával azonban lényegesen megváltozott a csehországi magyarok helyzete. Kisebbségük, amely Csehszlovákiának a 2. világháború óta legnagyobb autochton kisebbségét alkotta, más országban, Szlovákiában maradt, ők maguk pedig Csehország egyik kicsi (az összes nemzetiségi lakosság 11,08%-át kitevő, egyébként létszámban az autochton lengyel és a német után harmadikként következő – vö. Sadílek–Csémy 1993: 157), nem autochton kisebbségének tagjaivá lettek. Ennek számukra legsúlyosabb következménye az „anyafölddel” való kapcsolattartás megnehezedése. Külföld lett számukra a volt Csehszlovákia magyarok lakta része, szülőföldjükre országhatáron át, útlevelel kell hazamenniük. Az önállóvá vált Csehországban – meglehetősen méltatlanul – kérvényezniük kellett állampolgárságukat, automatikusan ugyanis nem járt nekik.

A különválás következményeként lelassult a magyaroknak a szlovákiai részből való, egyébként is lassulási tendenciát mutató átáramlása. Bár kezdetben sok mindenben előnyt élveztek még a volt Csehszlovákia lakói Csehországban, nem számítottak, s ma sem számítanak abszolút külföldieknek, egyre több a szerződésekre foglalt megszorítás, talán a kettős állampolgárság megszerzésének lehetősége kompenzálja némileg

őket. Statisztikai adatokkal ennek a változásnak a következményeiről még nem rendelkezünk, de például a prágai egyetemeken a szlovákiai magyarok létszáma évről évre csökken. Először a bevezetett tandíj miatt, annak megszűnése óta pedig a magas kollégiumi díjak miatt.

Különösen az egyetemi hallgatók létszámcsökkenésének lehet a következménye, hogy az a sajátos magyar kulturális közösség, központ, amely az első köztársaság óta szinte állandóan létezett Csehországban, elsősorban Prágában, s folyamatos kapcsolatot tartott a szlovákiai magyar kisebbséggel, és közvetlenebbül kapcsolta Európához, veszt jelentőségéből, bár szerencsére nem szűnt meg teljesen.

3. A csehországi magyar kisebbség jelene

3.1. Földrajzi elhelyezkedésük. A szórvány magyar kisebbség Csehországnak szinte minden részén megtalálható. Sűrűbben élnek azonban az észak-, ill. nyugat-csehországi, az észak-morvaországi iparvidékeken, valamint Prágában és környékén. Elhelyezkedésüket kerületek szerint, az összes csehországi magyar százalékában mutatja a 4. számú táblázat.

Sehol sem élnek azonban tömbben, nincs olyan település, ahol a cseh lakossághoz képest jelentős arányt képviselnének. Szórványjellegük tehát teljes.

3.2. Szervezeteik, fórumaik. Lényeges az anyanyelv használata szempontjából, hogy van-e saját társadalmi életük. Már az 1992-ben készített szociológia felmérés is tanúskodik ilyen szervezetek meglétéről vagy létrejöttéről. Ezek közül csak azokat említjük meg, amelyek egyben találkozási alkalmak is a kisebbség tagjai számára. Az itt tanuló diákok nagy múltú, több mint negyven éves Ady Endre diákköre ma is élő szervezet. A korábbi CSEMADOK (a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége) csehországi alapszervezetei csak néhány évig éltek a negyvenes és ötvenes évek fordulóján, s azóta olyan szervezet, amely az itteni magyarokat összefogta volna egészen a rendszerváltásig, ill. pontosabban 1990. februárjáig nem volt, akkor jött létre ugyanis a csehországi magyarok első önálló szervezete, a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége. Az alapszabályzat célkitűzései jellemzik a kisebbségnek már korábban leírt sajátos jellegét: elsősorban természetesen a kisebbség anyanyelvi kulturális igényeit igyekezzenek kielégíteni, ezenkívül fenntartani a kapcsolatot az „anyaországi” magyar lakossággal, amely az alapítás idején még a csehszlovákiai autochton tömbmagyarság volt, harmad-

részt pedig a többségi nemzettel való jó viszony kiépítését tűzték ki célul, mégpedig a múltbeli cseh–magyar kapcsolatok feltárására alapozva. A szervezet azóta is működik, alapszervezetei jöttek létre különböző városokban. Kulturális rendezvényeket, összejöveteleket, kirándulásokat szerveznek, mégpedig rendszerességgel (például havi egy alkalommal van egy egész estét betöltő magyar klub, amelynek látogatottsága jó, kb. 40-50 személy alkalmanként). Részt vesznek a Magyar Kulturális Központ által is támogatott magyar nyelvű gyermekfoglalkozások szervezésében és támogatásában, s közvetítik a Magyarország által nyújtott különféle (legtöbbször pályázati) lehetőségeket.

Folyóiratuk, a Prágai Tükör 1993. januárja óta jelenik meg, eleinte négy, majd öt alkalommal évente. A folyóirat tematikája tulajdonképpen az alapszabályban lefektetett célkitűzések szellemét tükrözi, bár az arány időnként eltolódik az egyik vagy másik témacsoport javára.

Van a prágai Regina Rádiónak egy kéthetenként ismétlődő, negyedórás magyar nyelvű adása. A műholdas vétel pedig lehetőséget ad rá, hogy fogható legyen a magyarországi Duna Tévé adása, sőt a Kossuth Rádióé is.

Rendszeresen van Prágában magyar nyelvű református és katolikus istentisztelet. Az ezeket látogató személyek általában még együtt maradnak egy kis beszélgetésre, vagy közös programokat szerveznek.

4. Összefoglalás

A szétszórta élő, tulajdonképpen „emigránssá” lett magyar kisebbség szoros kapcsolatot tart fenn tehát elsősorban a szlovákiai magyar kisebbséggel, de Magyarországgal is, miközben emigráns kisebbségi létét egyre jobban felismeri, s a megváltozott politikai körülmények között ehhez igazodik. A szétszórtság és bizonyos érdektelenség miatt azonban a korábban felsorolt szerveződések ma még messze nem mozgatnak meg „tömegeket”, még a kisebbség összlétszámához képest sem.

Táblázatok

1. Népszámlálási adatok a csehországi magyar nemzetiség létszámának alakulásáról:

1921	6 104
1930	10 463
1950	13 201
1961	15 152
1972	18 472
1980	19 816
1990	19 932 *

2. A mai csehországi magyarok átköltözésének oka (vö. Sadílek–Csémy 1993: 138, mintavételen alapuló szociológiai felmérés eredménye):

személyes okok (pl. házasság):	36,9%
ott talált magának munkát:	24,3%
szüleivel együtt költözött oda:	15,7%
már ott született:	19,1%
deportálták, kitelepítették:	1,5%
egyéb:	2,5%

3. A mai csehországi magyarok ott élésének ideje (vö. Sadílek–Csémy 1993: 137):

1930–1940 óta:	1,7%
1940–1950 óta:	10,4%
1950–1960 óta:	16,1%
1960–1970 óta:	29,1%
1970–1980 óta:	22,5%
1980–1991 óta:	20,2%

---

* Az utolsó adat kivételével Popély Gyula munkáira támaszkodtam (Popély 1991, Popély 1995, a megfelelő helyen lapszámmal), de az utolsó adat a Sadílek–Csémy kötetből való (Sadílek–Csémy 1993: 156 – ez utóbbi statisztika egyébként néhány adatában kis mértékben eltér a Popély által felsoroltaktól).

4. A csehországi magyarok mai földrajzi elhelyezkedése (Sadílek–Csé-
my 1993: 159, vö. még Gyönyör 1989: 47):

Észak-Morvaország	22,6%
Észak-Csehország	20,2%
Nyugat-Csehország	16,3%
Közép-Csehország	12,9%
Kelet-Csehország	8,9%
Prága	7,9%
Dél-Morvaország	7,3%
Dél-Csehország	3,9%

Irodalom

- Bartha 1999: Bartha Csilla, A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tan-
könyvkiadó, Budapest.
- Glatz 1988: Glatz Ferenc, Magyarok a Kárpát-medencében. Pallas Lap- és
Könyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Gyönyör 1989: Gyönyör József, Államalkotó nemzetiségek. Tények és ada-
tok a csehszlovákiai nemzetiségekről. Madách, Bratislava.
- Gyönyör 1990: Gyönyör József, Mi lesz velünk, magyarokkal? Fejezetek a
csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig. Madách, Bra-
tislava.
- Hašová 1995: Hašová, Lucie, Vybrané aspekty komunikace v multilingvním
prostředí – kézirat.
- Hašová 1996: Hašová, Lucie, Z výzkumu jazykové situace v Nejdku u Kar-
lových Varů. Časopis pro moderní filologii. 78/2: 88–96.
- Janics 1980: Janics Kálmán, A hontalanság évei. A szlovákiai magyar ki-
sebbség a 2. világháború után 1945–1948. Európai Protestáns Magyar
Szabadegyetem (Bern), 2. kiadás, München.
- Kaplan 1990: Kaplan, K., Pravda o Československu 1945–1948. Panorama,
Praha.
- Lanstyák 1991: Lanstyák István, A szlovák nyelv árnyékában (A magyar
nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In: Kontra Miklós (szerk.),
Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről. Magyarságkutató Inté-
zet, Budapest 11–72.
- Nekvapil 1993: Nekvapil, Jiří, Kontaktsprachen und Minderheiten in der
Tschechischen Republik: Versuch einer enzyklopädischen Zusammenfas-
sung. Universität Bielefeld.

- Popély 1991: Popély Gyula, Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945. Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Popély 1995: Popély Gyula, Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925). Kalligram, Bratislava.
- Rónai 1991: Rónai András, Térképezett történelem. Püski, Budapest.
- Sadílek–Csémy 1993: Sadílek, Petr–Csémy Tamás, Maďari v České republice – Magyarok a Cseh Köztársaságban 1918–1992. Svaz Maďarů žijících v českých zemích – Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége, Praha 1993.
- Vadkerty 1993: Vadkerty Katalin, A reszlovakizáció. Kalligram, Bratislava.

A nominális mondatok funkcionális szempontból

HEGEDŰS RITA

1. A megnevezésről; a létige funkciójáról

A *nominális mondat/nominális predikátum* problémája a magyarban leíró nyelvészeti és MID [magyar mint idegen nyelv] oktatási szempontból is több érdekes problémát vet fel. Ezekre a problémákra a leghasználhatóbb magyarázatot számomra eddig a funkcionális megközelítés, ill. a funkcionális grammatika rendszere nyújtotta. A modern megközelítés meglepő hasonlóságokat mutat Brassai megállapításaival: ennek oka természetesen az azonos szempontú – funkcionális – megközelítés: „A funkcionális vizsgálat, ellentétben a formális logikai elemzéssel, az ilyen mondat típusok állítmányát a közlés célja és értelme szempontjából vizsgálja” (Hadrovics 1969: 34).

A nominális mondat kuriozitásának és nehézségének kiemelése, amely a MID nyelvkönyvek nagy részében oly gyakori, pedagógiailag hibás. Különösen a nyelvtanulás kezdetén, ahol a nehézségek és a forrásnyelv struktúrájától való eltérés eltúlzott hangsúlyozása felesleges félelmeket és ellenérzéseket kelt.

A rendszer szempontjából sem helytálló a megközelítés: nem arról van szó, hogy bizonyos nyelvekben **van** ígétlen mondat, míg másokban **nincs**: „Az ige a mondat létét biztosítja, nélküle nincs semmi [...] illetve van, vminek a helye, az űr” (Brassai 1860: 13§) – tehát eleve a megnevezés is kétséges: sem a *nominális*, sem a *non-verbális* kifejezés nem fedi teljes mértékben a tényeket.

A nyelvekben a legtöbb gondot a létige megléte vagy (látszólagos) hiánya okozza. Ezt pontosan szabályba lehet foglalni oly módon, hogy tisztázzuk a kérdéses elem – a létige – funkcióját. Az állítmánynak kell olyan operátorral rendelkeznie, amely időt, módot, számot, személyt, aspektust fejez ki: van olyan nyelv, amely ezt csak a létigével érheti el, van olyan, amelyben a létige el is maradhat. (Japán példa: a melléknévi állítmány és a melléknévi jelző között csak egy kopula-szerű inflexió a különbség, amely állítmányi szerepben a melléknévhez járul.)

A létige a magyarban is elhagyható bizonyos esetekben: ezt a fent idézett cikkelyben Brassai nagyon képszerűen, Kis Pipin és Childerick pél-

dájával illusztrálja. Ennek a mesének „leegyszerűsített” változata szolgál az alábbi táblázat megértéséhez:

A LÉTIGE MELLETT

FŐNÉVI	MELLÉKNÉVI	HATÁROZÓI
		KIEGÉSZÍTŐ ÁLL
<i>Tanár vagyok.</i>	<i>Fáradt vagyok.</i>	<i>Itt vagyok.</i>
<i>Tanár vagy.</i>	<i>Fáradt vagy.</i>	<i>Itt vagy.</i>
<i>Péter tanár.</i>	<i>Péter fáradt.</i>	<i>Itt van a kulcs./Itt a kulcs.</i>
<i>Tanárok vagyunk.</i>	<i>Fáradtak vagyunk.</i>	<i>Itt vagyunk.</i>
<i>Tanárok vagytok.</i>	<i>Fáradtak vagytok.</i>	<i>Itt vagytok.</i>
<i>Péterék tanárok.</i>	<i>A gyerekek fáradtak.</i>	<i>Itt vannak a kulcsok.</i>
	<i>Kék szemem van./Kék a szemem.</i>	
	<i>Kék szemed van./Kék a szemed.</i>	
	<i>Kék szeme van./Kék a szeme.</i>	
	<i>Kék szemünk van./Kék a szemünk.</i>	
	<i>Kék szemetek van./Kék a szemetek.</i>	
	<i>Kék szemük van./Kék a szemük.</i>	

Mese

„Volt egyszer egy öreg király. Hosszú évtizedeken keresztül uralkodott, békében és boldogságban élt a népe. Mikor érezte, hogy ereje hanyatlik, maga mellé vette az egyik fiát, hogy segítsen neki a kormányzásban. Együtt ültek egy darabig a trónon. A fiú azonban megunta a közös uralkodói széket. Nem bírta kivárni, amíg édesapja békében távozik az élők sorából, s erővel letaszította a trónról. Attól kezdve egyedül uralkodott, de édesapja emlékétől soha nem szabadult meg.”

Az öreg király: az ige	<i>A király uralkodik.</i>
az interregnum: a kéttagú állítmány (létige + határozói kiegészítő)	<i>Bent van a király./Itt a király.</i>
a fiú: az állítmány névszói része	<i>A király bölcs. Péter a király.</i>

Dik, aki funkcionális grammatikai leírását a nyelvtipológia eredményeire építi, Fergusont idézi, aki szerint a létige legtöbbször a következő esetekben marad el:

- inkább fő, mint mellékmondatokban;
- gyakrabban emfatikus, mint nem emfatikus mondatokban
- gyakrabban időtlen, ill. jelöletlen jelen idejű mondatokban mint egyéb időkben;

- inkább harmadik, mint első vagy második személyű mondatokban;
- inkább melléknévi, mint főnévi szerkezetekben;
- inkább belső, mint kiemelt helyzetekben.

A fenti esetekből a 2., 3. és 4. tökéletesen fedi a magyart – tehát valóban nem kuriózumról van szó.

A fentiek alapján helyesebbnek tartanám a *nominális* helyett a *kéttagú* állítmány megjelölést; a továbbiakban ennek elemzésével foglalkozom.

2. A kéttagú állítmány esetében a *van* létige hordozza a grammatikai információt, a határozói vagy névszó rész a lexikai információt.

A kéttagú állítmány kifejezhet

a) határozói körülményt/vmihez való hozzárendelést (*A madár a házban van. Ott a templom! Itt a tollam! Most van ebéd. Kovács kartárs, maga ki van dobva!*);

b) minősítést, tulajdonítást, besorolást (*Péter okos. Péter kékszemű. Péter tanár. Péter Juliska férje. A telek eladó. A könyv az enyém.*);

c) azonosítást (*Ez az épület a Magyar Tudományos Akadémia. Péter a tanár.*);

d) létezést, birtoklást (*Vannak kísértetek. Van egy barátságos házi kísértetünk. Péternek kék szeme van.*).

Az a) és b) esetben valamely ismert tárgyról, személyről újabb információkat adok. Ezek az információk vagy határozói vagy jelzői körülményre utalnak.

A határozói körülmény megadásánál az állítmány igei része a *van*, ezt határozói funkciójú mondatrész – határozószó vagy határozóragos névszó – egészíti ki. Ebben a mondatfajtaiban a *van* igét elhagyhatom jelen időre vonatkozó esetben, ha az állítmány határozói részét helyhatározószó fejezi ki, és ez a határozószó a mondat élén áll. *Itt a ház! Ott a Balaton!* A határozói körülmény speciális megadása a *létige + határozói igeneves* szerkezet. Ennek használati szabályait külön tanítani kell.

A b) esetben az ismert alanyhoz főnévvel vagy melléknévvvel rendelkező valamely új tulajdonságot: *Péter okos* – ez a minősítés/tulajdonítás kategóriája; ill. az ismert alanyt besorolom egy nagyobb kategóriába, ahol rajta kívül még vannak egyedek: *Péter tanár* – ez a besorolás. Ebben a kategóriában a létigét jelen időben, 3. személyben tilos kitenni!

A c) esetben két ismert, határozott fogalmat egymáshoz rendelkezőnek alapján, hogy a két dolog, fogalom érvényességi köre megegyezik. Ez a mondatfajta mindig emfatikus.

A b) és c) csoport összevetése:

besorolás

(az ismert alanyról adok vmely információt, besorolom egy nagyobb kategóriába)

Diák vagyok.

Diák vagy.

Péter diák.

Diákok vagyunk

Diákok vagytok.

A fiúk diákok.

azonosítás

ismerem az alanyt, ismerem az állítmányt, a kettőt egymáshoz rendelem. (A mondatban az lesz a grammatikai alany, amelyekhez hozzárendelem a másik fogalmat.)

Én vagyok a tanár.

Te vagy a tanár.

Péter a tanár.

Mi vagyunk a tanárok.

Ti vagytok a tanárok.

Ők a tanárok.

(Szituáció: információt kérek arról, hogy a mondat alanyának mi a foglalkozása, státusza. Kérdés: *Mi a foglalkozása/od?*) (Szituáció: több, nagyjából egykorú résztvevő közül nem tudom eldönteni, ki a tanár. Kérdés: *Ki a tanár?*)

A d) esetben a legnehezebb a mondatot elemezni. Amikor egy tárgyat, személyt, dolgot megnevezünk, már eleve azzal számolunk, hogy létezik; az erről tett megállapítás tulajdonképpen tautológia. A csak egyszerően, önmagában létezését kifejező mondat ezért soha nem lehet nyomatéktalan; csak olyan szituációban képzelhető el, amikor szemben áll egymással a létezik – nem létezik állítás: *Van Isten? Van.*

Az ebbe a kategóriába sorolható leggyakoribb szituációs típus a birtoklás. Azt fejezem ki, hogy egy, a közlő és a hallgató által ismert személy rendelkezik bizonyos tárggyal, tulajdonsággal stb. Az ismert személy, a birtokos [a grammatikai alany] *-nak/-nek* ragot kap, a birtokszón pedig megjelenik a *birtokos személyjel* (A *van* ige a birtoklás kifejezésénél a predikátum egy funkcióját – ebben az esetben az igei jelentést – megtartotta; időt, módot képes kifejezni (*Volt egy kutyám; Ha lenne egy kutyám...; Legyen kutyánk!*), de a személyt már nem ő hordozza. (Hasonló a szerepe a *kell*-hez.) Hangsúlyozható.

Gyakran előfordul a birtokos szerkezet minősítése: *Péternek kék szeme van. Marinak három testvére van.* Testrészek megjelölésénél a léteget kiválthatja a határozott névelő: *Péternek kék a szeme.*

A kategóriák összefüggése: Az a), b), c), d) kategóriák funkciójukban igen közel állnak egymáshoz, ezért az éles elkülönítés felesleges. Külö-

nösen közel áll egymáshoz az a) és d) kategória; a szövegekörnyezet dönti el, hogy adott esetben helyhatározói körülmény egészíti-e ki a létigét, vagy valóban létezésre (egzisztenciára) kérdezzük-e rá: – *Van sör a jégen?* – *Igen, van* (határozói körülmény). Párbeszéd a boltban: – *Jó napot kívánok! Van sör?* – *Sajnos, nincs* [a boltban, elérhető közelségben...].

A kategóriákat összekötő szempont egyrészt alaki (*kéttagú állítmányról van szó*); másrészt a predikátumtípus jellemzésének egységes szempontjából fakadóan illeszkedik a *nem dinamikus* kategóriába. Ez az osztályozás megkönnyíti az igei és nem-igei predikátumok azonos szempont szerinti osztályozását, s a formális jegyek háttérbe szorításával a forrásnyelv predikátumtípusaival való összevetést.

	+ DINAMIKUS = VÁLTOZÓ	– DINAMIKUS = ÁLLANDÓ
+ SZÁNDÉKOS = ESEMÉNY	cselekvés <i>Mari krumplit főz.</i>	helyzet <i>János az asztalnál áll.</i> <i>János itthon van.</i>
– SZÁNDÉKOS = FOLYAMAT	történés <i>A krumpli fő.</i> <i>Az ajtó becsukódik.</i>	állapot/létezés <i>Az asztal a sarokban áll.</i> <i>János beteg.</i>

3. A névelőhasználat

Az új és ismeretlen fogalmakat a nyelv kizárólag már ismert fogalmak segítségével tudja megmagyarázni. Tehát az „új” és „ismert” igencsak relatív kategóriák: ami ma ismert, az tegnap még új volt; s ami ma új, az holnap már ismert lesz. Ugyanígy viszonylagos a határozottság ill. határozatlanság is. Határozottnak tekinthetnek egy egyedet, de egy típust is.

A SAS MADÁR.
határozott osztály nagyobb osztály(ba sorolás)

LÁTTAM EGY SAST.
határozatlan egyed

A SAS ÉPPEN ELKAPOTT EGY NYULAT.
határozott egyed

Névelő nélkül áll a főnév, ha új fogalmat vezetünk be, ill. a fogalom új összefüggésben jelenik meg.

– *Tudod mi az, hogy kutya?* (új fogalmat vezetünk be);

– *A kutya állat.* (típust, osztályt jelöltünk);

- *Találkoztam egy kutyával* (a határozatlan névelő azt mutatja, hogy a következőkben erről a bizonyos kutyáról lesz szó).
- *A kutyát végül magamhoz vettem* (határozott, már ismert egyedről van szó).

A névelőhasználat szabályai tehát a következőképp alakulnak:

Nem tesztek névelőt:

– az egyértelműen ismert, egyedi főnevek elé: pl. személynevek, bizonyos földrajzi nevek elé;¹

– a tulajdonítást/besorolást kifejező mondatokban az állítmányi szerepben álló főnév elé: *Péter tanár. A kutya emlős állat.* Amennyiben az alanyt egy bizonyos, határozott főnévvel azonosítom, az állítmány is kap névelőt – de ez viszonylag ritka: – *Ki a tanár? – Péter (a tanár).* [Tudom, hogy valaki tanár, de szeretném pontosan azonosítani. Ebben a szituációban az adott pillanatban a „tanár” megjelölés csak egyetlen egy személyre – Péterre – igaz; az előző szituációban több személy is lehet tanár.] A *Péter tanár* szituációban Péter az, aki a kérdező számára ismert, az ő foglalkozására kérdez rá: – *Mi a foglalkozása Péternek? – (Péter) Tanár.* Jól megfigyelhető, hogy a válaszban az ismert rész elmaradhat!

Mindig ki kell tennem a határozott névelőt mutató névmással jelzett vagy birtokos jelzős főnév előtt, bár ilyenkor határozottságot jelölő funkcióját átvette a mutató- vagy birtokos névmás.

Határozatlan névelőt tesztek a főnév elé abban az esetben, ha

– egy ismert osztályból, csoportból kiemelek egy határozatlan egyedet: *egy fiú közeledik;*

– mennyiséget, mértéket jelentő főnevek előtt kiemeli a határozatlanságot: *Egy csomó dolgom van ma este. Egy halom dolgotat kell még ki-*

---

¹ A tulajdonnevek névelőhasználatának néhány fontos szabálya:

Határozott névelőt használok a következő földrajzi nevek előtt:

– hegyek, hegységek, folyók, tengerek, tájegységek neve előtt: *az Északi-Középhegység, a Mátra, a Balaton, a Dunántúl* – de névelő nélkül állnak a kontinensek: *Európa, Ausztrália;*

– utak, utcák, terek neve előtt: *a Hősök tere, a Csalogány utca;*

– a több szóból álló országnévek előtt: *az Egyesült Államok, a Magyar Köztársaság;*

– az újságok, folyóiratok, könyvcímek előtt: *a Népszabadság, az Egri csillagok.*

Általában **névelő nélkül** állnak a személynevek: *Kovács Péter, Mari,* de mindig határozott névelőt kap, ha jelzője van: *az álmotag Kovács Péter, a bőbeszédű Mari.* Névelőt kapnak a többes számban álló személynevek; az *-ék* képzős főnevek előtt ingadozik a névelőhasználat: *Vargáék – a Vargáék.*

javítanom. Figyelem! Az indoeurópai nyelvekben az azonosítást kifejező mondatokban határozatlan névelőt használunk, a magyarban egyáltalán nem használunk névelőt! *Berta ist eine dumme Kuh – Berta buta liba* (a magyar anyanyelvű is gyakran hibázik ebben a szituációban);

– az *egy* névelővel ellátott tulajdonnév állítmányként tulajdonítást/hasonlítást fejez ki: *Az én Gergőm egy kis Mozart* 'olyan tehetséges zenében, mint a gyerek Mozart'.

Összefoglalás: a határozottság/ismertség relatív kategóriáját a névelők következőképp jelölik: a főnevek egyedileg határozott voltát jelöli a *határozott*, egyedileg határozatlan voltát a *határozatlan* névelő. Határozott típust/osztályt jelöl a *névelőtlen* főnév. A leghatározottabb egyedi főnév a tulajdonnév, amely legtöbb esetben névelőtlen; a birtokos jelzős ill. a mutató névmási jelzős főnév. (A határozott névelőt mindig kitesszük a birtokos és a mutató névmási jelzős szerkezetek előtt: *Az én kutyám, a te kutyád. Ezt a könyvet kérem.*)

4. A kéttagú állítmányok típusai a magyarban

A kéttagú állítmány formai és funkcionális összefüggéseit Dik elvégezte az angol szempontjából. Ennek magyar megfelelőjét összegyűjtve és elemezve kitűnik, hogy a formailag egymástól oly messze került mondatformák funkciójukat tekintve szoros kapcsolatban állnak egymással. Ennek feltárása mind a rendszer, mind az alkalmazás szempontjából érdekes tanulságokkal szolgálhat.

A Dik-féle predikátum-csoportosítás a magyarra vetítve:

	predikátum-típus	argumentum-típus (alany)	szemantikai vonatkozás
1.	melléknévi, puszta főnévi	bármilyen	tulajdonság hozzárendelése
2.	határozatlan főnév	határozott	vmely osztály (egy) tagja
3.	határozatlan főnév	határozatlan	vmely osztályt magában foglal (az osztály minden tagjára vonatkozik)
4.	határozott főnév	bármilyen	azonosítás
5.	helyhatározói bővítmény (locativ term.)	határozott	helyhez kötés
6.	helyhatározói bővítmény (locativ term.)	határozatlan	létezés/hely

7.	„üres” locativus	határozatlan	létezés
8.	birtokos szerkezet (possessiv term.)	határozott	birtoklás

Példák:

1. *A nő szép. János festő. Egy lány beteg.*
2. *János festő.*
3. *A robin is a bird. A veréb madár. !*
4. *János a festő. Egy gyerek a ház ura.*
5. *A kutya a parkban sétál.*
6. *Egy kutya sétál a parkban. / Kutya van a parkban.*
7. *A házban van kutya.*
8. *Van kutyám / van egy kutyám / az én kutyám...*

A funkcionális szemlélet látszólag egymástól távol eső jelenségeket kapcsol össze (a helyhatározó, mint az állítmány része; a birtoklás és létezés rokonítása), s a hagyományos szemlélet számára megdönthetetlennek vélt fogalmakat kérdőjelez meg (a nominális mondat léte). Úgy vélem – s ezzel az elnevezéseken, kategorizálásokon lovagló parttalan szakmai vitáknak szeretném elejét venni –, ha az újnak ható szemlélettel anyanyelvünket a külföldiek számára taníthatóbbá, szerkezetét világosabbá, s az idegen ajkúak számára érthetőbbé tesszük, ezzel mindenkinek csak használunk.

Irodalom

- Dik 1980: Simon C. Dik, *Studies in Functional Grammar*. Academic Press. London–New York–Toronto.
- Hadrovics 1969: Hadrovics László, *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest.

Frazeológia a magyar nyelv tanításában

KERÉKJÁRTÓ ÁGNES

Mindennapi nyelvhasználatunk tele van képekkel. Némileg hasonlóan ahhoz, ahogyan régen az udvarlás során „*virágnyelven beszéltek*”, vagyis közmegállapodás szerint meghatározott jelentést tulajdonítottak egy-egy virágnak az érzelmekkel, szerelmi étellel kapcsolatos mondanivaló kifejezésében, mindennapi beszédünkben meghatározott jelentést tulajdonítunk egy-egy képnek. Például, ha valakinek nincs maradása a félelemtől, azt mondjuk rá: *ég a föld a talpa alatt*; aki hirtelenül, szó nélkül otthagy bennünket, az *faképnél hagy*; az erős, kitartó, szilárd jellemű embert pedig úgy jellemezzük, hogy *kemény fából faragták*.

A köznyelvi metaforák és a képszerű állandósult kifejezések, más néven frazeológiai egységek vagy idiómák a nyelv lexikai készletének gazdag és színes rétegét alkotják. Olyan sajátos szavak és kifejezések tartoznak ide, melyek képhívó erejüknel fogva kiterjedt hálózatokat alkotnak egy-egy nyelv rendszerén belül. Lépten-nyomon találkozunk velük beszédben és írásban egyaránt. Megismertetésük fontos részét képezi a nyelvtanításnak. Nehézséget jelent viszont, milyen szempontok szerint közelítjük meg ezeket a rendkívül sokféle szintaktikai formában, jelentéstanilag különböző mértékben metaforizáltan megjelenő szavakat és kifejezéseket?

A nyelvi anyag jellege megkívánja, hogy az elemzés során átlépjük a leíró nyelvészet határát, mivel gyakran csupán nyelvtörténeti, illetve művelődéstörténeti ismeretek birtokában tárhatjuk fel a képek mögött meghúzódó eredeti, kompozicionális (vagyis az alkotóelemekből egy az egyben levezethető) jelentést. A köznyelvi metaforák és idiomatikus kifejezések összetett szemantikai jellegéből következik, hogy az elemzésnek olyan más diszciplínákkal is lehet érintkezési területe, mint az irodalomtudomány és a pszichológia.

Sokfajta kiindulópont lehetséges tehát, és mindegyikből el lehetne jutni valamifajta gyakorlati alkalmazásig is, amit a nyelvtanításban aztán fel lehetne használni. A magyar frazeológiai egységek módszeres alkalmazott nyelvészeti feldolgozása azonban még várat magára, akárcsak egy tematikus idiomaszótár, mely fontos segédanyaga lehetne a magyar mint idegen nyelv tanításának.

E cikk keretein belül egyik hiány pótlására sem vállalkozhatom. Szeretnék viszont egy szintaktikai és egy szemantikai szempontú áttekintést adni a témáról, mely háttérismeretként szolgálhat a tanítási gyakorlatban.

A szintaktikai elemzésekhez a strukturalizmus kínál megfelelő elméleti keretet, a jelentéstani tárgyaláshoz pedig a kognitív nyelvészet. Az alábbiakban e kettős elméleti horizont elé helyezem a frazeológia legfontosabb kérdéseit. A példasorokat úgy állítottam össze, hogy az elméleti rész szemléltetésén túl a diákok szókincsének bővítésére is alkalmasak legyenek.

A köznyelvi metafora és az idiomatikus kifejezés fogalma és fajtái

A frazeológia tárgya hagyományosan a közmondás- és szóláskutatás volt. A nemzetközi nyelvészeti szakirodalom azonban az utóbbi évtizedekben átértelmezte ezt a felfogást, és az érdeklődés középpontjába az előre megformált, grammatikális mondatok helyett (amilyenek a közmondások) a mondatrészt értékű vagy mondatná kiegészíthető, csak többé-kevésbé kötött kifejezések kerültek: a köznyelvi metaforák és a frazeológiai egységek, vagy más szakkifejezéssel idiómák.

Ugyanannak a nyelvi jelenségnek e felsorolt különböző elnevezései onnan erednek, hogy a szláv nyelvű és a korábbi keletnémet nyelvészeti szakirodalomban a 'frazéma', 'frazeolexéma' elnevezéseket használták, ezzel szemben az angol nyelvű szakirodalomban az 'idióma' terminus az általános (Burger 1998: 37). Az újabb német és magyar szakirodalomban keveredik ez a kétfajta terminológia.

A **köznyelvi metaforák** erős képmegjelenítő erővel rendelkező egytagú kifejezések. Egyetlen, morfológiailag tagolatlan szó metaforikus használata esetében egyszerű köznyelvi metaforáról beszélünk, például *zebra* 'fehér szőrű, fekete csíkos afrikai lófajta' vagy *zebra* 'az úttest fekete-fehér sávokkal jelölt része, gyalogosátkelőhely'. Az ilyen típusú metaforikus szóhasználat a frazeológiai kutatás alsó határterületét képezi, ebben a dolgozatban nem foglalkozom vele részletesebben, jöllehet a nyelvtanításban ez a jelenség is az anyanyelv és az idegen nyelv közötti interferencia forrása lehet. Például egy holland diákom a „(telefon)kagyló” szót fordítva az anyanyelvében meglévő kép pontos megfelelőjét használta: „Felveszem a szarvat.” (helyesen: „Felveszem a kagylót.”) A hollandban ugyanis a (telefon)kagylót jelölő szó *hoorn*, azaz 'szarv'.

Ha a köznyelvi metafora bonyolultabb morfológiai szerkezetű összetett vagy képzett szó, olyan tömörített képpel van dolgunk, mely jelentés-tanilag szoros rokonságban áll az idiomatikus egységek bizonyos típusai-

val. Ezeket a köznyelvi metaforákat a szakirodalom idiomatikus szóösszetételeknek (monofrazémáknak)¹ nevezi, például: *képmutató* 'valami jó tulajdonságot vagy jó szándékot színlelő'.

Idiomatikus kifejezésen (frazeológiai egységen) a mai kutatás többkevesebb képhívó erővel rendelkező, legalább kétagú kifejezést ért, amelynek a jelentése deskriptív szempontból nem kompozicionális, vagyis nem vezethető le egy az egyben az alkotó tagok jelentéséből, például: *képmutató fráter* 'olyan ember, aki valami jó tulajdonságot, jó szándékot színlel', *kivágja a rezet* 'kitesz magáért, megteszi a legtöbbet, amit csak képességei, lehetőségei megengednek', *nem ijed meg a maga árnyékától* 'nem lehet könnyen megfélemlíteni, bátor'.

A kifejezések szemantikai egységét tükrözi az is, hogy semleges mondatokban egy hangsúly alatt állnak (Kiefer 1992: 517), az alkotó tagoknak ez és csak ez az összekapcsolódása állítja elő az idiomatikus jelentést.

Egy nyelv frazeológia-készletében a jelentéstanilag még többé-kevésbé motivált szókapcsolatoktól – mint amilyen a *falnak beszél* 'hiába beszél' – a teljesen elhomályosult, értelmezhetetlen képekig – például *lová tesz vkit* '(tréfából) rászéd, becsap vkit' – számos fokozatot megtalálni. Egy kifejezés idiomatizálódásának az az előfeltétele, hogy benne különleges, a konkrétól az absztrakt felé mutató jelentésváltozások menjenek végbe. Metaforikus vagy metonímikus átértelmezés eredményeként azután a szó szerinti, vagyis az alkotóelemekből közvetlenül levezethető jelentés helyébe – deskriptív szempontból gyakran motiválatlanul – egy elvont, absztrakt jelentés lép. A jelentés még láthatóan valamiféle konkrét cselekvés metaforikus értelmezéséből keletkezett a következő kifejezésekben: *átesik a ló másik oldalára* 'az ellenkező végletbe esik', *darázsfszekbe nyúl* 'olyan dologba keveredik bele, melynek bolygatása sok bonyodalmat okoz', *rossz fát tesz a tűzre* 'valami rosszat tesz'.

Elhomályosultabbak azok az idiomatikus szóösszetételeink és kifejezéseink, amelyek képanyaga régi szokásokon, mágikus elképzeléseken alapul, vagy a középkori élet, a boszorkányperek, a lovagvilág korabeli valóságából ered. Például a *háztűznéző* szavunk annak a szokásnak az

¹ Ezt az elnevezést használja Somhegyi Gyula valamennyi átvitt jelentésű önálló, illetve névutós szóra. S bár – vitatható kritériumok alapján – különbséget tesz valódi és álmonofrazémák között, a fogalom az általa javasolt tág értelmezésben véleményem szerint elveszíti jelentését. Az idiomatikus szóösszetételekre leszűkítve viszont használható elnevezésnek tartom, főleg, ha valaki következetesen a „frazeológia” terminológiai vonalat és nem az „idióma” szóból levezethető szakkifejezéseket kívánja használni.

emlékét őrzi, hogy a házasulni szándékozó férfi első látogatása során megszámlolta, hány tűzhelye van a háznak, amelyben a kiszemelt lány lakik, mivel a tűzhelyek számából következtetni lehetett az illető család anyagi helyzetére, a lány társadalmi státusára. Más példák, melyek képei elmúlt korokat idéznek: *istennyila* 'villám', *kacsalábon forgó kastély* 'csodaszép, drága épület', *átlát a szitán* 'felismeri a ravasszágot, nem lehet becsapni', *kosarat ad* 'visszautasít vmely, többnyire házassági ajánlatot', *körmére ég a dolog* 'túl későn kezd a munkához, alig tudja idejében befejezni', *egy követ fúj vkivel* 'tisztességtelen dologban együtt meszterkedik vkivel', *kiállja a tűzpróbát* 'bebizonyítja alkalmasságát', *kígyótbékát kiabál vkire* 'minden rosszat ráfog vkire', *lándzsát tör vki/vmi felett* 'súlyosan elítél vkit', *minden hájjal megkent* 'nagyon ravasz, álnok ember', *az ördöggel cimborál* 'gyalázatos, gonosz ember', *vásárra viszi a bőrét* 'kockáztatja az életét'.

Azok a szokások, elképzelések, tárgyak, körülmények stb., amelyek a fenti kifejezésekben a jelentés átértelmezésének alapjául szolgáltak, mára jórészt feledésbe merültek, ismeretlenekké váltak, eltűntek. Az ilyenfajta idiomatikus kifejezések megkövült elemei a nyelvnek, régi időkre, korábbi nyelvállapokra emlékeztetnek. E „megkövültség” különböző mértékű. A legszembetűnőbb azokban a kifejezésekben, amelyekben egy önmagában már nem használatos lexikális egység, tehát deszkriptív szempontból egy „nem létező” szó is előfordul, például az *elveti a súlykot* kifejezésben, melynek mai jelentése 'túlhalad a helyes mértéken, helytelen túlzásra ragadtatja magát', szerepel a *sulyok* szó, melynek jelentését ma már egy átlagos magyar anyanyelvű beszélő nem ismeri. Eredetileg vastag, téglalap alakú, nyeles falap elnevezése volt, amellyel mosáskor a ruhát verték, s így tisztították.

Ilyen teljesen elhomályosult kifejezések még: *dugába dől, fabatkát sem ér, hoppon marad, pellengérré állít vkit/vmit*. Ezek esetében ma már elképzelhetetlen a szó szerinti használat.

A nyelvben folyamatosan keletkeznek újabb és újabb köznyelvi metaforák és idiomatikus kifejezések, például: *vasfüggöny* 'mesterséges politikai válaszfal a kapitalista és a szocialista országok között', *kamatláb* 'százalékban kifejezett kamat, ami száz pengzegység után egy évre jár', *kukac* 'az e-mail levelezéshez használt @-jel', *átadja a stafétabotot* 'átadja a munkát, feladatot vki másnak', *bedobja a törülközőt* 'feladja a küzdelmet', *nem rúg labdába* 'jelentéktelen résztvevő', *öngólt lő* 'saját magának árt', *övon aluli ütés* 'lovagiatlan támadás'.

A felsorolt példákban az alkotóelemeket külön-külön, eredeti konkrét értelmükben is használjuk (*vas, függöny, kamat, láb, kukac* stb.). A sport világából kölcsönzött képek pedig olyanok, melyeket még eredeti sportnyelvi, szószerinti jelentésükben is használunk, de egyéb beszédhelyzetekben az átvitt értelmű (metaforikus vagy metonímikus jelentést érezzük valódi, elsődleges jelentésnek és a szókapcsolatot ennek megfelelően szemantikai egységként kezeljük.

A lexikális szemantikában akkor beszélünk metaforáról, ha egy szó hasonlóság alapján nyeri el új jelentését, vagyis az új, metaforikus alkalmazás denotációja hasonlóságot mutat az eredeti, szó szerinti alkalmazás denotációjával. A metaforikus elnevezés azokat a jegyeket emeli ki, amelyek a hasonlóság alapjául szolgálnak. A denotációs jelentések nem objektív visszatükrözései a valóságnak, hanem annak egyfajta értelmezései, amelyben képet ölt a valóságra vetített nyelvi perspektíva (Geeraerts 1989: 134–136). A *faragatlan fickó* például olyan ember, aki nem tud megfelelően viselkedni (elvont tulajdonság), illetlen, műveletlen; durvaságában, csiszolatlanságában hasonlít a megmunkálatlan, faragatlan fához (látható, tapintható külső tulajdonság). Magatartásbeli azonosságot fedezhetünk fel a *(meg)állja a sarat* 'a nehézségek ellenére is kitart, helytáll' kifejezés konkrét képanyaga és elvont jelentése között.

A metonímikus jelentésváltozás kontiguitáson, azaz valamifajta érintkezési viszonyon alapul, a jelentések referensei a valóságban egymás közelében helyezkednek el, valamilyen módon közük van egymáshoz – szép példa a magyarban erre a *nyelv* szó.

A jelentések referensei között sokféle kapcsolat lehetséges, gyakori a rész-egész viszony: a *tenyeres-talpas ember* nem csak nagy kezű és nagy lábú, a kéz és a láb ebben a kifejezésben az egész emberi alak helyett áll, a kifejezés jelentése 'nagydarab ember', a *féli a bőrét* kifejezésben pedig a 'bőr' az ember testi épségét, életét jelképezi. A szemantikai transzparencia tehát kifejezésenként igen különböző, attól függően, mikor és milyen metaforizációs, illetve metonímikus folyamatok eredményeként jött létre az új jelentés. Az értelmezés során a szubjektív elemet sem iktathatjuk ki, végül is saját enciklopédikus ismereteinktől függ, átlátjuk-e egy-egy kifejezés szemantikai motiváltságát. Így például a *matuzsálemi kor* 'nagyon idős kor', a *salamoni bölcsesség* 'nagy bölcsesség' bibliai ismereteket feltételez; az *árgus szemekkel figyel vkit/vmit* 'éber, mindent észrevéve figyel vmit', a *gordiuszi csomó* 'megoldhatatlannak látszó feladat', a *plátói szerelem* 'olyan vonzalom, amelyben nem játszik szerepet a szexualitás' a görög kultúra öröksége; a *nem kerget a tatár* 'nem kell

úgy sietni', *több is veszett Mohácsnál* 'nagyobb baj is történt már ennél', *nem enged a negyvennyolcból* 'kitart az elképzelései mellett' magyar történelmi események emlékét őrzi; a *zöldszemű szörny* pedig, mint a féltékenység metaforája Shakespeare Othello című drámájából vált ismertté. A képek mélyrétegének helyes értelmezésében tehát életpasztalataink, kulturális háttérünk, a világról szóló ismereteink segítenek, vagyis a nyelvi információt szükségszerűen kiegészíti a nyelven kívüli.

Mindennek azonban csak elméleti szempontból van jelentősége, az idiomatikus kifejezések jelentésüket tekintve szó értékűek, megtanulásukhoz és használatukhoz nem szükségesek etimológiai vagy általánosabb kulturális ismeretek. Néha mégis érdemes egy-egy nyelvóra keretén belül is kitérni ezekre a tudnivalókra is, így színesebbé tesszük a tananyagot, gazdagítjuk diákjaink nyelvről és kultúráról szóló ismereteit. Idiomatikus kifejezéseink eredetéről O. Nagy Gábor: *Mi fán terem?* című gyűjteményében olvashatunk bővebben.

Szintaktikai rendszerezés

A formailag egyetlen szóból álló egységek (idiomatikus szóösszetételek) és a mondatértékű egységek (közmondások) közötti széles sávban az idiómák különböző szintagmatikus típusokban jelennek meg. Ezek leggyakoribb fajtái a magyarban a kollokációk, a komparatív idiómák és az igei alapszavú idiómák.

Belső szintaktikai változatosságuk következtében nagyon nehéz következetesen rendszerbe foglalni ezeket a szerkezeteket. Alapvető kérdés, amit el kell döntenünk, hogy egy kifejezés belső szintaktikai struktúráját vagy a mondatban betöltött szerepét vesszük figyelembe. Mivel a belső szintaktikai struktúra – ami az alkotóelemek (többnyire) kötött szórendjében és adott, előre megformált toldalékolásában jelenik meg – a kifejezés szóként való megtanulásával automatikusan elsajátítódik, a magyart idegen nyelvként tanulók szempontjából érdekesebb a mondatban betöltött szerep, vagyis a külső valencia vizsgálata. Például az *aranyat ér* 'sokat ér' kifejezésben a tárgyeset belső vonzat, csupán az alany helyét kell még kitöltenünk ahhoz, hogy grammatikális mondatot kapjunk: *Májusi eső aranyat ér. A koldusbotra juttat vkit* 'anyagilag teljesen tönkretesz vkit' kifejezésben viszont (amelyben a belső szerkezet szintén tartalmaz tárgyesetet) az alany mellett a külső tárgy helye is kitöltendő: *Hiszékenysége koldusbotra juttatta ezt az embert.*

Az alábbi rendszerezésben az áttekinthetőség kedvéért a fentebb felsorolt nagy szintagmatikus egységek szerint tekintem át a magyar nyelv

idiómáit. Az egyes csoportokon belül azonban tárgyalni fogom a kifejezések mondatban betöltött szerepét és külső vonzatait is.

I. Idiomatikus szóösszetételek

Az idiomatikus szóösszetételek (monofrazémák) erős képmegjelenítő erővel rendelkező összetett szavak. Csupán formai szempontból különböznek az idiomatikus kifejezésektől, mivel nem tesznek eleget azok definíció szerinti kéttagúságának. Ez azonban sok esetben pusztán helyesírási konvenció függvénye, ahogyan a következő példákból láthatjuk: *fogas kérdés* 'nehéz kérdés', de *szarvashiba* 'súlyos hiba'; *kétségbe esik* 'elveszíti a reményt', de *szemrehány* 'kifejezi rosszállását'; *kezes bárány* 'engedelmes, jámbor ember', de *lelkipásztor* 'lelkész' (az 1999-es akadémiai helyesírás szerint).

Valójában tehát ezekre a szavakra is jellemző a polilexikalitás, igaz, formailag a szóhatáron belül. Az összekapcsolt lexémák szemantikai egységét egybeírással jelöljük. A mondatban szófajuk szerint bármely mondatrész szerepet betölthetik. Főnévként viselkednek az alábbi felsorolásban az A és B csoport monofrazémái, igék a C csoportba tartozó szavak, melléknévi szerepben állhatnak a D csoport kifejezései, határozószói szerepben pedig az E, F, G csoportban felsorolt egységek.

Jelentésük szerkezetét illetően sokban hasonlítanak az idiomatikus kifejezésekhez: alkotóelemeiket külön-külön konkrét értelemben használjuk, összekapcsolásuk azonban metaforikus vagy metonímikus átértelmezést eredményez, például a *kék harisnya* kék színű harisnyát jelent, a *kékharisnya* viszont tudálékos nő, aki úgy tesz, mintha komolyan értene a művészetekhez, irodalomhoz. A *zsákbamacska* eredeti értelmében régi vásári szerencsejáték neve volt, amely abból állt, hogy a játékosnak egyforma külsejű, de különböző tartalmú és értékű csomagokból kellett választania. Nem tudhatta tehát előre, mit nyer. A *zsákbamacska* szó mai jelentése 'előre nem látható kimenetelű dolog, előre meg nem határozható érték' ebből fejlődött ki.

Sok idiomatikus szóösszetétel valamilyen többtagú idiomatikus kifejezés részeként is előfordul: *zsákbamacskát árul* 'titkolja igazi szándékát'; *zsákbamacskát vesz* 'nem tudja pontosan, mire fog vezetni az, amibe belevágott'.

A képes szóösszetételek sajátos szemantikai jellege világosan megmutatkozik a fordítás során: az esetek nagy részében nem találunk a célnyelvben az eredetinek megfelelő monofrazémát, és más képpel vagy több-

tagú kifejezéssel kell körülírnunk a jelentést. A házasság első heteinek elnevezése például magyarul *mézeshetek*, hollandul viszont *wittebroodsweken*, szó szerint 'a fehérkenyér hetei'.

Egyszerűbb megtanulni azokat az idiomatikus szóösszetételeket, melyek tükörszavak az egyes nyelvekben – bár helyesírásbeli eltérések itt is előfordulnak –, például: *tükörsima* 'egészen sima' ~ ném. *spiegelglatt*, holl. *spiegelglad*; *struccpolitika* 'olyan magatartás, mely nem veszi figyelembe a valóságot' ~ holl. *struivogelpolitiek*, de ném. *Vogel-Strauss-Politik*; *hidegháború* 'a kapitalista és a szocialista országok közötti feszült, ellenséges viszony időszaka' ~ ném. *Kalter Krieg*, holl. *Koude Oorlog*.

A legtöbb idiomatikus szóösszetétel képanyaga és jelentése, illetőleg a köztük lévő kapcsolat rendkívül érdekes, nyelvspecifikus. A következő felsorolásban a gyakran használatos magyar képes szóösszetételekből válogattam, melyeket tapasztalatom szerint tanulságos összehasonlítani a diákok anyanyelvében meglévő megfelelőikkel vagy a megfelelő körülírásokkal.

A) Személyek megnevezése:

bőrfejű 'skinhead', *bűnbak* 'olyan ember, akire ártatlanul ráfogják mások bűnét', *csirkefogó* 'haszontalan ember', *fagyosszent* 'fázós ember', *fajankó* 'ostoba, esetlen férfi', *futóbolond* 'hóbortos, nem egészen normális ember', *hűbelebalázs* 'átgondolatlanul, elhamarkodottan cselekvő ember', *jómadár* 'csibész, mihaszna ember', *kenyérkereső* 'a megélhetésről gondoskodó személy', *kismama* 1. 'gyermeket váró nő'; 2. 'olyan anya, akinek kisbabája van', *könyvmoly*, 'aki folyton könyveket olvas', *köpönyegforgató* 'olyan ember, aki érdekből változtatja elveit', *lángész* 'rendkívüli szellemi tehetségű ember', *lókötő* 'agyafúrt, de megbízhatatlan ember', *ludas (vmiben)* 'a csíny, hiba elkövetésében vétkes ember', *mákvirág* 'mihaszna, léha ember', *nebántsvirág* 'túlságosan érzékeny ember', *paprikajancsi* 'bohócként viselkedő, vagy rikítóan öltözött személy', *potyautas* 'fizetés nélkül utazó személy', *segédmunkás* 'szakképzettség nélküli, fizikai munkát végző személy', *selyemfiú* 'kitartott, fiatal férfi', *semmirekellő* 'hitvány, mihaszna személy', *senkiházi* 'bizonytalan társadalmi helyzetű, haszontalan ember', *szépfíú* 'szép külsejű, de üresfejű fiatal férfi', *szoknyavadász* 'szerelmi kalandokat hajszólo férfi', *talpnyaló* 'megalázkodóan hízelgő személy', *tejfelesszájú* 'nagyon fiatal, éretlen férfi', *utcalány* 'prostituált', *vasgyúró* 'erős felépítésű, izmos gyerek', *vénlány* 'olyan idősebb nő, aki nem ment férjhez', *vészmadár* 'olyan em-

ber, aki állandóan veszélyt sejt', *zöldfülű* 'éretlen, tapasztalatlan személy', *zsebtolvaj* 'aki zsebbe, táskába nyúlva lop'.

B) Fogalmak, dolgok megnevezése:

ádámcsutka 'a nyakon kidudorodó pajzsporc', *anyakönyv* 'személyi adatokat, illetve azok változásait rögzítő hatósági nyilvántartás', *baklövés* 'hiba', *balsors* 'szerencsétlen sors', *bárányfelhő* 'ritkás, fehéres gomolyagokból álló felhő', *birkatürelem* 'megingethetetlen türelem', *feketepiac* 'spekulánsok illegális piaca', *felhőkarcoló* 'sokemeletes épület', *francia-ágy* 'kétszemélyes, egymatracos ágy', *hangyaszorgalom* 'fáradhatatlan szorgalom', *katonadolog* 'nem nagy baj (gyermekek vigasztalásául)', *keresztkérdés* 'meglepetésszerű ellenőrző kérdés', *kezeslábas* 'egybeszabott, a vétagokat és a törzset takaró ruha', *kincsesbánya* 1. 'anyagi vagy szellemi javak gazdag lelőhelye'; 2. 'jól jövedelmező vállalkozás', *komolyzene* 'klasszikus zene', *könnyűzene* 'tánczene', *lámpaláz* 'nyilvános szereplést kísérő izgalom', *légyott* 'szerelmi találka', *lidércnyomás* 'nyomasztó, félelmet keltő érzés, illetve ilyen álom', *lúdtalp* 'boltozat nélküli, lapos emberi talp', *macskakő* 'domború felületű útburkoló kő', *majomszeretet* 'elfogult, túlzó szülői szeretet', *mellékkereset* 'a főálláson kívüli munkából származó kereset', *méregzsák* 1. 'duzzogó gyerek'; 2. 'lobbanékony, hirtelen haragú ember', *mózeskosár* 'kisbaba hordozására szolgáló, többnyire háncsból font, kétfülű, hosszúkás kosár', *mentsvár* 'végső menedék', *nagyhét* 'húsvét előtti hét', *névházasság* 'formális, csak papíron létező házasság', *nyakleves* 'pofon', *nyersfordítás* 'még javítatlan, többnyire csak nagy vonalakban pontos fordítás', *oroszlánrész* 'a legnagyobb rész', *örökbefogadás* 'szülői-gyermeki viszony létesítése hivatalos úton', *öröklakás* 'személyi tulajdonban lévő lakás', *pálfordulás* 'vélemény, magatartás hirtelen változása', *pápaszem* 'szemüveg', *ponyvaregény* 'olvasmányos de esztétikai szempontból értéktelen regény', *rabszolgamunka* 'fárasztó, rosszul fizetett munka', *szalmaláng* 'hamar lelohadó lelkesedés', *szamárfül* 'könyv, füzet lapjának begyűrt sarka', *szarkaláb* 'szem körüli ránc', *szemfényvesztés* 'csalás', *szénanátha* 'allergiás nátha', *szertetotthon* 'szociális otthon', *tengerszem* 'mély, tiszta vizű hegyi tó', *tollbamondás* 'diktálás', *uborkaszazon* 'eseménytelen időszak', *vezérfonal* 'fő gondolatmenet', *zsákutca* 'egyik végén lezárt út'.

C) Cselekvések kifejezése:

cserbenhagy vkit 'bajban segítség nélkül elhagy vkit', *félrelép* 'hütlően a házastársához', *kiebrudal vkit* 'megszégyenítő módon eltávolít vkit', *köntörfalaz* 'mellébeszél', *szembenéz vmivel* 'vállal vmit, nem riad vissza', *szembeszegül vminek* 'ellenáll vminek', *szemrehány vkinek vmit* 'kifejezi nemtetszését, rosszsallását vkinek vmivel kapcsolatban', *szörnyet-hal* 'hirtelen, borzalmat keltő módon meghal', *tönkremegy* 1. 'használatatlanná válik, elromlik'; 2. 'nem sikerül a vállalkozása'.

D) Tulajdonságok megnevezése:

acélidegzetű 'erős idegzetű', *ágrólszakadt* 'nagyon szegény, nyomorult', *eszeveszett* 'meggondolatlan túlzásokba csapó, bolond', *épkézláb* 1. 'egészséges; munkára alkalmas'; 2. 'jól megformált megnyilatkozás', *földönfutó* 'otthontalan, nagyon szegény', *habfehér* 'tisztá fehér', *hajszálvékony* 'nagyon vékony', *hidegvérű* 'rendíthetetlenül nyugodt', *farkasétvágyú* 'nagy étvágyú', *forróvérű* 'szenvedélyes', *kétszínű* 'alakoskodó', *kézenfekvő* 'nyilvánvaló', *körmönfont* 'ravasz', *kőszívű* 'rideg, érzelmek nélküli', *kötélidegzetű* 'erős idegzetű', *kristálytisztá* 'egészen tisztá', *madárcsontú* 'vékony csontú', *melegszívű* 'együttérző, jóságos', *méregdrága* 'nagyon drága', *méregerős* 'nagyon erős (gyógyszer, étel, ital)', *mellbevágó* 'meghökkenítő', *nyílegyenes* 'tökéletesen egyenes', *nyíltszívű* 'őszinte, nem titkolódzó', *nyakatekert* 'bonyolult', *ólomnehéz* 'nagyon nehéz', *pehelykönnyű* 'nagyon könnyű', *sasszemű* 'messzire is tisztán, élesen látó (ember)', *széllébélelt* 'léha, megbízhatatlan', *szemfüles* 'a kedvező lehetőségeket gyorsan felismerő és kihasználó', *szemrevaló* 'csinos', *szívtépő* 'megrendítően fájdalmas', *szolgalelkű* 'érdekből vagy gyávaságból alázatos', *talpraesett* 'a problémákat gyorsan, ügyesen megoldó', *tojásfejű* 'hosszúkás fejű', *toronymagas* 'nagyon magas', *tyúkeszű* 'butácska (nő)', *viharvert* 1. 'kopott, elhasznált'; 2. 'sok mindent kiállt, edzett'.

E) A cselekvés módjának megnevezése:

csigalépésben 'nagyon lassan', *dióhéjban* 'röviden', *félvállról* 'lekicsinylően, hanyagul', *foghegyről* 'fölnyenesen', *hajadonfött* 'fedetlen fejjel', *körömszakadtáig* 'a végsőkig', *kutyafuttában* 'felületen gyorsasággal', *lélekszakadva* 'a nagy sietségtől zilálva', *lőhalálában* 'nagy sietséggel', *négykézláb* 'két kezére és két lábára támaszkodva', *négyszemközt* 'bizalmas kettesben', *szépszerével* 'erőszak nélkül', *találomra* 'a véletlenül bízva a dolgot', *torkaszakadtából* 'olyan hangosan, ahogy csak bír'.

F) Méret megadása:

mákszemnyi 'olyan apró, mint egy mákszem', *nyúlfarknyi* 'rövid (történet)', *öklömnyi* 'ököl nagyságú', *szikrányi* 'parányi dolog vmiből', *tenyérynnyi* 'nagyon kis területű', *ujjnyi* 'olyan vastag, széles vagy hosszú, mint egy ujj'.

G) Mennyiség megadása:

édeskevés 'nagyon kevés', *tengersok* 'nagyon sok'.

Az idiomatikus szóösszetételek egy sajátos csoportját képezik a mellérendelő ikerszavak. A hagyományos nyelvtanokban a szűkebb értelemben vett ikerítés a morfológiához tartozik, és mint a szóalkotás egyik sajátos módja említődik, e jelenségnek van kétségtelenül frazeológiai vetülete is. Sok ikerszó-kapcsolat a gyakori együttes szereplés folytán mint egység nyert külön jelentésárnyalatot, ezt a kötőjeles írásmód is érzékelteti: *foggal-körömmel*, 'minden erővel' *hímez-hámoz* 'óvatosan kerülgeti a lényegét, mellébeszél', *íz-ig-vérig* 'teljesen', *kéz-kez-lábbal* 'minden eszközzel', *lépten-nyomon* 'mindenhol', *nyakra-főre* 'állandóan', *szünös-szüntelen* 'szakadatlanul', *tessék-lássék* 'kelletlenül'.

Találunk olyan szókapcsolatokat is, amelyekben már egybeírás mutatja a jelentéstani egységesülést: *hercehurca* 'sok utánajárást, fáradozást igénylő ügy', *hepehupás* 'buckás, göröngyös, egyenetlen (út)', *huzavona* 'ellentétes szempontok érvényesülése miatt nehézkes cselekvés', *mézes-mázos* 'túlzottan, megjártzottan kedveskedő'.

II. Kollokációk

A 'kollokáció' terminus az angol nyelvű szakirodalomban alakult ki, s jelenleg kezd szélesebb körben elterjedni. Olyan kétfagú, főnévi vagy igei alapszavú frazeológiai egységet jelöl, amelyben determinációs viszony áll fenn a tagok között. A mondatban alapszavuk szófaja szerint szerepelhetnek meghatározott mondatrészekként.

A kollokációk jelentése csak gyengén idiomatikus, mivel az egyik alkotóelem eredeti jelentésjegyeit részben vagy teljes egészében megőrzi és ezek beépülnek a kifejezés jelentésébe: *érces hang* 'erőtéljes, zengésű férfihang', *angolosan távozik* 'észrevétlenül, búcsúzás nélkül távozik', *nagy lábon él* 'költekező, fényűző életet él'. A jelentés „átlátszóságának” (vagyis transzparenciájának) azonban a kollokációk esetében is különbö-

ző fokozatai vannak, a *bolygó hollandi* kifejezés például elhomályosultabb az előző példánál. Eredetileg egy mondabeli holland hajóskapitányt neveztek így, aki arra kárhoztatott, hogy hajójával örökké a tengereket járja; a kifejezés mai értelme általánosabb: nyughatatlan, örökké úton lévő emberre mondjuk.

Egyes kutatók kollokációnak nevezik az olyan kéttagú, igei alapszavú, állandó vonzatos kifejezéseket is, mint *figyelmet szentel vminek* 'figyel vmire', *igazolást nyer vmi* 'beigazolódik vmi', *jutalmat ad vkinek* 'megjutalmaz vkit', *kérdést intéz vkihez* 'megkérdez vkit', *látogatást tesz vhol* 'meglátogat vkit' stb. Mivel azonban ezekben a kifejezésekben képszerűségről egyáltalán nem beszélhetünk, az ilyen típusú állandósult szókapcsolatok nem idiomatikus kifejezések. A képszerűség ugyanis elengedhetetlen kritériuma az idiómáknak, ezért következetesebb a fenti terpeszkedő kifejezéseket grammatikai frazeológiának vagy funkcionális igés szerkezeteknek nevezni, s külön tárgyalni.

A főnévi alapszavú kollokációk közül a minőségjelzős alcsoportban a jelzők többnyire az érzéki világ fogalomköréből valók, a főnevek viszont elvont jelentésűek. A szókapcsolat jelentését szintén az elvont síkon kell meghatároznunk: *forró helyzet* 'kínos, feszültségekkel teli szituáció'.

A birtokosjelzős szerkezetekben gyakran valamifajta, a képi hasonlaton túlmenő gondolati azonosság is kifejeződik, így társítjuk például a szerencséhez változékonysága miatt a forgó kerék képét: *a szerencse kereke*. A gyakori használat folytán e képek szemléletességüket veszítve nyelvünk mindennapos fordulataivá, esetenként közhelyeivé váltak: *a jövő zenéje* 'amit az ezutáni idő hoz, jövendő', *a megoldás kulcsa* 'megoldás'.

Az igei alapszavú kollokációkban a formailag határozatlan (lényegében határozói jelentésű) tárgyat, illetve a ragos határozószót követi az ige, és szinte igekötőszerű szoros egységet alkot vele. Egyes igék esetében ezt már a helyesírás is jelöli, például *tönkremegy* 'elromlik, sikertelenül végződik'. Vannak olyan determináló szavak, melyek után többféle ige is állhat: *csehül áll vmi/vki* 'rosszul áll vmi', *csehül van/csehül érzi magát* 'rosszul érzi magát', *egérutat ad/kap/keres/nyer/talál* 'menekülési lehetőséget ad/kap/keres/nyer/talál'.

A) Minőségjelzős szerkezetek

Személyek jelölése: *agyafúrt fickó* 'ravasz férfi', *ártatlan bárány* 'ártatlan ember', *buta liba* 'butácska nő', *eladó lány* 'még férjhez nem ment felnőtt nő', *ennivaló gyerek* 'nagyon aranyos gyerek', *éjjeli bagoly*

'aki szeret éjszakázni', *fekete bárány* 'akire minden rosszat ráfognak, noha ártatlan', *goromba tuskó* 'nyers, durva ember', *gyermekágyas asszony* 'az asszony állapota a szülés utáni hetekben', *hétpróbás gazember* 'elvetemült, rossz ember', *irigy kutya* 'nagyon irigy ember', *kezes bárány* 'szelíd, jámbor ember', *kivert kutya* 'otthonatlan ember', *ravasz róka* 'nagyon ravasz ember', *szemtelen fráter* 'szemtelen férfi', *szerencsétlen flótás* 'szerencsétlen ember', *szürke egér/szürke veréb* 'aki semmilyen szempontból nem tűnik fel', *tagbaszakadt férfi* 'jól megtermett, erős férfi'.

Fogalmak jelölése: *áldott állapot* 'terhesség', *arany középút* 'szélsőségektől tartózkodó, mértékletes magatartás' *enyhe túlzás* 'kis mértékű túlzás', *erős tréfa* 'durva tréfa', *forró szerelem* 'nagy szerelem', *főbenjáró bűn* 'nagyon súlyos bűn', *hajmeresztő ötlet* 'ijesztően meglepő ötlet', *hátborzongató mutatvány* 'rendkívül veszélyes mutatvány', *hétpecsétes titok* 'szigorúan őrzött titok', *ízetlen tréfa* 'bántó, ízléstelen tréfa', *légből kapott hír* 'megalapozatlan hír', *mennyei boldogság* 'nagy boldogság', *mérhetetlen fájdalom* 'nagy fájdalom', *nehéz sors* 'megváltoztathatatlanul rossz életkörülmények', *néma csend* 'teljes csend', *nyers modor* 'nem udvarias modor', *spártai életmód* 'edzett, szigorú, egyszerű életmód', *száraz humor* 'amelyben több az értelmi, mint az érzelmi elem', *szemen-szedett hazugság* 'aljas hazugság', *sziklaszilárd elhatározás* 'nagyon erős elhatározás', *sziszifuszi küzdelem* 'kilátástalan küzdelem'.

B) Birtokosjelzős szerkezetek:

a beszéd fonala 'folyamatos beszéd', *Dáriusz kincse* 'óriási kincs', *az élet alkonya* 'az emberi élet utolsó korszaka, öregkor', *az élet forrása* 'az élet keletkezési helye', *az élet sója* 'ami értékessé teszi az életet', *a felejtés pora* 'felejtés', *a halál árnyéka* 'a halál közelsége', *a halál torka* 'a halál közelsége', *az ígéret földje* 'földi paradicsom', *a sors keze* 'a véletlenre bízott döntés', *a tudás fája* 'édenkerti fa, melynek gyümölcse mindentudást ad', *a végzet hatalma* 'az élet elháríthatatlan (vagy annak hitt) történései', *vénasszonyok nyara* 'koraőszi meleg napok'.

C) Tárgyas vagy határozós szerkezetek:

csonttá fagy 'egészen megfagy, keménnyé fagy', *fabatkát sem ér* 'semmit sem ér', *farkasszemet néz vkivel* 'mereven szembenéz vkivel', *foggal-körömmel védekezik* 'minden erővel védekezik', *gomba módra szaporodik* 'gyorsan szaporodik, terjed', *hétrét görnyed* 'mélyen meggörnyed', *ízzé-porrá zúz/tör vmit* 'apró darabokra zúz/tör vmit', *kékre-*

zöldre ver vkit 'nagyon megver vkit', *kővé dermed* 'mozdulatlanná dermed', *a kutyának sem kell vmi/vki* 'senkinek sem kell', *a légynek sem árt* 'senkinek sem árt', *a levegőbe beszél* 'megalapozatlan kijelentéseket tesz', *nagyot hall* 'rosszul hall', *nagyot néz* 'nagyon elcsodálkozik', *póru jár* 'rosszul jár', *vargabetűt csinál* 'kerülőutat tesz', *zöldeket beszél* 'baldarságokat beszél'.

III. Komparatív idiómák (szóláshasonlatok)

A komparatív idiómák olyan körülíró kifejezések, melyekben az alapszó melléknév vagy ige, s az általa kifejezett tulajdonság vagy cselekvés intenzitását összehasonlítás által fokozzuk, illetve tagadjuk, s tesszük egyben érzékletessé. Szintaktikailag átmenetet képeznek a teljes mondatok felé, állítmányi szerepet töltenek be, legtöbbször csak az alanyt kell melléjük megadni. Kivételt képeznek azok a komparatív idiómák, melyekben az alapszónak kötelező vonzata van: *annyit ért hozzá, mint tyúk az ábécéhez* 'semmit nem ért hozzá'.

A) A melléknévi alapszavú szóláshasonlatok jelentésszerkezetét szemantikusan így írhatjuk le: „melléknévi alapszó jelentése + nagyon”. Például: *ártatlan, mint a ma született bárány; édes, mint a méz – mézédés; egészséges, mint a makk – makkegészséges; éhes, mint a farkas – farkaséhes; erős, mint a méreg – méregerős (étel-ital); erős, mint a bivaly – bivalyerős (ember); fehér, mint a fal – falfehér (emberi arc); fehér, mint a hó – hófehér; fekete, mint a korom – koromfekete; forró, mint a tűz – tűzforró; gyáva, mint a nyúl; gyors, mint a villám – villámgyors; hideg, mint a jég – jéghideg; karcsú, mint a nádszál – nádszálkarcsú (nő); kemény, mint a kő – kőkemény; könnyű, mint a pehely – pehelykönnyű; piros, mint a vér – vérpiros; piros, mint a tűz – tűzpiros; ravasz, mint a róka; puha, mint a bársony – bársonypuha; szorgalmas, mint a hangya; szürke, mint az egér – egérszürke.*

A szóláshasonlatok, a kollokációk és az idiomatikus szóösszetételek között gyakori a szoros rokonság: sok szóláshasonlatot egyetlen összetett szóvá tömöríthetünk. A felsorolt példákban csupán az *ártatlan, mint a ma született bárány; gyáva, mint a nyúl; ravasz, mint a róka; szorgalmas, mint a hangya* kifejezéseknek nincsen egy az egyben megfelelő monofrazéma-párjuk, léteznek viszont olyan kollokációk, mint *ártatlan bárány, gyáva nyúl, ravasz róka*, valamint olyan monofrazémák, mint *han-*

gyaszorgalom és nyúl szívű. Jelentéstanilag elmosódik a határ a különböző szerkezetek között.

A példákból megfigyelhetjük, hogy sok melléknévi alapszavú szóláshasonlatban fontos szerepet kap a percepció: a hőérzet, a tapintás. Más kifejezésekben növények, állatok egy-egy jellegzetes tulajdonsága szolgál a hasonlat alapjául.

B) Az igei alapszavú szóláshasonlatokban a jelentésbeli többlet legtöbbször a hasonlításban bennefoglalt nagyításból, túlzásból, szokatlan, össze nem illő képekből ered, a jelentés szerkezete tehát: „igei alapszó jelentése + nagyon”. Például: *alszik, mint a tej; alszik, mint a bunda; el-tűnik, mint a kámfor; fél vmitől, mint a tűztől; hazudik, mintha könyvből olvasná; hazudik, mint a vízfolyás; ismerik, mint a rossz pénzt; iszik, mint a kefekötő; kerülgeti, mint macska a forró kását; nő, mint a gomba; ordít, mint a fába szorult féreg; örül, mint majom a farkának; repül, mint a gondolat; reszket, mint a nyárfalevél; rohan, mint a szélvész; sír, mint a záporosó; szidja, mint a bokrot; veszik, mint a cukrot.*

Vannak olyan komparatív idiómák is, amelyekben az alapszó jelentésének az ellentétét állítjuk. Ezek jelentésszerkezete: „igei alapszó jelentése + egyáltalán nem”. Például: *áll rajta, mint tehénen a gatyá; annyit eszik, mint egy madár; készül, mint a Luca széke; úgy úszik, mint a nyeletlen balta.*

IV. Igei alapszavú idiomatikus kifejezések

Olyan hosszabb, igei alapszavú szótári tételek tartoznak ide, amelyek potenciális mondatközpontok. A mondatban régensként viselkednek, vagyis megkövetelik maguk körül meghatározott számú nyelvi egység jelenlétét (a vonzatokat), melyeknek eleget kell tenniük bizonyos morfológiai (esetragok, névutók) és szemantikai (szelekciós kritériumok) tulajdonságoknak. Az idióma körüli üres helyeket tehát megfelelő módon ki kell tölteni ahhoz, hogy grammatikális mondatot kapjunk. Mint a mondat strukturális középpontja, az igei alapszavú idiomatikus kifejezések az alanyi vonzattal állnak a legszorosabb egységben, mivel az alanyt egyeztetjük a kifejezés ragozott igéjével: *lehazudja a csillagot is az égről* ’nagyon hazudik’ – *János lehazudja a csillagot is az égről*. Valamennyi vonzattípus közül az alanyi vonzat a leggyakoribb, a legtöbb igei alapszavú kifejezés mellé odaértjük, hogy „valaki”. Rövidítését (*vki*) az alábbiakban következetesen

nem írom ki, az alanyi vonzat meglétét csak akkor jelölöm explicit módon, ha a kifejezés szemantikai szelekciós szabályai meghatározott típusú alanyt kívánnak. Ilyen eset például, ha az alany szerepében élettelen dolog is (*vki/vmi*) vagy csak élettelen dolog állhat (*vmi*). Szórványosan előfordul, hogy egészen szigorú elvárásoknak megfelelően kell kitölteni az alany helyét egy-egy kifejezés mellett, ilyenkor ezt megadom: (*vki = lány*) *petrezselymet áru*l 'bálban nem kéri fel táncolni'.

Az alanyi vonzat mellett gyakran szerepel tárgyi vagy határozói vonzat is, illetve ezek valamiféle kombinációja: *jó/rossz néven vesz vmit vkitől* 'örül vminek', ill. 'megharagszik vmiért': *Ne vedd rossz néven tőlem ezt a megjegyzést!*

Bonyolultabb a helyzet, ha a szerkezetben belül a birtokos személyét és számát is ki kell tölteni: *eszébe jut vmi* 'gondol vmire' – *Eszembe jutott egy történet*. A birtokviszonyt (is) tartalmazó idiómákat nehezen tudják elsajátítani a diákok. Ennek az a morfoszintaktikai sajátosság az oka, hogy a magyarban – a legtöbb külföldi nyelvtanuló számára szokatlan módon – a birtokos számát és személyét a birtokszón jelöljük. Mint ismeretes, a legtöbb európai nyelv a birtoklás kifejezésére névmási birtokos szerkezetet használ, mely jelzőként viselkedik. A magyarban viszont szintaktikailag a birtokost inkább „alanszerűnek” kell tartanunk, mely a birtokszón főnévi inflexióban jelenik meg. Ezt a jellegét szem előtt tartva, de jobb elnevezés hiányában az ilyenfajta vonzatot az alábbi csoportosításban genitivusnak fogom nevezni.²

Különleges csoportot képviselnek azok az idiómák, amelyeknek csak genitivusi vonzatuk van, vagyis nem kell melléjük külső alanyt rendelni, csupán a birtokos számát és személyét kell még megnevezni ahhoz, hogy teljes mondatot alkothassunk: *fúrja az oldalát a kíváncsiság* – *Fúrja az oldalamat a kíváncsiság*. Ha a birtokost nem egyetlen főnévi inflexióval jelöljük, hanem külön szóval megnevezzük, zéró-morfémával vagy *-nak/-nek* raggal állhat: *Fúrja Éva oldalát a kíváncsiság*. / *Fúrja Évának az oldalát a kíváncsiság*.

Szintén csak genitivusi vonzata van azoknak az egységeknek, amelyekben a birtoklást jelentő *van* ige szerepel, *arany szíve van vkinek* 'nemes, jóságos szíve van' – *Arany szíved van*. / *Édesanyámnak arany szíve van*.

² A *Strukturális magyar nyelvtan* szerzői a birtokost a főnévi csoport alanyának tartják: „A magyar birtokos, csakúgy mint az ige alánya, csak akkor ölthet hangalakot, ha a birtokon megjelöljük számát és személyét” (204).

Az igei alapszavú magyar idiomatikus szerkezetek vonzatok szerinti főbb típusai:

Alányi vonzat: *bekapja a horgot* 'enged vki önző csábításának, s ezáltal a maga szempontjából kedvezőtlen helyzetbe kerül', *cigányútra megy* (*vmi = étel, ital*) 'a nyelöcső helyett a légcsőbe kerül, és görcsös köhögést okoz', *cseberből-vederbe jut* 'egyik nagy bajból egy másik hasonló, vagy nagyobb bajba jut', (*vmi*) *csütörtököt mond* 1. 'nem sül el a fegyver'; 2. 'a vállalkozás nem sikerül', *délibábót kerget* 'megtévesztő, csalóka álmái vannak', *elveszíti a fonalat* 'kiesik a beszéd gondolatmenetéből', *felveszi a beszéd fonalát* 'folytatja a megszakadt beszélgetést', *füstbe megy* (*vmi = remény, terv*) 'semmivé válik', *húzza az igát* 'robotol, vmilyen nehéz terhet visel', *jó/rossz bőrben van* 'jól/rosszul néz ki', *kereket old* 'megszökik, búcsú nélkül távozik', *két tűz közé szorul* 'olyan helyzetbe kerül, hogy kétfelől támadják', *kirúg a hámból* 'eltér józan, szolid életmódjától és mulat egy nagyot', *kizökken a (megszokott) kerékvágásból* 'megváltozik vki körül a dolgok megszokott menete', *köti az ebet a karóhoz* 'makacsul ragaszkodik véleményéhez, elhatározásához', *kiugratja a nyulat a bokorból* 'ügyesen kitudakolja vki titkát, rejtett szándékát', *kötélnek áll* 'enged a kérésnek', (*vmi = terv, vállalkozás*) *kútba esik* 'meghiúsul', *kutyaszorítóban van/kutyaszorítóba kerül* 'nehéz, szorongatott helyzetben van/helyzetbe kerül', *kutyául van* 'nagyon rosszul van', *lenyeli a békát* 'kénytelen-kelletlen eltűr vmi kellemetlenséget', *lopja a napot* 'henyél, nem dolgozik', *rázza a rongyot* 'nagyzol, fitogtatja gazdagságát', *révbe jut* 'célját elérve megpihenhet', *rövidre fogja a gyepelőt* 'megszigorítja a fegyelmet', *túlfeszíti a húrt* 'túlzott igényei vannak, szertelenül csinál vmit, ezért nem éri el célját', *tűkön ül* 'kínzó nyugtalansággal vár', *vérszemet kap* 'szertelenül felbátorodik', *a zavarosban halászik* 'kihasználja a kétes lehetőségeket', *zsákutcába jut* 'olyan helyzetbe kerül, amelynek nincs megoldása'.

Alányi + tárgyi vonzat: *hosszú lére ereszt vmit* 'hosszasan, körülményesen beszél', *esz a sárga irigység vkit* 'vki szenved az irigységtől', *kenyértörésre visz vmit* 'kikényszeríti a döntést', *kertelés nélkül megmond vmit* 'szépités, kerülgetés nélkül elmondja a mondandóját', *kézpénznek vesz vmit* 'kétkedés nélkül igaznak fogad el vmit', *kordában tart vkit/vmit* 'ellenőriz, megfékez vkit/vmit', *lehúz a sárga földig vkit/vmit* 'nagyon lehord, leszid vkit', (*vmi = hír, esemény*) *mellbe vág vkit* 'vmi nagyon megdöbbsent, fájoan érint vkit', *mellre szív vmit* 'nagyon komolyan vesz vmilyen bántást', *nagydobra ver vmit* 'elhíresztel vmit', *nyélbe*

üt vmit 'sikeresen elintéz vmit', *nyakon csíp vkit* 'utolér, elfog vkit', *ránca szed vkit* 'megfegyelmez vkit', *rózsaszínben lát vmit* 'túl optimistán ítéli meg a helyzetet', *sárba tipor/tapos vmit* 'meggyaláz vmit', *sutba dob/vet vmit* 'nem használ többé vmit', *szem előtt tart vmit* 'figyel vmire', *szemmel tart vkit/vmit* 'figyelemmel kísér vkit/vmit', *szemügyre vesz vkit/vmit* 'megnéz vkit/vmit', *szélnek ereszt vkit* 'további gondoskodás nélkül elküld vkit', *véka alá rejt vmit* 'eltitkol vmit'.

Alanyi + részeshatározói vonzat: *csapja a szelet vkinek* 'udvarol vkinek', *nyaklevest ad vkinek* 'ad egy pofont vkinek', *teszi a szépet vkinek* 'udvarol vkinek'.

Alanyi + helyhatározói vonzat: *kesztyűs kézzel nyúl vmihez* 'óvatosan, nagy körültekintéssel kezd el foglalkozni vmivel', *lelket ver vkibe* 'megvigasztal vkit', *lovat ad vki alá* 'felbátorít vkit', *mérget vesz vmire* 'nagyon biztos vmiben', *nyakig van vmiben* 'teljesen benne van vmiben', *szemet huny vmi felett* 'nem vesz figyelembe valami negatív dolgot', *szemet vet vkire/vmire* 'meg akarja szerezni magának', *tőkét kovácsol vmiből* 'a maga javára fordít vmit'.

Alanyi + társhatározói vonzat: *egy húron pendül vkivel* 'egyformán hitványak', *hadilábon áll vkivel* 'rossz viszonyban van vkivel', *lépést tart vkivel* 'vmilyen vonatkozásban ugyanolyan eredményt tud felmutatni', *magas lóról beszél vkivel* 'főlényesen, lekicsinylően beszél vkivel', *megtalálja a közös nyelvet vkivel* 'sikerül áthidalnia a felfogásbeli különbségeket vagy érdekellentéteket', *összeszűri a levelet vkivel* 'vmilyen nem tisztességes dologban szövetkezik vkivel', *tisztában van vmivel* 'világosan lát, megért vmit', *torkig van vmivel/vkivel* 'elege van vkiből, vmiből', *ujjat húz vkivel* 'beleköt vkibe, összetűz vkivel', *zöldágra vergődik vmivel/vkivel* 'nehézségek után megoldja a problémát, egyetértésre jut, boldogul vkivel/vmivel'.

Genitivusi (birtokos szerkezeten belüli alanyi) vonzat: *felkopik az álla* 1. 'éhen marad', 2. 'nem kapja meg, amire vágyik', *felvágta a nyelvet* 1. 'jól tud feleselni', 2. 'bőbeszédű', *földbe gyökerezik a lába a csodálkozástól* 'nagyon elcsodálkozik', *hiányzik egy kereke* 'nincs a helyén az esze, féleszű, hóbortos', *eljár a szája* 1. 'meggondolatlanságból elmond vmilyen titkot', 2. 'őszintébb a kelleténél', *jól/rosszul áll a szénája* 'kedvezően/kedvezőtlenül alakulnak a dolgai', *kopog a szeme az éhségtől* 'nagyon éhes', *könnybe lábad a szeme* 'elfutja a szemét a könny', *leesik az álla* (a csodálkozástól) 'nagyon elcsodálkozik', *megalszik a tej a szá-*

jában 'mulya, tehetetlen, nagyon lassú', *a szeme-szája tátva marad a csodálkozástól* 'nagyon elcsodálkozik', *a torkán akad a szó* 'megdöbbenésében nem tudja kimondani azt, amit akar'.

Genitivusi + határozói vonzat: *fáj a foga vmire* 'nagyon szeretne vmit megszerezni magának', *fő a feje vmi miatt* 'komoly gondjai vannak vmi miatt', *nem füllik a foga vmihez* 'nincs semmi kedve vmihez'.

Birtoklásmondat: *sok van a rovásán* 'sok helytelen cselekedetét, hibáját tartják számon', *vaj van a fején* 'nem ártatlan vmilyen csíny vagy kisebb bűn elkövetésében', *van/nincs bőr a képén* 'nincs semmi tisztesség tudás vkiben', *van/nincs sütnivalója* 'van/nincs esze vkinek'.

Birtoklásmondat + egyéb vonzat: *van/nincs köze vmihez* 'érint/nem érint vkit vmilyen dolog'.

Genitivusi + alanyi vonzat (azonos személy és szám): *elveszíti a fejét* 'egészen megzavarodik és megfontolatlanul cselekszik', *hegyezi a fülét* 'nagyon odafigyel vmire, meg akar hallani vmit', *kemény fába vágja a fejszéjét* 'túlságosan nehéz dologba, vállalkozásba kezd', *kijön a sodrából* 'elveszíti az önuralmát', *lakatot tesz a szájára* 'hallgat vmiről', *a markába nevet* 'titokban, kárörvendve örül vminek', *megáll a saját lábán* 'önálló, független ember', *nem fér a bőrébe* 'nagyon nyugtalan', *az orra hegyéig sem lát* 'egyáltalán nem lát', *sütteti a hasát a napon* 'lustálkodik'.

Genitivusi + alanyi (azonos személy és szám) + tárgyi vonzat: *kiráz a kisujjából vmit* 'remekül tud, nagyon jól ismer vmit', *a tenyerén hordoz vkit* 'rendkívül elkényeztet vkit'.

Genitivusi + alanyi (azonos személy és szám) + határozói vonzat: *beleüti az orrát vmibe* 'beleavatkozik vmibe, ami nem tartozik rá', *feni a fogát vmire* 'nagyon szeretne vmit megszerezni magának', *kiteszi a lelkét vkinek/vkiért* 'odaadón mindent megtesz vkiért/vmiért', *kiönti a szívét vki előtt* 'öszintén feltárja az érzéseit, elmondja, mi bántja', *lejárja a lábát vmiért* 'hosszan gyalogol azért, hogy vmit megszerezzen', *tartja a hátát vmiért* 'vállalja vminek a kellemetlen következményeit', *töri a fejét vmin* 'erősen gondolkodik vmin', *töri a fejét vmiben* 'vmit tervez (többnyire vmilyen csínyt)'.

Genitivusi + alanyi vonzat (különböző személy és szám): *bogarat tesz a fülébe vkinek* 'felkelti az érdeklődését vkinek vmivel kapcsolatban', *borsot tör az orra alá vkinek* 'bosszúságot okoz vkinek', *egyengeti*

az útját vkinek 'segít vkit célja elérésében', elhúzza vkinek a szája előtt a mézesmadzagot 'kecsegtető ígéretekkel csábít vkit', vkinek a könyökén jön ki vmi 'vki túlságosan jól ismer vmit, elege van vmiből', vkinek nehezeére esik vmi 'nem szívesen tesz meg vmit', (a) nyakára jár vkinek 'gyakori látogatásaival zaklat vkit', rágja a fülét vkinek 'erőszakosan kérlel, rábeszél vkit vmire', a szavába vág vkinek 'nem várja meg a beszédbeli szünetet', vmi szöveget üt a fejében vkinek 'vmi elgondolkoztat vkit', túljár az eszén vkinek 'okosabb, mint vki más'.

Genitivusi + alanyi (különböző személy és szám) + tárgyi vonzat: kiver a fejéből vkinek vkit/vmit 'eléri, hogy vki ne gondoljon többé vkire/vmire', a lelkére köt vkinek vmit 'nyomatékosan meghagy vkinek vmit', a szájába rág vkinek vmit 'részletesen elmagyarázza vkinek, hogy mit mondjon'.

Kettős genitivusi vonzat (azonos személy és szám): inába száll a bátorsága 'elveszíti minden bátorságát'.

Kettős genitivusi + alanyi vonzat (azonos személy és szám): nyakába veszi a lábát 'nagyon siet, fut'.

V. Közmondások

A közmondások valamifajta általánosan ismert bölcsesség tömör, képes megfogalmazásai, egy közösség kollektív tudatának expresszív kifejeződései: *Csalánba nem üt a mennykő* 'hitvány emberrel nem szokott nagy szerencsétlenség történni'. *Türelem rózsát terem* 'a kitartás eredményt hoz'.

Mondatértékű egységek lévén szintaktikai szempontból az idiomatikus egységek felső határát alkotják. Szemantikai jellegükhöz tartozik, hogy nem abszolút igazságokat fogalmaznak meg, hanem erősen helyzetekhez kötődő felismeréseket. Így tehát egy-egy nyelv közmondáskincsében egymásnak ellentmondó tartalmú kijelentésekkel is találkozunk: *Hallgatni arany* 'hallgatni sokszor hasznosabb, mint beszélni'. *Szóból ért az ember* 'ha azt akarja valaki, hogy megértsék, figyelembe vegyék kívánságait, beszélnie kell'.

A közmondások témakörének gazdag szakirodalma van, ebben a tanulmányban nem foglalkozom velük bővebben.

A fenti rendszerezés csak a leggyakoribb magyar idióma-típusokról ad áttekintést. Nem kaptak helyet benne azok az idiómák, melyekben nominatív funkciójú szóhoz viszonyzó kapcsolódik: *egy füst alatt* 'együtt, egyszerre vmivel', *szemrebbenés nélkül* 'tétovázás, lelkiismeret-furdalás nélkül'; valamint hiányoznak a több tagból álló melléknévi szerepű kifejezések is, mint *anyaszült meztelen* 'teljesen meztelen', *velejég romlott* 'gonosz' stb.

Szemantikai megjegyzések

Az idiomatikus kifejezéseket jelentésük alapján fogalomkörök szerint célszerű rendszerezni. Ilyen felépítésű gyűjtemény Póra Ferenc 1907-ben megjelent *A magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve* c. úttörő jellegű munkája, melyben a szerző harmincezer szinoním szót és szólást gyűjtött össze nyolcszáz logikai csoportban.

Póra a következő fő fogalomkörök szerint csoportosította anyagát:

1. Elvont vonatkozások (lét, vonatkozás, mennyiség, rend, szám, idő, változás, ok, okozat);
2. Tér (kiterjedés, alak, mozgás);
3. Anyag (szervetlen anyag, szerves anyag, élet, halál, érzékszervek, tapintás, hő, íz, szag, hang, fény);
4. Fogalomképzés (fogalomközlés, a fogalomközlés eszközei, nyelv);
5. Akarat (egyéni akarat, másokra vonatkozó akarat, birtokra vonatkozó akarat);
6. Érzelem, hajlam (érzelem általában, érzelem az érző egyénre vonatkozólag, rokonszenv, ellenszenv, erkölcsi érzelem, jog, vallás).

Hadrovics László *Magyar frazeológia* (1995) c. nyelvtörténeti monográfiájában a szintaktikai elemzések mellett ugyancsak fogalomkörök szerint is áttekinti a magyar idiomatikus kifejezéseket: 1. az egész ember és a testrészek; 2. az ember élete szűkebb körben; 3. az ember és a természet kapcsolata; 4. az ember és a természeti erők és jelenségek; 5. az ember ősi foglalkozásai, mesterségek; 6. ember és társadalom; 7. katonaság, hadakozás; 8. jog, bíraskodás, közigazgatás, pénzügy; 9. szórakozás; 10. hitvilág.

A fejezetcímekből kiolvasható, hogy a fogalomkörök mindkét csoportosításban általánosak és átfogóak, kiterjednek az anyagi és szellemi világ összes jelenségére, az ember külső és belső világának minden szegletére. Egy tematikus, egynyelvű idióma-szótárban hasonló be-

osztásban, de konkrétabb, kisebb tematikai csoportok szerint lehetne rendszerezni és leírni a leggyakrabban használt magyar idiómákat.

Az idiómák képanyagáról általánosságban véve megállapíthatjuk, hogy a kiindulópont mindig valami konkrét, szinte *kézzel fogható* érzet, tapasztalat, benyomás, élmény. Kétfajta módon keletkezhet ebből elvont jelentés: vagy egy teljes képet értelmezünk át metaforikus vagy metonimikus áttételek szerint: *vki közel van a tűzhöz* 'anyagi előnyöket biztosító kapcsolatai, lehetőségei vannak'; vagy szemantikailag össze nem illő, konkrét illetve absztrakt jelentésű lexémákat párosítunk. Például *fürödni* vagy *úszni* lehet mindenhol, ahol víz van, ha azonban ezeket az igéket olyan lexémával párosítjuk, melyet nem egyeztetünk össze a 'víz' fogalmával, elhagyjuk a konkrét jelentés síkját: *tejben-vajban fürdik, fürdik a sikerben, úszik a boldogságban, szárazon megúszik vmit*. Az ember legfontosabb viszonyítási pontja ősidőktől fogva elsősorban önmaga. Saját testéhez képest osztotta fel a világot olyan alapvető bináris oppozíciókra, mint elől/hátul, lent/fent, jobbra/balra, kívül/belül, önmaga és a másik ember, férfi és nő, fő- és mellékes dolgok. Nem meglepő tehát, hogy az idiomatikus kifejezésekben olyan gyakran találkozunk az emberi test, illetve az egyes testrészek képi felidézésével (legtöbbször értelemszerűen a birtokos jelölésével): *nagy kő esik le a szívéről* 'megkönnyebbül, megszabadul vmilyen gondtól', *szem elől téveszt vmit/vkit* 'nem szentel figyelmet vkire/vmire', *töri a fejét vmin* 'erősen gondolkodik vmin'. Az ilyenfajta idiomatikus kifejezéseket szomatizmusoknak nevezzük. Különbséget kell tennünk itt az idiomatikus értelmű szomatizmusok, valamint az úgynevezett kinegrammok között. A kinegrammokban is szerepel az emberi test képe, de átvitt jelentés nélkül. Ezek a kifejezések csupán az ember általánosan ismert és elfogadott nonverbális jelzéseinek nyelvi megfogalmazásai: *megvonja a vállát, ráncolja a homlokát, lehajtja a fejét* stb.

A szomatizmusokban az emberi test megfigyelése értelmezést nyer. A testtartás különböző formáit, a különféle fiziológiai reakciókat meghatározott érzelmekhez, hangulatokhoz kötjük, az emberi test konkrét képe átvétül az elvont síkra és elvont fogalmi tartalmat jelöl: *beadja a derekát* 'enged a kérésnek', *lógatja az orrát* 'szomorkodik', *megüti a bokáját* 'baj, kellemetlenség éri', *szedi a lábát* 'siet'.

Gyakran valamilyen konkrét fiziológiai jelentésről egyfajta lelkiállapot vagy lelki jelenség megnevezésére helyeződik át a hangsúly: *fáj a szíve* 'fájdalmat érez a mellkasában', *fáj a szíve vmiért/vkiért* 'nagyon vágyó-

dik vmi/vki után'. Az ember belső világának, érzelmeinek, lelki élete jelenségeinek megnevezésére nagy számban használunk szomatizmusokat. Olyan csoportosítás is elképzelhető tehát, amelyben az egyes testrészek szerint gyűjtjük össze az odatartozó kifejezéseket. A frazeológia három legfontosabb alapszava testrészek nevét jelöli: *kéz*, *szem*, *szív*. Legalábbis a legújabb, 1999-ben megjelent holland idiómaszótár kimutatása szerint, melyben a ma is használatos idiomatikus kifejezések közül a legtöbb ezekhez a testrészekhez kötődik. A mai holland nyelvben a *kéz* alapszóval 114, a *szem* alapszóval 76, a *szív* alapszóval 64 frazeológiai egységet képezhetünk.

Pontos magyar adatok nem állnak rendelkezésemre, érdekességként összeszámoltam, hogy O. Nagy Gábor 1966-ban megjelent *Magyar szólások és közmondások* c. gyűjteményében hány kifejezést sorol fel ezekhez a feltehetően a magyar nyelvben is a legfontosabb alapszavakhoz kapcsolva. Az eredmény némileg eltér a hollandtól. O. Nagy Gábor a *kéz* szóval 111, a *szem* szóval 106, a *szív* szóval pedig csupán 28 kifejezést sorol fel. A magyarban ezek szerint a *szív* képét felhasználó kifejezésekkel szemben döntő többségben vannak például a *fej* (106), a *szó* (96) és a *pénz* (87) alapszavú kifejezések. A legnagyobb számú frazeologizmust azonban a szerző a *ló* címszó alatt sorolja fel: 195 kifejezést ír le itt! Kérdéses azonban, mennyire ismerik, s aktívan használják-e a magyar anyanyelvűek ezt a gazdag anyagot.

A szomatizmusok témakörében átfedi egymást némileg a hagyományos, alapszó szerinti és a fogalomkörök szerinti rendszerezés, például annyiban, hogy az érzelmek kifejezésére nagy számban használunk *szív* alapszavú szomatizmusokat: *megesik a szíve vkin* 'magsajnál vkit', *nyomja a szívét vmi* 'büntudatot okoz neki vmi', *a szívére vesz vmit* 'szomorú, bánkódik vmi miatt'.

A *kéz* képéhez a 'munkaeszköz', illetve ebből levezethetően az 'erő', a 'hatalom' fogalma társul: *vkinek messzire nyúlik a keze* 'nagy befolyással rendelkezik', *vmilyen kézzel cselekszik* azt jelenti 'vmilyen módon, eljárással, magatartással cselekszik', például: *kemény kézzel/kesztyűs kézzel bánik vkivel/vmivel* 'kíméletlenül/óvatosan bánik vkivel/vmivel', *erős kézzel* 'határozottan', *fukar kézzel* 'fukar módra', *üres kézzel* 'ajándék nélkül'. Olyan alapvető szemantikai vonulatok ezek, melyek kisebb-nagyobb eltéréssel vagy teljes azonossággal különböző nyelvek idiomatikus kifejezéseiben fellelhetők.

Tanulmányom szempontjaival és példaanyagával megpróbáltam szemléltetni, mennyire integráns részét képezi nyelvünknek a képes beszéd. A nyelvtanár viszont nincs könnyű helyzetben, amikor a lexikai készletnek e sajátos rétegét tárgyalja. Az idiómák kérdésköre komplex és a nyelvelsajátítás szempontjából különösen nehéz terület.

Szintaktikailag nem egyszerű beépíteni a mondatba az újonnan tanult idiomatikus kifejezéseket, mivel bizonyos elemeik változatlanok, más részeit viszont meghatározott paradigmák szerint (melyeket a vonzatok jelölnek ki) ragoznunk kell, az üres helyek kitöltésekor figyelembe kell vennünk a szemantikai szelekciós szabályokat is.

Az egy-egy idiomatikus kifejezéshez tapadó szintaktikai és szemantikai többletinformációt a diákoknak a lexikális elemekkel egységben kell megtanulniuk, a nyelvtanár, illetve a segédanyag segíthet ebben megfelelő gyakorlatokkal.

Ami az idiómák jelentésének pontos megértését illeti, szintén ingoványos talajon mozog az idegen anyanyelvű hallgató, a kétnyelvű szótárak ugyanis csak ritkán segítik a pontos megértésben. A jelentés árnyalatainak érzékeltetése céljából az idiómákat rövid szituációkba ékelt példamondatok sorával kell bemutatni. Emellett természetesen fontos a jelentés adekvát leírása magyarul és a hallgató anyanyelvén.³ Meg kell vizsgálnunk azt is, lehetséges-e a diákok anyanyelvén ugyanazt a tartalmat idiómával kifejezni. Erre – ahogyan a fentiek alapján kipróbálhatjuk – nincs mindig mód, hiszen egy nyelv kifejezőkészlete soha nem fed pontosan egy másik nyelv kifejezőkészletét. Így elkerülhetetlenül veszendőbe mennek időnként bizonyos nyelvi finomságok a fordítás során. Mindezen nehézségek ellenére figyelmet kell szentelnünk a frazeológiára, hiszen nem iktathatjuk ki a nyelvből mesterségesen a képszerűséget. Anyanyelv és idegennyelv frazeológiai készletének alapos ismerete és összevetése nélkül nem beszélhetünk magas szintű nyelvtudásról.

---

³ Tanulmányomban az idiómák parafrázisai részben saját megfogalmazásaim, részben a *Magyar Értelmező Kéziszótárnak*, illetve O. Nagy Gábor *Magyar szólások és közmondások* c. gyűjteményének megfelelő szócikkein alapulnak.

Irodalom

- Bie, de Á. 1998: Words and expressions of biblical origin in hungarian language. In: *Rivista Di Studi Ungheresi* 13: 93–102.
- Burger, H. 1998: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen.* Berlin.
- Geeraerts, D. 1989: *Wat er in een woord zit. Facetten van de lexicale semantiek.* Leuven.
- Groot, de H. (red.) 1999: *Idioomwoordenboek. Verklaring en herkomst van uitdrukkingen en gezegden.* Amsterdam–Brussel.
- Hadrovics L. 1995: *Magyar frazeológia.* Budapest.
- Kerékjártó, Á. 1998: Idiómaértelmezések a legújabb szemantikai elméletek tükrében. *Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből*, 35. szám.
- Kerékjártó-De Bie, Á. 1999: Sztereotípiák a nyelvtanításban. Magyar–holland összehasonlító vizsgálat. In: *Hungarologische Beiträge* 12: 55–67.
- Kiefer, F. (szerk.) 1992: *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan.* Budapest.
- Lakoff, G.–M. Johnson 1980: *Metaphors we live by.* Chicago.
- O. Nagy G. 1966: *Magyar szólások és közmondások.* Budapest.
- O. Nagy G. 1988: *Mi fán terem?* Budapest.
- Somhegyi Gy. 1988: Monofrazémák a magyarban. In: *Nyr.* 357–368.
- Somhegyi Gy. 1992: Monofrazémák a magyarban. In: *Nyr.* 436–448.
- Sterkenburg, P. G. J. van 1991: *Naar een basis-fraseologie voor niet-moedertaalsprekers.* In: *Forum der Letteren* 1: 35–46.
- Verstraten, L. P. 1992: *Vaste verbindingen. een lexicologische studie vanuit cognitief-semantisch perspectief naar fraseologismen uit het Nederlands.* Utrecht.

Van-e kötőmód a magyarban? (Egy szórendi vizsgálat tanulságai)

SZARKA PÉTER

1. Kiindulásul válasszunk két nyomatéktalan összetett mondatot, melyek tehát hangsúlyviszonyaikkal és szórendjükkel sem kirekesztést, sem nyomatékosítást nem fejeznek ki. A mellékmondatokban azonban legyen „felszólító mód”.

- (1) *Arra kérlek, hogy takarítsd ki a szobát.*
- (2) **Arra kérlek, hogy kitakarítsd a szobát.*
- (3) *Megérdemled, hogy kitakarítsd a szobát.*
- (4) **Megérdemled, hogy takarítsd ki a szobát.*

Az (1) és (3) mellékmondatainak igei állítmánya formailag felszólító módú, tehát látszólag nyugodtan állíthatjuk azt, hogy felszólító módú mellékmondatokkal állunk szemben. A hagyományos grammatikának az az ismert (és követhető) tételével azonban – miszerint az alárendelő összetett mondatok modalitását a főmondat modalitása határozza meg – szőnyeg alá is söpörhető a példamondatok problematikája. Nevezetesen az, hogy – miként a (2) és (4) mondatokból kitűnik – a mellékmondatok igei állítmánya igekötőinek stabil szórendi pozíciójuk van. Az egyik esetben (1) az igekötő követi az igét, s ez rendben is lenne, hiszen felszólító módban az igekötő rendesen követi az igét, a másik esetben viszont (3) az igekötő az ige előtt áll, s ez ellentmond a felszólító módú igekötős ige szórendi szabályának.

Dolgozatomban ennek a szórendi jelenségnek próbálok utánajárni. A magyarázatra szoruló grammatikai ellentmondás forrásvidéke a magyar mint idegen nyelv tanításának gyakorlata volt. Ha máskor nem, akkor legkorábban a célhatározói mellékmondat tanításakor botlik bele a magyar mint idegen nyelv tanára a hagyományos grammatikában nagyvonalúan kezelt (azaz megoldatlan) jelenségbe, a mellékmondati igei állítmány móduszának kérdésébe.

2. Előlegezve a lehetséges megoldást, azt tételezzük fel, hogy az (1) mellékmondatában felszólító módú, a (3) mellékmondatában pedig kötőmódú igei állítmány áll. Ezen állítás alapjául egy formai ismérv, az igekötő szórendi helyének különbsége szolgál – egyelőre.

Itt azonban egy rövid kitérőt kell tennünk. Nevezetesen a magyar generatív grammatikára kell hivatkoznunk, melyben megtaláltuk azt a fogalmat, melynek segítségével nemcsak az igekötő előbb jelzett szokatlan szórendi viselkedését tudjuk megmagyarázni, hanem más mondatrészek szórendjét is. Ez a szintaktikai kategória az igemódosítók osztálya.

Az igemódosítókat a következőképpen jellemezhetjük:

– Nem megnevezésre, hanem jellemzésre szolgálnak. Tehát nem individuumot jelölnek, önálló referenciával nem rendelkeznek, hanem csak az ige jelentését gazdagítják, módosítják.

– Az igemódosító és az őt közvetlenül követő ige egy hangsúlyszakkasszal ejtendő, tehát egy szerkezetnek számítanak, azaz az igemódosítók az igétől balra állnak.

– Az egyetlen igemódosító az igekötő, mely szótári egységet alkot az igével, de a pusztá névszói igemódosítók nem alkotnak zárt osztályt, így nem is sorolhatók fel a lexikonban.

[Ezzel szemben a bővítmények

– megnevező kifejezések, van referenciájuk, individuumot jelölnek, topikalizálhatók,

– az ige után állnak, szórendjük szabad,

– az igemódosítókkal együtt az ige valenciájába tartoznak (propozíció), de bővítmény lehet szabad határozó is.]

É. Kiss (1998: 36) az előbbieket alapján a következőképpen adja meg az igei csoport szerkezetét:

VP

V'

XP   V   NP   NP...
(+VM)

(A szimbólumok magyarázata: VP: igei csoport, V: ige, XP: tetszőleges alaptagú kifejezés, NP: főnévi csoport, +VM: + szótári jegyű igemódosító.)

Az igemódosítók osztályába pedig az alábbi összetevők tartoznak:

- igekötők,
- puszta névszóból álló vonzatok:
  - névelőtlen főnévi tárgy, pl. *újságot olvas*;
  - névelőtlen főnévi határozó, pl. *színházba jár*;
  - összetett állítmány névszói része, pl. *ügyes volt, orvos lesz*;
  - melléknévi állapothatározó, pl. *ügyeskedőnek tartják*;
  - melléknévi és névelőtlen főnévi eredményhatározó, pl. *boldoggá tesz, titkárrá választják*;
  - főnévi igenév: *járni tanul*;
  - névelőtlen alany (ha patiens [elszenvedő] vagy jellemzett [nem fejt ki aktivitást]), pl. *gyerek született, Péter beteg* (a tematikus szerepekről: Komlósy 1992, 358–363).

Ha tehát sikerül megmagyaráznunk (1)-ben és (3)-ban az igekötő viselkedését, akkor egy jelentős mondattani osztály szőrendi viselkedésére is magyarázatot kapunk, jelentősen segítve ezzel azt a gyakorlatot, a magyar mint idegen nyelv tanítását, ahonnan megfigyelésünk is származik.

3. Érdemes egy pillantást vetni a kérdés történeti hátterére is. Benkő történeti nyelvtanában (1995: 657) a középkori latin hatásról és az igemódokról ezt írja: „Szövegeink nagyrészt latin forrásszövegekre támaszkodnak, és jól látható rajtuk a latin célhatározói mellékmondatokban kötelező *consecutio temporum* szabályainak hatása. Ez főként akkor tűnik fel, ha a főmondat állítmánya múlt idejű, ilyenkor ugyanis a mellékmondat igéje *coni. praet. imp.*-ban áll, amelyet a magyar feltételes jelennel ad vissza. Ellenben ha a főmondat igéje jelen (jövő) idejű vagy felszólító módú, a mellékmondat *coni. praes. imp.*-ának magyar fordítása felszólító módú igealak...” Állítását bőséges ómagyar kori példaanyaggal illusztrálja (Benkő 1995: 656–658, a pontos betűhív átírás is ugyanitt található):

- (5) *ky ezert bochattateek menybeul. nekevnk meg ielenny. hog elevtvevnk iarna*
- (6) *yde iottem: ...hog felemelnem az en zemeymet a hegekre*
- (7) *Tamady fel wram ysten, ees fel magasztasseek the kezed, hogy el ne felegy zegenyeketh*
- (8) *siralmual allonk hogy megy nyttassek nekewnk*
- (9) *menenek azok zent ferenczert hogy oda hoznak ewtett*

Mindebből számunkra az a lényeg, hogy az ómagyar korban indult meg a főnévi igeneves szerkezetek célhatározói mellékmondatos felol-

dása. Benkő azonban nem foglal határozottan állást abban a kérdésben, hogy ez mennyiben volt latin hatás vagy belső fejlemény. Ez a mi szempontunkból valójában nem is fontos. Annál lényegesebb az, hogy a magyar főnévi igeneves szerkezet célhatározói mellékmondatos megfelelőjében a feltételes és a „felszólító mód” versenyzett egymással, s ez a küzdelem – ismereteink szerint – csak a múlt század végén zárult le az „imperatívusz” győzelmével.

4. Mindeddig a „felszólító mód” terminust idézőjelbe tettük. Nyilvánvalóan azért, mert szerintünk a vizsgált mondatokban nincs imperatívusz. De nézzünk még néhány mai példát!

(10) *Ez az esős őszi idő is csak arra való, hogy megfázzon az ember.*

(11) *Magyarázhatok én apádnak: arra sem képes, hogy elpakolja maga után a ruháit.*

Ha most a mellékmondatok jelentését megvizsgáljuk, világossá válik, hogy nem tulajdoníthatunk nekik felszólító módú jelentést, sőt „szemantikai abszurdum” (Pomozi Péter kifejezése) lenne imperatívuszi jelentést feltételezni a mellékmondatokban. Ezzel már két érünk is arra vonatkozólag, hogy itt nem felszólító módról van szó. Egyrészt tehát az igemódosító szórendi helye tér el a felszólító módú ige igemódosítójának elvárható szórendi helyétől, másrészt pedig a mellékmondatokból jelentéstaniilag hiányzik a felszólítás. Ez azonban még csak negatív elhatárolás: még csak tagadni tudjuk a felszólító mód mellékmondati jelenlétét. A feltételezett konjunktívusz mondattani funkcióját még meg kell fejtenünk.

További fontos megfigyelést tehetünk akkor, ha észrevesszük, hogy a felszólító mód elvárásainak szórendileg nem megfelelően viselkedő igemódosító és a vizsgált igemód kizárólag csak *hogy* kötőszós mellékmondatokban fordul elő. Ez viszont logikusan következik abból a grammatikai körülményből, hogy az egyelőre hipotetikusan állított magyar kötőmód főnévi igeneves szerkezetek (nem vonatkozó) mellékmondatos feloldásából keletkezett.

Ha már a jelentésnél tartunk, érdemes egy pillantást vetnünk a nyelv-művelők által sokat bírált, mert erdélyi regionalizmusnak tartott szerkezetre, nevezetesen az *el kell* (, *hogy*) *menjek; kell, hogy elmenjek* alakulatra is. E dolgot kontextusában könnyű megállapítanunk, hogy az *(én) el kell menjek* és a *(nekem) el kell mennem* párban áll: azaz a főnévi igeneves szerkezetnek más (szerintünk konjunktívuszi) szemléletű átfogalma-

zásáról van szó az *el kell menjek*-ben. Manapság már szociolingvisztikai felmérések tanúskodnak arról, hogy a magyarországi beszélők körében terjed az *el kell menjek* forma, sőt az utóbbit választékosabbnak is tartják. Az előbbi forma egyre szélesebb körű használatában nyilvánvalóan a nyelvi határok lebomlása, az erdélyi magyar köznyelv hatása is szerepet játszik. A nyelvművelés és a szociolingvisztika vitájába most nem kívánunk részletekbe menően beleszólni, azt azonban mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy mind a két forma, tehát a főnévi igeneves és a „felszólító módos” is grammatikus. Tehát nem hibás, nem helytelen és nem nem magyaros, hogy a nyelvművelők szubjektív minősítéseit idézzük. Ezzel a nyelvművelés gerjesztette vitát is eldöntöttnek véljük, s a kérdés a szociolingvisztika és a stilsztika hatáskörébe tartozik, és persze a grammatikába is.

A grammatikának van még további lényegbevágó szempontja. Fel kell figyelni a két szerkezet alanyára, az *én*-re és a *nekem*-re. Az utóbbi az izgalmasabb: A hagyományos grammatika a *nekem*-ről azt vallja, hogy ez a mondat logikai alanya, melyet ebben a mondat típusban a magyar nyelv részeshatározóval fejez ki, a mondat állítmánya pedig a *kell*, és grammatikai alanya az infinitívusz. Egy másik elképzelés szerint (Hegedűs 1999: 324) azonban a *nekem* a cselekvés passzív résztvevője, aki külső kényszer vagy ok hatására elszenvedi a cselekvést. A *nekem* e felfogás szerint *-nak/-nek* ragos passzív alany, szubjektívusz. A mondat állítmánya pedig a segédige és a főnévi igenév együttesen lenne, s ez a mondat típus állapotot fejezne ki. A felvetés mindenképpen elgondolkodtató, ám ami ebből most számunkra hasznosítható megállapítás az az, hogy a *nekem el kell mennem* szerkezet szenvedő jelentésű, melyre formailag egyértelműen utal a viszonyragos (a hagyományos felfogás szerint logikai) alany. (L. az indoeurópai nyelvek passzív szerkezetű mondatait párhuzamként: a cselekvő mondat alanyából a passzív mondatban prepozíciós összetevő lesz.) Ebből pedig egyenesen levezethető az a gondolat, hogy a történetileg előbb létezett passzív (főnévi igeneves) szerkezet aktív, cselekvő jelentésű párja az *én el kell menjek*, melyben a személyes névmás cselekvő alany.

5. Az aspektus szempontjából is vizsgálhatók a „felszólító módú” mellékmondatos összetett mondatok. Előtte röviden az időviszonyokról. Nem nehéz annak belátása, hogy mind a felszólító modalitású mondatok, mind pedig az általunk kötőmódosnak nevezett mellékmondatok utóidejűek.

(12) *Edd meg az ebédedet!*

(13) *Arra intellek, hogy edd meg az ebédedet!*

(14) *Megtiltom, hogy megedd az ebédedet!*

Az utóidejűség eleve beletartozik a felszólító mód szemantikájába, s az általunk kötőmódnak nevezett módusz mintegy örökölte ezt az imperatívusztól. De ugyanez érvényes az aspektusokra is. Mindkét mód alapszórendű mondatokban befejezett aspektusú. Azonban bizonyos esetekben kötő- és kijelentő móddal aspektusbeli különbségeket tudunk kifejezni.

(15) *Az a fontos (most), hogy (most) észreveszem a hibákat.*

(16) *Az a fontos (most), hogy (majd) észrevegym a hibákat.*

A (15) fő- és mellékmondati cselekvése egyidejű, s ehhez folyamatos aspektus társul. A (16) utóidejű cselekvést reprezentál, melynek aspektusa befejezett.

6. A magyar konjunktívusz funkciójának meghatározásához először azt a modalitás-fogalmat idézzük, melyet a legtartalmasabbnak és (a fogalom előnyére) a legtömörebbnek ismerünk: „A modalitás a világ egy lehetséges állapotát fejezi ki (azaz egy az aktuális világtól különböző lehetséges világot)” (Kiefer 1990: 7).

A magyarban a hagyományos grammatika három igemódot ismer: a kijelentő, a feltételes és a felszólító módot. Az aktuális, tényleges világot a kijelentő mód hordozza, a világ lehetséges állapotát pedig a feltételes és a felszólító mód. A feltételes mód egy lehetséges világ létezését tételezi, s valóságossá válását feltételhez köti, vagy a lehetséges világ eleve irreális, s ténylegessé soha nem válhat. A felszólító mód szemantikáját pedig egyszerűen úgy adhatjuk meg, hogy egy akart világot jelöl. Ebben a rendszerben kell elhelyeznünk a magyar kötőmódot.

Az idézett modalitás-fogalom azt sugallja, hogy a feltételes és felszólító modalitás felfüggeszti a faktualitást. Szemantikailag világos ez a felfüggesztés az előbb említett két mód esetében. Ezeket a móduszokat jelentéstanilag jelöltnek tekintve azt mondhatjuk, hogy a kötőmód szintén felfüggeszti az aktuális világ érvényességét, a mondat jelentéstartalmát – metaforikusan szólva – „elemeli a valóságtól”, ahogy ezt a feltételes és a felszólító mód is teszi, de más, szemantikailag értelmezhető jelölt jelentés nélkül. Tehát pusztán a valóságtól való távolítással (Distanzierung), a virtuális világ pusztá megjelölésével írhatjuk le a magyar konjunktívusz funkcióját. Mindez a következő mondatok jelentésén könnyen belátható!

(17) *Az orvos azt diagnosztizálta, hogy egészséges vagyok.*

(18) *Az orvos úgy diagnosztizált, hogy egészséges legyek.*

Ezzel persze feltaláltuk a spanyolviaszt, hiszen azokban a nyelvekben, amelyekben van kötőmód, a tárgyalt módusz hasonló szerepet lát el. A magyar kötőmód funkciójának leírása – még ha nem is új – mégis fontos, mert a tanulmány elején említett igemódosítók szórendi, formai viselkedésének az okát meg tudjuk adni, s így például a magyar mint idegen nyelv tanításának praktikus céljait követve – szerencsés esetben – már valamilyen anyanyelvi fogódzót tudunk adni a nyelvtanulóknak (s a grammatikai leírás hiányossága miatt nem kell a tanárnak valamilyen kikerülési stratégiát követnie).

A magyar igemódok rendszerét az előbbieket figyelembe vételével a következőképpen írhatjuk le (az egyszerűség kedvéért, de céljainknak megfelelően elhagytuk az igeidőket és a határozatlan ragozású paradigmát):

Feltételes mód

Formája: módjel, segédige

Jelentése: a tényleges világ létezéséhez kötött vagy az irreális világ kifejezése

megnézném

megnéznénk

megnéznéd

megnéznétek

megnézné

megnéznék

Felszólító mód

Formája: Ø morféma és módjel

Jelentése: akart világ

nézzem meg

nézzük meg

nézzed/nézd meg

nézzétek meg

nézzé meg

nézzék meg

Kijelentő mód

Formája: Ø morféma

Jelentése: faktualitás

megnézem

megnézzük

megnézed

megnézitek

megnézi

megnézik

Kötőmód

Formája: módjel és szórend

Jelentése: puszta virtuális világ

*megnézzem**megnézzük**megnézzed**megnézzétek**megnézze**megnézzék*

7. A grammatikai leírásnak fontos fejezete annak felsorolása, hogy mely esetekben használunk valamilyen formát. Következzék most a mellékmondati kötőmód számbavétele!

Előbb azokról a grammatikailag megragadható esetekről szólunk, melyekben a kötőmód használata kötelező.

a) Kötőmódú az igei állítmány az olyan célhatározói mellékmondatokban, melyek főmondati utalószava *azért*.

(19) *Azért mulat éjjel-nappal, hogy elfeledje bánatát.*

b) Továbbá az *alkalmas, hajlandó, méltó, kész, jó (valamire), szükséges (valamihez), jó (valaminek)* stb. főmondati állítmányok után a mellékmondatban. Valójában ezekben az esetekben is célhatározói alárendelő mellékmondatokról beszélhetünk, mégpedig a célhatározásnak ama fajtájáról, melynek jelentése: 'vki/vmi felhasználható-e valamilyen folyamatra, szerepre vagy minőségre'. Ezt az esetet formailag *-ra/-re, -hoz/-hez/-höz, -nak/-nek* ragos célhatározásként írhatjuk le.

(20) *Kész vagyok arra, hogy befessem a kaput.*

c) Bizonyos beszédaktusokat kifejező főmondati igei állítmányok után a mellékmondatban. Megnyugtató lenne, ha most biztosan tudnánk állítani, hogy a performatív igék valamilyen jól meghatározható csoportja a mellékmondatban kötőmódot vált ki. A kérdés ennél bonyolultabbnak látszik, s itt még további kutatásokra van szükség. Azt azonban ma is nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy a performatív igék mely csoportja vált ki a mellékmondatban imperatívuszt. A következő két példa az előbbiekhöz szolgál adalékul.

(21) *Az építésvezető arra utasította a munkásokat, hogy bontsák le a ferdén álló falat.*

De!

(22) *Az építésvezető ragaszkodott ahhoz, hogy a munkások lebontsák a ferdén álló falat.*

Az a performatív igecsoport, mely a mellékmondatban felszólító módot vált ki, az ún. direktívumok: pl. *ajánl, biztat, javasol, int, kér, tanácsol; parancsol, utasít, elrendel, előír, követel* stb. Ezek az igék valójában indirekt felszólítást tartalmaznak, valamely lehetséges világ létrejöttét, megvalósulását implikálják. Illokúciós erejük oly erős, hogy pl. az utasításnak, kérésnek nincs alternatívája, a perlokúció csak valamely cselekvés végrehajtása lehet. Úgy véljük, hogy a performatív igék körében ezen az úton lehet a kutatást folytatni. Úgy tűnik, hogy a perlokúcióban lehet a megoldás kulcsa.

(Hadd jegyezzük meg közbevetőleg, hogy a direktív igékből képzett főnevek beszédaktus-értéküket nem veszítik el.

(23) *Az az utasítás hangzott el, hogy a munkások bontsák le a ferdén álló falat.)*

Egy másik, szintén beszédaktust jelentő igecsoport (pl. *rávesz, rábír, megenged, ragaszkodik, sürget* stb.) azonban megengedi a hallgatónak a szubjektív mérlegelést, azaz már hiányzik a beszélő szándékából a parancs, így a beszélő elvárása, a mondat perlokúciós ereje is gyengébb. A (22)-t értelmezve: az építésvezető ragaszkodása a falbontáshoz még nem feltétlenül jelenti azt, hogy a munkások a falat le is bontják. Ezen igék illokúciós ereje sokkal enyhébb, mint a direktívumoké, s éppen ezért megengedik azt is, hogy valami megvalósuljon, de azt is, hogy ne valósuljon meg, tehát jelentésük fenntartja a valóságos és a virtuális világ alternatíváját. S az elemző számára úgy tűnik, ha ez az alternatíva megvan, akkor ez a kettősség a mellékmondati kötőmóddal fejeződik ki.

Fel kell figyelniük arra is, hogy az előbb számba vett igék (*rávesz, rábír* stb.) antonimái, tehát a negatív jelentéstartalmú igék szintén kötőmódot követelnek, azaz a lehetséges világ bekövetkezésének megakadályozása is elégnek látszik a mellékmondati konjunktívusz megjelenéséhez.

(23) *Az építésvezető megtiltotta, hogy lebontsák a munkások a falat.*

Ugyanebbe a negatív jelentésű körbe tartozik az *ellen* névutós utalószót tartalmazó főmondat utáni mellékmondati kötőmód is.

(24) *János az ellen lépett fel, hogy bárki feliratkozhasson a listára.*

d) Mellékmondati kötőmódot azonban nemcsak performatív igékkel lehet használni, hanem a legtöbb igével. Ehhez teljesülnie kell valamilyen grammatikai feltételnek, például annak, hogy a főmondatban módhatáro-

zói úgy utalószónak kell lennie. Úgy látszik, a főmondati módhatározás utat nyit a mellékmondati kötőmód előtt.

(25) *János úgy dolgozik, hogy elérje az esti gyorsvonatot.*

e) Röviden érdemes még arról is szót ejteni, hogy a magyar függő beszéd közömbös az igemóddal szemben. Ezt azért kell megemlíteniünk, mert pl. a németben a Konjuktív I. legfontosabb funkciója éppen a közvettség, a mondat tartalmával szembeni távolságtartás kifejezése. A magyarban a kijelentő, a feltételes és a felszólító mód egyaránt megjelenhet a függő beszédben, közvetettséget nem fejez ki, hiszen a magyar függő beszéd „csak” idézi a másik közleményét.

(26) *János azt mondta, hogy elmegy bevásárolni.*

(27) *János azt mondta, hogy elmenne végre bevásárolni.*

(28) *János azt mondta, hogy menjek el bevásárolni.*

Kötőmód nem jelenhet meg függő beszédben, mert a magyar konjunktívusz tipikusan mellékmondati jelenség.

8. A magyar nyelvtudomány történetében többször is felmerült a konjunktívusz lehetősége, de a kötőmód konszenzusos elismeréséig soha nem jutott el a magyar lingvisztika. Nyelvészeti kézikönyveinkben ma nyomát sem találjuk a kötőmódnak. Pedig az érvek nagyon amellet szólnak, hogy van kötőmód a magyarban. (Ha nincs, akkor a mellékmondati „felszólító mód” értelmezésével változatlanul adós a magyar nyelvtudomány.)

Összefoglalásképpen még egyszer nézzük át, milyen érveket lehet felhozni a magyar konjunktívusz mellett:

– A konjunktívusz az ómagyar korban jött létre a főnévi igeneves szerkezetek mellékmondatos feloldásával.

– A kötőmód jele homonim a felszólító módéval, ami egyben el is takarja a negyedik igemódunkat.

– A kötőmód megkülönböztető formai jegye az igemódosító szórendje.

– A magyar konjunktívusz csak *hogy* kötőszós mellékmondatban fordul elő. Mellékmondatban felszólító módú igei állítmány is lehetséges. A két módot szórendi szempontok alapján lehet elkülöníteni.

– A magyar kötőmódnak alakja ellenére nincs felszólító jelentése.

– Funkciója pedig egy olyan virtuális világ megjelenítése, mely nincs feltételekhez kötve és nem akart világ.

Tapasztalataim szerint a magyar mint idegen nyelv oktatásában talán éppen a nyelvtanulók kompetenciájában meglévő párhuzam miatt meglepően könnyen tanítható a kötőmód. Ezzel a magyar mondatok generálásának egy komoly buktatóját kerülhetjük el.

Irodalom

- Benkő 1995: Benkő Loránd (főszerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan, szöveggrammatika. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- É. Kiss 1998: É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter, Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Budapest (az igemódosítókról: 31–39).
- Hegedűs 1999: Hegedűs Rita, Alany-e az állítmány? In: Balaskó Mária–Kohn János: A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke II. A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak gyűjteményes kiadása. Szombathely. 319–324.
- Kiefer 1990: Kiefer Ferenc, Modalitás. *Linguistica, Series C, Relationes*, 1. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest.
- Komlósy 1992: Komlósy András, Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299–527.

Az udvariasság elméletéről, megjelenésmódjairól a magyar nyelvben¹

**(A magyar nyelv pragmatikai szempontú vizsgálatának
egy lehetséges fejezetéhez)**

SZILI KATALIN

0. Ha a magyar nyelv más nyelvekétől eltérő vonásainak, „magyarságának” megfogalmazására vállalkozunk, avagy csupán szépségeit méltatjuk, elsődlegesen grammatikai rendszerének sajátosságait hangsúlyozzuk. Szólunk hangállományának változatosságáról, a szép hangzást biztosító jelenségeiről, a magánhangzó-harmóniáról, a hanglejtésformákról. Nem kis büszkeséggel írjuk le szóragozási rendszerünknek az idegen ajkúak csodálatát kivívó, s egyszersemind a magyar nyelv tanulását megnehezítő gazdagságát, máskor ésszerű tömörségét, sokesetű főnévragozásunkat, birtokos személyragozásunkat, kétféle igeragozásunk szövevényes rendszerét, de nem feledkezünk meg képzőink fényűző bőségének taglalásáról sem.

Az ily módon nyújtott kép azonban látszólagos pontossága ellenére is egyoldalú, hiányos marad, mert az egyes nyelveket nem csupán grammatikai, lexikai, fonológiai jegyeik különböztetik meg, hanem beszélőik nyelvhasználatának, nyelvi viselkedésmódjának jellemzői is. Így többek között az, hogyan szólítják meg egymást, miként búcsúzkodnak, veszik át a szót a másiktól a beszélgetés során, mit válaszolnak egy nekik nem tetző személy vacsorameghívására és hogyan teszik ezt, kedvesen szabadkoznak-e, ha megdicsérik a ruhájukat, avagy meglepéssel nyugtázzák a bókot, esetleg továbbfokozzák, szakszerűbben szólva a nyelvi interakcióik milyensége, valamint a beszédtevékenységek, más szóval illokúciós aktusok – kérés, elutasítás, bókolás, bocsánatkérés stb. – megvalósításának jellemzői. Mindkettő, az interakciók során megvalósuló diskurzusok, illetve a létrehozott illokúciós aktusok nyelvi formái, viselkedési szabályai, tilalmai az adott nyelvhasználói közösség hosszú évszázadokon keresztül közös munkával kidolgozott produktumai, a társadalmi konvenci-

---

¹ A cikk az OTKA (T29523) támogatásával készült.

ók részei, tágabb értelemben a kultúra összetevői. Nincs ez másképp a magyar nyelv esetében sem.

1. A dolgozatom témájául választott fogalom, az udvariasság nyelvi tevékenységeink, sőt életünk bármely területét átszőheti, hiánya meghiúsíthatja logikai tartalmukat tekintve hibátlan megnyilatkozásainkat, alapvetően ronthatja esélyeinket bármely helyzetben, interakcióban. Szakirodalmának elég szegényes volta miatt a konkrét elemzések, az udvariasság nyelvi és pragmatikai jellemzőinek bemutatása előtt néhány alapkérdés tisztázását elengedhetetlennek tartom. Az első, nem minden nehézséget nélkülöző feladat magának az udvariasságnak a meghatározása, de nem tűnik minden haszon nélkül valónak az udvariasság megnyilvánulási módjaival foglalkozó külhoni vizsgálatok módszereinek vázlatos ismertetése sem.

1.1. Az udvariasság elméletével foglalkozó irodalomban tájékozódva arra a következtetésre kell jutnunk, hogy meghatározásában meglehetősen összevisszaság uralkodik, noha az elmúlt 25 év főként angol nyelvű pragmatikai kutatásainak egyik fő érdeklődési területe volt. Definíciói, ahogy arra Jenny Thomas rámutat, legalább öt önálló, ám egymással összefüggésben lévő fogalomra utalnak (Thomas 1995, 149). Értelmezhetjük: 1. mindennapi életünk *valós cél*jaként, 2. a *tiszteletadás* megnyilvánulásaként, 3. mint *kommunikációs stílust*, 4. csak megnyilatkozási szintű *nyelvi fenomén*ként, 5. tárgyalhatjuk a *pragmatika* keretein belül. Az udvariasság mint valós világi cél nem a nyelvvel foglalkozó vizsgálatok tárgya. Életünkben az egymással való érintkezéseinkben különböző okokból kedvesek akarunk egymással lenni. Hogy éppen miért, annak megválaszolása nem tartozik a nyelvész kompetenciájába, hisz ő csak azt tudja elemezni, amit a beszélő mond, és ahogy hallgatója reagál, a valódi szándékaikhoz nincs hozzáférési lehetősége. A kommunikációs stílus – más elnevezéssel regiszter – azokat a nyelvhasználati módokat foglalja magába, ahogy a nyelvet beszéljük és írjuk attól függően, milyen szituációban használjuk (Halliday 1978, 32). Egy nagykövetségi fogadáson például egészen másképp kell üdvözlönnünk a nagykövetet, az angol királynőről nem is szólva, ha eleget akarunk tenni az elvárásoknak, mint ahogy ezt tesszük a barátunkkal az utcán. Másképp írunk meg egy hivatalos feljegyzést s a családtagunknak szóló üzenetet. Mindennek oka az, hogy bizonyos társadalmi kapcsolatok más-más nyelvhasználatot követelnek. E nyelvhasználatokat erőteljes kötöttségek jellemzik, az általuk megkövetelt formák tulajdonképpen nem is a beszélő választását tükrözik, hanem a kötelező társadalmi előírásokat. A sajátos szituációkban,

kontextusban használt nyelvi formák kutatása elsődlegesen a szociolingvisztika feladata.

Minthogy az előbbi két megközelítési módnak eltérő okokból, de kevesebb kapcsolódási pontja van választott nyelvészeti és pragmatikai elemzési szempontjaimhoz, a 2. és természetesen a 4. és 5. interpretációs lehetőségeket hívom segítségül vizsgálataimhoz.

1.2. Az udvariasságot nem egy munka azonosítja a *tiszteletadással*. Miként erre Thomas felhívja a figyelmet, hibásan, mert a két fogalom rokon, de nem azonos (i.m. 150). Az udvariasság a másokkal szembeni figyelmesség megnyilvánulásának általánosabb módja, részét képezik ugyan a tiszteletadás formái, de jóval több annál. A tiszteletadás azt a respektust jelenti, amelyet mások iránt érzünk magasabb társadalmi rangjuk, státuszuk, koruk stb. miatt, ilyen módon tulajdonképpen a familiaritás ellentéte. Megjelenhet – ahogy az udvariasság is – az elfogadott társadalmi viselkedési módokban, így felállunk, ha idősebb professzorunk lép be a szobába, az urak kalapot emelnek köszönéskor, a hölgyeket előre engedik stb. A megtesztetésére szolgáló nyelvi eszközök különböző mértékben épülhetnek be az egyes nyelvek rendszerébe, az ázsiai nyelvek nagy részébe általános érvényű, gazdag kódrendszerrel is akár. A japánban például nem lehet megkerülni a beszélő és hallgató viszonyát még olyan egyszerű közlésekben sem, mint *Ma szép idő van*, ugyanis a mondatban ott kell lennie a közömbös (*da*), a tiszteletet (*desu*) és a különleges tiszteletet (*degozaimasu*) kifejező nyelvi elemek valamelyikének (Matsumoto 1989, 209; a témáról magyarul: Mártonfi 1972).

A tisztelet egyszerűbb, részlegesebben ható formáit tartalmazzák az ún. T/V rendszerű nyelvek,² melyekhez a magyar is tartozik. Legjellemzőbb nyelvi jegyei kétségkívül a 2. személyű „magázó” névmások, valamint a hozzájuk kapcsolható vagy nélkülük használt tiszteletet kifejező megszólításformák: *hölgyem, asszonyom, uram, doktor úr, professzor asszony, Dávid úr* stb., hogy csak a szóbeli alakzatokból említsek. Ez utóbbiak nagyrészt a nyugati kulturális minták követésének lenyomatai, ami érthető, hisz a hivatalos társadalmi érintkezésünket elsődlegesen az onnan jött hatások irányították. A tiszteletadást kísérő névmások ugyanakkor azt is jól példázzák, hogy a kettős T/V rendszert nyelvünk formai lehetőségei hogy tudták tovább gazdagítani, árnyalni. A magyar ugyanis a francia, német, orosz nyelvek sorában is sajátos helyet foglal el a névmások formai és funkcionális gazdagságának köszönhetően. Összevetve

² A francia *tu/vous* tegező, illetve magázó formák rövidítéséből használt megnevezés.

a jobb oldali tegező-magázó névmásainkat bemutató ábrát az indoeurópai nyelvek distinkcióját (már ha van bennük) megtestesítő bal oldali két franciával, a legszembetűnőbb a magyar alakok számbeli fölénye, egyes és többes számuk szimmetrikus rendszere. A magyar rendszer kettős, azaz kétszer kéttagú oppozícióinak ott egy egyszerű szembenállás felel meg, ahol csak a tegező alak jelentése egyértelmű, a második tagé ellenben mindig az adott kontextustól függ: *Voulez-vous du chocolat?* 'Akar/akartok/akarnak csokoládét?' Ha azt is figyelembe vesszük, hogy nyelvünkben a névmásokkal együtt járó, pontosabban inkább nélkülük használt ragozott igealakok, valamint a birtokos személyjelek egyértelműen utalnak arra, hogy a kapcsolattartás mely módját választottuk hallgatónkkal szemben, kijelenthetjük, a tiszteletadás kódjai vagy éppen hiányuk szükségszerűen át- meg átszövik nyelvi interakcióink egészét. Vö.: *Hogy van? Jobban érzi magát? Bevette a gyógyszereit?, Hogy vagy? Jobban érzed magad? Bevetted a gyógyszereidet?, Régen találkoztam a kedves feleségével, Megoldották a feladatukat?* A magyarban a 3. személyek és a magázó alakok történeti fejlődésből következő formai egybeesés okozhat gondot, kiváltképpen az idegen ajkúaknak.

<i>ti</i>	↔	<i>maguk</i>	/	<i>kegyedék</i>	/	<i>önök</i>
↑		↑		↑		↑
<i>tu</i>	↔	<i>vous</i>		<i>te</i>	↔	<i>maga</i> / <i>kegyed</i> / <i>ön</i>

A formai teljesség a magázó névmások alaki változatainak köszönhetően funkcióik finom megoszlásával, elég kimunkáltak (vagy bonyolultnak?) mondható használati szabályokkal is párosul, következésképp e névmások nem egyszerűen a tisztelet jelölői, hanem a választástól függően alkalmasak a tisztelet fokozatainak akár a kommunikációs helyzettől, az interakcióban részt vevők szociális távolságától, sőt nemétől is függő kifejezésére. A *maga*, *maguk* a *Nyelvi illetlan* szerint „Egyenrangúak között használatos, illetőleg valamilyen szempontból alacsonyabb rangúak irányában...” Ezzel szemben „Fiatalkorú részéről idős idegen személynek *maga* szóval való megszólítása kerülendő...” (Deme–Grétsy–Wacha 1987, 415). Az *ön*, *önök* „Hivatalos, nyilvános helyzetben (például: előadásban, hivatalban ügyintézés közben) felfelé is, lefelé is – tehát hivatalos, magasabb társadalmi helyzetben, tisztségben lévők, valamint ügyfelek, közönség megszólítására” (uo.) alkalmas. A *maga* kicsinyítő képzős változata, a *magácska*, valamint a főként egyes számban előforduló *kegyed*, *kiskegyed* formák a nők tiszteletet kifejező megszólításának esz-

közei lehetnek férfiak részéről. (Az utóbbihoz a többes szám jele nem, de az *-ék* összefoglaló jel hozzátoldható: *kegyedék*.) A valóban elavulóban lévő *magácskát* az idézett munka finomkodó, régies, bizalmas jelzőkkel illeti, és idősebb urak kedveskedő megszólítási formájának tekinti. A *kegyedről* a *Nyelvművelő kézikönyv* megjelenésének idejében Éder Zoltán még azt írja, hogy „többnyire az idősebb korosztály nyelvhasználatában fordul elő”, de felelevenítését kívánatosnak tartaná (Éder 1980, I. 1128). Nos, óhaja mintha megvalósulni látszana, mivel a szó visszatérni látszik szókincsünkbe.

A tisztelet minden említett aspektusának számon tartása, a biztos jártasság alakjainak használatában csak hosszabb tanulási folyamattal sajátítható el. A magyar nyelvközösség tagjainak, ahogy más T/V distinkciót alkalmazó nyelveken beszélőknek, a megfelelő névmás vagy igealak kiválasztásával már a nyelvi interakció legelején el kell dönteniük, hogy a tiszteletet tükröző vagy familiáris formákkal fordulnak beszédpartnerükhöz, s azok közül is melyekkel. A feladat elég összetett: a lehető leggyorsabban tudatosítaniuk kell magukban a szituáció jellegét, pontosan tisztában kell lenniük saját kommunikációs céljaikkal, meg kell becsülniük partnerük társadalmi helyzetét, korát, fel kell mérniük a köztük levő távolságot stb. Ifjabb generációink sete-sutaságát tapasztalván magunk körül, azt kell mondanunk, egyre sikertelenebbül birkózunk meg a konvenciók által előírtakkal, lazulnak, sematizálódnak a tiszteletadás normái is: tegeződünk boltban, utcán, buszon, a tévé képernyőjén. A jelenségnek kétféle magyarázata lehetséges. Az egyik ok lehet az amerikai társadalmi kapcsolatok modelljének beszüremlése (vagy berobbanása?) nyelvhasználatunkba az üzleti körökön, az ott kultúrájának nevezett termékeken (popzenén, filmekben, az uniformizált tévévetélkedőkön, show-műsorokon) keresztül, tehát külső hatás. Csakhogy ami az Egyesült Államokban a társadalmi hagyományok szerves része, az nálunk egy szokásainktól idegen viselkedési minta üres utánzása. Ahogy azt a Scollon és Scollon szerzőpáros kifejti, a társadalmi szerveződésformák nyugati ágát legmarkánsabban képviselő Államokat alapvetően a horizontális felépítés és az egalitárius elvek irányítják (Scollon–Scollon 1997, 129–134). Ott, ahol a legutóbbi népszámlálás 14 családmódellet fogadott el a tradicionálistól az egyedül álló szülő adoptált gyerekekkel formációig, a család messze nem a legjelentősebb kapocs az emberek között, sőt kötelekeit jelentős akadálynak tekintik az egyén mindennél szentebb önmegvalósítása előtt, következésképp a szülők, az idősebbek iránti tisztelet általában nem kényszerítő érvényű elvárás. A laza családi, közösségi kapcsolatokat a közvetlen-

ség látszatát keltő nyelvi formák kétségkívül adekvát módon tükrözik: mindenki mindenkit igyekszik az ismeretség első pillanatától kezdve keresztnevéen szólítani, a bankigazgató a banktisztviselőt, az üzleti partnerek egymást, sőt a családban a kisgyermek így fordul a szüleihez. A másik pólust képviselő klasszikus hierarchikus rendeződésű ázsiai közösségek ellenben legkisebb és legfontosabb sejtjükben, a családban is kialakították az egymással való kapcsolattartásnak erre a típusra utaló nyelvi és nem nyelvi viselkedésmódjait. A gyermek helye e társadalmakban szinte megszületésének pillanatától kijelölődik, ahogy kötelességei is mind a szülőkkel, idősebb testvérekkel, rokonokkal, mind a tőle fiatalabbakkal szemben. Mivel a szűkebb és tágabb család élő, működő egység, tagjai valóságos közösséget alkotnak, a gyermekek korai éveiktől kezdve gyakorolhatják a hierarchikus kapcsolattartás formáit a nyelvi érintkezésekben: megtanulják a család minden egyes tagjának kijáró megszólításokat, a tiszteletnek kivél milyen fokát kell kimutatniuk.

Összehasonlítván a talán nálunk is egészen a 40-es évek végéig létező hasonló tradicionális családtípust az évek során bekövetkezett változásokkal, nyelvi viselkedési zavarainkat, tiszteletlennek tartott ifjaink nyelvhasználatbeli hiányosságait a külső hatásokon túl a magyar társadalom átalakulásában, a családi kapcsolatok megváltozásában is kell keresnünk. A családban felbomlott a régi egyensúly: a nagyszülők, szülők figyelme, az anyagi erő általában az egyetlen gyermek, egy-két unoka felé irányul, akiknek szinte nincs is lehetőségük a hagyományos kapcsolattartás nyelvi és nem nyelvi jeleinek megtanulására. Minthogy alig vannak idősebb testvéreik, unokatestvéreik, a tágabb családjukat nem is ismerik, ritkán adódik alkalmuk, hogy *Pista bátyám, Ilonka néném, kedves ángyom, keresztapám* stb. megszólításokkal illessék őket. Egalitárius megnyilvánulásait ezzel szemben elragadtatással díjazzák. *Óh, milyen kedves, aranyos, bájos!*, kiáltanak fel, amikor a kisgyermekek mindenkit letegeznek a szomszéd nénitől a doktor bácsiig, *szervuszt* köszönnek ismerősnek, ismeretlennek, idősnek, fiatalnak egyaránt. Az iskola sokat tehetne e folyamat ellensúlyozása, visszafordítása érdekében. Örvendetes módon ott még magázni illik a tanárokat, kár, hogy a tanárok a gimnáziumokban már nem tisztelik meg a diákokat mindenhol a felnőtteknek kijáró magázással. Félreértés ne essék, nem Karinthy kisiskolásának rémálmait idéző, a megfélemlítésen alapuló tekintélyelvűséget kívánom vissza iskoláinkba. Korántsem: sokkal inkább az egymás iránti figyelem, tisztelet kifejezésmódjainak visszaköltözését szorgalmaznám. Megfonto-

landó, hogy a nyelvtanórák anyagában nem kellene-e időt, helyet szorítani az említett viselkedési módok okításának is.

Persze a „demokratikusabb” tegezés hívei ellenérvként mondhatnák azt, hogy tisztelni lehet másokat nyelvi forma nélkül is. Kétségtelenül. Ám egymás közötti kapcsolataink építésének megvannak a maga természetes fázisai: elkezdődnek, ha eléggé ápoljuk őket, lassan kiteljesednek, míg másokhoz nem kívánunk közelebb kerülni, így megrekednek a kezdeti szinten. A magyar nyelv éppen a T/V megkülönböztetésnek köszönhetően hajlékonyan képes követni ezt a folyamatot: a magázás a távolság érzékeltetésének módja, a tegezés felajánlása a bizalom kimutatásának, a meghittség kifejezésre juttatásának eszköze. Nem nehéz belátni a fentiekből, hogy az amerikai mintához hasonulásunkkal csak szegényítjük saját nyelvi lehetőségeinket, egy gazdagabb, árnyaltabban kidolgozott rendszert vágunk sutba a primitívebbért.

2. A tisztelet témakörében tett, a fogalmat pontosító és megjelenésmódjait vázoló kitérő után irányítsuk figyelmünket a tágabb értelemben vett udvariasságra mint nyelvi jelenségre. A 70-es évek végén megindult nyelvészeti kutatások fő feladatuknak azt tekintették, hogy feltérképezzék, számba vegyék az udvariasság lehetséges nyelvi formáit, majd az összegyűjtött anyagot elemezzék. A levont következtetések nemegyszer új momentumokkal gazdagították az egyes nyelvek leírását. Kiderült többek között, hogy az angol szokatlanul gazdag tárházát nyújtja a kötelességek kifejezésének (*you must, you have to, you are to, you've got to, you should* stb.), kevésbé bőkezű ellenben a lehetőségek kifejezésében. Az udvariasság nyelvi megjelenésmódjáról lévén szó, szükségessé vált az egyes formák graduálása, azaz az udvariasság fokozatainak megállapítása is. Fraser hallgatóinak (Fraser 1978) a kérésformák között kellett hierarchiát felállítaniuk. Walters (1979) ugyancsak hasonló sorrend megállapítását kérte, azzal a különbséggel, hogy a kísérletbe bevont az angol anyanyelvi beszélőkön kívül nem anyanyelvűeket, spanyol ajkúakat is. Mindkét tanulmány egybehangzóan arra a következtetésre jutott, hogy a nyelvközösségek – még az idegen ajkúak is – nagy biztonsággal és egyetértésben ismerik fel a magasabb udvariassági fokú formákat. Magyarul beszélő lengyelek bevonásával végzett felmérésem ugyancsak ezt a megfigyelést erősíti. A magyarokhoz hasonlóan pontosan minősítették az egyes megnyilatkozásokat. A feladat nagyon egyszerű volt: megadott kéresemintákat kellett ellátniuk a nem udvarias, udvarias, nagyon udvarias jelzőkkel: pl. a. *Segíts megoldani a feladatot!* b. *Nagyon nehéz ez a fel-*

adat. Nem segítesz? c. Segítenél megoldani a feladatot? d. Ha megkérnélek, segítenél megoldani a feladatot? e. Megkérhetnélek arra, hogy segíts megoldani a feladatot?

Az előbbieket felvetik a kérdést, mitől tekintünk egy megnyilatkozást – most szigorúan a nyelvi megformáltságát alapul véve – udvariasabbnak a másikinál. A válasz megadásához Majzer Mónika az ELTE magyar mint idegen nyelv szakán írt záródolgozatának anyagát elemeztem (Majzer 1999). A kéréseket különböző szituációkkal előhívó feladatlapjai számomra azért voltak különösen megfelelőek, mert eltérő udvariassági fokozatokat épített a leírt helyzetekbe, például a barátjukat, egy idegent és a professzorukat kellett megkérniük a lapot kitöltőknek, sőt a várt szíveségeket is elkülönítette nagyságuk szerint, ami kiváltképpen hasznosnak bizonyult szempontomból. (A válaszadók évfolyamtársai, tehát huszonéves egyetemisták voltak. A következtetések levonásához én tíz feladatlapot vettem alapul.) A következőkben nagyrészt a „legudvariasabb”, professzorhoz intézett kéréseket vizsgálom nyelvi felépítésüket tekintve, a familiáris tónust képviselő baráthoz szólókat összehasonlítási alapnak tekintem.

Nézzük elsőként, hogyan kérték el professzoruktól az asztalon heverő tollát, vagyis milyen formákkal éltek egy kevésbé értékes tárgynál. Három hallgató barátjával a kérést legközvetlenebbül kifejező nyelvi formát, a felszólító módot használta, enyhítve a „légyszí”-vel: *add ide, légyszí' a tollat*, három kijelentő módú kérdést választott: *Van egy tollad?, Kölcsönadod a tollad?, Adsz egy tollat?*, három választott modális igét: *Oda tudod adni...*, s csupán egy fejezte ki kérését feltételes móddal: *Odaadnád...* Ezzel szemben tanárukhöz fordulván segítségért mindnyájan kötelezőnek tartották a tisztelet már tárgyalt nyelvi jeleinek használatát, így természetesen magázták a tanárukat, az adatközlők fele a megszólítást ötvözte a beszélő szerénységére utaló *elnézést* szóval (*elnézést, professzor úr*), a másik fele vagy az egyik, vagy a másik elemmel vezette be kérését: *elnézést..., professzor úr...* Egyetlen egy hagyta el mindkettőt. Felszólító móddal szintén csak egy hallgató fejezte ki szándékát, de ő kétféleképpen is tompította annak erejét, egyfelől az *elnézést* szóval, másrészt a *legyen szíves* szerkezettel: *Elnézést, legyen szíves adja ide...* Hárman váltották fel az imperatívuszt a *legyen szíves ideadni* főnévi igeneves szerkezettel, egy hallgató választotta az egyszerű *kérem szépen a tollat* lehetőséget. Az adatközlők fele egyöntetűen feltételes módú kérdést tett fel, illetve egy diák ható képzővel kapcsolta össze a feltételes mód jelét: *elkérhetem, kölcsönkérhetem, elkérhetném*.

Az utóbbi alakok hangsúlyos előfordulása az idézett kérésekben, valamint az a tény, hogy a hasonló szerkezeteket az udvariassági fokozatok megállapításakor a nagyon udvarias kategóriába sorolták a magyar és nem magyar ajkúak egyaránt, nyomós érvül szolgálnak arra, hogy az udvarias kérés nyelvi eszközeivé a modalitás legjellemzőbb megjelenítőjét, a ható képzőt, a *tud* igét, valamint a feltételes módot tegyük meg. De vajon miért éppen e grammatikai eszközök váltak külön-külön vagy együtt a legalkalmasabbá a szóban forgó funkció betöltésére? A kérés direkt nyelvi megjelenítője a felszólító mód. Megformáltságát tekintve magán viseli a primer nyelvi kódok minden jegyét: jelentése egyenértékű morfémáinak (módjel + személyrag) együttes tartalmával, amelyek így együtt megmondják, hogy ki és mit végezzen el. Értelmezése ebből adódóan a hallgató számára egylépcsős folyamatot jelent: amikor hallja az *Adja ide!* hangsort, rögtön dekódolja azt. Logikai úton megközelítve a bekövetkező változásokat, a megjelenő új alakoknak tulajdonképpen e jellemzőitől kell megfosztaniuk az imperatívuszt: kényszerítő erejét kéréssé kell szelídíteniük, direktségét határozatlansággá. Az előbbi szerepet enyhébb módon a *légy szíves, legyen szíves* + főnévi igenév alkotta szerkezet tölti be, erőteljesebben a *tud* + főnévi igenév, még határozottabban a beszélő szemléletének teljes megváltozását jelző ható képző és az ezzel együtt járó igeválasztás: *add ide!* – *ide tudod adni – elkérhetem?* A felszólító mód valós, mindig a beszédközeghez kötött (itt és most) határozott jelentéstartalmát pedig a feltételes mód képes a virtuális világba áthelyezni: *add ide!* → *ideadná, ha...?* → *elkérném, ha...* A két grammatikai jel tehát együttesen (*elkérhetném*) a határozott felszólítást a 'lehetséges / elképzelhető az, hogy bizonyos feltételek megvalósulása esetén megtörténjék az, hogy' elég összetett jelentést hordozó kérdéssé alakítja, melynek megfejtésekor a hallgatóra is több feladat hárul: amikor meghallja a kérést, előbb annak első jelentését fogja fel ('szeretné elkérni'), majd a valódi üzenetét: 'azt akarja, hogy adjam oda'.

Annak bizonyításához, hogy a ható képző és a feltételes mód szóban forgó formái az udvariasság magasabb fokú megjelenítői a kérésekben, további adalékul szolgál Majzer dolgozatában dominánssá válásuk az elvárt szívességek súlyának növekedésével. A közepes szívességet képviselő értékes könyvet például már mindegyik hallgató őket használva igyekszik megkapni. Hárman csak feltételes móddal (*kölcsönadná, kölcsön tudná adni, szeretném öntől elkérni*), ketten a ható képzővel (*kölcsönkérhetem, belenézhetek*), négyen a két formát ötvöző *megkaphatnám, megnézhetném, kölcsönkérhetném* változatokkal, egy hallgató pe-

dig a szintaktikai szerkezetbe építette be a feltételes módot és a ható igés formát: *Ha nem lenne túl nagy kérés, elkérhetem...* További szociolingvisztikai elemzéseket kívánna az a meglepő tény, hogy a partnerünktől kért cselekvések elvégzéséhez jobban aktivizáljuk az udvariasnak vélt formákat: a kis szívességet jelentő kéréseket (csukja be az ajtót, kapcsolja fel a villanyt) majdnem olyan udvariassági arzenál felvonultatásával fogalmazták meg, mint amelyet az értékes könyv kölcsönkérésekor használtak: *megkérhetnénk a tanár urat, hogy csukja be..., elnézést professzor úr, becsukná az ablakot.*

A partnerükre legnagyobb feladatot rováó kérésekben az udvariasságot a két forma ismétléseivel fokozták. Kétszeres, háromszoros szerepeltetésükkel a használt szintaktikai szerkezetek néha a helytelenség határát súrolóan bonyolulttá válnak. A feladatlapot kitöltőknek egy kb. 15 oldalas dolgozat leírására kellett megkérniük évfolyamtársukat, mivel a számítógépük elromlott. 50 százalékuk valamilyen módon megismételte az udvarias kérés két nyelvi elemét: 1. *megkérhetnék egy szívességre? ...le tudnád gépelni...* 2. *Megkérhetnék valamire?*, a feladat leírása, *...Lehet róla szó?* 3. *Éppen hozzád indultam egy nagy kéréssel. Le kellene gépelni...* *Meg tudnád csinálni nekem, ha szépen megkérlek?* 4. *Ne haragudj, segítenél megoldani, hogy leírhasam?, Ha lenne egy kis időd, legépelned...* 5. *Ne haragudj, le tudnál..., ha lenne időd?* Mindössze ketten fejezték ki magukat csak feltételes móddal: *legépelned, le tudnál gépelni...* Egy hallgató a *Légyszí, legépelned* bevezető után nem nyelvi úton akarta elérni, hogy leírják a dolgozatát.

Elemzéseim a kérés tevékenységét érintették, ám feltehetőleg más illokúciós aktusok esetében is igaznak bizonyul az az összegző megállapítás, hogy az udvariasságot mint nyelvi jelenséget mindig az adott beszédtevékenység direkt nyelvi kifejező eszközeit felváltó, grammatikailag bonyolultabb szerkesztettségű formák jellemzik. A további hasonló kutatásokhoz például Maróti Orsolya elutasításról szóló dolgozata szolgálhat hasznos nyelvi anyaggal (Maróti 1999).

3. Az általam készített feladatlapon az egyik feltételezett szituációban a diákoknak valóban kényes feladatot kellett megoldaniuk: professzorukat kellett megkérniük, hogy hagyja abba a dohányzást. Ebben az esetben az őket ért kár nagyobb volt, de a tanárukat sem lett volna diplomatikus megsérteniük. Ha a barátokhoz intézett – zárójelben lévő – elég direkt, felszólító módú igéssel megtűzdelte vagy erős érzelmi telítettségű felkiáltásokat összevetjük a tanárnak mondottakkal, mintha cáfolnák az iménti konklúziót, mivel az udvarias kérés nyelvi eszközei szinte alig jelennek

meg bennük: 1. *Elnézést tanár úr, de nem bírom a füstöt.* (Hessegetés, köhincselés) (*Nyomd már el, légysszí!*); 2. *Elnézést, tanár úr! Kimehetek? Nagyon zavar a füst.* (*Ne haragudj, nem lehetne odakint?*); 3. *Megkérhetem professzor úr, hogy ne dohányozzon, mert nagyon zavar a füst.* (*Pont rám száll a füst. Oltsd már el a cigid!*); 4. *Megkérhetném, hogy oltsa el a cigaretta, mert meg vagyok fázva és nem kapok levegőt.* (*Légysszí, nyomd el a cigit, mert nagyon zavar.*); 5. *Elnézést professzor úr, nagyon zavar a füst, eloltaná.* (*Értékelném, ha nem rám füstölnél, de legjobb, ha abbahagyod ezt a borzalmat!*); 6. *Ne haragudjon, de rosszul érzem magam a dohányfüsttől.* (*Bocs, de tudod, hogy allergiás vagyok a füstre. Kérlek, ne erre fújd a füstöt, de még jobb lenne, ha abbahagynád!*); 7. *Elnézést professzor úr, de itt nem lehet dohányozni!* (*Baromira zavar ez a füst.*); 8. *Elnézést professzor úr, de én nem bírom a dohányfüstöt. Ha lehetne, eloltaná?* (*Már megint dohányzol!*). Egy közlő nem vállalkozott a tanára figyelmeztetésére, a barátját ellenben becsületesen kiokította: *Te cigizel? A dohányzás káros az egészségre! Oltsd el, légysszí, a cigidet!*

Az idézett adatok megfajtagondó ellentmondása nyilvánvaló: a nyolc megnyilatkozásból csupán a kiemelt négy tartalmazza a felszólítás valamilyen (direkt vagy indirekt) nyelvi formáit. A másik négy hallgató ennek ellenére ugyanúgy teljesítette kijelölt kommunikációs célját, valahogy átadta üzenetét, s azt sem állíthatjuk, hogy kevésbé voltak udvariasak amazoknál. (Egyikük például annyira előzékeny volt, hogy inkább kiment.) Miben rejlett akkor udvariasságuk? Nem a nyelvi megnyilatkozásukban, hanem azokban a stratégiákban, melyeket előhívtak viselkedéstárukból. Ez utóbbi megfigyelés azonban már átvezet a fogalom egy másik lehetséges megközelítéséhez.

3.1. Az udvariasság *pragmatikai szempontú* leírásának kezdete a 80-as évekre datálódik. Az új aspektus bevezetését paradox módon a tisztán nyelvi elemzések közben tapasztalt hiányosságok tették szükségessé. Már az udvariassági formák fokozatainak megállapításakor egyértelművé vált például az, hogy a kontextustól, melyben elhangzik a megnyilatkozás, nem lehet eltekinteni, mert nem mindig van szükségszerű összefüggés a nyelvi forma és a beszédaktus észlelt udvariassága között. Előfordulhat, hogy az egyszerű felszólító mód nagyon is udvarias. A jótéteményeinket példának okáért szívesebben jelenítjük meg direktebb formában. Ha valakit süteménnyel kínálunk, egyszerűen azt mondjuk, *Vegyél!* *A Vennél egy kis süteményt?* vagy *Megkérhetnélek arra, hogy vegyél egy kis süteményt?* egyenesen nevetséges volna ebben a szituációban. Ennek ellenkezője is előfordulhat persze: amikor a tanár a *Kovács Zoltán, ha megkér-*

ném, megtenné nekem azt a szívességet, hogy egy pillanatra elhallgat? kéréssel fordul az őt zavaró diákjához, a cirkalmas megfogalmazással növekvő ingerültségének s nem a diák előadói művészete iránti elismerésének ad hangot. Néha meg kell élnünk olyan helyzeteket, amikor megnyilatkozásunk természeténél fogva eleve nem lehet udvarias.

Hogyan figyelmeztessünk valakit arra, hogy ne csámcsogjon, ne köpködjön, lecsúszott a cipzára stb.? Ilyenkor a legkidolgozottabb forma sem tud segíteni abban, hogy ne sértsük meg hallgatónkat. Egyértelművé vált, hogy a nyelvi eszközök önmagukban nem alkalmasak annak pontos meghatározására, vajon a beszédaktus udvarias avagy nem: ezt a nyelvi forma + a forma használatát meghatározó pragmatikai összetevők, a megnyilatkozás kontextusa + a beszélő és hallgató viszonya együtt határozzák meg. Az udvariasság tehát a pragmatikában meghatározott helyzetekben alkalmazott stratégia vagy stratégiák sorozata, amiket azért használ a beszélő, hogy elérje céljait, harmonikus kapcsolatokat hozzon létre és tartson fenn. A stratégiák természetesen magukba foglalhatják a megnyilatkozási szintű, azaz nyelvi udvariassági formákat, de tartalmazhatnak más, az alábbiakban tárgyalt összetevőket is. Pontos felsorolásukat őszintén szólva az a tény hátráltatja, hogy a stratégiák leírása a pragmatikán belül nem tekinthető egységesnek: interpretációjukat két teória alapvetései határozzák meg, az egyik Leech, a másik a Brown–Levinson szerzőpáros udvariasság felfogása (Leech 1980, 1983, Brown–Levinson 1987). A kulturális sajátosságokra összpontosító megközelítésmódja miatt a továbbiakban Leech rendszerén belül vizsgálom az udvariasság magyar nyelvre jellemző vonásait. A Brown és Levinson szerzőpáros az udvariasság megjelenését tulajdonképpen Goffman (1967) arc teóriájára építi. Az arc minden egyén önbecsülésének, önképének szimbóluma, mely önkép széteshet, megőrződhet, fejlődhet a másokkal folytatott interakció során. Az udvariasság annak megnyilvánulása szerintük, mi módon, milyen stratégiákkal igyekszünk hallgatónk arcát fenyegetni vagy megőrizni. E stratégiáknak hosszú sorát különítik el attól függően, hogy a beszélő éppen melyik arcát mutatja (célozgatások, metaforák, kétértelműség, indirektség, direktség, interperszonális jegyek hiánya, megléte stb.).

Leech korábban született definíciójának értelmében az udvariasság tulajdonképpen arra magyarázat, miért olyan indirektek az emberek annak átadásában, amit gondolnak (Leech 1983, 80), de szerinte fontos szerepet játszik az ún. együttműködési avagy *udvariassági elvek* fenntartásában is. Az indirektség rendszerében nagyrészt a *kétértelműség*re való törekvésünkből fakad. Mint ahogy említettem, mindnyájunk mindennapi

tapasztalata, hogy nehéz udvariassan szavakba önteni azt, ami minden biznnyal támadást jelent a hallgatónknak, sértő számára. Ha ellenben olyan megnyilatkozással élünk, amely kétértelmű, vagyis egynél több pragmatikai eréje van, el tudjuk üzenetünket juttatni hallgatónknak anélkül, hogy különösebb ellenérzést váltanánk ki belőle. Vásárlás közben gyakran találkozhatunk az *Üzletünkben az áruk elektromos érzékelővel vannak ellátva* felirattal, mely kettős értelmezési lehetőségének köszönhetően –'mi védjük áruinkat', 'ne lopj!' – már kevésbé agresszív, meghagyja az olvasónak a döntés lehetőségét. A kétértelműség lehetőségével élt az a diák is, aki figyelmeztette tanárát: *...itt nem lehet dohányozni* ('sajnos, itt nem engedik meg a dohányzást', 'ne dohányozzon!'). Az *udvariasság alapelvei*, melyek Leechnél ugyanazt a helyet foglalják el, mint Grice-nél az együttműködési elvek, hat maximát tartalmaznak: tapintat, nagylelkűség, helyeslés, szerénység, egyetértés, együttérzés. Az említett elvek megjelenésmódjának mikéntje, súlya, hiányuk igen alkalmasak az egyes kultúrák közötti összevetésekre, különbségeik megfogalmazására. A továbbiakban részben saját kérdőíves felmérésem eredményeire, részben a már idézett kérést leíró munka adataira támaszkodva azt követem végig, hogy a hat leech-i maxima jelenléte mennyire hatja át, irányítja megnyilvánulásainkat. (A kérdőívet kitöltőknek a valószínűsíthetően az elemzett alapelvekre épülő szituációkban kellett részt venniük).

3.2. A tapintat alapelve azt mondja ki, hogy minimalizáljuk a másik kárára vonatkozó kijelentéseket, maximalizáljuk a hasznára utalókat. Mindennap találkozunk a *Rögtön jövök!* felirattal, a telefonálót a *Tartsa egy pillanatra!* kéréssel nyugtatjuk meg, amikor a kért személy keresésére indulunk, *már nemsokára ott vagyunk*, mondjuk akkor is, ha legalább fél órát kell még gyalogolnunk, *csak egy szűnyogcsípés lesz*, ámtíja az orvos a kisgyermeket stb.

Az általam létrehozott szituációban, mely a tapintat kifejeződésének mikéntjét vizsgálta, a hallgatók a maxima Leech által meghatározott valamennyi válfajára szolgáltatottak példát. (A lapot kitöltőknek abba a helyzetbe kellett magukat beleképzelniük, hogy angol nyelvű barátjuk egy hangulatos esti városnézésre szeretne menni velük, ők viszont szeretnének átnézni vele egy elég hosszú angol fordítást.) A legtöbben, tízből négyen *választási lehetőség*ként vetették fel a fordítás átnézését: 1. *Mi lenne, ha a kedvenc sörözőmben kezdenénk, közben átnézhetnénk..., utána pedig végigsétálhatnánk...* 2. *Mi lenne, ha együtt megcsinálnánk, és utána elmennénk sétálni? Vagy fordítva, ahogy akarod.* 3. *Nem lehetne inkább holnapra halasztani...* 4. *Mit szólnál ahhoz, ha holnap...* (1. I. táb-

lázat). Amikor elég nagy szívességre kellett megkérniük évfolyamtársukat – egy dolgozat legépelésére, valamint a szüleik egynapos budapesti kalauzolására – Majzernél valamivel többen, a válaszolók fele alternatívaként ajánlotta fel a kérést: *ha belefér az idődbe..., ...ha nincs más dolgod, ha lenne egy kis időd..., ha volna időd és kedved*. Ahogy azt Thomas is megemlíti (i.m. 161), a nyugati kultúrákra nagyon jellemző, hogy a kérés súlyát, azaz a hallgató kárát azzal csökkentjük, hogy a kérést a szabad választás lehetőségébe öltöztetjük. (Az elv Lakoff rendszerében a második udvariassági szabály: Adj választási lehetőséget! – Lakoff 1973). Úgy gondolom, e stratégia esetében a nyelvi és pragmatikai szint összefüggése egyértelmű: a feltételes mód a választás tipikus nyelvi kódjaként jelenik meg.

Ketten az ügyesen megválasztott igékkel a tapintat kifejezésének második módját választották, a barátjukat ért *kár csökkentését*: *Megtennéd, hogy átfutod... Fused át...* (Majzer feladatlapja tartalmazott olyan szituációkat, amikor a kitöltőknek a büfébe, illetve a postára készülő tanárukat kellett megkérniük arra, hogy hozzon nekik egy kávé, adjon fel egy levelet. A szívesség súlyát 70%-uk igyekezett csökkenteni, nyomatékosan utalva arra, hogy a tanárnak ez nem jelenthet sok plusz munkát: „*ha ügyis megy, ha arra megy, kérem, hozzon nekem is*”). Hárman egy feltételezett *jótevékeny-kár mérleget* felállítván a barátira váró pozitív élményeket vagy saját energiabefektetésüket kiemelve adták elő kérésüket: 1. *Remélem, nem okoz problémát, a városnézést áttesszük holnap estére. Amúgy is augusztus 20. lesz, legalább meg tudjuk nézni a tűzijátékot. Ma, ha megkérhetlek...* 2. *Szeretnék megkérni, hogy... utána megmutatom a várost és meghívlak valamire...* A következő megnyilatkozás a valódi szándék álcázásának legrafináltabb példája: 1. a partner kecssegtése: *Menjünk föl a várba, onnan fantasztikus az éjszakai Budapest...* 2. a nagyobb kár lehetőségének megvillantása: *...aztán sajnos nem maradhatok veled, mert még ülök a fordításom fölött...* 3. kérés: *Nem tennéd meg... Megjegyzem, hogy a tapintatot többen ötvözték szerénység stratégiájával (l. később): kíváncsi vagyok a véleményedre..., sokat adok a véleményedre..., hiszen ebben te vagy a legjobb.*

A *nagylelkűség* elve azt mondja ki, hogy minimalizáljuk előnyeink, hasznunk kifejezését, maximalizáljuk kárunkét, s állítólag a mediterrán kultúrákban játszik fontos szerepet.

Nos, felmérésem alapján e tekintetben magunkat is joggal sorolhatjuk közéjük. Adatközlőim 60 százaléka nagyon karakteresen próbálta előnyeit csökkenteni. A feltételezett szituáció az volt, hogy egy jól sikerült

nyaralás után összefutnak barátjukkal, aki ugyanott volt, de nagyon rossz időt fogott ki, s panaszai után megkérdezi, hogy érezték ők magukat. A „nekem ne legyen sokkal jobb, mint neked” magatartás a visszafogottan használt fokhatározókban, illetve abban nyilvánult meg, hogy a becsem-pészett jelentéktelen bosszúságokat – egy nap eső, egy napig rossz hűtő-szekrény – kimerítően részletezték, mintha a nyaralásuk csupán ebből állt volna: 1. *Egészen kellemesen. Azt hiszem, nem részletezném, nehogy fáj-dalmat okozzak neki* – teszi hozzá; 2. részletezi a két kellemetlenséget, majd megnyugtatja partnerét: *...ez még mindig jobb volt, mint az én túrám Szlovákiában hó nélkül*; 3. *Tulajdonképpen nem sikerült annyira rossz-szul...*, bosszúságok részletezése, majd a konklúzió: *De túlélteük*; 4. *Nekem hála Istennek jól, de nem fájdtom a szívedet* (II. táblázat). Ezt a stratégiát ketten összekapcsolták együttérzésük kifejezésével: *Óh, hát ez tényleg pech, Nagyon sajnálom. Sajnálom, hogy...*, ketten pedig csak sajnálkoztak: *Jaj, szegénykém!...*, *Sajnálom, hogy...* (vö. együttérzés maxi-mája). Egyik kitöltő igyekszik a pozitívumokra irányítani barátja figyel-mét, tehát lényegében a tapintat szabályainak tesz eleget. Érdekes, hogy egy diák valamilyen okból semmiféle udvariassági stratégiát nem alkalmazott, sőt kioktatja szerinte kényeskedő partnerét.

A *megerősítés* elve szerint minimalizáljuk mások lebecsülésének ki-fejezését és maximalizáljuk azokat a megnyilatkozásokat, melyek mások megerősítését szolgálják. Az elv alkalmazását lépten-nyomon észlelhet-jük. Igyekszünk másokat dicsérni, ha ezt nem tehetjük, nyíltan nemigen vállaljuk fel kritizálásukat. Az egyes nyelvközösségek, kisebb közössé-gek nagyon különböznek a kritika mértékének elfogadásában. Úgy tűnik, hogy mi, magyarok ugyancsak óvakodunk mások megsértésétől, negatív véleményünknek óvatosan adunk hangot, elítéljük a „lerohanásokat”, más-sok pocskondiázását, amit az is bizonyít, hogy együttérzésünk ezekben az esetekben felerősödik a megsértett iránt.

A megerősítés elvének érvényesülését a következő helyzetben vizs-gáltam: a kitöltőket évfolyamtársuk meghívta lakásavatójára. Végigve-zetvén őket a túlszűfolt, össze nem illő színekkel, giccses kiegészítőkkel telerakott lakáson, megkérdezi tőlük: *Ugye jól sikerült?* Tízből hatan, véleményükkel teljesen ellentétesen kerülnek a lakás leszólását, megdicsé-rik, azaz megerősítik társukat, a *-gal jelöltek csupán utalnak arra, hogy az ő ízlésük más. Négyen úgy kritizálnak, hogy közben egyetértésre tö-rekszenek (1. az egyetértésről írottaknál). A megerősítést megnyilvánulá-sai: 1. *Látszik, hogy sokat dolgoztál rajta...* 2. **Szerintem remek kis lakás, jó a beosztása és világos.* 3. *...Szerencsés vagy, hogy olyan lett, amilyen-*

nek akartad. 4. *Nagyon karakteres kis lakás. Izgalmas színek, érdekes tárgyak...* 5. **Látszik, hogy mindenben egyéni volt az választásod. Illik hozzád.* 6. **Aha, nagyon jó* (III. táblázat).

A **szerénység** elve azt kívánja meg tőlünk, hogy minimalizáljuk öndicséretünket, maximalizáljuk önmagunk leszólását. A szabály megvalósulása az egyes kultúrákban igen színes képet mutat (Leech i.m. 137). Az angol nyelvű közösségek a dicséretet öntudatosan elfogadják, s *hálásan* (*graciously*) megköszönik. Nálunk, magyaroknál a társadalmi illemszabályok az alapelv minkét részének tökéletes teljesítését írják elő. Ebben igazán hasonlítunk a japánokhoz, akiknél szintén illik elutasítani a bókot.

Azt, hogy a szerénység elve át- meg áthatja beszédünket, bizonyítja a különböző szituációkhoz, beszédtevékenységekhez kötődő, önmagunkat háttérbe szorító, lekicsinylő jelzők, szókapcsolatok gazdagsága is nyelvünkben: **szerény**, **csekély** személyünkről szólunk, **szerény véleményünk** alapján fejtjük ki álláspontunkat, a roskadásig megrakott asztalunkhoz is *foglaljon helyet szerény asztalunknál* invitálással ültetjük le becses vendégünket. Tulajdonképpen a beszélő személyének háttérbe tolását jelzik a cselekvések elvégzésére formálisan engedélyt kérő kifejezések: **elnézést kérek**, **engedjék meg**, **legyen szabad/szabadjon** stb. (Jellemző, hogy akkor is használjuk őket, ha éppen kötelességünket végezzük.) Váratlan látogatáskor mindenképpen szükségét érezzük a vendéglátónknak okozott „kár” kiemelését (*elnézést, hogy alkalmatlankodtam*), esetleges kérésünkkel, ügyünkkel pedig **zavarjuk** partnerünket, amit a **jelentéktelen** jelzővel szólunk le. Ezzel szemben a másiknak tett szívességünket kicsinyítjük: *igazán szóra sem érdemes!*, *ez a legkevesebb, amit tehettem*. Arról nem beszélve, amikor a háziasszony a napokig tartó előkészülettel, hosszú órákon át gondos munkával készített vacsorájának dicséretét az *ah, igazán gyorsan megvoltam vele, óh, csak összezsáptam* valamit kijelentésekkel hártja el. A szerénység elvének mind a beszélő, mind a hallgató részéről történő betartása néha megmosolyogni való, az igazi érzéseinket elfedő nyelvi játékokra adnak lehetőséget: a kíváncsian várt/elvárt ajándékot az *Óh, igazán nem kellett volna!* felkiáltással vesszük át, az ajándékozó pedig leszólva saját erőfeszítéseit, *Csak egy kis csekélység* megjegyzéssel adja át, vagy így nyugtazza köszönetünket.

Pragmatikai szempontból a szerénység elvének megvalósulását jelentik a partnerünk kiemelését, tiszteletét kifejező formák, melyekről a tisztelet tárgyalásakor szóltam. Emellett mások személye lehet **becses**, **kedves**, **nagyra becsült**, **kiváló**, véleménye **értékes**, de megbecsülést kifejező

formák a felmérésből már idézett, a felszólító módot kiváltó **legyen szíves, szíveskedjék** alakok.

A fentiek alapján abból a nem alaptalan prekonceptióból kiindulva, hogy a szerénység elve erőteljesen befolyásolja nyelvi viselkedésünket, több helyzetet is vázoltam. Előbb a képességeiket dicsérő bókra (*jól táncolsz*), majd egy egész napos kimerítő munka után a külsejükre tett pozitív megjegyzésre (*Tudod, hogy te nézel ki a legjobban?*), végül a kisebb hiányossággal megírt dolgozatukra tett elismerő szavakra kellett válaszolniuk. A tánc tudásuk elismerését 70 százalékuk megköszönte csupán, ami érhető, hisz velük született képességüket dicsérték meg: *Köszönöm. Köszönöm, kedves tőled* stb. A dicséretet még így is hárman csökkentették, illetve másra hárították át: 1. *Jó táncpartnerrel könnyű.* 2. *Óh, ne nevetess! Mondjuk, ha vezetnek, elboldogulok valahogy.* 3. *Köszönöm szépen, de a dicséret a barátomat illeti, hiszen ő tanított engem* (IV/a. táblázat). Úgy tűnik, a külsőnkre tett elismerő megállapításokat inkább illendőnek tartjuk elhárítani. A lányok 60 százaléka „szólta le” önmagát a bók után, erősen megcáfolva a női hiúságról vallottakat: *Köszönöm, de ez csak a félhomálytól van...* 2. *Nagyon kedves... Igyekeztem összekapni magam. Azért hidd el, nagyon fáradt vagyok.* 3. *Hát pedig ramaty vagyok per pillanat, az az igazság. *Bár megpróbáltam magamat összekapni.* 4. *Köszönöm, de nem hiszem. Tripla karikák vannak a szemem alatt.* 5. *Köszönöm. Egyébként mindig másnap jön ki rajtam.* 6. *Köszönöm szépen. Gyakorlat teszi a mestert. A sminket meg majd leszedem légfúróval* (IV/b. táblázat). A jóval több erőfeszítést igénylő dolgozat értékét 60 százalékuk csökkentette, kiemelve a hiányosságokat: 1. *Óh, kösz... itt-ott elég elnagyolt...* Azért kösz. 2. *Kösz, bár egy kicsit összecsaptam a végét.* 3. *Köszönöm... Ószintén szólva nem tudtam mindennek utánanézni...* 4. *Örülök neki, hogy tetszik... néhány helyen nem érzem egészen kidolgozottnak...* 5. *jólesik, amit mondasz... Rá is fér még némi pontosítás...* 6. *Köszönöm. Ha több időm lett volna, még jobban sikerült volna...* (IV/c. táblázat).

A szituációk a szerénység elvének még egy megnyilvánulására nyújtottak lehetőséget, nevezetesen arra, hogy az elismerést gyakran a sikerért tett erőfeszítéseink kiemelésével ellensúlyozzuk. Ezt tapasztaltuk a külsejükre tett megjegyzést hárító, *-gal jelölt 2. és 3., a bókot csökkentő mondatokban, hármójuknál pedig csak ez az elv érvényesült: 1. *...Próbáltam valahogy összekapni,* 2. *Jólesik, amit mondasz. Igyekeztem minél frissebbnek tűnni...*, 3. *Elég sokat dolgoztam rajta.* Megítélésem szerint a dolgozatnál csak azért nem reagáltak így, mert a megadott hibák a telje-

sítmény kisebbitésére nagyobb lehetőséget nyújtottak. Hogy a szerénység stratégiájának alkalmazása mennyire általános nyelvünkben, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a tánctudást leszámítva a második helyzetben senki sem érte be egyszerű köszönettel, a harmadikban is csak négyen fogadták el kicsinyítő stratégia nélkül a dicséretet. Megjegyzem, Amerikában bizonyára éppen fordított lenne az arány, hisz ott még az angol nyelvben tapasztalttól is öntudatosabban fogadják a saját személyükhöz kötődő elismeréseket. Hogy ez mennyire így van, hadd érzékeltessem egy személyes példával. Egy bostoni konferencián a szünetben több kolléga érdeklődött arról, hogyan sikerült az előadásom. Én szerintem szokványos magyar feleletet adtam, valahogy így: *Jaj, nem is tudom. Nagyon ideges voltam. Messze nem tudtam elmondani azt, amit akartam.* Amikor már sokadszor mondtam ezt, a mellettem álló magyar, de ott élő programigazgató félrevont és barátian figyelmeztetett az ilyenkor ott adandó helyes válaszra: *Jól. Nagyon jól sikerült. Több kérdést kaptam, az előadás után érdekes vita alakult ki stb.* Hogy ez mennyire így van, hamarosan magam is megtapasztalhattam. Az előttem szóló amerikai kolléga kisvártatva a következő szavakkal fordult hozzám: *Jók voltunk, ugye? Mi voltunk a legjobbak. Tökéletes volt minden.*

Az *egyetértés* elve azt várja el tőlünk, hogy minimalizáljuk magunk és mások között az egyet nem értést, maximalizáljuk az egyetértés kifejeződését. Az elv érvényesülését természetesen befolyásolja az interakció természete, a szituáció, amelyben megvalósul. Általában mégis kijelenthetjük, hogy egyetértésünk megjelenítésében egyenesebbek vagyunk, mint az ellentmondásban. gondoljunk csak arra, hányszor kezdjük az előttünk kifejtett véleményektől homlokegyenest eltérő nézetünk elmondását e fordulatokkal: *igen, de..., teljesen egyetértek, az, amit mondasz, helytálló, de ha más szempontból nézzük...*

Ennek az elvnek a működését a következő szituációban vizsgáltam: a szereplőnek a nyelvészet szépségeit ecsetelő s az őt egy nyelvészeti szakdolgozat megírására rábeszélő tanárának jeleznie kellett, hogy inkább az irodalom érdekli. A diákok fele meggyőződésével ellentétben színleg igazat adott a professzornak, majd csak ezután utasította el igen nyomós okokra hivatkozva (megkezdett, félig kész dolgozat, de legfőképpen valamely tekintély, azaz X Y irodalomprofesszor mögé bújva): 1. *Nagyon vonzó és izgalmas, amit a tanár úr mond, de sajnos... Igazán sajnálom, mert tényleg erősen vonzódok a nyelvészethez is...* 2. *Tényleg érdemes lenne erről a témáról írni, de az az igazság...* 3. *Remélem nem bánja, s bár nyilván igaz az a sok és szép és jó, amit a nyelvészetről mondott, de...*

bár a nyelvészetet is szeretem, az irodalom mégis közelebb áll hozzám...

4. *Igaza van tanár úr, a nyelvészetben... De sajnos, már korábban...* 5. *Nagyon érdekes témát ajánl tanár úr, de sajnos már... De szívesen járnék tanár úr egyik szemináriumára* (V. táblázat). A válaszadók másik fele a szerénység elvét segítségül hívva igyekezett kikerülni szorult helyzetéből. Csak egy tipikus példa: *Nagyon megtisztelő, hogy rám gondolt...*

Utólag nem is annyira meglepő módon az egyetértés gyakran nyilvánult meg a megerősítés elvét vizsgáló szituációban a lakás kritikáját elkerülő véleményekben: 1. *Tetszenek a bútorok, de nem kellene inkább egy színű...* 2. *Az a fő, hogy neked, aki benne laksz, tesszen. Én speciel nem így rendezném be...* 3. *Nem igazán az én stílusom, de látom, hogy te jól érzed magad benne...* 4. *Én egy kicsit másképp rendeztem volna be, de azt hiszem, nem ez a fontos.*

Az *együttértés* elve természetesen azt sugallja, minimalizáljuk ellenérzésünk kifejezését és maximalizáljuk együttértésünkét. Megnyilvánulásának szerencsés példáit szolgáltatta a nagylelkűség megvalósulási módjait elemző szituáció, így itt külön nem foglalkozom vele.

4. Dolgozatomban az udvariasság nyelvünkre jellemző megnyilvánulásmódjait vizsgáltam, korántsem a teljesség igényével, két leírási szintet, a nyelvészetit és pragmatikait alapul véve. Az alkalmazott módszerem reményeim szerint ugyanannak a fenoménnek eltérő sajátosságaira hívták fel a figyelmet: a levonható következtetések egyik esetben sem zárták ki, semmisítették meg a másik megközelítés eredményeit, hanem támogatták, árnyaltabbá tették azokat.

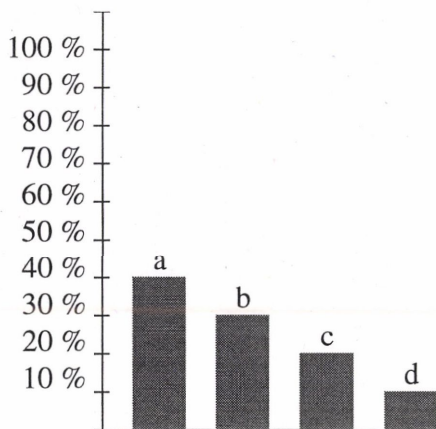
Irodalom

- Brown P.–Levinson S. C. 1987: Politeness. Some universals in language usage, Cambridge University Press, Cambridge.
- Deme László–Grétsy László–Wacha Imre 1987 (szerk.): Nyelvi illemtan. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Éder Zoltán 1980: Grétsy László–Kovalovszky Miklós 1980 (főszerk.), Nyelvművelő kézikönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fraser B. 1978: Acquiring social competence in a second language. RELC Journal 9. 1–21.
- Halliday M. A. K. 1978: Language as a social semiotic. Edward Arnold, London.

- Lakoff R. T. 1973: *The logic of politeness; or, minding your p' and q's*. Chicago Linguistic Society, Chicago.
- Leech G. N. 1983: *Principles of pragmatics*. Longman, London.
- Majzer Mónika 1999: *A kérés pragmatikai szempontú vizsgálata*. Kézirat.
- Maróti Orsolya 1999: *Az elutasítás pragmatikai szempontú vizsgálata*. Kézirat.
- Mártonfi Ferenc 1972: *A tiszteletiség kifejezési formáiról a kelet- és délkelet-ázsiai nyelvekben*. *ÁNyT.* VIII. 159–180.
- Matsumoto Y. 1989: *Politeness and conversational universals – observations from Japanese*. *Multilingua* 8. 207–221.
- Rintell E. 1979: *Getting your speech act together: the pragmatic ability of second language learners*. *Working Papers on Bilingualism* 17. 97–106.
- Scollon R.–Scollon S. 1997: *Intercultural communication*. Blackwell, Oxford.
- Thomas J. 1995: *Meaning in interaction*. Longman, London.
- Walters J. 1979: *The perception of politeness in English and Spanish*, on *TESOL '79*. 286–296.

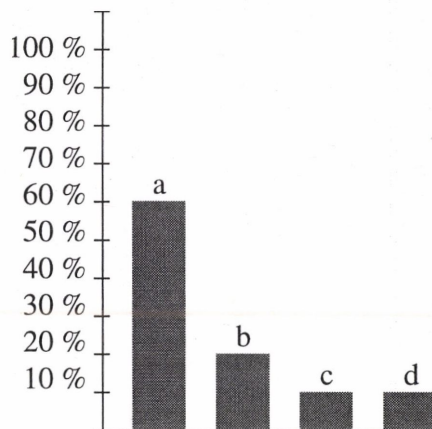
Táblázatok

I. táblázat – tapintat

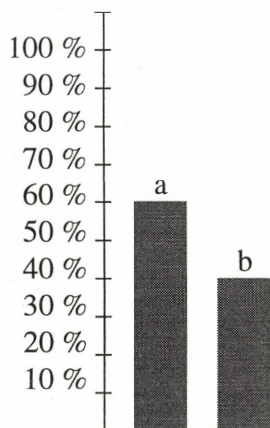
- a: választási lehetőség
- b: kár csökkenése
- c: jótétemény–kár skála
- d: udvariassági stratégia hiánya

II. táblázat – nagylelkűség

- a: előny csökkenése
- b: együttérzés
- c: tapintat
- d: udvariassági stratégia hiánya

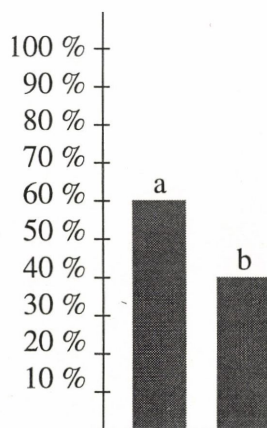
III. táblázat – megerősítés

- a: megerősítés
- b: egyetértés

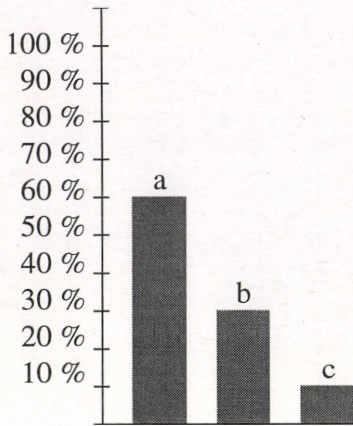
IV. táblázat – szerénység

a) tánc tudás

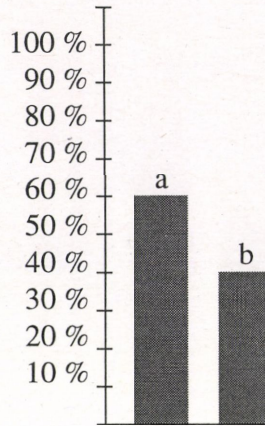
- a: köszönet
- b: leszólás, elhárítás

b) külső

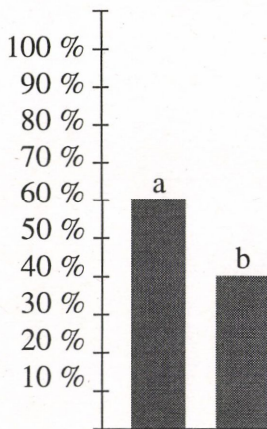
a: leszólás
b: erőfeszítés, hangsúlyozás
c: udvariassági stratégia hiánya

c) dolgozat

a: leszólás
b: köszönet

V. táblázat – egyetértés

a: egyetértés
b: szerénység

ESZMECSERE

A magyar mint idegen nyelvi vizsga/vizsgák az államilag elismert nyelvvizsgák rendszerében

FAZEKAS MÁRTA

Az államilag elismert nyelvvizsgák rendszere

Az állami nyelvvizsgák átmenete az államilag elismert nyelvvizsgák új rendszerébe mára már nem csupán terv, hanem működő valóság. A jogszabályi környezet megteremtése nagyjából egy évet vett igénybe, a szervezeti kiépítés és a szakmai feltételrendszer kidolgozása volt a második év feladata. Sokan, elsősorban a vizsgázók nagyon hosszúnak találták a reform bevezető szakaszát, nem értették, miért nem zökkenőmentes és azonnali az átállás. Az időtényező megítélése a szakma, és ezen belül is a tevékenységben részt vállaló, folyamodó vizsgaközpontok részéről egészen más. Az elmúlt év rengeteg, noha nem látványos munkával, az intézmények nyelvoktató munkaközösségeinek szakmai vitáival, feladatsorok kidolgozásával és kipróbálásával, statisztikai számításokkal telt. Hogy ez mennyire igaz, azt bizonyítja az az egyszerű tény is, hogy az igen nagy érdeklődés a szakma részéről ma még csak fél tucat valóban benyújtott vizsgarendszer akkreditációs kérelmében tárgyasul, a többiek a folyamatos jelzések szerint még dolgoznak. Várhatóan a közeli jövő, az elkövetkező 4-6 hónap újabb legalább fél tucat akkreditációs kérelem benyújtását hozza meg.

Ahhoz, hogy egy-egy vizsgarendszer, mint elméleti fejlesztés, vagy egy-egy központ, mint konkrét tárgyi-szervezeti egység helyzetét az új rendszerben értékelni lehessen, szükséges összehasonlító elemzést végezni a korábbi állami és a reform során bevezetett államilag elismert nyelvvizsgák tekintetében. Különösen igaz ez azokra a szervezetekre, amelyeknek vizsgái az állami nyelvvizsga viszonylatában egyenértékűnek minősültek, és ma egy részleges megújulást végrehajtván, helyüket keresik az újonnan bevezetett rendszerben.

A korábbi és az új rendszer számos ponton, több tematika szerint összehasonlítható. Mivel azonban jelen tanulmány célja az, hogy a magyar mint idegen nyelv vizsgák lehetséges helyét igyekezzen felvázolni, a

szempontrendszer a következő elemeket tartalmazza: az állam szerepe a vizsgák engedélyezésében és a kiadott bizonyítványok felhasználási körében, a minőségbiztosítás kérdése, az egynyelvűség – kétnyelvűség témája, a magyar, illetve külföldi rendszergazdák szerepe, a vizsgázói célpopuláció, és a felhasználhatóság kérdése „földrajzi” értelemben.

1. Az állam szerepe

A korábbi állami nyelvvizsga alapvetően egy vizsgaközpontot hatalmazott fel a vizsga működtetésére, amely ugyan több vizsgahelyen szervezett vizsgákat, ezek azonban a budapesti központ (ITK) által mind a vizsgaanyag, mind a vizsga módszertana, forgatókönyve és értékelése szempontjából teljes mértékben központilag irányított vizsgát jelentettek. Az állami nyelvvizsga szinte hatósági bizonyítványt kiállító egypólusú szervezetként működött, a bizonyítványokhoz tapadó előnyök jelentős részét csak az állami bizonyítványt szerzett egyének élvezhették.

Az államilag elismert nyelvvizsga nyitottabb, noha nem egészen nyitott vizsgáztatási tevékenység. Az állam szerepe a jogszabályi keretek tekintetében, korlátozott formában, továbbra is adott, a működésben az állam a szakmai kritériumokat csak részlegesen határozza meg, azok teljes kontrollját egy szakmai körre ruházza át. Ez a szakmai kör a Nyelvvizsgát Akkreditáló Testület. Rövid múltja alatt az államilag elismert nyelvvizsgát már többször érte az a támadás, hogy „piaci” alapon működik. Ebben az összefüggésben a „piaci” jelző valamiféle negatív kisugárzást sugall, pénzbeszedési céllal szervezett, a gazdagok igényeit kielégítő üzleti vállalkozás hangulatát kelti. A piac közgazdasági kontextusban ugyanakkor nyilvánvaló következményként a verseny fogalmát is tartalmazza, a verseny viszont nem lefelé nivellál, hanem ösztönző erővel bír, a különböző résztvevőket egyre jobb, egyre igényesebb „portéka” előállítására sarkallja.

Ha portékáról van szó, vevőnek is lennie kell. Vagyis a vizsgák összefüggésében meg kell vizsgálni a potenciális vizsgázói rétegeket. Az állami nyelvvizsga évente több, mint százezer vizsgázóját nem a vizsga ellenállhatatlan csábítása vonzotta a Rigó utcába, hanem mindazok az előnyök, amelyek a sikeres vizsgából azonnal következtek.

Az államilag elismert, többpólusú nyelvvizsgák nehezebb helyzetben vannak. Meg kell szerezniük, komoly PR tevékenység eredményeként magukhoz kell vonzaniuk azt a vizsgázói kört, amelynek jelentkezésére számíthatnak, amely kör a vizsgát úgymond eltartja, a működést mennyiségi és minőségi szinten biztosítja. Szakmai nyelvvizsga esetén jogsza-

bály írja elő a vizsgázói populáció megjelölését, a szakmai nyelv túlzott elaprózódásának elkerülése érdekében.

2. Minőségbiztosítás

Az állami nyelvvizsga és szervező vizsgaközpontja a jogszabályi felhatalmazás alapján saját (jogi) személyében volt felelős a minőségért is. Az általa meghatározott nyelvtudási szintek folyamatosságát semmilyen szervezet nem ellenőrizte, nem ellenőrizhette. Egyedül az értékelés tekintetében biztosított a jogi rendszer fellebbezési lehetőséget a vizsgázó számára. A vizsgarendszer belső anyagaiba, azok érvényességének és megbízhatóságának ellenőrzésébe semmiféle betekintés nem volt lehetséges. Nem eredményezte ez a tény a vizsga színvonalának egyenetlenségét, hiszen erre garanciát jelentett az az egyedülálló vizsgáztatói szaktudás, amely az évtizedek során az ITK-ban felhalmozódott. A transzparencia és a publicitás hiánya azonban hosszú távon nem volt tartható.

Az államilag elismert nyelvvizsgaközpont és rendszere már működésének kérelmezésekor – az akkreditációs kérelem benyújtásakor – bemutatja mindazokat a feltételeket, amelyeket a vizsga során megteremt, folyamatosan fenntart. Ez alapját képezi a működési engedély kiadásának, az ebben lefektetett elemektől való eltérés az akkreditáció visszavonását eredményezheti. A rendszer önmagában hordozza a minőségbiztosítást, kiegészítve azzal a gyakorlati résszel, amely előírja a vizsgaközpontok és rendszerek legalább kétévenkénti ellenőrzését. Az ilyen típusú ellenőrzés ismételt egybevétést jelent a gyakorlat és azon benyújtott dokumentumok között, amelyek az akkreditációs engedély kiadásának alapját képezték. Az államilag elismert nyelvvizsgák rendszere tehát nem önmagába zárt, belső minőségbiztosítási rendszer, hanem előzetesen lefektetett feltételek mentén történő működés, és annak külső ellenőrzése bizonyos időközönként.

3. Egynyelvűség – kétnyelvűség

A korábbi működés jogi szabályozása csak a kétnyelvű, vagyis közvetítési feladatokat is tartalmazó nyelvi mérést kívánta állami nyelvvizsgaként elismerni. Mindaddig, amíg a 90-es évek elején meg nem jelentek Magyarországon a nagy külföldi nyelvvizsgák, tanfolyamokat és azok végén nemzetközi elismertséggel bíró vizsgákat nyújtva a vizsgázóknak, fel sem merült a kérdés, helyes-e, hogy a nyelvvizsga a négy alapkészség mérését a közvetítés mérésére is kiterjeszti. Ez volt a megkérdőjelezhetetlen gyakorlat, amely az évtizedek során kellő mélységgel be is épült a

köztudatba. Az állami nyelvvizsga magától értetődően volt kétnyelvű, és természetesen jogutódja az ITK Origo államilag elismert nyelvvizsgarendszer is az.

A reformfolyamat nem hozott újat, csak tudomásul vette, és megszövegezte azt az egyszerű tényt, hogy a nyelvi mérés lehet egynyelvű, és lehet kétnyelvű is. A négy készség mindkét rendszerben kielégítően mérhető, tehát mindkét rendszer azonosan jól tud képet adni a vizsgázó nyelvtudásáról. A nyitás logikai egyszerűsége ellenére óriási port vert fel a nyelvoktató és vizsgáztató szakma egészében. A kétnyelvűség védelmének okai azonban nem a szakmai érveken belül, hanem azokon kívül keresendők.

4. Magyar és külföldi rendszergazdák

A fentiekből logikusan adódik, hogy a kétnyelvű vizsgákat jellemzően magyar vizsgaközpontok fejlesztik, noha több magyarországi egynyelvű rendszer is létezik. Ezzel párhuzamosan az egynyelvű rendszerek jellemzően külföldi, az idegen nyelvet anyanyelvként beszélő országok fejlesztései, vagyis ezek az angol / német / francia stb. mint idegen nyelv vizsgáztatásának Magyarországra települt képviselői. A legtöbb külföldi vizsgára jellemző a nemzetközi ismertség és elismertség, ez azonban nem azonos a magas minőségi mutatókkal. Az egyetlen korábbi ITK vizsga, noha Magyarországon szinte mindenki számára ismert, Európában illetve nemzetközi porondon alig ismert, az elismertsége csekély. A mögöttes okok azonban megint csak nem a nyelvvizsgáztatáson belül, hanem azon messze kívül, az elmúlt évtizedek politikájában bújnak meg, jelen tanulmány témájába nem vágnak. Mind a vizsgázónak, mind a vizsgáztatónak, mind az oktatási intézménynek vagy munkaadónak tudnia kell, nem lesz jobb (sem rosszabb) egy nyelvvizsga attól, hogy külföldi, és éppen így nem lesz jobb (sem rosszabb) annak a vizsgázónak a nyelvtudása, aki kétnyelvű, magyarországi bizonyítványt szerzett. Ítélje meg tehát a mindenkor felhasználó, iskola vagy munkaadó, hogy a közvetítési készség az általa meghatározott területen értékelhető-e vagy sem.

5. „Földrajzi” felhasználhatóság

Az állami nyelvvizsga épp annyira nem élvez nemzetközi elismertséget, mint az újonnan induló államilag elismert nyelvvizsgák. A hatóságár egyelőre nem változott, a változás nem a szakmától, hanem a politikától várható. Az a kölcsönös elismerési rendszer, amely egyes kormányok és Magyarország között államközi szerződések formájában kialakul, csak a

középfokú oktatásban kiadott bizonyítványok, és a felsőfokú tanulmányok végén kiadott oklevelek kölcsönös elismerését tartalmazza, a nyelvvizsga-bizonyítványok kölcsönös elismerését nem. Tudatában annak, hogy a magyarországi, részleges állami felügyelet alatt álló nyelvvizsgarendszer, (amely a bizonyítvány birtokosait számos anyagi és nem anyagi természetű előnyhöz juttatja) egyedülálló a világon, nem is könnyű elképzelni a nyelvtudást igazoló bizonyítványok kölcsönös elismerését. A problematika megoldása azonban nem feladata sem a jelen tanulmány-nak, sem a nyelvvizsgáztató szakmának. A Magyarországon évtizedekkel ezelőtt kialakult rendszer, amelynek továbbélése az államilag elismert nyelvvizsgáztatás, rendelkezik a megfelelő számú „ügyfélkörrel”, hiszen évente növekvő számú, de a százezret rendre meghaladó nyelvvizsgára kerül sor országunkban. Ettől az évtől kezdődően, de a 2001-es évtől már ezeknek a vizsgaalkalmaknak a jelentős arányú újrarendeződése várható, hiszen a vizsgázó 5-10 általános, illetve szakmai nyelvi vizsgát kínáló államilag elismert központ között válogathat, ha vizsgát kíván tenni.

A magyar mint idegen nyelvi vizsga helye az államilag elismert nyelvvizsgák rendszerében

A magyar mint idegen nyelvi vizsgáztatás helyzete a korábbi, és az új jogszabályi-szakmai környezetben az előzőekben megadott témák elemzésével közelíthető meg.

1. Az állam szerepe

A magyar mint idegen nyelvi vizsga olyan nemzeti érdeket képviselő kultúrtermék, amelyet a magyar államnak közvetlen érdeke mind finanszírozási, mind szakmai szempontból támogatni. Ez olyan evidencia, amelyet nem szükséges részletesebben kifejteni. Az állam ennek a kötelezettségének akkor tud eleget tenni, ha egyetlen központ által képviselt egyetlen vizsgarendszerre mondhatja ki a preferenciát, azt az egyet tekintheti olyan nemzeti terméknek, amelyre a külföld felé is hivatkozhat. Ehhez alapvető fontosságú – helyesebben alapvető fontosságú lett volna – egy olyan összefogás, amelynek során a magyar mint idegen nyelv oktatói és szakértői köre közös fejlesztésbe fogva, a korábbi tapasztalatokat az új helyzetnek megfelelően adaptálva egymással együttműködve alakítja ki a magyar mint idegen nyelvi vizsgát. A központ szerepet ebben az összefüggésben többféleképpen is el lehetett volna képzelni, a szerkezeti-képviselési keretek megteremtéséhez már állami segítséget is igénybe véve. Kétségtelen, hogy a korábbi jogszabályi környezetben szintén nem

egyetlen vizsgaközpont egyetlen vizsgarendszere szervezett vizsgáztatást. A többpólusúság szinte már történelmi gyökerű, mégis felmerült a remény, hogy a korábban önálló fejlesztői és szervezői kör lépéseket tesz a közös jövő felé. Az együttműködés sikertelen terv maradt.

Mára már két akkreditált vizsgaközpontnak van magyar mint idegen nyelvi egynyelvű vizsgarendszere, és a továbbiakban is lehet újak megjelenésére számítani. Ebben a helyzetben az államtól, illetve annak oktatási vagy kultusztárcájától kevésbé várható el, hogy a több közül az egyiket önkényesen kiválassza, azt támogassa, fölötte védnökséget vállaljon.

2. A minőség biztosítása

A magyar mint idegen nyelvi vizsgáztatás nem tekinthető üzleti vállalkozásnak, hiszen vizsgázói köre éves viszonylatban is igen csekély. Nem kell tehát többpólusú vizsgák esetében sem azzal a veszéllyel számolni, hogy a vizsga, vagyis a mért tudás szintje lefelé nivellálna.

A minőség biztosítása az államilag elismert nyelvvizsgákra nézve a Testület kezében van. Ez okból szerencsés lett volna a korábbi elképzelések szerint egy magyar mint idegen nyelvi szakembert a Testületbe delegálni, hiszen ezt a speciális feladatot különleges figyelem illeti meg. Noha a Nyelvvizsgát Akkreditáló Testület tagságára nem érkezett pályázat ebből a szakértői körből, a feladat – jelenleg legalábbis – képviselve van egy olyan német–magyar szakos tag személyében, aki magyar mint idegen nyelv témával is foglalkozik. A benyújtott vizsgarendszerek akkreditációja során a Testület természetesen igénybe veszi külső szakértők szakmai hozzáértését. A téma különös fontossága azonban indokolta volna a belső, a Testületen belüli szakértői jelenlétet.

3. Az egynyelvűség – kétnyelvűség kérdése

A magyar mint idegen nyelvi vizsga e tekintetben is más mint a többi nyelvi vizsgák. Mivel azonban jelen tanulmány szerzője nem rendelkezik kellő szakértelemmel annak megítéléshez, hogy mekkora relevanciája van a kétnyelvűségnek a magyar nyelvi vizsgáztatásban, és mely szempontok alapján döntöttek a már akkreditált központok az egynyelvű (vagy dönthetnek esetleg a kétnyelvű) vizsga mellett, ennek a témának az elemzésére a tanulmány nem vállalkozik.

4. Magyar és külföldi rendszergazdák

Az a felvetés, hogy nem magyar vizsgaközpont magyar mint idegen nyelv vizsgát fejlesszen, meglehetősen valószínűtlennek tűnik. Igaz ez akkor is, ha az ellenkezője természetes és általános. Évtizedeken át csak

magyar központ fejleszthetett mindenféle idegen nyelven állami nyelvvizsgát. Az államilag elismert nyelvvizsgák rendszere azonban nem zárt, lehetővé teszi külföldi központok számára a magyarországi működést, és azt is, hogy államilag elismert nyelvvizsgáztatásra pályázzanak. Azzal a lehetőséggel, hogy külföldi központ magyar nyelvi vizsgáztatás céljából Magyarországra telepedjen, bizonyára nem kell számolni. Ugyanilyen esélytelen, sőt képtelen lenne, ha példának okáért az ITK Franciaországban a francia nyelv vizsgáztatását kísérelné meg megszervezni.

5. A célpopuláció

A Magyarországon idegen nyelvből kidolgozott vizsgarendszerek központjainak elemi igénye az, hogy az országhatáron túl is elismerést szerezhessenek. Konkrétan ez azt jelenti, hogy egy magyarországi egy- vagy két-nyelvű államilag elismert nyelvvizsga-bizonyítvány érvényes lehessen a nemzetközi küzdőtéren, az adott nyelvet anyanyelvként beszélő országban e bizonyítvánnyal tanulmányokat lehessen folytatni, munkát lehessen vállalni.

A magyar nyelvtudás azonban egy idegen nyelv tudása nélkül csak Magyarországon kamatoztatható. Csak Magyarország írja elő az itt tanulni vagy munkát vállalni kívánó egyének számára, hogy magyar nyelvtudásukat meggyőzően igazolni tudják.

Egy idegen nyelvvel kombinálva természetesen a lehetőségek már tágabbak. Külföldi munkavállalás válik lehetővé olyan munkakörökben, ahol a munkadó Magyarországgal kapcsolatokat igyekszik kiépíteni vagy fenntartani. Ez azonban ma még a lehetőségek igen vékony szelete, hiszen nemzetközi viszonylatokban szinte általánossá vált a közvetítő nyelv használata, amely egyre általánosabban az angol, francia, német, spanyol.

6. „Földrajzi” felhasználhatóság

Az előző pontban kifejtett érvek evidenssé teszik, hogy a magyar mint idegen nyelv vizsga elsődleges talaja Magyarország. Mind a nyelvtudás megszerzése, mind a tudás igazolása vizsgabizonyítvány megszerzése által inkább az országhatárokon belül, és nem kívül rendelkezik vonzerővel.

Nem jelent azonban ez valamiféle röghöz kötést a magyar nyelvi vizsga számára a Magyarországon belül. Egyre nagyobb az érdeklődés a határokon túlról, elsősorban a nyugaton és a tengerentúlon élő magyarság és a leszámítottak részéről, a gyökerekhez való visszatérés, a kultúra és ezen belül az elődök anyanyelve iránt. Bizonyára számba vették a már akkreditált központok és a jövő potenciális rendszergazdái is azt a lehetőséget, milyen erő van a nyelv országhatáron túli népszerűsítésében, és ennek milyen fontos eszköze lehet a magyar nyelvi vizsgáztatás megszervezése külföldön is.

A magyar mint idegen nyelv vizsgarendszere

SZABÓ LÁSZLÓ

Az Idegennyelvi Továbbképző Központ a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) szakmai felügyelete alatt álló, szervezetileg független nonprofit intézmény. A több mint harminc éve működő intézetben nyelvoktatás is folyik, fő profilja azonban a vizsgáztatás. A budapesti központú intézet országos hálózatot irányít, kihelyezett vizsgahelyei az ország legnagyobb egyetemlein, illetve más oktatási intézményekben találhatóak. A mintegy nyolcvanfős központi testület több mint hétszáz vizsgáztató munkáját irányítja és hangolja össze. Az intézet egyik jelentős feladata a magyar nyelvi és kulturális ismeretek korszerű vizsgarendszer keretében történő standardizált mérése.

Az Idegennyelvi Továbbképző Központ több évtizedes múltra visszatekintő kétnyelvű magyar vizsgarendszere mellett az ALTE Frameworkben – az Európa Tanács irányelvei szellemében – rögzített szempontrendszerhez igazodva kidolgozott egy jelenleg négy szintű egynyelvű vizsgarendszert, mely a tesztelési és a szervezeti előkészítési szakasz után 2000. január 1-én életbe lépett (az első vizsgáztatásra áprilisban került sor), és felváltotta a korábbi kétnyelvű magyar vizsgát. Az új vizsgarendszer jelenleg az alábbi szintekre van kidolgozva: belépő szint (Waystage User), alapfok (Threshold User), középfok (Independent User), felsőfok (Competent User).

Az ITK egynyelvű magyar vizsgájának kifejlesztése során a nemzetközi vizsgarendszerek tanulmányozása mellett természetesen felhasználta saját, nemzetközileg is elismert kétnyelvű vizsgarendszerének több évtizedes tapasztalatait. A három magasabb szintet (alapfok, középfok és felsőfok) az intézet az új kormányrendelet irányelveit figyelembe véve államilag elismert nyelvvizsgaként is akkreditáltatja.

A vizsgákat a budapesti központ mellett a magyar nyelvoktatással foglalkozó legjelentősebb intézményekben, mint akkreditált vizsgahelyeken, illetve – terveink szerint – egyéb magyarországi és külföldi vizsgahelyeken is le lehet majd tenni.

A vizsgaleírás és a tájékoztató anyagok angol és magyar nyelven rendelkezésre állnak az intézet honlapján a www.itk.hu címen.

Az új vizsgarendszer céljai

Mint említettük, az intézetben hosszú évek óta folyik kétnyelvű 'magyar mint idegen nyelv' vizsgáztatás is. Ennek a tevékenységnek azonban közoktatási jelentősége nem – vagy csak elenyésző mértékben – volt (pl. a magyar felsőoktatási intézményekben magyarul tanuló külföldi diákok esetében), ezen kívül bizonyos munkahelyeken kérhették az ott dolgozó külföldi alkalmazottaktól a magyar vizsgát annak igazolására, hogy képesek munkájukat magyar nyelvi környezetben hatékonyan elvégezni. A rendszerváltás óta, de elsősorban az elmúlt pár évben azonban jelentősen változott a helyzet: egyrészt átalakult a hosszabb időn át Magyarországon tartózkodó külföldiek összetétele (a korábbi államközi kapcsolatok helyett ma már individuális – üzleti, kulturális stb. – kapcsolatok határozzák meg az itt-tartózkodás jellegét), másrészt a külföldiek jelentős része nem a fejlődő országokból érkezik, hanem a fejlett világból, és végül, de nem utolsósorban reális esélynek tűnik, hogy Magyarország a közeljövőben az Európai Unió tagja legyen.

A fenti okokból több dolog is következik:

1. Mindenképpen biztosítani kell, hogy Magyarország kínálja egy (vagy több) olyan 'magyar mint idegen nyelv' vizsgarendszert, mely összhangban áll az Európa Tanács ajánlásaival.

2. Garantálni kell, hogy a vizsga jól standardizálható módon, hitelesen méri az egyébként igen heterogén (sok országból, eltérő szociokulturális háttérrel érkező) vizsgázói populációt – erre a célra az egynyelvű vizsga alkalmasabbnak tűnik a kétnyelvűnél (bár a közvetítői készség mérésének háttérbe szorulása ennek igen sajnálatos kísérőjelensége).

3. A 'magyar mint idegen nyelv' vizsgát nemzetközileg is elismertté kell tenni, és minél szélesebb körben, először belföldön, majd a későbbiekben néhány jelentősebb külföldi helyszínen is ki kell építeni a vizsgahelyek hálózatát.

4. Törekedni kell arra, hogy az új vizsgarendszer kapcsolódási pontokat találhasson azoknak a külföldi egyetemeknek a kreditrendszerével, ahol 'magyar mint idegen nyelv' oktatás folyik, ez ugyanis jelentős mértékben növelné a külföldiek körében a vizsga letételére irányuló motivációt.

E célok elérése érdekében az Idegennyelvi Továbbképző Központ határozott elképzelésekkel rendelkezik. Kidolgozta kétnyelvű vizsgarendszerének tapasztalatain alapuló, de attól sok tekintetben eltérő egynyelvű magyar vizsgarendszerét. Elismertsége és nemzetközi szakmai kapcsolatai révén elérte, hogy az ALTE (Európai Nyelvvizsgáztatók Szövetsége) társult tagjává fogadja. Megkezdte az egynyelvű vizsgát lebonyolító vizs-

gahelyeinek és egy jól képzett vizsgáztatói körnek a szisztematikus kiépítését (Magyar Nyelvi Intézet, Debreceni Nyári Egyetem, ELTE Központi Magyar Nyelvi Lektorátus stb.). Felvette és felveszi a kapcsolatot olyan külföldi oktatási intézményekkel, melyek a vizsga akkreditálását követően – vizsgázói populációtól függően – esetleges vizsgahelyként is számításba jöhetnek, de a vizsga ismertségi fokának növelésében mindenképpen szerepet játszhatnak. E tekintetben az új vizsgarendszert támogatásáról biztosította a Magyarok Világszövetsége is.

A vizsgázói populáció

Az ITK-ban vizsgázók adatait és a vizsgák eredményeit évek óta számítógépes adatbázisban rögzítjük (ezen adatok alapján 1997-ben és 1998-ban részletes statisztikai elemzés készült, ami külön kiadvány formájában is megjelenik). Tavaly Budapesten és a hat vidéki tagozaton (Debrecen, Miskolc, Pécs, Sopron, Szeged, Veszprém) 128 ezren jelentkeztek nyelvvizsgára, ami 9%-kal magasabb jelentkezőszámot jelent, mint az előző évben.

Ezen a közoktatási igények által is determináltan hatalmas vizsgázói populáción belül a 'magyar mint idegen nyelv'-ből vizsgázók aránya csekély, de nem elhanyagolható. Visszamenőleges adataink természetesen csak a kétnyelvű magyar vizsgával kapcsolatban vannak, de jogosnak tűnik az a feltételezés, hogy a vizsga egynyelvűvé válását követő intézkedések és fejlemények nyomán – a vizsga nemzetközi kontextusba helyeződése (ALTE-tagság, a vizsga magyar és nemzetközi oktatáspolitikai relációkba való helyezésére irányuló szándék – azaz törekvés a felsőoktatási kreditrendszerben való elismertetésre –, a jobban megvalósítható standardizálás és minőségbiztosítás nyomán várható értéknövekedés, és végül, de nem utolsósorban Magyarországnak a fejlett világban és ezen belül különösen az EU-ban való politikai-gazdasági felértékelődése, várható EU-tagság) – a vizsgázói populáció folyamatosan nőni fog. Többszörösére fogja növelni a vizsgázók számát az a tény is, hogy a legnagyobb, magyart mint idegen nyelvet oktató intézmények vizsgaközpontunk akkreditált vizsgahelyeiként kívánnak működni.

Néhány lényeges információ a korábbi kétnyelvű 'magyar mint idegen nyelv' vizsgákkal kapcsolatban. A budapesti vizsgaközpontban letett magyar vizsgák számának alakulása:

év	alapfok	középfok	felsőfok	összesen
1996	26	73	61	160
1997	32	62	37	131
1998	23	76	57	156

Az említetteken kívül számos, az ITK kétnyelvű vizsgarendszerébe vizsgahelyként bejelentkezett oktatási intézményben magyarul tanuló diák is várhatóan le kívánja majd tenni a 'magyar mint idegen nyelv' vizsgát. Az ITK vizsgarendszeréhez kapcsolódó akkreditált és bejelentett vizsgahelyeken előzetes információink és becsléseink alapján a 2000. évre 500 és 1000 közötti számú vizsgázó várható.

A 'magyar mint idegen nyelv' vizsga által megcélzott populáció az alábbi főbb rétegekből tevődik össze:

1. Magyarországon élő és dolgozó külföldiek, illetve családtagjaik (diplomáciai testületek tagjai, üzletemberek stb.).
2. Magyarországon tanulmányaikat folytató vagy azokat megkezdeni szándékozó külföldi fiatalok.
3. Külföldön élő második vagy harmadik generációs magyarok (elsősorban fiatalok), akik identitásukat megőrzendő hosszabb-rövidebb időre Magyarországra jönnek (gyakran nyelvtanfolyamot is végeznek).
4. Egyéb (külföldi egyetemeken magyarul tanuló diákok, csupán érdeklődésből magánúton tanulók stb.).

A vizsgarendszer rövid bemutatása

A vizsgarendszer legjelentősebb újdonsága, hogy a Waystage-specifikációnak megfelelően kidolgoztunk egy új, úgynevezett „belépő szintű” vizsgát.

Az új vizsgarendszer kialakítása során az ITK bevált kétnyelvű vizsgarendszerére támaszkodtunk. Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy megőriztük az 'A' + 'B' = 'C' szerkezetet, azaz továbbra is külön lehet a szóbeli és az írásbeli vizsga, a kettő együttesen pedig egy összesített vizsgaeredményben jut kifejezésre. A megfelelési minimum is változatlanul 60% maradt részvizsgánként.

Lehetőség szerint megtartottuk a korábbi feladatok közül azokat, melyek a négy alapkészség mérésére irányultak, és az egynyelvűség követelményeinek változtatás nélkül vagy minimális módosítással megfeleltethetőek voltak (a szóbeli vizsga „társalgási” része, az irányított fogalmazás). Kihagytuk, illetve az alapkészségeket más oldalról megközelítő feladatokkal helyettesítettük a közvetítő készséget ellenőrző feladatokat (fordítás magyarról célnyelvre, célnyelvről magyarra, tömörítés, tolmácsolás). Jelentősen át kellett alakítanunk a beszédértést, illetve az olvasott szöveg értését mérő feladatokat is: a kétnyelvű feladatlapon helyett egynyelvű, zömében diszkrét pontos mérési módszerekhez folyamodtunk. Az önálló készségnek nem minősülő nyelvismeret (nyelvtani-lexikai ismeret)

reték) mérésére a kétnyelvű vizsgákon alkalmazott feleletválasztós teszt helyett produktív feladatsort alkalmazunk (már alapfokon is).

Az alábbiakban táblázatos formában ismertetjük az egyes vizsgaszinteken alkalmazott feladatokat, a rendelkezésre álló időt és a pontozási rendszert:

Belépő szint. Ez a vizsga az Európa Tanács által kidolgozott Way-stage-specifikáción alapul, és azt méri, hogy a vizsgázó mennyire képes megfelelni a hétköznapi élet legalapvetőbb kommunikációs követelményeinek. A vizsga letételéhez a körülményektől függően 150–250 órányi tanulásra van szükség. Az eredményes belépő szintű vizsga teremti meg az alapot az alapfokú vizsga irányába való továbblépésre.

Szóbeli ('A' típus)			
Időtartam	Feladattípus	Terjedelem	Pontszám
10 perc (társalgási rész)	Irányított beszélgetés	5 perc	30 pont ¹
	Szituációs szerepjáték (egy témát húz)	5 perc	
20 perc (gépi szöveg értése)	Beszédértés: audiovizuális médiából átvett (adaptált) szöveg vagy szintén szerkesztett dialógus (információ-transzferes feladat, feleletválasztós feladatok stb.)	(400–500 n)	10 pont
összesen			40 pont

Írásbeli ('B' típus)			
Időtartam	Feladattípus	Terjedelem	Pontszám
60 perc	Olvasott szöveg értése: írott nyelvi (szerkesztett) szöveg (információ-transzferes feladat, feleletválasztós feladatok)	(800–1000 n)	10 pont
	Írott szöveg készítése: üdvözlőlap, üzenet (fogalmazás) és/vagy formanyomtatvány kitöltése	6–10 sor	10 pont
összesen			20 pont
Összesen: 40 pont (szóbeli) + 20 pont (írásbeli) = 70 pont			

¹ A szóbeli vizsga társalgási részének részletes pontszámai: kommunikatív érték, kifejtés: 10 pont (1 x 5 pont feladatonként), szókéincs: 10 pont (1 x 5 pont feladatonként), nyelvhelyesség: 5 pont, beszédértés: 5 pont (más feladat is méri) – összesen: 30 pont.

Alapfok. Ez a vizsga az Európa Tanács által kidolgozott Threshold-specifikáción alapul, és azt méri, hogy a vizsgázó képes-e boldogulni a hétköznapi élet alapvető helyzeteiben, és hogy képes-e alapszinten társadalmi, kulturális és munkakapcsolatokat teremteni és fenntartani magyar nyelvi közegben. A vizsga letételéhez a körülményektől függően 350–450 órányi tanulásra van szükség. Az eredményes alapfokú vizsga teremti meg az alapot a középfokú vizsga irányába való továbbléésre.

Szóbeli ('A' típus)			
Időtartam	Feladattípus	Terjedelem	Pontszám
10 perc (társalgási rész)	Irányított beszélgetés (beszélgetés)	kb. 4 perc	40 pont ²
	Önálló témakifejtés (képi stimulus alapján) (két képösszeállítás közül választ)	kb. 3 perc	
	Szituációs szerepjáték (egy témát húz)	kb. 3 perc	
30 perc (gépi szöveg értéke)	Beszédértés: részben szerkesztett dialógus (feleletválasztós feladatok, feleletválasztós cloze, cloze teszt); audiovizuális médiából átvett (szerkesztett) szöveg (információ-transzferes feladat, feleletválasztós, feleletválasztós cloze, cloze teszt feladatok)	(1800–2200 n)	20 pont
összesen			60 pont

Írásbeli ('B' típus)			
Időtartam	Feladattípus	Terjedelem	Pontszám
120 perc	Olvasott szöveg értéke: egy hosszabb vagy két rövidebb írott nyelvi (szerkesztett) szöveg (információ-transzferes, cloze, feleletválasztós feladatok, feleletválasztós cloze, igaz-hamis feladatok)	(2600-3000 n)	20 pont
	Levél (fogalmazás): két téma, négy vagy öt irányítási szempont	13-15 sor (kb. 100 szó)	20 pont
	Nyelvismereti feladatsor: különböző típusú, szöveghez nem kötődő nyelvtani és lexikai feladatok (feleletválasztós cloze, cloze, transzformációs stb. feladatok)	20 ütem	10 pont
összesen			50 pont
Összesen: 60 pont (szóbeli) + 50 pont (írásbeli) = 110 pont			

² A szóbeli vizsga társalgási részének részletes pontszámai: kommunikatív érték, kiejtés: 15 pont (3 x 5 pont feladatonként), szókincs: 15 pont (3 x 5 pont feladatonként), nyelvhelyesség: 5 pont, beszédértés: 5 pont (más feladat is méri) – összesen: 40 pont.

Középfok. Ez a vizsga az Európa Tanács által kidolgozott Independent User-specifikáción alapul, és azt méri, hogy a vizsgázó képes-e komplex módon és nyelviileg árnyaltan társadalmi, kulturális és munkakapcsolatokat teremteni és fenntartani magyar nyelvi közegben. A vizsga letételéhez a körülményektől függően 550–650 órányi tanulásra van szükség. Az eredményes középfokú vizsga teremti meg az alapot a felsőfokú vizsga irányába való továbblépésre.

Szóbeli ('A' típus)			
Időtartam	Feladattípus	Terjedelem	Pontszám
15 perc (társalgási rész)	Irányított beszélgetés (beszélgetés)	kb. 5 perc	50 pont ³
	Önálló témakifejtés (képi stimulus alapján) (két képösszeállítás közül választ)	kb. 5 perc	
	Szituációs szerepjáték (egy témát húz)	kb. 5 perc	
30 perc (gépi szöveg értése)	Beszédértés: részben szerkesztett dialógus (feleletválasztós feladatok, feleletválasztós cloze, cloze teszt); audiovizuális médiából átvett (szerkesztett) szöveg (információ-transzferes feladat, feleletválasztós, feleletválasztós cloze, cloze teszt feladatok)	(2600–3000 n)	20 pont
összesen			70 pont

³ A szóbeli vizsga társalgási részének részletes pontszámai: kommunikatív érték, kiejtés: 15 pont (3 x 5 pont feladatonként), szókinés: 15 pont (3 x 5 pont feladatonként), nyelvhelyesség: 15 pont (3 x 5 pont feladatonként), beszédértés: 5 pont (más feladat is méri) – összesen: 50 pont.

Írásbeli ('B' típus)			
Időtartam	Feladattípus	Terjedelem	Pontszám
180 perc	Olvasott szöveg értése: egy hosszabb vagy két rövidebb írott nyelvi (szerkesztett) szöveg (információ-transzferes, feleletválasztós feladatok, cloze, feleletválasztós cloze, igaz-hamis feladatok)	(3200-3600 n)	20 pont
	Levél (fogalmazás): két téma, öt irányítási szempont	17-20 sor (kb. 150 szó)	20 pont
	Nyelvismereti feladatsor: különböző típusú, szöveghez nem kötődő nyelvtani és lexikai feladatok (feleletválasztós cloze, cloze, transzformációs stb. feladatok)	40 ütem	20 pont
összesen			60 pont
Összesen: 70 pont (szóbeli) + 60 pont (írásbeli) = 130 pont			

Felsőfok. Ez a vizsga az Európa Tanács által kidolgozott Effective Degree és részben a Mastery Degree-specifikáción alapul, és azt méri, hogy a vizsgázó képes-e megközelíteni az anyanyelvi beszélő nyelvi és kulturális teljesítményét magyar nyelvi közegben. A vizsgázónak árnyalt szókinccsel, gazdag stílári kifejezőeszközökkel kell rendelkezni, és otthonosan kell mozognia különböző nyelvi regiszterekben. A vizsga eredményes letételéhez a körülményektől függően 900-1000 órányi tanulásra és bizonyos magyar nyelvi és kulturális közegben eltöltött időre van szükség. Az Idegennyelvi Továbbképző Központ magyar vizsgarendszerében jelenleg ez a vizsga jelenti az elérhető legmagasabb szintet.

Szóbeli ('A' típus)			
Időtartam	Feladattípus	Terjedelem	Pontszám
20 perc (társalgási rész)	Irányított beszélgetés	kb. 5 perc	65 pont ⁴
	Önálló témakifejtés (képi stimulus alapján)	kb. 5 perc	
	Szituációs szerepjáték	kb. 5 perc	
	Szövegértelmezés (rövid szöveges stimulus alapján)	kb. 5 perc	
40 perc (gépi szövegértése)	Beszédértés: audiovizuális médiából átvett (szerkesztett) szövegek (információ-transzferes feladat, feleletválasztós feladatok, cloze, feleletválasztós cloze)	(3000–3400 n)	25 pont
összesen			90 pont

Írásbeli ('B' típus)			
Időtartam	Feladattípus	Terjedelem	Pontszám
240 perc	Olvasott szöveg értése: egy hosszabb vagy két rövidebb írott nyelvi (szerkesztett) szöveg (információ-transzferes, feleletválasztós feladatok, cloze, feleletválasztós cloze)	(3600-4000 n)	20 pont
	Irányított fogalmazás – íráskészség	20-25 sor (kb. 200 szó)	20 pont
	Szövegértelmezés (szöveges stimulus alapján)	20-25 sor (kb. 200 szó)	20 pont
	Nyelvismereti feladatsor	40 ütem	20 pont
összesen			80 pont
Összesen: 90 pont (szóbeli) + 80 pont (írásbeli) = 170 pont			

⁴ A szóbeli vizsga társalgási részének részletes pontszámai: kommunikatív érték, kiejtés: 20 pont (4 x 5 pont feladatonként), szókincs: 20 pont (4 x 5 pont feladatonként), nyelvhelyesség: 20 pont (4 x 5 pont feladatonként), beszédértés: 5 pont (más feladat is méri) – összesen: 65 pont.

SZEMLE

A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája, 1989.
(Szerk. Velich Sándorné.) Budapest 1999, OSZK.

Bármely ország tudományos teljesítményének, az egymást követő nemzedékek kutatói felkészültségének egyik reprezentatív fokmérője lehet az elkészült, a rendelkezésre álló, a folyamatosan szerkesztett, valamint a tervezett bibliográfiák egymásba kapcsolódó, egymást kiegészítő rendszere. Egy ilyen, a nemzetek közötti megmértetést szolgáló összevetésben Magyarország nem járna rosszul, hiszen általános és speciális gyűjtőkörű könyvészetei egyaránt differenciált tájékoztatást és tájékozódást tesznek lehetővé. Megmutatkozik ez az irodalom és az irodalomtudomány számbavételében is, mely művészeti tevékenységként s szaktudományként egyaránt jelentős helyet foglal el minden nemzet művelődéstörténetében, Magyarországon pedig, elsősorban történelmi okok miatt, más tudományterületek egyes részeit is magába integrálta, s evvel mintegy önmagán túlmutató, központi szerepet kap(ott) a magyar nyelvű (és hatásában a nemzetiségi) kultúrában.

Az Országos Széchényi Könyvtár az 1920-as évek közepétől adja közre kezdetben egy-egy év, majd kisebb-nagyobb időszak irodalomtörténeti bibliográfiáját, eleinte szakfolyóiratban, majd önálló kiadványokban. Első szerkesztőjük Goriupp Alíz volt, akitől hamarosan a magyar bibliográfia egyik nagy alakja, Kozocsa Sándor vette át a stafétabotot. Az ő szerkesztésében az 1960–65 közötti évek anyaga került utoljára az olvasók elé. Ezt a sorozatot folytatta kibővített gyűjtési elvekkel 1979-től nemzeti könyvtárunk, az 1966 és 1975 közötti évek termését két-két kötetben, az 1976 utáni időszaké pedig évenként önálló egységekben közreadva. Mivel a megjelentetés elsősorban az anyagiak függvényében valósulhatott meg, s az anyag összegyűjtése és megszerkesztése sem tervezhető kitűzött határidőre pontosan, a megjelenések nem fedték a tárgyévek egymásutánját; az 1989-es év anyagának kiadásával azonban a sorozat kiegészült, s evvel a hazai bibliográfiai vállalkozások közül egy ismét sikeres véget ért.

Ebben az 1966 óta tartó periódusban a szerkesztők és a közreadó szándéka szerint az előzményekhez képest sokszorosára nőtt a feltárt és regisztrált anyag mennyisége. Már Kozocsa Sándor is helyt adott a szépirodalmi alkotásoknak, az új sorozat gyűjtőköre pedig ebből a körből a kötetben megjelent alkotásokra, illetve a recenziót érdemelt, magyar

szerzők magyar nyelvű színházi bemutatóira terjed ki. Emellett a teljesség igényével tartalmazza a magyar irodalomtudomány és irodalomtörténet önálló műveit, illetve az időszaki kiadványok vonatkozó közleményeit; a válogatás kizárólag tartalmi jellegű. Megtalálhatók a fentiekre vonatkozó kritikák és recenziók. Az általános tájékoztatást szolgálják a szaktudománnyal kapcsolatba hozható más tudományágak segédletei, illetve az egyetemes irodalomtudomány bármely kérdésével foglalkozó, magyar szakember által írt és bárhol megjelent művek, cikkek, tanulmányok stb. Az 1989-es kötet a korábbi évekre vonatkozó kiegészítéseket is közöl.

A bibliográfia anyaga négy nagyobb részre és egy függelékre oszlik. Az első az általános irodalomtudományi tételeket tartalmazza, többek között az esztétika, az irodalomelmélet, a poétika, a kritika, a retorika és a stilisztika, a verstan és a műfordítás kérdésköreiben. Itt található a társtudományok, például a filozófia, a szociológia, a művelődéstörténet vonatkozó tételei, illetve a kapcsolattörténeti rész, mely a más művészeti ágak (színház, zene, film, rádió, televízió) anyagát tárja fel. A szerkesztés során külön csoportba kerültek a folklór és az irodalom viszonyával foglalkozó tételek. A második nagyobb rész a magyar irodalomtörténet általános kérdéseit foglalja magában. Az áttekintő művek regisztrálása után a tárgyév szép- és szakirodalma következik az irodalomtörténeti kézikönyv periodizációjának megfelelően. Ez a korszakolás nyilván az egységesség miatt ilyen, noha annak több évszáma vitatható, bár új korszakhatárok felállítása nem elsősorban a bibliográfusok felelőssége. Ebbe a részbe kerültek az irodalmi élet kereteivel kapcsolatos tételek, közöttük olyan fontosak is, melyek egyes folyóiratokkal, könyvtárakkal, irodalmi társaságokkal, könyvsorozatokkal, könyvkiadókkal, a tárgyév jelentős irodalmi eseményeivel, a világirodalmi összefüggésekkel s az irodalmi kultusszal foglalkoznak. Külön fejezetben található a határon túli magyar irodalom tételei.

A legerjedelmesebb fejezet természetesen a magyar irodalom speciális részét, azaz az egyes szerzők műveit és azok recepcióját adja közre. Itt az alfabetikus rendben sorakozó nevek, a művek és visszhangjuk a magyar irodalom időben és térben kiterjedő, sokszínű, impozáns képét mutatják.

A sorozat kötetei egységes szerkesztési és tételleírási elvek alapján készültek. De azért megfigyelhetők bizonyos módosulások. Ezek a történelmi változásokra (és egyben a történelem változatlanságára) utalnak, s egyben a hazai kultúra kóros átpolitizáltságát mutatják. A kezdő kötetekben például megtalálható a *szocialista realizmus* kategória, mely 1989-től (tárgyév: 1982) hiányzik. Nyilván megszűnt a szerkesztést kényszerítő

akarát, s persze elfogyott a feltárható anyag is. Másfelől az 1976-os kötethez képest jelentősen megnőtt az átnézett és feldolgozott folyóiratok, évkönyvek, tanulmánykötetek listája, elsősorban a külföldi megjelenésűek vonatkozásában.

S a folytatás? Az 1990-es évvel kezdődő időszak termése? Az évtized elejétől Magyarországon is a nyomtatott források mellé léptek a nem hagyományos információhordozók, s az OSZK ez irányú feltáró és tájékoztató feladatát a Magyar Nemzeti Bibliográfia optikai lemezen (CD) való közreadásával teljesíti. Ennek az adatbázisnak van egy sajtórepertórium része is. De ez már egy másik recenzió tárgya.

BUDA ATTILA

Magyar nemzeti bibliográfia Külföldön megjelenő hungarikumok. Cikk.

A művelődéstörténet és a könyvtári tudományok ritkábban használt fogalma a *patriotika*, amely általában egy bizonyos országgal valamilyen módon kapcsolatba hozható kiadványok összességét (önálló műveket és periodikumok közleményeit) foglalja magában. Patriotika persze csak elméletileg létezik, hiszen a kiadványok megnyilvánulása mindig egyedi: germanika, polonika, judaika, hungarika stb. Az is nyilvánvaló, hogy bizonyos művek ebben a vonatkozásban kettős vagy többes természetűek; például a hungarika irodalom egy jelentős része más országokra, más népekre is vonatkozik. Tulajdonképpen már Mátyás korvinái is több ország és nép kultúráját érintették egyszerre, s korai nyomtatványaink közül jól példázza ezt a tényt a Murmellius-féle szójegyzék. Ez, mivel a latin szavaknak megadja német megfelelőit, germanikum, de mivel tartalmazza a magyar jelentéseket, egyben hungarikum is. Sőt, emellett polonikum, mivel Krakóban jelent meg. Mindez azt jelenti, hogy a hungarikum fogalom, ahogy a többi hasonló terminus, egyértelműsége mellett magában hordoz bizonyos viszonylagosságot is. Természetesen a hungarikumnak értelmezési rugalmassága mellett van pontos meghatározása is. Eszerint így nevezik az összes, Magyarországon nyomtatott kiadványt, valamint a külföldön megjelent magyar nyelvű vagy magyar (származású) szerző által írt nem magyar nyelvű nyomtatványokat. Végül a legkülső kört a nem Magyarországon készült, nem magyar szerző által írt, nem magyar nyelvű, de Magyarországra, a magyarságra vonatkozó művek alkotják. A

Magyar Nemzeti Bibliográfia gyűjtőkörébe elvileg beletartoznak ugyan a külföldön megjelenő hungarikumok is, együttes közlésük azonban a hazai kiadványokkal jelentős terjedelmi problémát okoz: egyszerűen kezelhetetlen lenne az a kötet, amely akár csak a Szlovénia, Horvátország, Szerbia (Jugoszlávia), Románia, Ukrajna, Szlovákia és Ausztria területén megjelenő magyar nyelvű vagy magyar vonatkozású kiadványokat együtt tartalmazná a magyarországi nyomtatványokkal; ezért választja a Magyar Nemzeti Bibliográfia szűkítésként a területi elvet. Nem kétséges azonban, hogy a külföldön megjelenő magyar vonatkozású nyomtatott és nem hagyományos adathordozójú kiadványok gyűjtése, illetve regisztrálása is rendkívül fontos kulturális-művelődési feladat. Ezt a kötelességet Szabó Károly, Szinnyei József és mások, s nyomukban az Országos Széchényi Könyvtár is magáénak érezte. Nemzeti könyvtárunk már korábban, különböző címeiken ugyan, de feltárta és közreadta az 1971 és 1989 között külföldön megjelent magyar vonatkozású kiadványokat, illetőleg periodikumokat; 1998-tól kezdődően pedig módosított címmel, s az 1990-es év termésének számbavételével ez a vállalkozás folytatódik tovább. Bár az eredeti kurrens feltárás evvel retrospektívvé vált, de ez csupán a kiadás feltételeinek időleges nehezédesét, illetve örvendetes megkönnyebbülését mutatja, s ha a kiadási és a tárgyév ismét egymásba ér majd, a jelenidejűség is helyre fog állni.

A régi-új sorozat elődeihez hasonlóan egyfelől az önálló műveket és az új időszerű kiadványokat, másfelől a hungarikum jegyeit hordozó cikkeket regisztrálja, külön-külön kötetekben. Ez utóbbi gyűjtőkörét elsősorban az országhatáron kívül megjelent magyar és idegen nyelvű időszerű kiadványokban olvasható hungarikumok válogatott tételei alkotják. Ez egészül ki ugyancsak a határon túli folyóiratok azon, magyar és idegen nyelvű írásaival, melyek a bárhol élő magyar szerzők cikkeivel, magyar vonatkozású publikációival kapcsolatos; azaz a recepcióval. Szépirodalmi közléseket nem tartalmaz, viszont a gyűjtés időhatára két év. Amennyiben szükséges, az egyes tételek annotációt vagy címfordítást is tartalmaznak. A recepciós tételek minden esetben az ismertett művel kezdődnek. A folytatásonként megjelent írásként vannak regisztrálva, de minden rész önálló tételszámot visel. Magának a bibliográfiának a szerkezete az ETO táblázataiból kialakított szakcsoportokon alapul, mely megegyezik a társkiadványok felépítésével. A gyűjtőkör értelemszerűen azokra az országokra terjed ki, melyekben a legnagyobb magyar nyelvű közösségek élnek, vagy amelyekben jelentős hungarológiai kutatás folyik.

A kötetnek igen részletes és informatív mutatórendszere van, mely rendkívül könnyűvé teszi a bibliográfia használatát, megkönnyítve a célzott kereséseket. A szakcsoportok jegyzéke és a tárgymutató a tematikus keresést segíti, a feldolgozott folyóiratok többszemponútú mutatója a tájékozódás köteten túli folytatását teszi lehetővé, míg a betűrendes mutató a tételek adataira mutat. Természetesen maga a törzsrész a böngésző keresésre is alkalmas.

Kiknek lehet ajánlani egy ilyen típusú kiadványt? Elsősorban azoknak az intézményeknek (főképp könyvtáraknak), melyek teljeskörűen vagy valamilyen szempont szerint gyűjtik és feldolgozzák a határokon túli hungarikumokat. Rajtuk kívül mindazon más könyvtáraknak, ahol valamilyen szinten tudományos kutatásra van lehetőség. Közművelődési könyvtáraink közül a megyei gyűjtőkörűek állományában, a Magyar Nemzeti Bibliográfia más sorozatai mellett ennek is ott a helye. És tulajdonképpen nem hiányozhat annak a néhány kutatónak, bibliográfusnak az otthoni könyvespolcáról sem, akik hivatásszerűen foglalkoznak a magyar kultúrának ezzel a szeletével.

BUDA ATTILA

**Gondolatok az Officina Hungarica sorozatról és
Fedinec Csilla: Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás
történetéből (1938–1991) című kötetéről**

A külföldi egyetemek és főiskolák hungarológiai oktatást és kutatást végző szervezeti egységei között (magyar lektorátus, magyar tanszék, finnugor tanszék, finnugor intézet, kelet-európai intézet stb.) új megoldásnak számítanak a 80-as években létrejött hungarológiai központok. Ezek egyfelől abban jelentenek újat a hagyományos szervezeti egységekhez képest, hogy tevékenységük az oktatáson túl kutatási, koordinációs, információs és dokumentációs feladatokat is magába foglal, s mint ilyenek, egy-egy ország hungarológiai intézményrendszerének a gerincét képezik. Másfelől visszatértek a graggeri hungarológia-felfogáshoz és tevékenységüket a hagyományos nyelvészet, irodalomtörténeten kívül más fontos hungarológiai diszciplínákra is kiterjesztették (pl. politológia, szociológia, földrajz stb.) Az első hungarológiai központok Bloomingtonban, Groningenben, Hamburgban, Párizsban, Rómában, Újvidéken és Ungváron jöttek létre.

Az új intézménycsoport első találkozóját, amelyen valamennyi központ képviseltette magát, 1990. október 10–12. között tartották Párizsban. A kétnapos tanácskozás záródokumentumában a résztvevők új kiadványsorozat megjelentetését kezdeményezték, *Bibliotheca Hungarica* címmel.

A párizsi találkozót követően, 1990 novemberére elkészült az új kiadványsorozat koncepciója, amely a következő főbb alapelveket tartalmazta:

- a *Bibliotheca Hungarica* című kiadvány olyan nemzetközi terjesztésű hungarológiai sorozat legyen, amely a különböző országokban dolgozó oktatók-kutatók munkáit adja közre idegen nyelven, azzal a céllal, hogy a magyarul nem tudó szakemberek számára is hozzáférhetővé váljanak a hungarológiai kutatások eredményei;

- a sorozatban a szélesen értelmezett hungarológiai tudományterületet reprezentáló, új tudományos eredményeket felmutató vagy szintetizáló jellegű tudományos dolgozatok, disszertációk, értekezések kapjanak helyet;

- a sorozat elsősorban fiatal kutatók számára adjon publikációs lehetőséget;

- a kiadvány egyes kötetei 5–8 íves terjedelemben, évenként lehetőleg több alkalommal jelenjenek meg, és segítsék elő a monografikus jellegű kiadványok hiányának csökkentését;

- a sorozat szerkesztését szerkesztőbizottság végezze, amelyben a hazai és külföldi hungarológiai intézmények nagy tekintélyű képviselői vegyenek részt;

- a közlésre szánt kéziratokra a szerkesztőbizottság tagjai, illetve a hungarológiai oktató és kutatóhelyek tegyenek javaslatot.

A fenti koncepciót a művelődési miniszter szaktanácsadó testületéeként 1988. november 3-án megalakult Hungarológiai Tanács vitatta meg, 1990. december 18-án tartott ülésén. Az összejövetelel olyan neves szakemberek vettek részt, mint például Benkő Loránd és Fábíán Pál nyelvészek, Borvendég Béla építész, Németh Lajos művészettörténész, Juhász Gyula és Pritz Pál történészek stb. Közülük különösen az azóta elhunyt Németh Lajos támogatta melegen a sorozat elindítását.

Az új kiadványsorozat terve 1993-ban valósult meg azzal a változtatással, hogy címe, a könnyebb megkülönböztethetőség kedvéért, *Officina Hungarica* lett, a közlés nyelve leszűkült a főbb világnyelvekre és a megjelenés gyakorisága nem érte el a tervezettet.

Azóta a sorozatnak összesen hét kötete jelent meg: három német nyelven, kettő franciául, kettő angolul és egy magyarul.

A megjelent kéziratok kiválogatását magas szakmai színvonalú *nemzetközi szerkesztőbizottság* végezte, amelynek tagjai jelenleg a következők: Brendel János (Poznańi Egyetem), Holger Fischer (Hamburgi Egyetem), Honti László (Udinei Egyetem), Köpeczi Béla (Hungarológiai Tanács, Budapest), Lars-Gunnar Larson (Uppsalai Egyetem), Oscar Lazar (Lundi Egyetem), Péntek János (Kolozsvári Egyetem), Richard Pražak (Brnoi Egyetem), Jean Perrot (Párizs III. Egyetem), Sárközy Péter (Római Egyetem), Peter Sherwood (Londoni Egyetem), Andrzej Sieroszewski (Varsói Egyetem), és Tarnói László sorozatszerkesztő (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest).

Az eddig megjelent kötetek, amelyeket kiadóként a Nemzetközi Hungarológiai Központ jegyez, cím szerint a következők:

Juliane Brandt: Historische Möglichkeiten individueller Entwicklung in ungarischen Romanen der sechziger Jahre, Budapest, NHK, 1993.

Irène Rübberdt: Einheit im Widerstreit. Zur ungarischen Lyrik der Moderne und Avantgarde, NHK, Budapest, 1993.

Szuzsanna Bjørn Andersen: The Voice from Outside. A Study in the Reception of Georg Brandes in Hungary, Budapest, NHK, 1994.

Deák Anikó: Les indefinis en hongrois: Inventaire et fonctionnement, Budapest, NHK, 1994.

Marc Martin: Villon, ce hongrois ou l'édification du culte de Francois Villon en Hongrie, Budapest, NHK, 1995.

Richard Aczel: National character and European identity in Hungarian literature 1772–1848, Budapest, NHK, 1996.

Anne-Elisabeth Otto: Die Komposita der ungarischen Verwandtschafts-terminologie, Budapest, NHK, 1998.

Fedinec Csilla: Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991). Budapest, NHK, 1999.

A felsorolt, dániai, franciaországi, németországi és ukrainai hungarológiai műhelyekben létrejött, illetve egyéni kutatások során keletkezett nyelv- és irodalomtudományi, művelődéstörténeti munkák a szakmai kapcsolatok keretében sok pozitív visszajelzést, dicsérő értékelést kaptak, Magyarországon mégis teljesen visszhang nélkül maradtak. Nem került sor a megjelent kötetek sajtóbemutatójára, nem írtak róluk recenziókat, nem ismertették őket a szakmai folyóiratokban, sőt a figyelemfelhívásnak még az a legegyszerűbb módja is elmaradt, hogy a megjelenő új kötetekben fellelhető legyen a sorozat korábbi darabjainak felsorolása. Egy olyan időszakban, amikor nagy erőfeszítéseket teszünk a külföldi hunga-

rológiai oktatást és kutatást segítő hazai intézményrendszer megalapozása érdekében (beleértve ebbe a publikációs fórumokat is), s a sajtóból egyre több információ jut el hozzánk az Országimázs Központ megszervezésével kapcsolatos kormányzati törekvésekről, talán még mindig nem volna késő a sorozat eddig megjelent hét kötetének bemutatását és értékelését elvégezni vagy a hazai folyóiratok valamelyikében, vagy a közeljövőben sorra kerülő hungarológiai konferenciák nyújtotta keretek között.

A fenti felsorolásból látható, hogy *az utoljára megjelent kötet*, Fedinec Csilla munkája, nyelvi szempontból és ennek jelzéseként külső megjelenés szempontjából is eltér a sorozat előző darabjaitól. Eddig ez az egyetlen magyar nyelvű kötet, amelyet a szerkesztők a korábbi sötétkék színtől különböző fehér borítóval is jelezni kívántak. Az új kötet arra a koncepció-változásra utal, amely a szerkesztésben és kiadásban bekövetkezett, s amelynek az a lényege, hogy a sorozatban külföldön született magyar nyelvű monográfiák is helyet kaphatnak. Sőt ezek között előnyt élveznek a magyar kisebbség körében létrejött dolgozatok, amellyel a Nemzetközi Hungarológiai Központ szeretné elősegíteni a határon túli hungarológiai műhelyek szaktudományos eredményeinek bemutatását.

Külön öröm, hogy az első határon túlról közzétett kandidátusi értekezés Kárpátaljáról származik, hiszen az ismert okok miatt ez a magyarlakta terület volt a legjobban és a legtartósabban elzárva az anyaországtól, s e régió társadalmi, politikai, kulturális viszonyait ismeri legkevésbé a hazai és nemzetközi közvélemény.

Már 1989-ben, az Ungvári Hungarológiai Központ jelentős magyar anyagi támogatással történt létrehozása idején is az vezérelt bennünket, hogy elősegítsük a kárpátaljai régió történetének, néprajzának, művelődéstörténetének stb. feldolgozását és megismertetését határon innen és határon túl. Sajnos reményeink, itt most nem részletezhető okok miatt, nem teljesültek. Az oly nagyon várt hungarológiai kutatások elmaradásáért csak a mostanihoz hasonló tiszteletre méltó egyéni kezdeményezések jelentenek kárpótlást.

Fedinec Csilla a kárpátaljai értelmiségnek ahhoz a harmincas éveiben járó korosztályához tartozik, amely a 90-es években hívta fel magára a figyelmet politikai, tudományos, kulturális szerepvállalásával. A beregszászi járáshoz tartozó, háromezer lakosú, 80%-ban magyar nemzetiségű Bátyuban született. Általános és középiskoláit szülőfaluja magyar tan nyelvű iskolájában végezte. Érettségi után újságíróként dolgozott, majd felvételt nyert az Ungvári Állami Egyetem 1963-ban megnyílt magyar szakának levelező tagozatára, ahol 1992-ben diplomázott. Ezt követően

egy tanéven keresztül nappali tagozatos aspiráns Ungváron, majd doktórandsz hallgató a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. 1994 szeptemberétől öt tanéven keresztül az Ungvári Egyetem Magyar Tanszékének oktatója, ahol reformkori magyar irodalomtörténetet, magyar művelődéstörténetet, gyermekirodalmat és az irodalomtanítás módszertanát adja elő.

Egyetemi oktatói állásától 1999 szeptemberében vált meg, mivel tanszéke nem támogatta az általa elvárt mértékben kutatási ambícióit. Jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai ösztöndíjasa.

Az *Officina Hungarica* sorozatban megjelent írása kandidátusi értekezésének kötetbe szerkesztett változata. Az értekezést, amely a Kossuth Lajos Tudományegyetemen töltött egy évet és néhány rövidebb itteni tartózkodást követően Kárpátalján készült el, 1996-ban Magyarországon védte meg. Erre azért kényszerült, mert a tudományos minősítés ukrainai rendszere nem tette lehetővé számára a kandidátusi fokozat anyanyelven történő megszerzését.

A szerző értekezésében a kárpátaljai magyar közoktatás történetét elemzi az 1938–1991 közötti időszakban, de írása utalásokat tartalmaz a felsőoktatásban történt változásokra vonatkozóan is.

A témaválasztás több okból is fontos. Az áttekintett fél évszázad oktatásügyének története bepillantást enged számunkra azokba a nem mindennapi körülményekbe, amelyek a magyar identitás megőrzése szempontjából semmivel sem helyettesíthető anyanyelvű oktatás helyzetét jellemezték a nagyhatalmak kénye-kedvének kiszolgáltató Kárpátalján. A dolgozat ezzel hiánypótlásra is vállalkozik, mivel mind a hazai, mind a kárpátaljai szakirodalomból hiányoznak a tudományosság követelményeit kielégítő oktatástörténeti feldolgozások (a szerző kivételként a beregszászi gimnázium történetét említi).

Az áttekintett mintegy ötven év három, jól elkülönülő történelmi periódusra bontható. Az 1938–1944 közötti háborús évekre, amikor a kárpátaljai régiót – az első bécsi döntés, illetve a magyar hadsereg Szics gárda elleni fellépése és területfoglalása következtében – visszacsatolják Magyarországhoz; az 1944–1945 közötti átmeneti időszakra, amelyben megkezdődik a szovjet hadsereg felügyelete alá került terület Ukrán SZSZK-ba történő integrálásának előkészítése; és végül – az oktatáspolitikai változások alapján tovább tagolható – 1945 utáni több évtizedes korszakra, amely alatt Kárpátalján is kiépül a szovjet társadalmi berendezkedés, a maga teljességében. 1991 újabb korszakhatárt jelent, az önálló Ukrajna létrejöttét.

A szerző a közoktatás helyzetének bemutatását azzal igyekszik mindhárom időszakban megalapozni, hogy vázlatos áttekintést ad a régiót érintő fontosabb történelmi eseményekről, amelyek Kárpátalja sajátos helyzete miatt valamennyi szomszédos ország történetéhez kapcsolódnak. Ezenkívül ismerteti a régió elnevezésének és határainak változásait a különböző államalakulatokban, valamint részletesen foglalkozik a vizsgált időszakban bekövetkezett nagyszámú közigazgatási átszervezéssel. Utóbbiak különösen a visszacsatolást követően nehezen áttekinthetők, amikor is a magyarlakta területeket magukba foglaló Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék egyes városai (Ungvár, Munkács) egyidejűleg a ruszinok lakta, elkülönülő közigazgatási egységet képező Kárpátaljai Kormányzóságnak is részét képezték, vagyis ezeken a területeken kettős igazgatás valósult meg. Ugyanakkor a közigazgatási viszonyok megértésétől nem lehet eltekinteni, mert az oktatásirányítás a közigazgatási rendszerhez igazodott.

A vizsgált időszak oktatásügyének bemutatását a szerző a tanügyigazgatás, az iskolahálózat, a pedagógus-ellátottság, a pedagógusokkal szembeni követelmények, a tantervek, a tankönyvek és nem utolsó sorban az oktatás nyelvében bekövetkezett változások igen részletes, statisztikai adatokkal, szakirodalmi és levéltári hivatkozásokkal bőségesen dokumentált leírásával végzi el. Ez korántsem volt könnyű feladat, ha figyelembe vesszük Kárpátalja hovatarozásának, közigazgatási beosztásának, hivatalos nyelvének változásait, a történelmi és neveléstörténeti monográfiák hiányát, valamint a levéltári anyagok szovjet időszakban bekövetkezett többszöri revízióját.

Bár a feldolgozott fél évszázad jellegében, politikai berendezkedésében, stb. egymástól alapvetően eltérő történelmi periódusokat foglal magába, mégis vannak az oktatásügy történetének általánosítható, a korszak egészére jellemző vonásai. Ezek kimondatlanul is jelzik: az iskolahálózat csak nagy nehézségek árán, és alacsony hatékonysággal tudta ellátni feladatát a nemzeti identitás megőrzésében. Az általánosítható jellemzőkből kiemelést érdemelnek a következők:

Elsőként a kontinuitás hiányáról kell említést tennünk, amely a korszak egyik legszembevetőbb sajátossága. Az oktatásban a társadalmi élet más területeinél is nagyobb jelentősége van a tradíciók, a felhalmozott értékek megőrzésének. Csak ezeken alapuló tudatos építkezéssel lehet elérni, hogy a fiatalok biztos tudáshoz jussanak, és kialakuljon nemzeti önazonosságuk. A kárpátaljai régióban erről a kontinuitásról az elmúlt ötven évben szó sem lehetett. Az egymást követő államalakulatok tudato-

san szakítottak a korábbi hagyományokkal, és igyekeztek az oktatást saját képükre formálni.

Az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben megkötött szerződés alapján a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került régióban megkezdődött az iskolahálózat hozzáigazítása a cseh rendszerhez. Ezzel kapcsolatban a szerző vázlatosan olyan jelenségekre utal, mint a tanügyigazgatás átszervezése, az iskolák tannyelvének megváltoztatása, a polgári iskolák képzési idejének módosítása vagy a koedukáció elterjedése stb.

A terület Magyarországhoz csatolását követően áttérnek a magyar tantervek kizárólagos használatára, tervbe veszik a tankönyvek cseréjét mind a magyar mind a szlovák, ruszin vagy német tanítási nyelvű iskolákban. Utóbbiakban kötelezővé teszik a magyar államnyelv oktatásának azonnali megkezdését. Elrendelik továbbá, hogy olyan tárgyak oktatásában mint a történelem, irodalom, alkotmánytan stb. gondoskodni kell a hazafias magyar szellem, és a magyar történelmi igazság érvényesüléséről. Megszüntetik a koedukációt a nemek és a tanítás nyelve szempontjából is. A tankötelezettség teljesítését a népiskola nyolc osztályának vagy a polgári iskola négy osztályának, illetve a gimnázium alsó négy osztályának elvégzéséhez kötik.

A Szovjetunió és a Csehszlovák Köztársaság között 1945. június 29-én Moszkvában megkötött szerződés értelmében Kárpátalja integrálódik a Szovjetunióba. A közoktatás átalakítását már 1944 végén megkezdik: kimondják, hogy „a tanulókat a szovjet haza iránti szeretetre kell nevelni”; betiltják a korábbi tankönyvek használatát, és a szovjet hadsereg 90 ezer szovjet és 378 ezer ukrán tankönyvet ad át a közoktatási megbízotti hivatalnak; a könyvtárak számára Moszkvából, Kijevből és Leningrádból érkeznek orosz és ukrán nyelvű könyvek. 1945-ben megtörténik az iskolák államosítása, majd júliusban átszervezik a közoktatás rendszerét: megszüntetik a korábbi iskolatípusokat (népiskola, polgári iskola, gimnázium), és bevezetik helyettük a négyosztályos elemi, a hétsz osztályos (két fokozatú: 4 + 3) nem teljes középiskolát és a tízosztályos (három fokozatú: 4 + 3 + 3) középiskolát. A tankötelezettség teljesítését a hétsz osztályos iskola elvégzéséhez kötik. Visszaállítják a koedukációt. Az átszervezési folyamat a tantervek cseréje és az új tankönyvek bevezetése területén éveken át tart, és meglehetősen anarchikus körülmények között zajlik. Különösen nagy bizonytalanság jellemzi az orosz nyelv- és irodalom, az ukrán nyelv- és irodalom, valamint a magyar nyelv- és irodalom oktatását.

Az iskolarendszer az önálló Ukrajna 1991-ben történt létrehozásáig lényegében változatlan marad, csak egyes elemeinek korrekciójára kerül sor, így például a tankötelezettség módosítására, a vegyes tannyelvű is-

kolák megszervezésére, a tanterv tartalmának és belső arányainak átalakítására vagy a magyar tannyelvű középiskolák létrehozására stb.

A korszak egészére jellemző vonás az is, hogy a kárpátjai nemzeti-ségek valamelyikét mindig hátrányosan érintették azok az átszervezések, amelyeket az oktatásban az egymást váltó államalakulatok végrehajtottak.

A régió nemzetiségi viszonyai nagyon sokszínűek, ugyanis a szóban forgó területen 70 nemzetiség él egymás mellett. (Az 1941-es népszámlálás adatai szerint megoszlásuk a következő volt: 502 329 ruszin, 245 285 magyar, 78 272 zsidó, 15 587 román, 13 244 német, 6838 cseh és szlovák, összesen 852 546, mely megoszlás a második világháborút követően jelentősen módosult.) E bonyolult nemzetiségi viszonyokhoz való alkalmazkodásra csak demokratikusan működő, rugalmas iskolarendszer lett volna képes. Ám az előzőekben ismertetett államalakulatok merev állam-nemzet felfogása, illetve diktatórikus berendezkedése miatt ilyen oktatási rendszer kialakítása szóba sem jöhetett. Az említett hátrányos helyzetet jól mutatja az értekezésből kiemelt alábbi néhány jellemző statisztikai adat.

Kárpátalja területén 1939-ben, a 20 éves cseh időszak lezárulásakor, 524 népiskola működött, amelyből 444 ruszin, 18 magyar (!), 45 szlovák, 12 német, 4 román és 1 héber tannyelvű volt.

1943/44-re, tehát a magyar periódus végére a ruszin elemi iskolák száma 305-re mérséklődött, a magyar tannyelvűeké pedig 215-re emelkedett. Ezzel egyidejűleg csökkent a ruszin tannyelvű polgári iskolák és gimnáziumok száma is. A félmillió ruszin népesség mindössze három ruszin tannyelvű középiskolával rendelkezett (Ungvár, Munkács, Huszt).

Az 1947/48-as tanév újabb megdőbbentő változásokat mutat: 520 ukrán, 9 orosz, 77 magyar (!), és 12 román tannyelvű négyosztályos elemi iskola létesült. A hétosztályos iskolák megoszlása a következő volt: 159 ukrán, 2 orosz, 25 magyar, 1 román. A magyar kisebbség az 1953/54-es tanévig nem rendelkezett középiskolával, amely drasztikusan csökkentette továbbtanulási esélyeit, a nemzeti értelmiség újjászerveződésének lehetőségét, illetve arra sarkallta a szülőket, hogy gyermekeiket orosz vagy ukrán iskolába írassák. A felsőoktatásba bekerült magyar nemzetiségű hallgatók nagyságrendjét jól mutatja, hogy az 1957/58-as tanévben mindössze 23 magyar hallgató nyert felvételt a régió egyetlen egyetemére, az 1945-ben létrejött Ungvári Állami Egyetemre.

Az iskolahálózat anomáliái mellett a hátrányos kisebbségi helyzetre utal a magyar nyelv és irodalom tantárgy tanterven belüli pozíciója is. A szerző több olyan óratervet mutat be, amelyben a magyar nyelv és irodalom tantárgy órakerete alig nagyobb az orosz nyelv és irodaloménál, jól-lehet magyar tannyelvű iskolákról van szó

A vizsgált időszak további általános jellemzőjeként említhetjük a pedagógusokkal szemben – ideológiai alapon alkalmazott – durva állami fellépést, és az ezzel együtt járó kontraszelekciót. A szerző idézi Hóman Bálint vallás- és közoktatási miniszter 1939. november 22-én elhangzott parlamenti beszédét, amelyben a felvidéki iskolák magyar tanrendszerre való áttérésével kapcsolatban egyik fő feladatként említi a meglévő tanító személyzet megtisztítását a kétes és oda nem való elemektől, a nemzeti szempontból megbízhatatlanoktól. Az állásukban megtartott pedagógusok esetében pedig kilátásba helyezi az átképzés és továbbképzés mielőbbi megkezdését.

A mindennapi gyakorlat a miniszter beszédének megfelelően alakult: az elbocsátott, internált, rendőri felügyelet alá került pedagógusokat a cseh időszakban állásuktól megfosztott személyekkel, illetve az ország belsejéből átirányított szakemberekkel pótolták. Így kerültek például Kecskemétről és Nádudvarról származó, nyelvtudással nem rendelkező pedagógusok Kárpátalja ruszin iskoláiba. Már 1939-től megkezdődtek az át- és továbbképzések is: kárpátaljai és magyarországi nagyobb településeken került sor rájuk, és kivétel nélkül kétnyelvűek voltak. A hungarológiai vonatkozások miatt említjük, hogy a továbbképzésekbe a nagy múltú Debreceni Nyári Egyetem is bekapcsolódott.

A szovjet időszakban – az ismert okok miatt – fokozódott a pedagógusokkal szembeni durva állami fellépés. A szerző idézi a területi közoktatási osztály vezetőjének kijelentését, mely szerint az 1945/46-os első szovjet tanév legnagyobb eredményének azt lehet tekinteni, hogy sikerült megszabadulni azoktól a pedagógusoktól, akik alkalmatlanok az ifjúság szovjet szellemű nevelésére. (Ezek közé tartoztak például az egyházi személyek.)

Az elbocsátások, internálások, emigrálások, pályaelhagyások következtében keletkezett pedagógushiányt gyors átképzésekkel és a Szovjetunió különböző területeiről történő átirányítással igyekeztek pótolni. Ezek az intézkedések – többek között – azzal a következménnyel jártak, hogy az iskolák tanítási nyelve és az ott tanító pedagógusok nemzetisége nem fedte egymást, illetve megnövekedett azoknak a száma, akik nem rendelkeztek felsőfokú pedagógus képesítéssel. A szerző hivatkozik arra a megdöbbentő adatra, hogy a magyar tannyelvű iskolákban az 1957/58-as tanévben mintegy 1100 pedagógus dolgozott és ebből csak 655 volt a magyar nemzetiségű, vagyis a magyarok aránya 60% körül mozgott. De megdöbbentőek a képesítési viszonyokra vonatkozó adatok is. Az 1956/57-es tanévben a magyar tannyelvű iskolák 1060 pedagógusa közül

115-nek volt felsőfokú végzettsége, 219-en tanultak levelező tagozaton, és 721 rendelkezett középfokú végzettséggel. A magyar iskolákban folyó oktatás színvonalát és hatékonyságát a magyar identitás kialakítása szempontjából nyilvánvalóan csak ezeknek a ténynek az összefüggésében lehet értékelni.

A fent bemutatott elfogadhatatlan nemzetiségi és képesítési viszonyok ellenére az Ungváron, Munkácson és Huszton működő tanítóképzőket, amelyekben korábban magyar tannyelvű képzés is folyt, többször átszervezték, majd kettőt közülük megszüntettek, amely igen lecsökkentette a képesítés anyanyelven történő megszerzésének lehetőségét. Az Ungvári Állami Egyetemen pedig csak 1963-ban indult meg a magyar szakos képzés, és két évvel később alakult meg az önálló magyar tanszék.

A kárpátaljai közoktatás általános jellemzői közül nem maradhat ki az iskolák szellemiségének és az oktattott tananyag tartalmának rövid jellemzése sem, amelyekre vonatkozóan sok-sok konkrétumot közöl a szerző. Ezek közül talán a magyar irodalom oktatásának 50-es évekbeli helyzete a legjellemzőbb. A hétosztályos iskolák 5. osztálya számára 1950-ben kiadott irodalmi olvasókönyvet a Moszkvában élő Hidas Antal állította össze. Szerkesztője Krásznová Anna, Hidas Antal felesége, Kun Béla leánya volt. A kötet Petőfi Sándortól, Illyés Gyulától, Arany Jánostól, Ady Endrétől, József Attilától, Illés Bélától, Zalka Mátétól, Balázs Bélától, Várnai Zsenitől, Fodor Józseftől, Móricz Zsigmondtól és Darvas Józseftől közölt meglehetősen tendenciózusan válogatott szemelvényeket. A könyvben csupán Petőfi esetében szerepeltek életrajzi adatok.

A szovjet politika magyar irodalommal kapcsolatos felfogását jól jellemzi az is, hogy az iskolai és közkönyvtárak 1948-ban bekövetkezett revíziója során, csak Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Jósika Miklós, Jókai Mór, Madách Imre, Eötvös József, Arany János, Mikszáth Kálmán és Ady Endre művei maradhattak meg a könyvtárakban. Ebben az irodalmi tematikában a 60-as évek elején, az első középiskolás irodalmi tankönyvek megjelenésekor következett be részleges változás.

Az irodalmi tematikán túl gondolkodásra ösztönzik a könyvben ismertetett tantervek az olvasót olyan szempontból is, hogy vajon mi lehetett az oka a különböző tantárgyak állandó cseréjének, illetve arányváltásainak a magyar iskolák tanterveiben, és ezek a jelenségek hogyan befolyásolták a kárpátaljai fiatalok továbbtanulási esélyeit az ukrán felsőoktatási intézményekben és a magyarországi ösztöndíjas graduális képzések során.

Hogy milyen változásokat hozott az önálló Ukrajna 1991-es megalakulása a kárpátaljai magyar tannyelvű oktatás helyzetében, az már egy másik dolgozat témája lehetne.

Fedinec Csilla munkája olvasásra ajánlható mindazoknak, akik a kárpátaljai oktatás irányításában dolgoznak, a régió történetével foglalkoznak vagy egyszerűen érdeklődnek Kárpátalja iránt. Különösen az oktatás helyzetére befolyással bíró személyek számára megszívlelendő az áttekinthető ötven év tanúsága, amelyből az következik, hogy szívósan és következetesen fel kell lépni a magyar iskolák érdekeinek védelmében, de ez csak nemzetiségi elfogultságoktól mentesen történhet.

A kötet értékeit összegezve ki kell emelni a szerző tudományos igényességét, amellyel arra törekedett, hogy minden állítását szakirodalmi vagy levéltári hivatkozásokkal támassza alá. A kárpátaljai körülmények ismeretében tudjuk, milyen nehézségekbe ütközhetett a hatalmas mennyiségű szakirodalomhoz hozzájutni.

Az olvasónak a könyvvel kapcsolatban két szempontból keletkezik hiányérzete: egyfelől a szerkesztés töredezettsége miatt, amely megnehezíti a táblázatok és szöveges magyarázatuk követhetőségét. Másfelől azért, mert szívesen megismerné mind a cseh időszakbeli, mind az 1991 utáni helyzetet, amelyek eseménytörténete szervesen kapcsolódik a vizsgált 50 évhez. A szerzőnek ajánlható, hogy dolgozatát egészítse ki az említett két időszak oktatástörténetével, s ezáltal egységében válik áttekinthetővé annak a 80 évnek az oktatástörténete, amely Kárpátalja Magyarországtól való elszakadása óta eltelt.

KISSNÉ PAP MARGIT

Az Encyclopaedia Humana Hungarica köteteiről

A magyar történelem egyes korszakaival és a határterületekkel foglalkozó forráskiadásokban és feldolgozásokban nincs hiány. Még ebben a bőségben is figyelemfelkeltő vállalkozás azonban az Enciklopédia Humana Egyesületé, amely nem más, mint egy újabb tankönyvsorozat a magyar történelem tanulmányozásához, és amelyiknek – időrendben – már a hatodik darabját is kézbe vehette az olvasó. Helyesebb persze, ha „tankönyv” helyett a kevésbé jól sikerült, ám a lényegét kifejező „taneszköz” kifejezést használjuk, hiszen a mű CD-ROM formában jelent, illetve jelenik meg. Ha pontosabban szeretnénk fogalmazni, a „magyar történe-

lem” jelzős szerkezet is némi átalakításra szorul, hiszen a szerkesztők célja egy olyan magyar művelődéstörténeti enciklopédia kiadása, amelynek vezérfonala a magyar történelem – kronologikusan –, s amely ennek áttekintését kiegészítendő és segítő, más „tantárgyak”, tudományterületek művelődéstörténeti szempontból idetartozó területeit is áttekinti.

A sorozatnak az első hat kötete jelent meg eddig. Az *Emese álma* a magyar őstörténet és államszervezés időszakát, a *Vazul-ág* az Árpád-kort, a *Lovagkirályok* az Anjou-, és Zsigmond-kort, a *Pannon reneszánsz* a Hunyadiak és a Jagellók korát, a *Kereszt és félhold* a török kort, a *Kétfejű sas* pedig a Habsburg-uralom időszakát dolgozza fel. Az egyes kötetek megjelenése közötti idő alatt némileg megváltozott – kényelmesebbé és talán kellemesebb megjelenésűvé vált – kezelőfelület minden kötet esetében láthatólag a sorozat indításakor alaposan végiggondolt, és következetesen megtartott, egységes felépítést követ. Az utolsó kivételével, ahol pénzühiány miatt ez nem volt lehetséges, minden CD három – magyar, német és angol – nyelven tartalmazza az összes információt.

A kötetek mindegyike – és ez alkotja minden CD gerincét – hét nagy fejezetnyi esszében dolgozza fel az adott korszak történetének egy-egy aspektusát. Ezeket a dolgozatokat a tárgyalt korszakra jellemző prioritásoknak megfelelően osztották további fejezetekre.

A történelmi eseményeket feldolgozó fejezetek tartalmazzák a politika-, had-, társadalom-, és gazdaságtörténet fő irányait és eseményeit. A nyelvtörténeti rész irodalmi példákkal, forrásszövegek segítségével jellemzi az adott időszak nyelvállapotát, leírja nyelvtani rendszerét, ismerteti a nyelvtani változásokat, jövevényszavakat. Az irodalomtörténetből megtudhatjuk, melyek voltak a korszakra jellemző műfajok, megismerhetjük a fontosabb szerzőket, és műveket. A művészettörténeti fejezetben helyet kapott a festészet, építészet, szobrászat mellett a zene-, és a tánc-történet is. A népi hiedelemvilág, vallás és egyházak története alkotja a következő nagy egységet. A „Táj és nép” címet viseli az a szakasz, amely a természeti földrajz, az etnikumok, a kormányzás, a településformák bemutatása, és más, a lakóhelyre vonatkozó ismeretek összefoglalását tartalmazza. Minden kötet utolsó fejezete az „Életmód” című. Ennek témája a korszak gazdálkodása, a jellemző foglalkozások ismertetése, az oktatási rendszer és intézményei, az iskolai tananyagok és a mindennapi élet – az ünnep- és hétköznapok, az öltözködés, lakás stb. – leírása.

Az imént ismertetett, a szerkesztőknek és a szerzőknek köszönhetően kiegyensúlyozott szerkezetű, valóban áttekinthető, érthető, követhető korszakismertető esszék megjelentetése azonban önmagában nem lenne

elégéses indok egy új sorozat megjelentetésére. Ami ezt a munkát igazán jól használhatóvá teheti úgy az oktatásban, mint az érdeklődő közönség számára, az a CD-ROM-ban rejlő lehetőségek kihasználása, vagyis az, amit a szakzsargonban interaktivitásnak szokás nevezni. Ez több dolgot is jelent.

Egyrészt azt, hogy az esszék olvasása is többféle módon lehetséges. Végigolvashatjuk őket, lapozgathatunk bennük, akár „hagyományosan”, akár a hipertextes linkek segítségével. Az olvasás közben választhatunk, hogy közben a zenei illusztrációt hallgatjuk, vagy a leírt szöveg gondos, szép magyarságú – a többnyelvű kötetek esetében német vagy angol nyelvű – felolvasását. Másrészt azt jelenti az interaktivitás, hogy az egyes információkhoz kapcsolódó háttérillusztrációk – képek, zenék, forrásszövegek, lexikai magyarázatok – virtuális metszéspontokat hoznak létre egymástól látszólag távol eső területek között.

Minden fejezetben sok ilyen kapcsolódási pont van: képi, szöveges, hangos magyarázata a leírtaknak. Ezek az illusztrációk természetesen nem csak egy szöveg egy adott helyéhez tartozhatnak, hiszen például a ferencesek magyarországi tevékenységével kapcsolatos lexikai, rendtörténeti, képi és zenei magyarázatok, irodalomtörténeti utalások hozzátartoznak egyháztörténeti, irodalomtörténeti, zene-, nyelv, sőt politikátörténeti fejezetekhez is.

Az illusztrációk legnagyobb része kép. Az egyes fejezetek szövegének minden oldalához, de a lexikai magyarázatokhoz is sok rajz, fotó, festmény, és térképmelléklet tartozik. Ezek mindegyikéről egy egérkattintással meg lehet tudni, pontosan mit is ábrázolnak, és honnan származnak, kinagyíthatóak, sőt egy külön menü használatával tetszőleges sorrendben le is tárolhatóak.

Az esszék olvasását kétféle szöveges magyarázat is segíti. Ezeknek egyike a lexikon. A szövegben kiemelt szavakra – fogalmakra, nevekre – kattintva új ablakban jelenik meg az idetartozó rövidebb-hosszabb, időnként képes magyarázat. Az első kötetekben még nincs lehetőség arra, hogy a benne található címszavakban böngésszünk, az ötödiktől kezdve azonban már ez is megvalósul. A másik szöveges segítség: az egyes fejezetek számos olyan hipertextes hivatkozást tartalmaznak, amelyek „mögött”, szintén külön ablakban megjelentethető forrásszövegek vannak.

A tematikus tartalomjegyzéken túl minden kötet tartalmaz egyéb tájékoztató pontokat is. Ennek első része egy kronológiai összefoglaló. Itt az egyes korszakok legfontosabb történéseire évszám alapján kereshetünk is. A „Források” címet viselő második részben áttekintést kapunk a

kötet készítéséhez felhasznált szövegekből, a korszak tanulmányozásához ajánlott szakirodalomból, a „Hangtár” segítségével felidézhetjük a lemezen található zenerészleteket, a „Képtár”-ból a képeket, valamint szerepel itt egy ajánlólista az időkzakkal kapcsolatos oktatófilmekről is. Ebben a részben kapott helyet utóbb a lexikon is. E sorban a harmadik az ilyen kiadványoknál szokásos „Help”, vagyis a lemez használatát könnyítő-magyarázó leírás, valamint a készítésben közreműködők névsora.

Az ismertetés végére mindenképpen idekívánkozik egyetlen kritikai észrevétel, nevezetesen az, hogy a CD-n való megjelenítés egyik nagy lehetőségét nem használták ki az alkotók: a lemez használójának nincs lehetősége a teljes szövegű keresésre, ami pedig nagy segítség lehetne egy-egy személlyel, eseménnyel, fogalommal kapcsolatos, egy-egy kötetben való összes információ összegyűjtésére.

KEVEHÁZI KATALIN

Multimédia a magyar mint idegen nyelv oktatásában – Magyar mozaik III.

Az utóbbi néhány évben a multimédia megjelent a magyar mint idegen nyelv oktatásában is. 1997-ben a londoni *Talk Now!* sorozatban jelent meg kezdőknek szóló magyar nyelvoktató anyag, amely elsősorban játékos formában igyekszik elsajátíttatni nyelvünket. Magyarországon először a Kossuth Kiadó jelentkezett hasonló, szintén kezdőknek szóló anyaggal (*Tanuljunk magyarul*, 1997). Nemrég a Debreceni Nyári Egyetem is elindította multimédiás oktatóanyagait: elsőként az intézmény *Hungarolingua* tananyagsorozatában megjelent regényadaptációkat dolgozták fel, s rövidesen megjelenik a kezdőknek szóló tananyag multimédiás átdolgozása is.

Nemrég látott napvilágot az Akadémiai Kiadó nagyszabásúra tervezett *Magyar mozaik* című kiadványsorozata haladóknak szóló III. részéhez illeszkedő CD-ROM. A Szabó László vezetésével megalkotott, Hegedűs Rita és Oszkó Beatrix rövidesen megjelenő tankönyve alapján készült multimédiás oktatóanyag három fő részre oszlik:

1. A **Tananyag** címet viselő modul hat fő témakört mutat be rövid szövegek segítségével. Az egyes fejezetcímek: a) *Hírünk a világban* (itt többek között Kempelen Farkas, Szent-Györgyi Albert és Neumann János életéről olvashatunk). b) *Jó pap holtig tanul*: az olvasmányok egy ré-

sze a magyar nyelvről szól (Németh László és A. Sauvageot írása mellett nyelvművelő írások), van oktatástörténeti és az érettségi rendszerünket bemutató szöveg, illetve e fejezetben kapott helyett három, a vallásokról szóló írás is. c) *Munka után édes a pihenés*. A szabadidő és pihenés fejezetében olvashatunk a fővárosi kávéházakról, cukrászdákról és a falusi kocsmákról, a gyógyfürdőinkről, tévénézési szokásainkról, s híres sportolóink közül Egerszegi Krisztina és Kovács „Kokó” István is felbukkan. d) *Ép testben ép lélek*. Az egészségmegőrzés témái: dohányzás, drogok, alvás, sírás, nevetés, szépségápolás. e) *Otthonunk a világ*. Ez eléggé heterogén fejezet, a témakörök: természetvédelem, világörökségünk, lakóhelyünk, Budapest élővilága, metrőrendőrség. f) *Családi tűzhely*: fő téma (a nők szerepe a mai társadalomban, nőmozgalom, nő a középkorban) mellett Örkény szövegek is szerepelnek ebben a részben.

Az egyes fejezetekben eltérő számú szövegek kaptak helyet, az utolsó blokkban például csak hét szöveg van, míg a negyedikben 16. A szövegek jók, nem tankönyvízüek, könnyen taníthatók és humorosak. Az eredeti írások átvételénél jó lett volna feltüntetni, melyik honnan való.

A tananyag feldolgozását több módon végezhetjük:

a) A *nyelvtan* ikonra kattintva minden szövegben néhány problematikus grammatikai jelenség magyarázatát találjuk (az első fejezet Szent-Györgyiről szóló szövegében például: funkcióigék, a *jut* ige, az *előszócska*, névmások, a *szét-* és *össze-* jelentésárnyalatai). A grammatikai jelenségek a nyelvtani összefoglalóban is elérhetők (a haladó szinthez illeszkedően a főbb részei: ige, igekötők, határozók, igenevek, képzők, névmások, szórend, helyesírás).

b) *Kulcsszó*. A szerzők szavaival élve „egy-egy szöveg nehezebbnek ítélt vagy a téma szempontjából kiemelt szavait” lehet e funkcióval előhívni (az Egerszegi Krisztinát bemutató szövegben például: *legek királynője*, *ballábas zseni*, *dinamitöklű*, *szellőléptű*, *nevesincs senki*, *izompacsirta*, *400 vegyes*, *ötkarikás* stb.) Kénytelen vagyok a CD-vel kapcsolatos szórványos kritikák egyikét – s valószínűleg a legerősebbikét – itt megfogalmazni: a kulcsszavakra való kattintással a szó angol jelentését kapjuk meg, holott ezen a szinten természetsszerűleg elvárható lenne az egynyelvű, magyar definíciók közreadása.

c) *Szótár*. A szótár anyaga a két főmodulban (tananyag és országismeret) előforduló szavakat tartalmazza. A szótár kétnyelvű (magyar–angol), itt ugyancsak kénytelen vagyok az egynyelvű szöveget hiányára felhívni a figyelmet. A másik hiányosság: jó lett volna, ha a szövegből egy-egy szóra (például a jobb egér gombbal) rákattintva a tanuló azonnal meg-

kaphatná a jelentést, s nem kellene kimennie a főmenüből. Sajnos, a szótár vizuálisan az anyag leggyengébb része (ami a Windows gördülő-sávjának sok bosszúságra okot adó, ismert problémájának következménye).

d) *Gyakorlatok*. A szövegek feldolgozását sokféle (elsősorban lexikai) gyakorlat segíti (feleletválasztós, beírós, igaz–hamis, szórendező, összepárosító, tollbamondás stb.), szövegenként 3–6 gyakorlat fordul elő. Általában a blokkhoz tartozik egy-két „szövegek fölötti”, tematikus gyakorlat is, amely például az igeekötőket, a mellékmondatokat, a névutókat, a képzőket stb. gyakoroltatja. A gyakorlatok menüjének vizuális megoldása lehetett volna jobb... (Számomra csak ebben a fázisban derült ki, hogy az egyes fejezeteken belül a címek miatt képeznek elkülönülő blokkokat.)

e) *Fordítás*. Rákattintva a kijelölt szöveg angol fordítása kapható meg.

f) *Országismeret*. A CD-n külön országismereti rész található (erről bővebben a 2. pontban), de bizonyos anyagok innen is elérhetők. Nem minden olvasmány tartalmaz országismereti információt, s ezek felbukkanása esetlegesnek – bár nagyon hasznosnak – tűnik. Az első fejezetben például lehívható Neumann János és Szilárd Leó életrajza, ill. Magyarország története, a másodikban a magyar nyelv eredete, vallásaink stb.

g) *Hang*. Multimédiás oktatóanyag természetesen nem képzelhető el hang nélkül. A szövegek meghangosítása nagyon jó: meg lehet hallgatni egész szövegeket is, és kijelölt részeket is. A tanulás szempontjából nagyon fontos, hogy a hang jó minőségű, s késedelem nélkül visszaugrik a kijelölt rész elejére, ráadásul számláló mutatja az eltelt időt. Sajnos – ugyanúgy, mint a szótár funkció esetében – a külalak itt is „nagyon windows-os”, a gördítősávok nem illenek az egyébként szép felületbe.

h) A diák tudását *ismétlő tesztek* segítségével mérheti le, ahol is a tíz kérdésre adott válaszát értékeli a gép, világos, áttekinthető módon.

i) A tananyagot *nyomtatás* funkció teszi teljessé.

2. Rendkívül gazdag a CD másik fő egysége, az **országismereti rész**, ahol szintén rövid (néhol esetlegesen kiragadottnak tűnő) szövegek segítségével kaphat képet a nyelvtanuló Magyarországról. Az egyes fejezetek: *Általános információk* (államszervezet, földrajz, történelem, növény- és állatvilágunk, ipar és gazdaság, művelődéstörténet), *Amit a világ tud Magyarországról* (konyha, bor, gyógyvíz, porcelán stb.), *Amit még érdemes tudni* (világörökség, tőkebefektetések stb.), *Magyar tájak* (Budapest, Balaton stb.), *Hasznos tudnivalók* (közlekedés, idegenforgalom, pénzváltás

stb.) Ilyesformán a CD tehát egyszerre tölti be a haladóknak szóló nyelvoktató tananyag és az országismereti segédeszköz funkcióját.

Az egyes szövegek kiemelt szavai két funkciót keltenek életre, egyrészt jelzik az *internetes elérés* útját (pl. az országgyűlésről: www.mkogy.hu, az időjárásról: www.met.hu, a borokról: www.borvirag.hu stb.), másrészt pedig aktiválják a *fotógalériát*, ahol számos – nagyon jó minőségű! – fotót lehet megtekinteni, a jáki templomtól és a gemenci erdőtől kezdve Hollókőn és Aggteleken keresztül a Hortobágyig és a Budai Várig, de a híres magyar paprika és a szüretelés képe is felbukkan a kép-tárban.

Az országismereti rész funkciói között – hasonlóan a tananyaghoz – kérhetünk angol *fordítást*, és aktiválhatjuk a *szótárt* is. A tanuló ellenőrző játékon is részt vehet, a *Kvíz* funkcióban tíz kérdést kap, a legváltozatosabb témakörökből, pl. Deák Ferenc és Balassi, 1956 és a Turulmadár, Steindl Imre és FTC stb.

3. Az oktatóanyag harmadik része egy rendkívül előremutató, újszerű kezdeményezés iskolapéldája. E multimédiás anyag újszerű vonása az **internetes csatlakozás** lehetősége: a CD felkínálja a Magyarországról szóló internetes anyagok elérésének lehetőségét is.

A CD-ROM igényes kivitelű, vizuálisan szépen megtervezett alkotás. A mozaikszerű tartalomjegyzék és a számos ikon remélhetőleg nemcsak a számítógépes játékokon felnőtt fiatal generáció, hanem a hagyományos eszközökhöz szokott tanuló számára is átlátható, könnyen kezelhető lesz.

MATICSÁK SÁNDOR

**Hlavacska Edit–Hoffmann István–Laczkó Tibor–Maticsák Sándor:
Hungarolingua 3. Magyar nyelvkönyv haladóknak.
Debreceni Nyári Egyetem. 1999.**

(Kis kitekintéssel a haladó szintű magyar mint idegen nyelv tankönyvekre)

Haladó nyelvkönyvekkel, tananyagokkal nincs elkényeztetve a magyar mint idegen nyelvet tanító (továbbiakban: MID) tanár. Örvendetes tény, hogy kezdő tankönyvekből lassan-lassan már igényünk és ízlésünk szerint válogathatunk, de ugyanez nem mondható el a haladó szintről. A MID-nyelvkönyvírás „második hőskorából” való Bánhidy Zoltán–Jókey

Zoltán *Ungarisch über Ungarn* című, haladó tankönyve, amely német forrásnyelvre épül. Az 1962-ben, a Tankönyvkiadónál megjelent tankönyv az előszavában megjelölt célja szerint hungarológiai szövegeket tartalmaz: szemelvényeket a magyar művelődéstörténetből. A hagyományos felépítésű leckék (szöveg – kérdések – lexikai és grammatikai gyakorlatok) tematikája tudatos válogatás eredménye, valóban átfogó képet ad a magyar kultúráról. Rendkívül találékony szerzői fogással a kötelező, politikai ihletettségű, a rendszert dicsérő „aktuális” cikkek külön részben találhatók, tehát elhagyhatók (*Pillanatképek a szocializmus felé vezető útról*). A rendkívül alaposan megszerkesztett név- és tárgymutató, valamint szótár segíti az eligazodást. A haladók számára kiválogatott, német–magyar kontrasztív szemléletű, funkcionális és leíró elemeket egyaránt magában foglaló grammatika megérdemelne egy alapos elemzést – példaként állhat és forrásul szolgálhat a jövőbeni haladó magyarnyelvkönyvek számára.

A haladó tankönyvek igen rövid sorába tartozik még Bencze Ildikó *Magyar civilizáció és magyarságismeret* (Aula Kiadó, 1995.) c. tankönyve. Az olvasókönyv típusú tananyag többnyire szerkesztett, de meglehetősen nehéz szövegeket tartalmaz. Gyakorlatai főként a szókincsbővítést szolgálják. Sok frazeológiát tanít és gyakoroltat.

Sajátos oktatási szituációra – nagy óraszámú, célnyelvi környezetben tartott, szakmai előkészítő szuperintenzív tanfolyamokra készültek a *NEI*, majd *MANYI* haladó tananyagai – ezek elemzése más szempontokat igényel.

A *Hungarolingua 3.* külsejét, elrendezését, illusztrációit tekintve szerves folytatása a sorozat megelőző darabjainak. Hogy a Nyári Egyetem és az ahhoz kapcsolódó kurzusok tananyagaként hogyan használható, azt nem tudom megítélni; én két „egyéb” csoportban próbáltam ki. Az egyikben különböző helyekről érkezett, az előzetes felmérés alapján erős középhaladó-gyenge haladónak ítélt diákok voltak. A másikat többségében magyar gyökerű diákok alkották, azaz magyar szülőktől, nagyszülőktől, esetleg környezetnyelvként tanulták a magyart.

A 12 leckéből álló tananyag jól ötvözi az aktuális kérdéseket az általános ismeretekkel. *Az emberi külső, Öltözködés, Közérzet, Család, Lakóhelyünk, Környezetünk, Szabadidő, Ünnepek, Ügyintézés, A Föld, Társadalom, Tanulás* témakörökben újságcikkeket, ismeretterjesztő szövegeket, irodalmi részleteket és párbeszédet tartalmaznak. A rendkívül színes, változatos, hasznos információkat tartalmazó fejezetek elsősorban a tanárt dolgoztatják meg: ahhoz, hogy az olvasgatáson túl valóban gyü-

mölcözően feldolgozzák, elsajátítják a diákok a tananyagot, módszertanilag alaposan elő kell készíteni a tananyagot, s természetesen az órákat. Kevés a gyakorlat, a feladat. A rendkívül életszerű párbeszédnek „elröpülnek”, ha nem kapcsolunk hozzájuk valamilyen tennivalót; a leckék szövegeiben felvetett problémákat, nézeteket, véleményeket irányított beszélgetés, vita formájában többször elő kell hozni ahhoz, hogy elmélyüljenek. Különösen vonatkozik ez a szókincsre. A szövegek mellett szókincsbővítő összefoglalásokat találunk, amelyeket minden diák nagyon kedvelt. Ezek feldolgozása, ellenőrzése azonban a tanárra marad. Ugyanez a helyzet az irodalmi részletekkel: mind a szókincs, mind az irodalom-ill. művelődéstörténeti ismeretek átadása és számonkérése a tanárra van bízva.

A szövegek nehézségi foka (egyszerűbb vagy bonyolultabb mondat-szerkezetek, frazeológia) és a kiemelt szókincsbővítő feladatok nem egészen egységesek: helyenként túl könnyűek (pl. az emberi testnél a már alapfokon ismert testrészeket alig-alig egészíti ki, pedig középhaladó-haladó szinten erre már igény mutatkozik); ugyanakkor az irodalmi idézetek szókincsre próbára teszi a tanulókat.

Újszerűsége, jól használhatósága szempontjából külön kiemelendő a 9., az ügyintézésről foglalkozó fejezet. Az adásvételi szerződés, a biztosítási szerződés, a tartózkodási engedélyhez szükséges eljárás bemutatása a megszerzett nyelvi ismereteken túl gyakorlati haszonnal is jár.

Ha az „országimázs” felkapott fogalmát a tankönyvekre is kiterjesztenénk, ez a tankönyv minden bizonnyal különdíjat kapna. Ízlésesen, túlzásoktól mentesen hívja fel a figyelmet az ország valódi kincseire. Szakít a csikós-gulyás központú szemlélettel, mégis a külföldiek elé tárja hazánk értékeit: visszafogott büszkeséggel beszél a magyar borokról, a magyar kutyafajtákról, a Hortobágyról, a magyar mezőgazdaságról vagy akár világhírű tudósainkról. Nagy örömmre szolgált, hogy a közismert „magyar pesszimizmus” alig-alig van jelen: a szerzők felismerték, hogy az önostorozás számára nem egy külföldiek számára írt nyelvkönyv a legjobb hely.

A válogatott szövegek érdekesek, információgazdagok; a tankönyv számára írt párbeszéd – a hallgatók véleménye szerint is – helyenként mesterkélt, „tankönyvízüek”. (Kétségtelen, hogy minden tankönyvíró ez a feladat tesz leginkább próbára: minél alacsonyabb szintű a nyelvkönyv, annál könnyebben esünk abba a hibába, hogy a leegyszerűsített nyelvhasználat akarva-karatlanul túlzottan leegyszerűsített, nemegyszer gyerekes gondolkodásmóddal társítjuk.)

A leckékbe szervesen beépülő, ugyanakkor optikailag elkülönített nyelvtani magyarázatok összegző jellegűek: egy-egy funkcionális kategóriát összefoglalva bemutatják az ismert és az eddigi tanulmányokból kimaradt „maradék” ismereteket. A nyelvtani tájékozódást jól használható tárgymutató segíti.

Az összefoglaló tárgymutatóban a *Szókincs* kategóriában találjuk, de sokkal több ennél a *Beszédshituációk* leckénkénti bemutatása, felsorolása. Ismereteim szerint ilyen jellegű, mélységű összefoglalás egyedül a *Küszöbszint* (nem egészen publikus) követelményrendszerének leírásában található, tankönyvi feldolgozása pedig sehol. A jelen tankönyv mindenképpen mintaértékű ebből a szempontból.

Külső megjelenését, az illusztrációkat tekintve a tankönyv ízléses, tetszetős. Különösen a fotók jó minőségűek. A használhatóságot egyetlen tényező zavarja, hogy az egyes leckék nem különülnek el egymástól.

Summázva: a tankönyv tartalmilag és külsejében megüti a sokat irigyelt, nívós „nyugati” nyelvkönyvek mércéjét, tehát szégyenkezés nélkül adhatjuk az onnan érkező diákok kezébe. A forgalomban lévő nyelvvizsgák követelményszintje szerint erős középhaladó–haladó szinten, tanári irányítással jól használható. Reméljük, hogy kiegészítésként nemsokára megszületik hozzá egy gyakorlófüzet is, amely használati értékét jelentősen növelné.

* * *

Hát, megszületett! Még a recenzió nyomdába kerülése előtt, az Ünnepi Könyvhetet közvetlenül megelőzve kézbe vehettük a várva-várt munkafüzetet, amelyet *Hlavacska Edit* és *Laczkó Zsuzsa* állítottak össze. A tankönyvhöz szorosan kapcsolódva fejezetenként kb. 30-35 gyakorlatot találunk, melyek a leckék menetét követik: a lexikai, grammatikai és szituációs, az olvasott és hallott szövegek értését, a frazeológiát ellenőrző gyakorlatok nem különülnek el egymástól élesen. A gyakorlattípusok között találunk kiegészítő, párosító, csoportosító, helyettesítő, szinonima- és antonímakeresőket, s ami feltűnő és dicséretes: alig-alig van transzformációs grammatikai feladat. Ha a szerzők valami ilyesmit akarnak számonkérni, akkor is szituációba helyezik a mondatokat. Ami a könyvben kiemelkedő és újszerű, az a munkafüzetben is megvan: a különböző beszédhelyzetekben szükséges megnyilatkozásokat gyakorolhatják a tanulók; gazdag és naprakész a szókincs; az egyes témakörökre jellemző frazeológia a munkafüzetben tovább bővül.

A munkafüzet szellős, jól átlátható, elegendő hely van a beírásra. Nagyon hasznos, hogy az egyes gyakorlatok mellett oldalszám mutatja a tankönyv odavágó részét.

A munkafüzet és a kazetták megjelenésével gyakorlati funkciót kaptak az irodalmi részletek, használhatóbbak lettek a párbeszéddek: a tankönyvben olvasható szövegek elhangzanak kazettán és a füzetben gyakorlat kapcsolódik hozzájuk. A hanganyag előadóinak színvonala némileg egyenetlen: érdekes módon a férfi előadók a természetes tempónál lassabban és némileg túlargulázva, a nők átlagos gyorsasággal beszélnek.

Összegezve a fentieket megállapíthatjuk, hogy a *Hungarolingua 3.* tananyagcsomag lehetőséget nyújt a gyümölcsöző és élvezetes tanulásra.

HEGEDŰS RITA

Új finn–magyar szótárak

A magyar és a finn nyelv hosszú idő óta nem rendelkezik olyan nagyvagy kéziszótárral, mely az újabb szóanyagot is magában foglalja, kielégítendő ezzel a modern világban való korszerű kommunikáció követelményeit.

A korábbi időszakokból a finn–magyar, magyar–finn kapcsolatokról pusztán a szótárirodalmat áttekintve megállapítható, hogy a népek és nyelvek közötti érdeklődés hosszú időre tekint vissza, ugyanakkor csupán egyetlen tudományos tevékenységre és köznapi használatra alkalmas (de egyre alkalmatlanabb) középszótár készült. Eddig a következő szótárak jelentek meg: Szinnyei József: *Finn–magyar szótár* (1884), Weöres Gyula: *Magyar–finn szótár* (1934), Papp István: *Finn–magyar szótár* (1962, melynek már három – változatlan – kiadása is megjelent), Nyirkos István: *Unkarilais–suomalainen sanakirja* (1969, melynek 1976-ban, illetve 1996-ban jelent meg zsebszótár változata *Suomi–Unkari–Suomi taskusanakirja* címmel), Papp István–Jakab László: *Magyar–finn szótár* (1985), Szabó T. Ádám: *Lyhyt unkari–suomi sanakirja* (1986).

A fenti sor az utóbbi években két újabb szótárral gazdagodott: 1998-ban jelent meg Pusztay János szerkesztésében a *Finn–magyar szójegyzék az EU Magyarországhoz írt véleményéhez*, és 2000 tavaszán a Varga Judit–Sirikka Saarinen szerzőpáros *Veikö kissa kielen? – Finn–magyar frazeológiai szótára*.

Az 1998-ban megjelent szójegyzék, mint Pusztay János az előszóban írja, az AGENDA 2000 finn nyelvű szövegének szószedete. A szótár első része a finn–magyar szójegyzék, mely mintegy 1500 szócikket tartalmaz, a második rész a magyar–finn szótári rész, végül a szótár függelékként néhány szemelvényt közöl az AGENDA 2000 szövegéből. A függelék felvételét az előszó egyik megjegyzése indokolja: „A szójegyzékben található szavakat, kifejezéseket sajátos szövegkörnyezetükből emeltük ki. A jelentések ennek megfelelően gyakran leszűkítettek, esetleg el is térnek a közkézen forgó szótárakban megadott jelentésektől”. A szótár szerkesztője a szószedet hasznosságát azzal indokolja, hogy egy általános országvéleményben minden bizonnyal megtalálhatók bizonyos szakterületek alapszavai és legfontosabb kifejezései. A jó szövegkiválasztással (az AGENDA 2000 szövegét lefordították az EU összes hivatalos nyelvére, alkalmat adva hasonló szószedetek készítésére) ez a szótár valóban olyan, részben már közhasználatban lévő, a közgazdasági, a jogi, az államigazgatási szférából, a szolgáltató, a termelő, a közlekedési stb. ágazatból származó finn szókinccsréteggel ismerteti meg a magyar nyelvhasználót, mely szókinccscsoport ismerete nélkül már az értő finn újságolvasás is nehezen képzelhető el. Ennek bizonyítékeként elég, ha egy rövid vizsgálatot végzünk a szószedet és a rendelkezésre álló legelterjedtebb szótár (Papp István: *Finn–magyar szótár*, 1962) felhasználásával.

Egy rövid csoportot, a *j-* kezdetű szavakat összehasonlítva, az országvélemény szószedete a következő szavakat adja meg, amelyek a középszótárban nem találhatóak meg (a szavak magyar jelentését itt terjedelmi okokból nem adom meg): *jakauma*, *jalostettu*, *jalostusarvo*, *jatkouudistus*, *johdettu*, *johtamistaidot*, *johtoinen*, *jonotuslista*, *joukkotuho*, *joukkotuhoase*, *joukkovelkkakirja*, *joukkovelkkakirjalainat*, *joukkovelkkakirjemarkinnat*, *joukkovähentäminen*, *julkishallinto*, *julkisten hankintojen neuvosto*, *julkisten hankintojen Euroopan keskus*, *julkisyhteisöt*, *jälkikarkastus*, *jälleenvienti*, *järjestelmä*, *järjestely*, *järjestäytymisvapaus*, *järeistäminen*, *jäsennyshakemus*, *jäsennyysneuvottelut*, *jäsennyysvalmistelu*, *jätehuolto*, *jätehuoltopolitiikka*, *jätevedenkäsittely*, *jätevedenkäsittelylaitos*, *jätevesi*, *jätteet*.

A 63 *j-* kezdetű szóból 32 nincs meg a középszótárban, vagy ott nem az az elsődleges magyar megfelelő, mint amit a szószedet megad. Erre példa a *järjestelmä*: a magyar–finn középszótár alapján jelentése: ’rendszer, rend, szervezet’, az AGENDA 2000 szószedetében a szövegben aktuálisabb ’mechanizmus’. Ugyancsak hasonló a *järjestely*: Papp István

szótárában 'rendezés, szervezés' a jelentése, Pusztay Jánoséban pedig (többes szám) *järjestelyt*: 'szervezeti megoldások'.

Az újdonság erejével ható, a modern finn szókincs megismertetésében segítő hiánypótló kötet erénye, hogy sok esetben a címszavakat vagy magyar megfelelőiket évszámokkal és/vagy egyéb adattal egészíti ki. Ezek a lábjegyzet-szerepű betoldások elősegítik az olvasó tájékoztatását az adott fogalom jellegéről, illetve akár az EU történetébe is betekintést nyújtanak. Néhány példa: *Dublinin Sopimus* 'Dublini Egyezmény (1990)', *Münchenin Sopimus* 'Müncheni [szabadalmi] Egyezmény', *perustamisopimus* '(uniós) Szerződés', *Unkari uudessa Euroopassa* 'Magyarország az új Európában (1995-ös modernizációs csomag)', *vakauttamispaketti* 'stabilizációs csomag (1995)', *vakautusohjelma* 'stabilizációs csomag (1995)'. A szótár kis hiányossága, hogy a kiegészítést kívánó címszavak kisebb részében ilyen adatok nem jelennek meg, pl. *Haagin sopimus* 'há-gai konvenció', *Loméni yleissopimus* 'Loméi Konvenció', *Luganon sopimus* 'Luganoi Egyezmény'.

A szavak betűrendes elrendezése miatt ugyanannak a szónak az összetételeit, többfajta képzéssel keletkezett származékait ismerheti meg a szótár használója. A szótárkészítők gondos munkájának eredményeképpen különösen hasznos, hogy a szótár megfelelő használatával betekintést nyerhetünk az EU szervezeti felépítésébe, s megismerkedhetünk politikai és gazdasági egységeivel. A finn–magyar szótári részben az EUREKA címszóval kezdődik az *Eurooppa* szó szócsaládjának bemutatása, a jó-részt koordinációs bizottságokat és irányító szervezeteket felsoroló rész 26 címszót tartalmaz, megtalálható benne az *EY [Euroopan Yhteisö]* 'EU [Európa Unió]' címszó, de olyan nem kifejezetten reflektorfényben álló egységek is, mint pl. *Euroopan hiili- ja teräsyhteisö* 'Európai Szn-és Acélközösség'. Az EU szervezeteihez hasonlóan a szótárban több magyar irányítási, igazgatási, szervezeti központnak is megtalálható a finn megfelelője. Ezek a finn–magyar rész *kansallinen* 'nemzeti', illetve *Unkari* 'Magyarország' címszavai alatt találhatók, a *kansallinen*-hez 11, az *Unkari* címszóhoz 12 ilyen jellegű összetétel tartozik. Nemzetközi (nem feltétlenül az EU-hoz kapcsolódó) szervezeteket is megemlít a szótár a *kansainvälinen* 'nemzetközi' címszónál, szám szerint hatot, fozkozva az információgazdagságot.

Néhány esetében talán jobb lett volna bizonyos szavakat kihagyni, mert nem köthető hozzájuk jogi, gazdasági, közigazgatási stb. jelentés. Ez a kisszámú a szócsoport a finn–magyar szójegyzékből a következő: *astia* 'edény', *esirippu* 'függöny', *katko* 'törés, megszakítás', *kirje* 'le-

vél', *käytävä* 'folyosó', *leiri* 'tábor', *paja* 'műhely', *taulu* 'tábla', *terva* 'kátrány'. A magyar–finn szójegyzékben a nem szervesen az EU hivatali nyelvezetéhez tartozó szavak száma látszólag megnő. Az *a-* és a *b-* kezdetű szavaknál a következő szavakat találjuk: *ajándék*, *alj*, *állás*, *asztal*, *átkelés*, *baj*, *barátság*, *becsületes*, *bélyeg*, *beszélgetés*, *betegség*. Ennek oka, hogy a szótár alapja egy finn szöveg szóanyaga, a szavak által alkotott szóbokrok pedig óhatatlanul sérüléseket szenvednek, ha a szavak a magyar szóbokrok szerint rendeződnek.

A szószedet jelentőségét nem lehet eléggé hangoztatni, mégis röviden utalnom kell néhány apró hiányosságra. A kötet előszava alapján terminológiai szótárként is szeretne működni, több esetben ugyanakkor nem kapunk tájékoztatást arról, hogy bizonyos olyan szavak, melyekkel a köznyelvet ismerő használó ritkán találkozik, mely szakterületek terminus technikusai. Két szót említ meg: a *säännöstö* finn szó mellett a következő magyar megfelelő található: *acquis*, jelzős szerkezeteiben pedig ugyanez: *unionin* ~ 'acquis', *yhteisön* ~ 'acquis'. Az *acquis* idegen szó magyarázatát azonban sem a finn–magyar szótári részben, sem a magyar–finn szótári részben nem találjuk meg. A magyar–finn szószedetben az *aquis* mellett csupán finn megfelelője van, „magyar” jelentése nem: *acquis* 'säännöstö'. A másik példa a *valkoinen kirja* 'Fehér Könyv', melynek a magyar–finn szótári részben sem található magyarázata: *Fehér Könyv* 'valkoinen kirja'. A szótársorozat további kötetében, esetleg más jellegű finn–magyar, magyar–finn szótáraknál kérdéses esetekben a tájékozódást megkönnyítheti a szavak szakterületek szerinti csoportosítása.

A szótár harmadik szerkezeti részével kapcsolatosan megjegyzendő, hogy a szövegben lévő kiszótározott szavak és szövegbeli előfordulásuk jelzésével, a szavaknak a szövegre vonatkoztatásával (indexekkel vagy egyéb utalásokkal) a szótár fontos és szükséges részévé emelheti az idézett cikkelyeket.

A kötet előszavából kimaradt néhány adat, amely feltétlenül érdeklődésre tarthatnak számot. Nem tudhatjuk meg, kik fordították magyarra az AGENDA 2000 szövegét, a tőlük való elhatárolódásra ugyanis utal a szerző: „A fordítást nem kívántuk felülbírálni...” (lásd: Előszó). Az sem világos, hogy az AGENDA 2000 milyen nyelven jelent meg, és mely nyelvről fordították magyarra, továbbá az is indoklást igényelne, hogy miért az idézett cikkelyeket választotta ki a szerző az országvélemény szövegéből az EU-szókincs reprezentálására.

Ez a szótár hiánypótló kezdeményezés a magyar és a finn lexikográfiában. Hatását és az eddigi munka értékeit azonban nem csupán könyv

formájában építheti tovább. Az EU aktuális nyelve, szókincse ugyanis nagyon gyorsan változó rendszer, a változásokat a nyomtatott szótárkiadás nem követheti. A szótár 1998-ban jelent meg, az EU-nyelvezet átalakulása miatt néhány szava már napjainkban sem használatos: ma már történelmi fogalomként beszélünk FÁK-országokról, KGST-ről, az EU-hoz csatlakozás jelenkori szakaszában pedig már nem használatos a NyEU (Nyugat-Európai Unió) kifejezés.

A gyors változások követése és közzététele érdekében jelen szótár méltó folytatása lehet egy interenetes szótár létrehozása.

* * *

„A *Veikö kissa kielen?* – finn magyar frazeológiai szótár célja az, hogy megvilágítsa a finn kifejezések, szólások közmondások jelentését a magyar olvasók számára” – írja előszavában a Varga Judit–Sirikka Saari-nen szerzőpáros.

Ennek a szótárnak is úttörő szerep jutott a magyar lexikográfia történetében, nagyobb nyelvek szótárai után immár finn frazeologizmusokkal is megismerkedhet az, aki a finn nyelv iránt érdeklődik. Finn frazeologizmusokkal eddig „csupán” (azért az idézőjel, mert ezeknek a szótáraknak nem elsődleges feladata a frazeológiai egységek közlése) az előbbieken felsorolt finn–magyar szótárak forgatója ismerkedhetett meg.

A szerzők kötetükben nagyrészt az 1990–1994 között megjelent *Suomen kielen perussanakirja* című három kötetes finn értelmező szótár anyagát dolgozták fel, a frazeologizmusokat kigyűjtve. Értékes kötetük anyaga mintegy 3000 frazeologizmust, közmondást, szólást dolgoz föl, és adja meg magyar jelentésüket.

Újdonságát szintén hasonló vizsgálattal lehet megmutatni, mint az EU nyelvébe betekintést nyújtó szótár esetében. A kijelölt vizsgálati szakasz a frázisszótár *a-* kezdetű szavainak az *a-ajatella* közé eső elemei. Jelen esetben fordított módon célszerű eljárni, és azokat a frazeologizmusokat megmutatni, amelyek megtalálhatók a Papp István által szerkesztett finn–magyar szótárban (a frazeológiai egységek itt magyar jelentés nélkül szerepelnek): *aamuin illoin, aamusta iltaan, aamusta päivin, aamuhetki kullan kallis, Aatamin puvussa, ajoin, pitkästä aikana, hyvissä ajoin, aika lailla/tavalla, pitää aisoissa, ajaa pakoon, ajaa sisään, ajaa takana, ajaa päälle.*

A vizsgált 93 frazeológiai egyégből mind össze 14 található meg a finn–magyar középszótárban. Feltéve, hogy a találomra kiválasztott vizsgálati anyag adatai általánosíthatók, ez az adat mindent elmond a szótár nagy jelentőségéről. A kötet olyan adatokkal gazdagíthatja a nyelvokta-

tást, amelyet máshonnan aligha szerezhethet meg a nyelvtanuló Magyarországon.

Az előszó szerint a legújabb frazeológiai egységeket az elektronikus médiákon keresztül és anyanyelvi beszélőktől is gyűjtötték. A frissességével is ható kötet érdeme, hogy a szerkesztők nem voltak szemérmesek, a durva, trágár egységeket is felvették gyűjteményükbe, ugyanakkor nem fukarkodtak az emelkedettebb nyelvi szinthez tartozó, bibliai eredetű elemekkel sem.

Az életszerűséget szolgálja, hogy gyakoriak a közmondásoknak, frazeologizmusoknak a helyes alkalmazás beszédhelyzetére utaló magyarázatai: pl. *luonto* 'természet' *Luonto se on joka tikanpojan puuhun vetää* (km), [főleg a fiatalok természetes erotikus viselkedéséről mondják], vagy: *kunnia* jkulla on kunnia + inf [formális köszöntésekben].

A címszavak betűrendben követik egymást, illetve a jellemző szavuk szerint is rendezve vannak, pl. a *lisätä kaasua* 'gázt ad (vminek), fokozza a tempót' frazeológiai egység megtalálható a *lisätä* 'növel, gyarapít, fokoz' címszónál és a *kaasu* 'gáz' címszónál egyaránt. Ez a szerkesztési megoldás megkönnyíti azoknak a munkáját, akik az egyes frazeológiai egységeket nem ismerik pontosan.

A kötet készítői azonban talán nem megfelelő mértékben használták ki a kettős utalásban rejlő lehetőségeket. A kettős utalással nem jár együtt a jelentések többszöri megadása. A többszöri jelentésközlés ugyanakkor nagyban elősegíti a frazeologizmusok megtanulását a nyelvtanulás bármely szakaszában.

A jelentés másodszeri meg nem adása a kötet esztétikai sérülését is okozza, több esetben ugyanis oldalszámban mérhető a csupán más címszóra utalások terjedelme. Lásd pl. a finn nyelv nagy gyakoriságú igéi közül az *antaa* 'ad', *heittää* 'dob, hajít', *mennä* 'megy' igéket.

Sajnos nem maradhat meg említés nélkül az utalásterjedelem legkiugróbb példája: a létige, amelyhez nem tartozik más a szótárban, csupán 16 oldalnyi utalás. Ugyanígy elgondolkodtató a tagadó segédige önálló címszóvá emelésének jogossága is (négy és fél oldalnyi utalás).

A szótár páratlan jelentőségét és értékes anyagát kis mértékben beárnyékolják bizonyos kisebb szerkesztési pontatlanságok. A bevezető oldalakat megvizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az első hosszabb szöveges rész („Előszó”) szövegbeosztási sajátosságai nem jelennek meg másik szöveges részben. „A szótár használatáról” c. fejezetben az alcímek után eltérő sortávval következnek a bekezdések, és ebben a fejezetben nem is mindig különülnek el. Mivel a szerző az első sorokat nem kezdte behú-

zással, a külön sorban kezdett sorok önálló bekezdésnek minősülnek, azonban nem mindig vannak elkülönítve a megelőzötől. Lásd pl. „A címszavak alakjának megadása...” kezdetű részt (7.), a 9. ill. a 10. lapot. Ismét az előszóban a szöveg kétfajta betűtípust használ, felváltva alkalmazva az *ő*, *ű* betűket és „repülő ékezetes” (*ō*, *û*) párjukat.

A szótári részben a számtípusok használatát bizonyos fokú következetlenség jellemzi, a szövegben kétfajta számtípus használata fordul elő. Lásd pl. az 58. oldal *ikuinen* és *ilman*, vagy az 82. és 83. oldal *karvas* ill. *katkera* címszavát: más címszóra utalásban homonímia-megkülönböztető szerepben vannak, utóbbi két esetben ráadásul ugyanarra a címszóra utalnak a számok.

GÁL ATTILA

A tartui egyetem új hungarológiai sorozata

Tartu évtizedek óta az északkelet-európai hungarológia egyik fellegrárának számít. Az első magyar lektor, Virányi Elemér négy évvel Észtország függetlenségének kinyilvánítása után, 1922 novemberében kapta meg kinevezését, s doktori disszertációjának megvédése után, 1923-ban kezdte meg a magyar nyelv oktatását. Virányi 1928-ban hazatért, néhány év szünet után őt Györke József (1931–37), majd Fazekas Jenő (1937–41) követte. A szovjet időkben Tartuban hivatalos magyar lektor ugyan nem működött, de az intézmény nem maradt magyaroktatás nélkül, ezt a feladatot közel négy évtizeden át Paula Palmeos végezte, majd tanítványai – Tõnu Seilenthal, Anu Nurk és Ene Asu-Ounas – folytatták munkáját. Ezekben az évtizedekben Tartu nemcsak a szovjetunióbeli finnugrisztika meghatározó intézményévé vált, hanem a kárpátaljai magyar kutatók egész sora védte meg itt disszertációját.

A kilencvenes évek elején az észt–magyar kapcsolatok magasabb szintre jutottak: 1992 őszén észt lektorok álltak munkába Magyarországon (Anu Kippasto Debrecenben és Tiina Rüütmaa Szombathelyen), őket 1994-ben az ELTE észt lektoraként Piret Korjus követte, s 1993-ban megkezdte működését Tartuban az „új idők” első magyar lektora, Pomozi Péter is. (A tudománytörténeti háttérrel bővebben: Anu Nurk–Tõnu Seilenthal: Hungarológia Észtországban. In: Hungarológia Magyarországon kívül (szerk. Tuomo Lahdelma–Maticsák Sándor). Hungarologische Beiträge 4: 73–80. Jyväskylä, 1995; Pomozi Péter: Morzsák

a tartui magyar hungarológia történetéből. *Hungarológia* 4: 271–287. Budapest, 1993.)

A magyaroktatás, tágabb értelemben a hungarológia magasabb szintre jutásával (ennek egyik fontos állomása, hogy 1994-től magyar nyelvet és irodalmat főszakként is lehet tanulni) részben megteremtődtek a könyvkiadás feltételei is. A tartui egyetem finnugor tanszékének keretein belül működő hungarológiai tanárgárda – Tõnu Seilenthal, Anu Nurk – 1997-ben magyarságtudományi sorozat kiadását kezdeményezte **Bibliotheca Studiorum Hungaricorum in Estonia** (a továbbiakban BSHE) címmel, melynek ezidáig öt kötete látott napvilágot. A továbbiakban ezen kötetek rövid bemutatását végzem el.

1. Anu Kippasto–Anu Nurk–Tõnu Seilenthal: Magyar–észt vonzatszó-tár. Ungari–eesti rektsioonisõnastik. Tartu, 1997, 96 lap.

A haladó szintű magyaroktatás egyik fontos segédkönyve a vonzatszó-tár, amelyben 392 magyar ige közel 800 vonzatát mutatják be a szerzők. Csak helyeselni lehet, hogy a vonzatok nem felsorolásszerűen állnak egymás után, hanem mondatokba foglalja tanítják őket (ezáltal például a tárgy ragozás problémái is felbukkannak); ráadásul ezek a mondatok nem tankönyvívízü szülemények, hanem élő nyelvezetű példák. Amikor az észt megfelelők megkövetelik, a szerzők egy vonzat alatt több példát is felsorolnak, például *elhagy vmit/vkit: A fõnök gyorsan elhagyta a szobát ~ Ülemus lahkus kiiresti ruumist. A férj elhagyta a feleségét. ~ Mees jättis oma naise maha. Elhagytunk két biciklistát. ~ Möödusime kahest jalgratturist* stb. A vonzatok száma természetsszerűleg eltérő, a legtöbb vonzattal (9) a *szól* ige rendelkezik, ezt követi az *ad* (8), *ér*, *kiáll* (7) stb. A kötetet az észt igék betürendes mutatója zárja.

2. Észt hungarológia 75. Eesti hungaroloogia 75 (szerk. Anu Nurk–Tõnu Seilenthal). Tartu, 1997. 232 lap.

A kötet a tartui hungarológiai oktatás és kutatás 75 éves jubileuma alkalmából rendezett konferencia anyagát tartalmazza. A kötetet a Magyar Köztársaság elnökének, Göncz Árpádnak a köszöntőlevele nyitja, amelyből kiviláglik, hogy a korábban említett első tartui lektor, Virányi Elemér hazatérte után Göncz Árpád középiskolai magyartanára volt. A kötetben 18 tanulmány kapott helyet, a nyelvészeti (Gergely Piroska, Mayer Klára Irén, Mikola Tibor, Paczolay Gyula, Pomozi Péter és Tóth Szilárd) és az irodalmi (Egyed Emese, Kabdebó Lóránt, Máté József, Anu Nurk) témák mellett a kulturális kapcsolatok (Csúcs Sándor, Krasznai Petúr, Lizanec

Péter, Kairi Mesipuu, Piret Norvik, Tõnu Seilenthal, Strömpl Judit) és a földrajztudomány (Ott Kurs) is képviseltette magát.

3. Magyar–észti igekötős szótár. Ungari–eesti prefiksiverbide sõnas-tik. Összeállította Török Ilona és Lea Kreinin. Szerkesztette: Anu Nurk és Tõnu Seilenthal. Tartu, 1999. 143 lap.

A BSHE harmadik kötete ismét a magyaroktatás egyik fontos területére merészkedik, a szerkesztők a magyarul tanuló külföldiek által az egyik „legrettenetesebbnek”, „legmegtanulhatatlanabbnak” nevezett jelenség, az igekötős igék gyakorlókönyvét adták közre. A kötet alapjául a jyvaskyläi egyetem hungarológiai intézete által 1999-ben kiadott munkafüzet szolgált (Török Ilona–Lassi Mäkinen: 77 magyar ige 707 igekötős alakja finn megfelelőikkel. Hungarológiai Füzetek 2.). A munkafüzetben olyan igék kaptak helyet, amelyek legalább öt igekötővel elláthatók, s amelyekhez bőséges példaanyagot lehet hozzárendelni. Néhány példa a magyar igekötős igék észti megfelelőiseire, a kérdés összetettségére: *átadja az üzenetet* 'toimetama edasi', *átadja a helyét* 'loovutama kohta', *átadja a szót* 'andma üle sõnajärge', *átadja magát az érzelmeinek* 'laskma end tunnetest haarata', *átadja magát a kétségbeesésnek* 'olema kahtlustest haaratud', *átadja a labdát vkinek* 'söötma palli kellelegi'; *beadja az orvosságot* 'andma sisse ravimit', *beadja a gyereket az iskolába* 'panema last kooli', *beadja a derekát* 'andma järele', *beadja a kérvényt* 'esitama, andma sisse palvekirja', *hazugságot ad be vkinek* 'valesid ette söötma kellelegi', *beadja a kulcsot* 'heitma hinge'; *feladja vkire a kabátot* 'aitama kellelegi mantlit selga', *feladja a csomagot* 'saatma, panema posti pakki', *feladja a leckét* 'andmas üles õppetükki', *feladja a rejtvényt* 'andma mõistatust lahendada', *felad vkit (rendõrségen)* 'andma üles kedagi (politseis)', *feladja a várat* 'loovutama kindlust', *feladja a harcot* 'andma alla võitluses' stb. A kötetben összesen 74 ige 665 igekötős alakja szerepel, több mint 3000 szintagma alkotóelemként. A munkafüzet minden valószínűség szerint rövid időn belül a magyarul tanuló észti diákok nélkülözhetetlen segédanyagává válik.

4. Arany János balladái. János Aranyi ballaade. Fordította Sander Alfred Liivak. Tartu, 1999. 208 lap.

A sorozat negyedik kötete a tartui egyetem kiemelkedő tehetségű ifjú kutatója, Sander Liivak által fordított Arany balladákat tartalmaz. A kötetben tizennyolc ballada kapott helyet, többek között az *Ágnes asszony* (Emand Ágnes), az *V. László* (László V), a *Szondi két apródja* (Szondi

kaks kannupoissi), *A walesi bárdok* (Walesi bardid), a *Tengerihántás* (Maisilüdimine), a *Vörös Rébék* (Punapää-Rébék), a *Tetemrehívás* (Surnulekutsumine), a *Szibinyáni Jank* (Jank Sibirjani) és a *Rozgonyiné* (Rozgonyi naine). Már ezek a címek is mutatják, hogy Liivak feladata távolról sem volt könnyű: ezek a művek komoly magyar történelmi-kultúr-történelmi háttér nélkül igencsak nehezen érthetők. Ezen a fordító egy közel negyven oldalas magyarító jegyzet közreadásával próbál segíteni, amelyben egyrészt a ballada keletkezési körülményeit mutatja be, másrészt pedig az adott történelmi személyiség „háttér tanulmányát” vázolja fel. Mindezek mellett szó-, név- és mondatmagyarázatokat is közread, pl. *Galambóc* 'endine linnus, praegune küla Doonau paremkaldal (serbia Golubac)' [egykori vár, ma falu a Duna jobb partján]; *Morava* 'Doonau parempoolne lisajõgi' [a Duna jobb oldali mellékfolyója]; *Enying* 'linnus Balatoni idatipus' [a Balatontól keletre fekvő vár]; *Izabella* 'Poola kuninga Zygmunt Jagiello tütar, 1539–40 kuningas János Szapolyai naine' [Jagellói Zsigmond lengyel király lánya, Sz. J. felesége]; *Jank Sibirjani* 'János Hunyadi nimi serbia rahvalauludes' [H. J. neve a szerb népdalokban] stb. De meg kell magyarázni azt is, miért fontos Mohács és Nándorfehérvár, ki volt Lajos és Endre, Zsigmond és Ulászló, Szondi György és Zách Felicián. A magyarító szövegben jelentős szerepet kapnak a török megszállással kapcsolatos – az észtek számára általában kevésbé ismert – kifejezések, mint pl. *pasa*, *bej*, *szpáhi*, *janicsár*, *gyaur*, *kaftán*, de felbukkan a *must kohv* 'feketekávé' és az oly szomorú emlékü *Seitsetorniline* 'Héttorony' definíciója is. A fordító a néhol szinte megoldhatatlan feladatot „huszárosan” végzi el, pl. *bätjaar* (*betyár*) 'pustaröovel, Robin Hoodi ja Rummu Jüri aatekaaslane (betyár) [pusztai rabló, R. H. és R. J. eszmetársa]. Félő, hogy a kötetet – a bőséges magyarító anyag ellenére is – csak olyanok tudják haszonnal forgatni, csak olyanok tudják igazán értékelni Arany balladáit, akik már kellő szintre jutottak a magyar történelem és kultúrtörténet tanulmányozásában.

Liivak fordítása pontos, s ahol lehet, igyekszik hüen visszaadni az „aranyi” nyelvezetet, a rímeket, a balladák hangulatát. Nézzünk meg például *A walesi bárdok* néhány részletét: *Kuningas Edward Inglismaalt / sörgib hallil ratsul: / „Las vaatan,” ütleb, „mis on väärt / minu Walesi valdus. / Kas on jõge sääl, / kas maa on hää, / Ka son kastnud seda poegade / veri mässuline?* (az első két versszak); *Liha ja kalu, maiuspalu / saada teenrit toovad, / suu ja silma kiusatusi – / vaadatagi koormav* (Vadat és halat, s mi jó falat / Szem-szájnak ingere, / Sürgő csoport, száz szolgál hord, / Hogy nézni is tereh); *„Haa, haa! Mis mühiseb?... Mis laul*

/ *käib öises Londonis? / Lordmajori ma üles poon, / kui kostab veel üks piiks!*” („Ha, ha! mi zúg?... Mi éji dal / London utcáin ez? / Felköttem a lord-majort, / Ha bosszant bármi nesz!”).

A kötetet Sander Liivak észt nyelvű (*János Aranyi ballaadide tagamiad*) és Nyilasy Balázs magyar nyelvű tanulmánya (*Arany János balladái*) zárja. Az igényes, szép kiadású kötet egyik előnye, hogy a könyvben nemcsak az észt fordítások kaptak helyet, hanem a magyar nyelvű eredeti balladák is szerepelnek benne.

5. Anu Nurk–Tõnu Seilenthal: Ungari. Maa, rahvas, kultuur [Magyarország – az ország, a nép, a kultúra]. Tartu, 1999. 116 lap.

A sorozat ötödik kötete országismereti kézikönyv. A hiánypótló mű a következő fejezetekre oszlik: Ungari Vabariik [a Magyar Köztársaság], Haldusjaotus [közigazgatás], Poliitiline olukord [politikai helyzet], Ungari rahvuslikud sümbolid [a magyar állam szimbólumai], Ungari keel [a magyar nyelv], Ajalugu [történelem], Haridus [oktatás], Kunst [művészet], Muusika [zene], Teater [színház], Film [film], Rahvakunst [népművészet], Ungari köök [a magyar konyha], Joogid [italok], Suuri ungarlasi [nagy magyarok], Ungari Internetis [Magyarország az interneten].

Az első két fejezet (*Ungari Vabariik* és *Haldusjaotus*) a hagyományos statisztikai adatokon kívül Magyarország rövid földrajzi áttekintését, a tájegységek bemutatását és a közigazgatási egységek listáját tartalmazza. A *politikai élet* bemutatása az elmúlt tíz év eseményeit veszi röviden számba, a kilencvenes évek három parlamenti választásának statisztikai adataival együtt. A *magyar állam szimbólumai* c. fejezetben a szerzők szólnak a magyar zászló, a címer és a korona történetéről, a Himnusz keletkezési körülményeiről és a három nagy ünnepünkről. Közreadják a Himnusz magyar szövege és kottája mellett annak észt fordítását (Albert Kruus fordítása) is.

A *magyar nyelvet* bemutató fejezetben nyelvünk finnugor alapjai és nyelvtörténetünk főbb állomásai, illetve nyelvjárásaink térképen való bemutatása mellett nyelvünk szerkezetéről olvashatunk. A szerzők több mint 70, az alapszókinszbe tartozó észt–magyar szómegfelelést adnak közre.

A kötet egyötödét a *magyar történelem* bemutatása teszi ki, a Kárpát-medence honfoglalás előtti képétől a magyarok bejövetelén, Szent István államalapításán, az Árpád-ház uralkodásán, a török hódításon, a reformkor és szabadságharc vázlatán át a XX. századi történelmünkig. A szinte naprakész áttekintés legutolsó dátuma 1999. március 12., hazánk NATO-

csatlakozásának időpontja. Nagyon hasznos a királyok, miniszterelnökök és köztársasági elnökök listája, Árpád fejedelemtől a mai időkig.

Az *oktatásügyről* szóló fejezet Pannonhalmától a mai idők TEMPUS programjáig öleli fel a kérdéskört. Ugyancsak nagyívű a *művészetek* bemutatása: a jáki templomtól Makovecz Imréig, a Kolozsvári testvérektől Victor Vasarely-ig.

A *zenei fejezet* népzeneink és komolyzeneink mellett a jelenkor könynyüzenéjének (Szörényi, Bródy, Koncz, Tolcsvay) is figyelmet szentel. A *színházakról* szóló részben a reneszánsz időktől a Győri Balettig kaphatunk átfogó képet. Alapos a magyar *filmművészet* bemutatása is, a szerzők hatvan filmről adnak több-kevesebb információt. A *népművészet* bemutatása tájegységeként történik, az észet olvasók többek között megismerhetik a Miska-kancsót, a székelykaput, a tornácot vagy éppen a tulipánosládát.

A kötet érdekes színfoltja a magyar *ételek* és *italok* bemutatása, a számkra olyannyira fontos paprika és vöröshagyma mellett a szerzők szólnak a pörköltről és a töltött káposztáról, a kolbászról és a szalonnáról, a gulyásról és a túrós csuszáról is. Az észet olvasók információkat szerezhetnek a borvidékekről, megismerhetik a főbb bor- és pálinkafajtákat, s a gyakorlati országismeret részeként megtudhatják, mi a kisfröccs, a hosszúlépés és a házmester között a különbség.

A kézikönyvet egy rendkívül hasznos fejezet zárja (*Suuri ungarlasi – nagy magyarok*), amelyben 82 kiemelkedő magyar személyiség rövid életrajzát olvashatjuk. Habár, mint minden ilyen lista, ez is szubjektív, mégis tanulságos megvizsgálni., hogy külföldi szerzők kiket sorolnak a „halhatatlanok” közé. Úgy tűnik, a legnagyobb erősségünk továbbra is a tudomány, a legtöbb képviselő (32) e területhez tartozik (Bárány Róbert, Bay Zoltán, Békésy György, Bíró László, Bolyai János, Budenz József, Eötvös Loránd, Gábor Dénes, Galamb József, Goldmark Péter Károly, Harsányi János, Hevesy György, Irinyi János, Jedlik Ányos, Kármán Tódor, John Kemeny, Kőrösi Csoma Sándor, Lénárd Fülöp, Lukács György, Neumann János, Oláh György, John Polanyi, Puskás Tivadar, Reguly Antal, Rubik Ernő, Semmelweis Ignác, Szent-Györgyi Albert, Szilárd Leó, Zsigmondy Richárd, Teller Ede, Tihanyi Kálmán, Wigner Jenő). A lista másik fontos csoportjába a politikusok, közéleti személyiségek sorolhatók, ők huszonketten vannak (Árpád fejedelem, Báthory István, IV. Béla, Bethlen Gábor, Esterházy Miklós József, Esterházy Miklós, Esterházy Pál Antal, Géza fejedelem, Göncz Árpád, Horthy Miklós, Hunyadi János, Kádár János, Kossuth Lajos, I. (Nagy) Lajos, Mátyás király, Mind-

szenty József, Nagy Imre, II. Rákóczi Ferenc, Rákosi Mátyás, George Soros, Széchenyi István, Szent István). Lényegesen kevesebb nagysággal képviselteti magát irodalmunk (Janus Pannonius, József Attila, Kölcsey Ferenc, Madách Imre, Molnár Ferenc, Pázmány Péter, Petőfi Sándor), zenénk (Doráti Antal, Erkel Ferenc, Kálmán Imre, Kodály Zoltán, Lehár Ferenc, Liszt Ferenc), filmművészetünk (Michael Curtis, Jancsó Miklós, Alexander Korda, Lugosi Béla, Szabó István), festészetünk (Csontváry Kosztka Tivadar, Munkácsy Mihály, Victor Vasarely) és építészetünk (Lechner Ödön). Továbbra is nagyon jó a magyar sport hírneve, erről hat név (Balczó András, Egerszegi Krisztina, Papp László, Polgár Zsuzsa, Polgár Judit, Puskás Ferenc) tanúskodik.

A kötetet – a modern idők elvárásainak megfelelően – az interneten fellelhető országismereti információk jegyzéke zárja. A kézikönyvet 26 fotó díszíti, a budapesti látképektől kezdve a torockói falu főutcájáig, a címtől a hollókői népviseletig. Az országismereti kötet megérdemelt volna egy „figyelemfelkeltőbb” borítót is (habár így illeszkedik a sorozatba), reméljük, a második kiadás már igényesebb külsővel jelenik meg (amely természetesen északi rokonainknál is, „pusztán” pénzkérdés).

Reméljük, a tartui egyetem hiánypótló hungarológiai sorozata a továbbiakban is hasonló rendszerességgel és ugyanilyen színvonalon fog megjelenni.

MATICSÁK SÁNDOR

A szlovének nemzeti költője magyar nyelven

Kétnyelvű kiadásban adta közre France Prešeren, a szlovén nemzeti költő verseit a muraszombati Pomurska založba a 2000. év elején. Prešeren születésének 200. évfordulója előtt kívánt tisztelni a szlovén kiadó, amely egy már korábban Budapesten megjelent fordításkötetet adott ki szlovén eredetiben és magyar fordításban. A Muravidéken működő kiadó régóta foglalkozik kétnyelvű publikációkkal, gondolva a határ két oldalán élő kisebbségekre mindkét nép köréből, és azokra is, akik ugyanitt kétnyelvű olvasók, továbbá a kétnyelvű iskolák tanulói. E programra nyertek állami támogatást a Szlovén Köztársaság Kulturális Minisztériumától, s méltó, szép megjelenéssel, fontos illusztrációkkal állították ki a szlovén nemzeti költő verseit.

A magyar változat tehát adva volt, mivel az Európa Könyvkiadó Prešeren születésének 175. évfordulója alkalmával, 1975-ben kiadta a versválogatást a *Lyra mundi* sorozatában. A XX. század ismert esztétája, Josip Vidmar állította össze a kötetet és látta el előszóval. Ez számos fontos adatot tartalmaz a szlovén irodalmat megalapozó Prešerenről. Jómagam a szó szerinti fordításokkal, a jegyzetekkel, most a magyar változat gondozásával vettem részt a munkában. A versek kilencven százalékban Tandori Dezső, a továbbiakban Lator László tollából nyerték el végleges formájukat. France Prešerent a szlovén Petőfiként szokták emlegetni, pedig mint életrajzi adataiból kiderül, 1800-as születésével és például nemzeti epikai programjával Vörösmarty Mihályhoz közelíthető. 1849-es halálzási dátuma köti Petőfihez. Az egész lényét és ténykedését átható melankólia legfeljebb a *Felhők* ciklusának Petőfijével vethető össze. Bár Prešeren 1848–49-es irodalmi tevékenységét sokszor és szívesen emlegeti a szlovén irodalomtudomány, és *Bordala (Zdravljica)* e korfordulóhoz kötődik, a szlovén és a magyar 1848–49, s benne a két nemzeti költő tevékenysége is kevés párhuzamot mutat.

A 150 éves évfordulóra, 1999 novemberében a maribori Obzorje kiadó adta ki ugyancsak magyar–szlovén állami támogatással Petőfi költeményeinek válogatását: Jože Hradil közreműködésével Kajetan Kovič, a jeles szlovén költő, a magyar líra avatott tolmácsolója volt az átültető. Kár, hogy a Pomurska založba eredeti tervét, a két nemzeti költő egyidejű kétnyelvű kiadását nem valósította meg.

A két kötetet együtt mutattuk be ez év februárjában, a magyar kulturális központként gyakorlati funkcionáló ljubljanei Magyar Nagykövetségen, százfős hallgatóság előtt. Petőfi és Prešeren verseit magyar és szlovén nyelven a ljubljanei bölcsészkar magyar lektorátusának hallgatói tolmácsolták. A szlovén és a magyar irodalom, a két nagy költő jubileumának igazi ünnepe volt ez a két- és többnyelvű közönség körében tartott matiné. Pomogáts Béla, a Magyar Írószövetség elnöke beszélt előadásában arról a szellemi közösségről, amelyhez a reformkor és a márciusi idők e két közép-európai költője tartozott.

Míg Petőfi működő irodalmi életbe érkezhetett és kezdhette el pályáját, Prešerennek magának kellett megteremtenie a szlovén irodalom alapjait. Pótolnia kellett a hiányzó reneszánszot, s ezt a petrarkista szonett tökélyre fejlesztésével érte el. E műformán kívül alkalmazta az európai költészetből például a stanzát, a balladát, a glosszát, a románcot, az epigrammát, továbbá a keleti gázelt. Elsősorban német mintákat követett. Német nyelven is verselt, de tudatos költői programként a szlovén nyelvű

irodalom felemelését valósította meg. Egyéni sorsát, reménytelen szerelmét, egzisztenciális küzdelmeit, a haza ügyét a nagy romantikus költőkre jellemző hévvel foglalta versbe.

Népe nyolcszáz éven át, s Prešeren korában is a Habsburg örökös tartományokban élt teljes alávetettségben. Prešeren fellépése készületlenül érte a szlovéneket. Költészetét meg nem értés, közöny kísérte. Életpályáján szembesült mindazzal az ellentmondással, ami kis nép nagy fiának Európában e tájain osztályrészül juthatott e korban.

A több értelmiségit útjára indító tehetős parasztcsaládból induló Prešeren Bécsben folytatta jogi tanulmányait, megismerkedett a romantikus kortársak költészetével. Büchner és Schiller, az elődök közül Petrarca gyakorolt rá nagy hatást. A horvátokhoz csatlakozó, eredetileg szlovén Stanko Vraz a kicsi, erőtlenséggel, kimunkálatlan szlovén nyelv elhagyására és a nagy délszláv testvényelvhez való csatlakozásra buzdította – mindhiába.

Pedig az otthoni közeg értetlenkedett, a konzervatív irodalom ingerülten támadta Prešeren verseit. Kirekesztettsége leginkább a gazdag ljubljana-i polgárlány, Julija Primič iránt érzett viszonzatlan szerelme idején nyilvánult meg. Ez az érzés is páratlan szépségű költeményeket teremtett: a *Gázelek* (1833) egzotikus formájában Júlia szépségének és a szerelem elementáris, felszabadító erejének dicséretét énekelte meg.

A személyes sors és a haza sorsa, Petőfi szavaival a „szabadság, szerelem” mint életprogram egységének magas szintű poétikai megvalósulása a *Szonettkoszorú* (1834), a szlovén költészetben addig példa nélkül álló műalkotás. A 14 szonettből álló, minden szonett első és utolsó sorával egymásba fűződő koszorú a mesterszonettel zárul, amelynek acrosztichonja a szeretett hölgy nevét adja.

Prešeren költői programja – amint Vörösmartyé s Aranyé is – a nemzeti eposz megalkotása volt, amire a szlovének keresztény hitre téréséből merített ihletet. Egyszersmind az ősi szlovén erények, az atyák örökségének megtagadása volt az a nemzeti sorskérdés, ami Prešerent izgatta. *Keresztelő a Szavicánál* (1836) című romantikus poémájának főhőse Črtomir, aki hitet vall, otthagyja az apák vallását, s fölveszi az új, az aktuális keresztiséget. Szerelme, Bogomila is megkeresztelkedik, majd kolostorba vonul – a szerelmi téma teljes rezignációval zárul. A magyar kötet az eposz bevezetőjét tartalmazza Tandori Dezső fordításában.

Költészetéhez néhány megértő barát nyújtotta az irodalmi közeget. Halála előtt három évvel, 1846-ban sikerült csak ügyvédi egzisztenciát teremtenie a Ljubljánához közel fekvő kisvárosban, Kranjban. Magánéletét élettársi viszony, három törvénytelen gyermek és az alkohol pecsételte

meg. Kisszerű életkörülmények és romantikus életérzés, költői hivatástudat s értetlen környezet ellentétében telt élete.

„Miképpen / lehet költő, aki nem hord szívében / mennyet s poklot, egyforma fényben-éjben? / Apostol, / az vagy! tűrj lángpallosostól!” – fogalmazza költői hitvallását *A dalnokhoz* című versben (Tandori Dezső fordítása).

A kor jellegzetes műfajában (gondoljunk Vörösmarty két versére, az 1842-es *Fóti dalra* és az 1843-as *Keserű pohárra*) születik meg 1844 elején a *Pohárköszöntő*. Amikor 1847-ben Prešeren kötetbe gyűjti verseit (*Poezije*), a cenzor kihagyatja a bordal harmadik versszakát, amely a szabad szlovén haza ellenségeit sújtja villámokkal.

A vers nemcsak az 1840-es évek leghatásosabb szlovén költeménye: az 1980-as évek érlelődése idején mind többször énekelték a *Bordal* hetedik versszakát, amelyet az 1991-ben önállóvá lett Szlovénia nemzeti himnuszául választott. Vörösmarty Szózatának *a népek hazájához* intézett szavaira emlékeztetően Prešeren a *szabadságra váró népek közösségéről*, a gyűlölség eltűnéséről énekel e szakaszban.

Megértő barátai elhaltak mellőle, verseskötete szinte teljesen észrevétlen maradt, hogy majd az 1860-as években fedezzék fel, és azóta örök érvénnyel beépüljön a szlovén nemzeti tudatba, önismeretbe, a szlovén létéről, kicsinységről és nagyságról, rabságról és szabadságról való gondolkodásba.

Verseinek magyar megformálói, Tandori Dezső és Lator László fölényes mesterségbeli tudás birtokában magas költői szinten adták vissza Prešeren üzenetét. Tandori a munka végeztével elragadtatott esszében számolt be arról a felfedezésről, amellyel ezen ismeretlen nép ismeretlen költője ajándékozta meg, mint fordítót.

GÁLLOS ORSOLYA

Szomszédos népek – szomszédos kultúrák

Magyar–szlovén konferencia a Maribori Egyetem Magyar Tanszékén

Magyarokat és szlovéneket, oktatókat, kutatókat és fordítókat hívott találkozóra a Maribori Egyetem Magyar Tanszéke május 11–12-én. *Szomszédos népek – szomszédos kultúrák* címen szerveztek konferenciát a magyar millennium tiszteletére, és szerették volna egy asztal köré gyűjteni az érdekelteket. Elsődleges céljuk az volt, hogy a szlovén és a ma-

gyar irodalom fogadtatásáról és fordításáról adjanak számot a meghívott szlovén és magyar írók, költők, műfordítók és irodalomtudósok.

E szándék elsősorban a szlovén fél érdektelensége miatt csak részben valósulhatott meg. Nem mondhatjuk azonban, hogy sikertelen és hiábavaló volt a mariboriak fáradozása. Részvételét ugyan visszamondta a délszláv irodalmak, nyelvek két olyan neves hazai kutatója, mint Fried István és Lőkös István, s nem jött el Pomogáts Béla, a Magyar Írószövetség elnöke sem, elfogadta viszont a mariboriak meghívását Tverdota György, a Nemzetközi Hungarológiai Központ igazgatója, továbbá a Magyar Lettre Internationale szerkesztősége és több aktív fordító, kiadó. A mariboriak korábban Mátyás királyról szerveztek hasonló, magyar–szlovén tanácskozást, mindig keresve azt a közös szálát, amelyre fűzve végig gondolható egy-egy közös problémakör. Rendezvényüket állami szinten is fontosnak ítélték. Ezt jelzi, hogy a tanácskozás első „félidején” részt vett Pozsonc Mária, a szlovéniai magyar kisebbség parlamenti képviselője, továbbá Őszi István, a Magyar Köztársaság ljubljana-i nagykövete. A tanácskozás első napján a nagykövet címerkiállítását nyitott meg „*Magyar jelképek és a történelem*” címmel, amit a magyar külügyminisztérium állított össze.

A maribori magyar tanszék helyzete sajátságos a szomszédos Szlovén Köztársaságban: Bokor József rendkívüli egyetemi tanár, tanszékvezető irányításával összesen négyen látják el a Muravidék magyar kisebbségei számára a tanári, magyar értelmiségi utánpótlás feladatait. Mintegy nyolcezer magyar él Lendva környékén, illetve a Mura folyó két oldalán, a szlovén Muravidéken. Közösségükről több érdekes áttekintést hallottunk ezúttal is.

Bevezetőként Lukács István, az ELTE Szláv Filológiai Tanszékének tanára adott igen határozott képet az aktuális szlovén–magyar teendőkről. Nevezetesen egy magyarországi szlovén irodalomtörténet megírásának feladatairól. A délszláv politikai komplexum felbomlása után ugyanis megszületett Lőkös István tollából a horvát (1996) és Milosevics Pétertől a szerb irodalom története (1998). Lukács a rendelkezésre álló *A szlovén irodalom kistükrre* című, életrajzokkal ellátott szöveggyűjtemény (1973) és Csuka Zoltán 1963-ban született *A jugoszláv népek irodalmának története* című munkái után tartja rendkívül időszerűnek a modern szlovén irodalomtörténet magyarországi közzétételét. (Megjegyezzük: hasonló művek még terv szinten sem szerepeltek soha a szlovén könyvkiadók programján, sem a szocialista állami kölcsönösség idején, és még annyira sem a ma mindent az üzleti megtérülés szempontjából mérlegelő kiadói

koncepciók korában. Lukács István az irodalom újszerű történeti szemléletének a fényében vázolta fel a szlovén irodalomtörténet korszerű és magyar szempontú megközelítését. Ezt a kérdést tette fel Mariborba elküldött és ott felolvasott előadásában Fried professzor is: megírhatja-e, meg tudja-e írni egy magyar kutató a szlovén irodalom történetét? Különös tekintettel a szlovén irodalomtudományos gondolkodásnak a más, nyelvi, kapcsolattörténeti, komparatistikai hagyomány szerinti fejlődésére. Ma a „kulturális emlékezet” főlelevenítő írói magatartás és mű foglalkoztatja a komparatisták egy részét, másfelől, ezzel szoros összefüggésben, a kultúrák, a szövegek találkozása, egymásba szövődése. A két irodalomtudomány eltérően mérlegeli és helyezi el például a romantika és a modernitás alkotóit, egyszersmind eltérő irodalomtudományi iskolákat követnek a két irodalom kutatói. A szlovén tájékozódásban az utóbbi időkben látszanak olyan elmozdulások, amelyek a régióra irányuló figyelemről árulkodnak. Egyébként a közép-európai, kelet-közép-európai régió összehasonlító irodalomtörténete is megíratlan, jöllehet jeles előtanulmányok születtek, és számos a hivatkozás a régió egész komparatív vizsgálatára. Megjegyezzük, kevés jele van annak, hogy hasonló vágy fűtené Lukács ljubljanei vagy maribori kollégáit. Nem csak az irodalomtörténet vagy a fordítások terén van ez így. Elég csak Szilágyi Imre úttörő történeti és politológiai munkájára, *Az önálló és demokratikus Szlovénia létrejötte* című, 1998-ban Budapesten megjelent kötetére és annak szlovéniai visszhangtalanságára gondolnunk.

A tennivalókat azonban nem a kölcsönösség határozza meg – ez lesz majd a maribori két nap fő tanulsága. A-feladatokat – magyar részről legalább – akkor is fontosnak tartják és valószínűleg el is végzik, ha a vizsgázásra semmiféle kilátás nincs a másik fél részéről.

A magyar irodalom szlovéniai fordítása is jóval elmarad attól, ami magyar nyelven hozzáférhető a szlovén íróktól, költőktől. A szomszédok által nyílik pedig gyakorta kilátás mindünk számára a nagyvilágra és annak sorsdöntő fordulataira – fogalmazott a magyar irodalom egyik aktív fordítója, a ljubljanei Marjanca Mihelic. A párbeszéd intenzívvé vált az 1980-as években, amikor civil szerveződések sora bontakozott ki, és a hivatalos küldöttségek mellett egyre inkább a független alkotók, gondolkodók is ellátogattak egymáshoz Budapestre, Ljubljanába. Közép-Európai irodalmi díjat alapítottak 1986-ban Vilenicán, amit harmadiknak, 1988-ban Esterházy Péternek ítéltek oda. A készülődés ezen éveiben megnőtt az érdeklődés a magyar szerzők iránt a szlovén kiadóknál és lapoknál – de így sem érte el azt a publikációs szintet, amit a szlovén irodalom ha-

zánkban. A rendszerváltozás után ez a csekély érdeklődés is megfogyatkozott. Nyugati ismertsége, az amerikai fogadtatás kellett ahhoz, hogy 1998-ban Nádas Péter is elnyerje a Vilenica-díjat.

A fordításirodalom különleges színteréről, a színház világaról hozott híradást a műfordító, dramaturg Gaál Gabriella. Szerény jelenlétről adhattott számot: a szlovén színpadokon az 1920-as évek óta van jelen Molnár Ferenc és az 1970-es évektől Örkény István. A szlovén szerzők közül csak Drago Janšar került 1989-ben magyar színpadra. Megjegyezzük, hogy a szlovén drámairodalom fő műveinek bemutatását a Magyar Rádió tartotta szívügyének, s az Európa Könyvkiadó 1989-ben szlovén drámakötetet is megjelentetett (*A hódító*).

A szlovén és a magyar párbeszéd kiemelkedő alakja volt Pável Ágoston, azaz Avgust Pavel (1886–1946), akiről Jože Filo, a Maribori Egyetem nyugalmazott professzora beszélt. Áttekintést nyújtott Pável életpályájáról, Asbóth Oszkárral végzett szláv filológiai tanulmányairól, amelyek hamar elvezettek a közös témák, motívumok kutatásáig. A Kárpát-medencében ilyen közös motívumot jelentenek a Hunyadiak, a velük kapcsolatos mondanakörök. Szlovén és magyar szempontból különösen érdekes Hunyadi Mátyás alakja, amely a szlovén népköltészetben is hangsúlyos szerepet játszik: itt legtöbbször a népe megmentésére váró, alvó hősként jelenik meg. Pável fordította és tanulmányokban dolgozta fel ezt a témát, valamint a népköltészet más alkotásait. A Mátyás-motívum különböző korokban és műfajokban jelenik meg úgy a szlovén, mint a magyar irodalomban – hallottuk Bálint Čeh Júlia előadásában. A szerzők is mindig más és más forrásokból merítenek: az irodalmi igényű magyar szövegek a Thuróczi, Bonfini, Heltai kínálta forrásokból táplálkoznak. A 19. századtól a Mátyásról szóló magyar prózai néphagyomány is irodalmi forrásul szolgál. Ebben az időben jelenik meg a Mátyás-motívum a szlovén szépirodalmi alkotásokban is, amelyek forrása kezdettől fogva a szlovén folklór. Mátyás király (a szlovéneknél *kralj Matjaž*) mitikus alak, a szlovén nép megváltója, felszabadítója, akinek Hunyadi Corvin Mátyással, a magyar történelmi személlyel való azonosságát tanulmányok sora taglalja Szlovéniában. A magyar szépirodalomban, népköltészetben Mátyás ugyancsak ideális alak szerepében jelenik meg, de korántsem megváltóként. Bálint Čeh Júlia figyelmeztetett, a személy azonossága és egyéb hasonlóságok ellenére sem szólhatunk szlovén és magyar kölcsönhatásról a Mátyás-motívum esetében, amely motívum az utolsó ötven évben erőteljesen visszaszorult mindkét irodalomban.

A konferenciának otthont adó Maribori Egyetem s annak magyar tanzéke képezi a pedagógus-utánpótlást a Muravidék számára, ahol a szlovéniai magyar kisebbség nagy része él, és ahol középiskolájuk is van. Varga József e magyar népcsoport két háború közti irodalmáról adott számot, míg Szíjártó Imre irodalmi tradícióikról és jelenükről beszélt előadásában.

Ez a nálunk kevésbé ismert határmenti kisebbség Trianon következtében 30 magyarlakta faluval került a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz. Az amúgy is peremhelyzetben élő magyar tollforgatók és olvasók még leszorítottabb állapotba kerültek: irodalmi megjelenést egyedül a kétnyelvű hetilapok, a Muravidék, a Népújság, a Szabadság, valamint a Muraszombat és Vidéke irodalmi rovatai biztosították számukra. Önálló magyar kötetet csak az 1970-es évek elején adtak ki e körből: éppen Varga József verseskötetét. Mint előadásában fogalmazott, az első világháború utáni kor társadalmi, politikai szellemisége napjainkig rányomta bélyegét az irodalmi alkotásokra tematikai, stilisztikai téren és az uralkodó motívumok tekintetében.

A határon túli magyar irodalmak szlovéniai változását Szíjártó Imre mutatta be előadásában, különös tekintettel az itt működő szerzőknek az összmagyar hagyományhoz való kapcsolódására. További érdekes kérdéskört képeztek a szlovéniai magyar szerzők önazonosság-kereső törekvései, az a regionális hagyomány, amely a Muravidék magyar irodalmi alkotásait is összekapcsolja. A régió irodalmában ma is él a megszólalás szándéka, a közösség megtartása és újratereemtése adja az egyéni költői programot is (mint a mai harmincévesek közül Csuka Judit vagy Halász Albert példája mutatja).

A szegedi Papp Tibor az interkulturális (irodalomközi) közvetítésben a kisebbségek szereplehetőségeit vizsgálta. A kisebbségek irodalma általában két irodalomrendszerhez kapcsolódik, kettővel vagy többel tart kapcsolatot, s ennyi felől tájékozódik. E sajátos formációt éppen a nyelvi és politikai keretek egybe nem esése hozza létre. Különös társadalompolitikai, kulturális helyzet ez, amelynek nem a hátrányait, hanem az előnyeit és a lehetőségeit kell érvényesíteni. Vizsgálati anyagát – lévén maga is délvidéki származású – a magyarországi délszláv és a délvidéki (ex-jugoszláviai) magyar kisebbségek körében kialakuló irodalomrendszerek összehasonlító empirikus vizsgálatára alapozta, és mutatta be az irodalmi közvetítés interkulturális (nyelvközi) szereplehetőségeinek tárházát.

A történelemhez való viszony többször felmerült a két nap előadásában. Ennek az újabb magyar, illetve szlovén irodalomban való megnyilvánulásáról hozott példákat előadásában jelen sorok írója. Törvényszerű,

hogy a szabadság hiányának idején, az 1970-es években született alkotásokban a múlt a jelenrel való párhuzamot adja, és ürügy arra, hogy a jelenről mondjon el valamit – többnyire a szabadság hiányát, mint például Drago Jančat *Galjot* (1978) című regényében (*A gályarab*, 1985). A történelem 1990-ig többnyire allegóriája a könyv jelenének. Az 1990-es évek magyar irodalmában feltűnő a múlttól, gyakorta a magyar XVII. századról való beszéd. A szerzők (Darvasi László, Láng Zsolt, Háy János, Esterházy Péter) azonban sem valódi, sem kvázi történelmi regényeket nem írnak, hanem a múlt dekonstrukciójával valamely új, bonyolultabb, a létezésről sokkal differenciáltabban „beszélő” valóságot teremtenek. A maribori két nap a párbeszédéről és annak nehézségeiről szólt. Ehhez kívánt hozzájárulni a Magyar Lettre Internationale az Európai Kulturális Alapítvány támogatásával. Mariborba látogatott Karádi Éva felelős szerkesztő, Kukorelly Endre és Németh Gábor író. Csordás Gábor, a Jelenkor Kiadó igazgatója mint a Lettre és számos szlovén mű kiadója vett részt a szlovén–magyar dialógusról szóló vitában.

A matinén Karádi Éva mutatta be a negyedéves európai kulturális folyóiratot, amit 1986-ban, Párizsban nemzetközi irodalmi fórumként indított a cseh emigráns Antonin J. Liehm. Lapját ez évben Szlovéniában is bemutatta, s a szlovén írók, élvén a szűkebb hazájuk adta lehetőséggel ekkortól fogva már publikáltak e nemzetközi fórumon. A magyar változatot Liehm a fordulat után indította el Mihályi Gáborral 1991-ben.

Kukorelly Endre *Memóriapart* című kötete *Obrežje spominov* címmel, Zver Gabriella fordításában szlovénül is hozzáférhető. Szerző és fordító együtt olvastak részleteket a kötetből. A kölcsönös bemutatkozásokhoz tartozik, hogy a konferencia nyitónapján, május 11-én mutatta be a központi szlovén lap, a Delo irodalmi mellékletében Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című új regényét, a Szlovéniáról szóló rész fordításával a maribori magyar tanszék oktatója, Rudas Judit.

A párbeszédéről, a fordításról szóló vitában Tverdota György a magyar oktatóhelyek lehetőségeiről adott képet, és felvetette egy, a műfordítással foglalkozó kerekasztal-beszélgetés újbóli megszervezését. A Nemzetközi Hungarológiai Központ 1998. évi lektori konferenciáján már szervezett fórumot a magyar irodalom külföldi népszerűsítéséről, illetve a magyar oktatóhelyeknek e téren elvárható tevékenységéről.

Hasonlóságok és azonosságok kötnek össze bennünket, szűrték le végül a maribori konferencia résztvevői, bár a pillanatnyi társadalmi-politikai szituáció a kezdeményezésnek és a kapcsolatfelvételnek más-más útjait nyitja meg. Ismét megnyilvánul egy jellegzetes közép-európai szind-

róma, miszerint mindazt, ami a miénk, azt a külföldnek, a nyugatnak kell visszaadnia (felmérnie, értékelnie, jóváhagynia). Mi történik mindeközben értékeinkkel, mércénkkel és elveinkkel? Hogyan lehet összhangba hozni a tudatunkban meglévő értékeket azzal a mércével, amelyet a külföld, a nyugat szab meg nekünk? Mi az egyének, a közösségek, az intézmények szerepe a közvetlen szellemi párbeszéd folytatásában? Ezeket a kérdéseket kapták útravalóul, akik elfogadták a maribori magyar tanszék meghívását.

GÁLLOS ORSOLYA

Felhívás publikációk bejelentésére a Hungarika Információ számára

A Hungarika Információ külföldi magyar és idegennyelvű periodikumok magyar vonatkozású közleményeiből épülő információs adatbázis. Az adatbázis elérhető az Interneten a Széchényi Könyvtár honlapján (www.oszk.hu). Az adatbázis építését az Országos Széchényi Könyvtár Hungarika Dokumentációs Osztálya végzi. (Cím: 1827 Budapest, Budavári Palota F épület. E-mail: hdoc@oszk.hu, fax: 36-1 2020-804.)

Új publikációk bejelentését köszönettel vesszük. Egyének és intézmények egyaránt részt vehetnek az adatközlésben. A közlemények bejelentése az adatbázis mellé az Internetre kihelyezett űrlapon lehetséges. Tájékoztatásul mellékelünk egy mintaűrlapot, megfelelően kitöltve:

0C. Cikk adatai

Bibliográfiai leírás

01a. Főcím:	A Honfoglaló
01d. Alcím(ek):	
01e. Címfordítás:	
01x. Alcímfordítás:	
01f. Szerző(k):	Puskás Sándor
01h. Közreműködő(k):	

A forrásdokumentum adatai

10a. Cím:	Látó
10i. Cím más nyelv(ek)en:	
< **	
12a. Megjelenés helye a kiadványon:	Marosvásárhely
12e. Megjelenés helye más nyelv(ek)en:	Tirgu Mures

**>

A közlemény helye a forrásban

17e. évf.(szám, megnevezés):	8. évf.
17n. no.(szám, megnevezés):	8/9. sz.
17d. dátum:	(1997. aug./szept.)
17p. lapszám(ok):	195–196.

Tartalmi adatok

39a. Tartalmi összefoglalás: Puskás Sándor gyimesi és mezőszéki élményei alapján készítette el a Honfoglaló c. szobrot, amelyet bemutattak Marosvásárhelyen, majd Budapesten a Millecentenáriumi Kiállításon.

47t. Tárgyszavak:	szobrász; Honfoglaló; szobor
47f. Földrajzi nevek:	Erdély
47i. Időszak:	
47o. Forráskibocsátó ország:	RO
25n. A dokumentum nyelve:	magyar

A kitöltésre vonatkozó részletes szabályok és az adatbázis ismertetése a honlapunkon megtalálható. Kérjük, járuljon hozzá a hungarika információk gyűjtéséhez!

OSZK, HUNGARIKA DOKUMENTÁCIÓS OSZTÁLY

E számunk szerzői:

Buda Attila, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Intézete Könyvtárának vezetője

Cz. Farkas Mária, a Debreceni Egyetem Idegennyelvi Lektorátusának tanára

Eőry Vilma, a prágai Károly Egyetem Magyar Filológia Tanszékének nyelvész vendégtanára, a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete tudományos munkatársa

Fazekas Márta, az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Főosztálya idegen nyelvi koordinátora

Fazekas Tiborc, a Hamburgi Egyetem Finnugor Szemináriumának magyar lektora

Gál Attila, a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének óraadó tanára

Gállos Orsolya, a Ljubljana-i Egyetem Általános és Összehasonlító Nyelvészeti Tanszéke Magyar Nyelvi Lektorátusának vendéglectora, műfordító

Granasztói Olga, a Szegedi Egyetem Bölcsészettudományi Karának doktorandusza

Hegedűs Rita, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvi Lektorátusának tanára

Jankovics József, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság főtítkára, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének igazgatóhelyettese

Kerékjártó Ágnes, a Groningeni Egyetem Finnugor Tanszékének tanára

Keveházi Katalin, a Szegedi Egyetem Egyetemi Könyvtára Régi Könyvek Tára könyvtárosa

Kissné Pap Margit, az Oktatási Minisztérium Felsőoktatási Főosztályának főtanácsosa

Kovács Ilona, az Országos Széchényi Könyvtár Hungarika Dokumentációs Osztályának vezetője

Kovács Imre Attila, az Ungvári Állami Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének irodalmár vendégtanára

Köpeczi Béla, a Hungarológiai Tanács elnöke, akadémikus

Magos György, a Kortárs Irodalmi Központ igazgatója, a Digitális Irodalmi Akadémia program vezetője

- Maticsák Sándor*, a Debreceni Nyári Egyetem tanulmányi igazgatója, a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének tanára
- Miskolczi Ambrus*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Román Filológiai Tanszékének vezetője
- Monok István*, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság főtítkárhelyettese, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója
- Nyerges Judit*, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság szervezőtitkára
- Rákos Péter*, a prágai Károly Egyetem Magyar Filológia Tanszékének nyugalmazott vezetője, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság elnöke (1991–1996), a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja
- Szabó László*, Idegen Nyelvi Továbbképző Központ tanára, az Állami Nyelvvizsgabizottság alelnöke
- Szarka Péter*, a Tessedik Sámuel Főiskola Körös Főiskola Karának tanára
- Szili Katalin*, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvi Lektorátusának vezetője
- Szuvizsenko, Leonyid*, a Szentpétervári Állami Egyetem Finnugor Filológiai Tanszékének vezetője
- Tverdota György*, a Nemzetközi Hungarológiai Központ igazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa

